alternatif politika

Cilt 12, Sayı 3, Ekim 2020

MAKALELER

Green Growth, Just Transition and Decent Works in the Context of Sustainable Development and Combatting Climate Change
Çiğdem TUĞAÇ

Dünya Siyasetinde Teknolojiyi Yeniden Düşünmek: Bilim-Teknoloji-Toplum Perspektifinden Alternatif Bir Okuma
Aslı ÇALKIVİK

Uluslararası Etik Teorilerin Açmazları: Rasyonalite, Kimlik ve Evrenselleştirilebilirlik
Mustafa ATATORUN

Rahatlama Birlikleri: Feminizm Çerçevesinde Bir Analiz
Hatice ÇELİK

AKP'nin Suriyeli Göçmen Söylemini Türkiye'nin Jeopolitik Senaryosuyla Birlikte Okumak
Özgür BALKILIÇ & Fatma Armağan TEKE LLOYD

Mekânla Pazarlık: Avrupalı Göçmenlerin Türkiye'deki Refah ve "Ayrıcalık" Deneyimleri
Ayşen ÜSTÜBİCİ, Ezgi İRGİL & Gözde CÖBEK

Arşiv Belgelerine Göre 1933 Yılı Türkiye-Almanya İlişkileri
Melih DUMAN

Kuşak ve Yol Girişiminin Finansmanı: Çin'in Borç Tuzağı mı?
Nilgün ELİKÜÇÜK YILDIRIM

Amerikan Yönetim Düşüncesinin Doğuşu: 1873 Krizi Çerçevesinde Wilson ve Taylor Üzerine Bir Değerlendirme
Meryem ÇAKIR KANTARCIOĞLU & Recep FEDAİ

Yasama-Yürütme İlişkilerinde Çatışmalı Bir Dönemin Analizi: Ahmet Necdet Sezer Dönemi (2000-2007)
Yüksel Alper ECEVİT & Çiğdem KAPAN

 E-ISSN: 1309-0593

alternatif politika

Cilt 12, Sayı 3, Ekim 2020

alternative politics

Volume 12, Issue 3, October 2020

alternatif politika

EDİTÖRYAL KADRO

Yayıncı:
Rasim Özgür DÖNMEZ

Editör:
Rasim Özgür DÖNMEZ

Yardımcı Editörler:
Kasım TİMUR
Tuğçe KELLECİ
F. Orçun KEÇECİ

İngilizce Dil Editörü:
İshak TURAN

YAYIN KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof.Dr. Berna Turam (Northeastern Univ.)
Prof.Dr. Edward L. Zammit (Malta Univ.)
Prof.Dr. Esra Hatipoğlu (Nişantaşı Üniv.)
Prof.Dr. Filiz Başkan (İzmir Ekonomi Üniv.)
Prof.Dr. Hamit Coşkun (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Kamer Kasım (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Pınar Enneli (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Sema Buz (Hacettepe Üniv.)
Prof.Dr. Şule Toktaş (Kadir Has Üniversitesi)
Prof.Dr. Veysel Ayhan (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç.Dr. Efe Baştürk (Recep Tayyip Erdoğan Üniv.)
Doç.Dr. Eugenia Kermeli-Ünal (Hacettepe Üniv.)
Doç.Dr. Fatih Konur (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç.Dr. İpek Eren (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Doç.Dr. Marie Vogel (École Normale Supérieure de Lyon)
Doç.Dr. Nilay Ulusoy Onbayrak (Bahçeşehir Üniv.)
Doç.Dr. Şener Aktürk (Koç Üniv.)
Dr.Öğr.Üyesi Defne Karaosmanoğlu (Kadir Has Üniv.)
Avukat Ebru Sargıcı

DANIŞMA KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof.Dr. Aylin Özman (TED Üniv.)
Prof.Dr. Ayşe Kadıoğlu (Sabancı Üniv.)
Prof.Dr. Bogdan Szajkowski (The Maria Curie-Skłodowska Univ., Lublin)
Prof.Dr. Bruno S. Sergi (Messina Univ.)
Prof.Dr. Darko Marinkovic (Megatrend University of Applied Sciences)
Prof.Dr. Füsun Arsava (Atılım Üniv.)
Prof.Dr. Maria T. Grasso (The University of Sheffield)
Prof.Dr. Mithat Sancar (Ankara Üniv.)
Prof.Dr. Mutlu Binark (Hacettepe Üniv.)
Prof.Dr. Sibel Kalaycıoğlu (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Prof.Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniv.)
Prof.Dr. Tim Niblock (University of Exeter)
Dr. Ruba Salih (University of Exeter)

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi, bir grup akademisyen tarafından disiplinler arası çalışmalara ilişkin süreli yayınların azlığı nedeniyle doğan ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulmuş, dört ayda bir yayınlanan hakemli bir dergidir. Siyaset bilimini merkez alarak, kültürel çalışmalar, medya, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi politik ve antropoloji gibi disiplinleri de kapsayan yayınlar yapmayı amaçlayan dergi, adı geçen alanların her boyutuyla ilgili kuramsal ve analitik çalışmaların yanı sıra, kitap incelemelerine de yer vermektedir.

Alternatif Politika Dergisi'nin amacı, yayınladığı konularda hem bilimsel çalışmalar için akademik zemin hazırlamak, hem de söz konusu görüşlerin paylaşılmasını sağlayarak yeni açılımlar yaratmaktır. Bu bağlamda, teorik çalışmalara olduğu kadar, alan çalışmalarına da yer vermek amacındadır. Çalışmalarınızı Alternatif Politika'ya bekliyoruz.

Dergiye yazı göndermek isteyenler için e-posta adresi: **alternatifpolitika@gmail.com**

Alternatif Politika, aşağıdaki veri tabanları tarafından taranmaktadır:

Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, EBSCOhost, ProQuest, Index Copernicus, DOAJ (Directory of Open Access Journals), Columbia International Affairs Online (CIAO), ERIH PLUS, CEEOL (Central and Eastern European Online Library), ULAKBİM TR Dizin, SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini), ASOS Index, ACAR Index, İdeal Online, Gesis Sowiport – Portal für Sozialwissenschaften, ResearchBib (Academic Resource Index), DRJI (Directory of Research Journals Indexing), SIS (Scientific Indexing Services), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific World Index ve MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals).

alternatif politika

Cilt 12, Sayı 3, Ekim 2020

MAKALELER

Green Growth, Just Transition and Decent Works in the Context of Sustainable Development and Combatting Climate Change, Çiğdem TUĞAÇ, 424-457.

Dünya Siyasetinde Teknolojiyi Yeniden Düşünmek: Bilim-Teknoloji-Toplum Perspektifinden Alternatif Bir Okuma, Aslı ÇALKIVİK, 458-486.

Uluslararası Etik Teorilerin Açmazları: Rasyonalite, Kimlik ve Evrenselleştirilebilirlik, Mustafa ATATORUN, 487-515.

Rahatlama Birlikleri: Feminizm Çerçevesinde Bir Analiz, Hatice ÇELİK, 516-541.

AKP'nin Suriyeli Göçmen Söylemini Türkiye'nin Jeopolitik Senaryosuyla Birlikte Okumak, Özgür BALKILIÇ & Fatma Armağan TEKE LLOYD, 542-564.

Mekânla Pazarlık: Avrupalı Göçmenlerin Türkiye'deki Refah ve "Ayrıcalık" Deneyimleri, Ayşen ÜSTÜBİCİ, Ezgi İRGİL & Gözde CÖBEK, 565-589.

Arşiv Belgelerine Göre 1933 Yılı Türkiye-Almanya İlişkileri, Melih DUMAN, 590-620.

Kuşak ve Yol Girişiminin Finansmanı: Çin'in Borç Tuzağı mı?, Nilgün ELİKÜÇÜK YILDIRIM, 621-643.

Amerikan Yönetim Düşüncesinin Doğuşu: 1873 Krizi Çerçevesinde Wilson ve Taylor Üzerine Bir Değerlendirme, Meryem ÇAKIR KANTARCIOĞLU & Recep FEDAİ, 644-672.

Yasama-Yürütme İlişkilerinde Çatışmalı Bir Dönemin Analizi: Ahmet Necdet Sezer Dönemi (2000-2007), Yüksel Alper ECEVİT & Çiğdem KAPAN, 673-699.

alternatif politika

Volume 12, Issue 3, October 2020

ARTICLES

Green Growth, Just Transition and Decent Works in the Context of Sustainable Development and Combatting Climate Change, Çiğdem TUĞAÇ, 424-457.

Rethinking Technology in World Politics from the Perspective of Science-Technology-Society Studies, Aslı ÇALKIVİK, 458-486.

The Impasses of the Theories of International Ethics: Rationality, Identity and Universalizability, Mustafa ATATORUN, 487-515.

Comfort Women: A Feminist Approach, Hatice ÇELİK, 516-541.

Reading the AKP's Discourse on Syrian Migrants from the Lens of Turkey's Geopolitical Script, Özgür BALKILIÇ & Fatma Armağan TEKE LLOYD, 542-564.

Bargaining with Place: Experiences of "Privilege" by European Migrants in Turkey, Ayşen ÜSTÜBİCİ, Ezgi İRGİL & Gözde CÖBEK, 565-589.

Turkey-Germany Relations in 1933 according to the Archive Documents, Melih DUMAN, 590-620.

Financing the Belt and Road Initiative: China's Debt Trap?, Nilgün ELİKÜÇÜK YILDIRIM, 621-643.

The Birth of American Administration Thought: An Evaluation on Taylor and Wilson in the Frame of the 1873 Crisis, Meryem ÇAKIR KANTARCIOĞLU & Recep FEDAİ, 644-672.

An Analysis of a Confrontational Period in Legislative-Executive Relations: The Case of Ahmet Necdet Sezer (2000-2007), Yüksel Alper ECEVİT & Çiğdem KAPAN, 673-699.

GREEN GROWTH, JUST TRANSITION AND DECENT WORKS IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND COMBATTING CLIMATE CHANGE

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİYLE MÜCADELE BAĞLAMINDA YEŞİL BÜYÜME, ADİL DÖNÜŞÜM VE İNSANA YAKIŞIR İŞLER

Çiğdem TUĞAÇ[1]

ABSTRACT

Traditional economic growth models damage natural resources to which humanity depends, causing important environmental, social and economic problems, especially climate change. Today, it is understood by countries that a new growth approach should be applied in order to ensure the sustainable use of scarce natural resources, combatting negative effects of climate change and reduce poverty while realizing economic development. The view that environmentally friendly investments aren't cost effective is changing and countries want to take advantage of the opportunities offered by green growth. However, this process also requires a just transition. The aim of this study is to evaluate green growth, just transition and decent work concepts in the context of sustainable development and combatting climate change. In the study, it is concluded that if green growth and just transition processes are well managed,

[1] Dr., Şube Müdürü, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, İklim Değişikliği ve Uyum Dairesi Başkanlığı, Yerel İklim Değişikliği Politikaları Şube Müdürlüğü, cigdem.tugac@csb.gov.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2555-6641.

* Makale Geliş Tarihi: 21.06.2020
Makale Kabul Tarihi: 25.09.2020

they provide significant opportunities for realizing UN-SDGs, combatting climate change and the creation of decent works.

Keywords: Green Growth, Just Transition, Sustainable Development Goals, Climate Change, Decent Works.

ÖZ

Geleneksel ekonomik büyüme modelleri insanlığın bağlı olduğu doğal kaynaklara zarar vermekte; iklim değişikliği başta olmak üzere önemli çevresel, sosyal ve ekonomik sorunlara neden olmaktadır. Günümüzde, ülkeler tarafından ekonomik kalkınma gerçekleştirirken; kıt doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımının sağlanması, iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle mücadele edilmesi ve yoksulluğun azaltılması doğrultusunda yeni bir büyüme yaklaşımının uygulanması gerektiği anlaşılmış durumdadır. Çevre dostu yatırımların maliyet etkin olmadığı görüşü değişmekte ve ülkeler tarafından yeşil büyümenin sunduğu fırsatlardan daha fazla yararlanılmak istenilmektedir. Ancak, bu süreç aynı zamanda adil bir dönüşümü gerektirmektedir. Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir kalkınma ve iklim değişikliği ile mücadele bağlamında yeşil büyüme, adil dönüşüm ve insana yakışır iş kavramlarını değerlendirmektir. Çalışmada, yeşil büyüme ve adil dönüşüm süreçlerinin iyi bir biçimde yönetilebilmesi halinde, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın gerçekleştirilmesi, iklim değişikliğiyle mücadele edilmesi ve insana yakışır işlerin oluşturulması için önemli fırsatlar sunacağı sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Büyüme, Adil Dönüşüm, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, İklim Değişikliği, İnsan Yakışır İş.

INTRODUCTION

Today, environmental problems have increased significantly. Humanity uses 1.7 times more resources than the world can reproduce and generates more waste than the world's carrying capacity (Montt et al., 2018: 1). Activities carried out by people reveal environmental problems, especially climate change, as demonstrated by the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (2014)

in the Fifth Assessment Report (IPCC, 2014). In 1992, United Nations (UN) Conference on Environment and Development (UNCED), also known as the Rio Conference, held in Rio de Janeiro and one of the most important output was UN Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). In Convention, climate change was defined as "a change of climate which is attributed directly or indirectly to human activity that alters the composition of the global atmosphere and which is in addition to natural climate variability observed over comparable time periods." (UNFCCC, 1992: 7). Many problems such as extreme weather events, prolonged forest fires, desertification, floods, rising sea levels, lack of water and food security, melting of glaciers, agricultural yield losses, heat waves affect the world and disasters are occurring due to climate change (IPCC, 2018). The fact that the world economy has entered the integration process in parallel with the globalization process in the post-1980 period paves the way for the effects of disasters caused by climate change in any region of the world to be effective all over the world. Climate change increases the struggle for scarce resources and there are climate migrants (Modéer, 2019).

The Paris Agreement was adopted at the 21st Conference of the Parties (COP21) of the UNFCCC held in Paris in 2015 and has started to guide global climate change policies in 2020. The main objective of the Agreement is "Holding the increase in the global average temperature to well below 2°C above pre-industrial levels, and pursuing efforts to limit the temperature increase to 1.5°C above pre-industrial levels, recognizing that this would significantly reduce the risks and impacts of climate change." (UN, 2015: 3). Today, global average temperatures have already increased by 1°C compared to the pre-industrial period and it is predicted to reach 3°C in 2100. As stated in IPCC 1.5°C Global Warming Special Report (2018), climate change and environmental problems are factors that significantly affect economic development, employment and social structure and need to be taken urgent measures (IPCC, 2018). In terms of economic activities and employment, environmental conditions are clearly critical. In this line, in many international multilateral environmental agreements and documents economy related issues have begun to take place beside environmental issues (ILO, 2018: 2; Montt et al., 2018). The Climate Action for Jobs Initiative, an action plan, was presented at UNFCCC COP25 in 2019, in line with International Labour Organisation (ILO) decision at UN Climate Summit in New York in 2019. Under this plan, political and social tools of successful transition processes to low-carbon economy have been negotiated in the context of more responsive economies to climate change (ILO, 2020a).

According to ILO (2018) studies, every year between 2000 and 2015, due to disasters, there was a loss equivalent to 0.8% of a year's work time on a global scale. It is envisaged by the ILO that by 2030, the total working time on a global scale will be reduced by 2% and adverse conditions will affect all economic sectors,

especially the agricultural sector, depending on the increase and spread of climate-related extreme weather events (ILO, 2018: 1).

The above-mentioned reports of international organizations show that while the negative consequences of climate change increase economic losses will also increase, gross domestic product (GDP) and productivity will decrease, and human health and working conditions will be negatively affected. Therefore, countries' active participation in combating climate change is important in terms of achieving the UN 2030 Agenda and Sustainable Development Goals (SDGs), increasing economic welfare, progressing in social processes and fighting poverty. In addition, the policies to be developed should not leave anyone behind and should be inclusive (Robins et al., 2018:6; UNFCCC, 2016:14). Today, within the scope of these policies, sustainable, environment-friendly and innovative production methods, transition to low-carbon economy and green growth approach are evaluated.

Within the scope of green growth many practices such as integrated resource management, climate-friendly agriculture practices, energy efficiency and renewable energy use, low-carbon transportation, eco-buildings, smart infrastructure technologies (smart-grid) are considered by countries (REN21, 2016). However, it is seen that while these approaches offer new job opportunities, on the other hand, they show results affecting fossil fuel-based economies and employees in many countries. In this regard, it is very important that the transition to an environment-friendly and sustainable economy is fairly realized for all, and that the process is managed well. For these reasons; decent works[2], ending poverty, and environmental sustainability are identified as the three most decisive challenges of the 21st century by the UNFCCC Secretariat (UNFCCC, 2016: 19).

Accordingly, the aim of this study is to evaluate green growth, just transition and decent works concepts in the context of sustainable development and combating climate change. Within the scope of the study, answers are sought to the research questions below:

- What are the environmental, social and economic sustainability dimensions of green growth?
- What are the contributions and possible problem areas of low-carbon development activities to combatting climate change within the scope of green growth?

[2] A decent work is a job that ensures productive, adequate wages, safe working conditions, job security, reasonable career development and employee rights (ILO, 2020b).

- What are the relationships between green growth, just transition and decent work concepts and what are the opportunities and new problem areas created by them?

To address to research questions above, the study is discussed in four parts (1) First, the relationship between green growth and sustainable development is discussed. In this context, historical development of this relationship and how green growth today can be handled in the context of realization of SDGs is examined within this section. (2) Then, in the context of green growth and climate change, the opportunities and possible problem areas offered by different sectors in connection with low-carbon development are discussed. (3) In third part, just transition and decent works are evaluated in the context of social inclusion and green growth. In this section, how these concepts are handled in the international arena, especially by the UN and the European Union (EU), in order to combat climate change and develop sustainable and environment-friendly economic policies are also examined. (4) The findings from these sections are evaluated in the Conclusions section.

1. SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND GREEN GROWTH RELATIONSHIP

Discussions on the green economy have maintained their importance in the international arena since the 90's. Reducing the pressures on the environment in the processes of achieving and sustaining economic growth has been discussed since UNCED. In Rio Declaration, it is seen that the principles regarding the handling of environmental costs and economic instruments together (Principle-16) and the development of sustainable production and consumption patterns (Principle-8) are included (UN, 1992a). In Agenda 21, another important output of UNCED, these issues are detailed and the environment and development are addressed in an integrated manner. Activation of economic tools and market mechanisms in line with sustainable development is also included to the document (Section-1/Paragraph-8) (UN, 1992b).

In the international meetings held after UNCED, it has continued to be underlined that it is important to consider the carrying capacity of the environment in ensuring economic and social growth and sustainable use of resources and supports efficient production processes (UNDESA, 2012). Essentially, it is a difficult to achieve all of these goals together, and green growth concept has been put forward and considered as a key element in achieving sustainable development (Capasso et al., 2019: 390).

The concept of green growth is described by the UN Environment Program (UNEP) as an approach that reduces environmental risks and excessive resource consumption, as well as enhances equality and welfare and includes

environmental, social and economic benefits (Fedrico-Fazio and Ten Brink, 2012).

Pioneering work on the concept of green growth was carried out at the UN Economic and Social Commission for Asia and Pacific Region (UNESCAP) 5th Ministerial Conference on Environment and Development held in Seoul in 2005. The Seoul Initiative Network on Green Growth, a ministerial declaration, and a regional implementation plan were adopted by 52 government representatives at the conference, agreeing not only to ensure sustainable development, but also to achieve green growth (UNESCAP, 2005). Thus, the vision developed by UNESCAP has started to be discussed more widely in line with the realization of the UN Millennium Development Goals (UN, 2020a).

However, the financial crisis in 2008 had a great impact on the global spread of the concept. The increase in unemployment rates reduced demand, prompting governments to turn to areas that have not reached market saturation, and in this context, economic activities such as development of green technologies to ensure environmental sustainability have provided this area (Capasso et al., 2019: 390). As the Republic of Korea announced its low-carbon green growth approach as the new development vision of the country and published the related strategy documents in the following period, the use of the concept became widespread, and green growth was put on the agenda in the Council of Ministers meeting held by the OECD in 2009 (UN, 2020a). As a result of the meeting, the Green Growth Declaration was accepted by 34 countries representing 80% of the world economy and green growth approach was adopted in response to the global economic crisis. In this direction, another study was carried out by UNESCAP countries. In 2010, Incheon Declaration of Green Growth was adopted and Global Green Growth Institute (GGGI)[3] was established as a non-profit foundation in June 2010 (OECD, 2011a; UN, 2020a).

At the G20 Summit held in Seoul in November 2010, it was emphasized that green growth is an important and inherent part of sustainable development. Within the scope of green growth, G20 countries encouraged public investments in environmental protection, energy efficiency and renewable energy, and investments in carbon capture and separation (UN, 2020a).

In 2011, Towards Green Growth package was declared at the OECD Council of Ministers Meeting (OECD, 2011a). In 2012, the World Bank, UNEP and GGGI established the Green Growth Knowledge Platform (GGKP, 2020). In 2012, Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development study published by the World Bank and it is stated that although the recent economic

[3] GGGI gained international organization status at the Rio+20 Conference held in June 2012 (UN, 2020a).

development is important in getting people out of poverty and increasing their income levels, this has a significant impact on the natural capital of the world and its consequences will adversely affect sustainable development in the long term and it will cause negative results in societal context. In this direction, green growth was considered as a necessary, effective and affordable solution. The role of green growth was seen as vital in achieving the goal of sustainable development, so should have three pillar structure that includes sustainability in economic, environmental and social dimensions (World Bank, 2012: xi).

By 2017, a set of green growth indicators (GGIs) (Table-1) was put forward by OECD. GGI were identified to make an objective assessment during the implementation in the field of green growth, raise awareness and identify different risks and opportunities in this area. GGIs are dynamic and flexible, so continues to be developed by OECD. The main purpose of GGIs is to support the countries adapt to green growth more comfortably under the developing conditions and that GGIs can be improved with new conditions in the coming period (OECD, 2017a: 135).

Table.1: The OECD set of GGIs (OECD, 2017a:135-137).

Group/Theme	**Proposed indicators**
The socio-economic context and characteristics of growth	
Economic growth, productivity and competitiveness	Economic growth and structure - GDP growth and structure - Net disposable income (or net national income)
	Productivity and trade - Labour productivity - Multi-factor productivity - Trade weighted unit labour costs - Relative importance of trade (exports+imports)/GDP
	Inflation and commodity prices - Consumer price index - Prices of food; crude oil; minerals, ores and metals
Labour market, education and income	Labour markets - Labour force participation - Unemployment rate
	Socio-demographic patterns - Population growth, structure and density - Life expectancy: years of healthy life at birth - Income inequality: GINI coefficient - Educational attainment: level of and access to education
The environmental and resource productivity of the economy	
Carbon and energy productivity	1. CO_2 productivity 1.1. Production-based CO_2 productivity (GDP per unit of energy-related CO_2 emitted) 1.2. Demand-based CO_2 productivity (Real income per unit of energy- related CO_2 embodied in final demand)
	2. Energy productivity 2.1. Energy productivity (GDP per unit of TPES) 2.2. Energy intensity by sector (manufacturing, transport, households, services)

	2.3. Share of renewable energy sources (in TPES, in electricity production)
Resource productivity	3. Material productivity (non-energy) 3.1. Demand-based material productivity (comprehensive measure; original units in physical terms) Real income per unit of materials embodied in final demand, materials mix 3.2. Production-based (domestic) material productivity GDP per unit of materials consumed, materials mix - Biotic materials (food, other biomass) - Abiotic materials (metallic minerals, industrial minerals) 3.3. Waste generation intensity and recovery ratios (by sector, per unit of GDP or value added, per capita) 3.4. Nutrient flows and balances (N, P) - Nutrients balances in agriculture (N, P) per agricultural land area and change in agricultural output
	4. Water productivity (Value added per unit of water consumed, by sector- for agriculture: irrigation water per hectare irrigated)
Multifactor productivity	5. Environmentally adjusted multifactor productivity (comprehensive measure; original units in monetary terms)
The natural asset base	
Natural resource stocks	6. Index of natural resources (Comprehensive measure expressed in monetary terms)
Renewable stocks	7. Freshwater resources (Available renewable natural resources (groundwater, surface water) and related abstraction rates (national, territorial) 8. Forest resources (Area and volume of forests; stock changes over time) 9. Fish resources (Proportion of fish stock within safe biological limits-global)
Non-renewable stocks	10. Mineral resources (Available (global) stocks or reserves of selected minerals: metallic minerals, industrial minerals, fossil fuels, critical raw materials; and extraction rates)
Biodiversity and ecosystem	11. Land resources (Land cover conversions and cover changes from natural state to artificial state) - Land use: state and changes 12. Soil resources (Degree of topsoil losses on agricultural land, on other land) - Agricultural land area affected by water erosion, by class of erosion 13. Wildlife resources (to be further refined) - Trends in farmland or forest bird population or in breeding bird populations - Species threat status, in percentage of species assessed or known - Trends in species abundance
The environmental dimension of quality of life	
Environmental health and risks	14. Environmentally induced health problems and related costs (e.g. years of healthy life lost from degraded environmental conditions) - Population exposure to air pollution, and the related health risks and costs 15. Exposure to natural or industrial risks and related economic losses
Environmental services and amenities	16. Access to sewage treatment and drinking water 16.1. Population connected to sewage treatment (at least secondary, in relation to optimal connection rate) 16.2. Population with sustainable access to safe drinking water
Economic opportunities and policy responses	
Technology and innovation	17. Research and development expenditure of importance to green growth

	- Renewable energy sources (% of energy-related R&D) - Environmental technology (% of total R&D, by type) - All-purpose business R&D (% of total R&D) 18. Patents of importance to green growth (% of a country's patent families worldwide) - Environment-related and total patents - Structure of environment-related patents 19. Environment-related innovation in all sectors
Environmental goods and services	20. Production on environmental goods and services (EGS) - Gross value added in the EGS sector (% of GDP) - Employment in the EGS sector (% of total employment) - To be complemented with: Environmentally related expenditure (level and structure)
International financial flows	21. International financial flows of importance to green growth (% of total flows and % of GNI) 21.1. Official development assistance 21.2. Carbon market financing 21.3. Foreign direct investment
Prices and transfers	22. Environmentally related taxation and subsidies - Level of environmentally related tax revenue (% of GDP, % of total tax revenues; in relation to labour-related taxes) - Structure of environmentally related taxes (by type of tax base) - Level of environmentally related subsidies 23. Energy pricing (share of taxes in end-use prices) 24. Water pricing and cost recovery
Regulations and management approaches	25. Indicators to be developed
Training and skill development	26. Indicators to be developed

Issues such as energy, infrastructure, natural resources, water and waste management, low-carbon development (Figure-1) emphasized in the GGIs are not only essential for green growth but also important for the realization of UN SDGs (OECD, 2017b; 2019).

Figure.1: Green Growth Framework (OECD, 2017a)

Under SDGs, adopted at the UN General Assembly held in 2015, there are 17 goals and 169 targets. All countries are expected to contribute SDGs within their own capacities and development priorities. The targets represent the structure of SDGs, which includes the economic, environmental and social dimensions of sustainability focused in Our Common Future Report (Brundtland Report). Thus, SDGs are described as integrated and 'indivisible whole'. The basic logic of SDGs is that goals and targets are interdependent and interrelated. SDGs are handled according to the national policy priorities of the countries and within the scope of green economy applications, they also direct the studies that reveal the importance of natural capital as one of the basic production factors in the economic system (Falk et al., 2019; Nilsson, 2016).

Folke et al. (2016) states that the classical production factors in the economy, consisting of land, labour, and capita, are handled as natural capital, human/social/cultural capital and human made capital in the green economy. In this context, while economy is a sub-system of society, both of them are also sub-systems of biosphere. The relationship between SDGs considered in this context and discussed in a scheme on the basis of the biosphere as shown in Figure-2. Therefore, it is inevitable that the actions and policies developed for one of the SDGs will affect the others (Folke et al., 2016). Scharlemann et al. (2020) stated that, for example, SDG7: Affordable and Clean Energy; SDG13: Climate Action on energy security and SDG3, 11, 12, which are the subject of air pollution, are related and that their integrated treatment, rather than separate studies, will lead to cost-effective results when evaluated economically (Scharlemann et al., 2020).

Figure.2: SDGs and Their Relationship with Biosphere, Society and Economy (Folke et al., 2016).

Different models have been developed that address the relationship between SDGs and their relationship with green growth. In the model developed by Robins et al. (2018) (Figure-3), the issue is considered in the context of green growth and SDGs relationship as well as just transition. In the study, it was stated that the emphasis on just transition and decent work in green growth was also addressed within the scope of SDGs and SDGs are related to economic sectors, green economy[4] and transition to green employment[5]. According to Robins et al., SDG8: Decent Work and Economic Growth and SDG13: Climate Action are the basis of this connection (Robins et al., 2018:13). SDG8 is about to support decent works, creativity, innovation, entrepreneurship, to adopt development-oriented policies and to develop the micro, small and medium enterprises. In addition, the importance of enabling all segments of society, especially socially vulnerable groups, to receive equal pay for equal work and access to job opportunities under equal conditions are emphasized (UNDP, 2020). Robins et al. states that the activities carried out within the scope of SDG8 and SDG13 in line with green growth and just transition will support the SDG1: No Poverty, SDG2: Zero Hunger, SDG3: Good Health and Well Being, SDG4: Quality Education, SDG5: Gender Equality, SDG7: Affordable and Clean Energy, SDG9: Industry, Innovation and Infrastructure and SDG10: Reduced Inequalities, SDG11: Sustainable Cities and Communities, SDG12: Responsible Consumption and Production (Robins et al., 2018).

Figure.3: Green Growth, Just Transition and SDGs (Robins et al., 2018: 13).

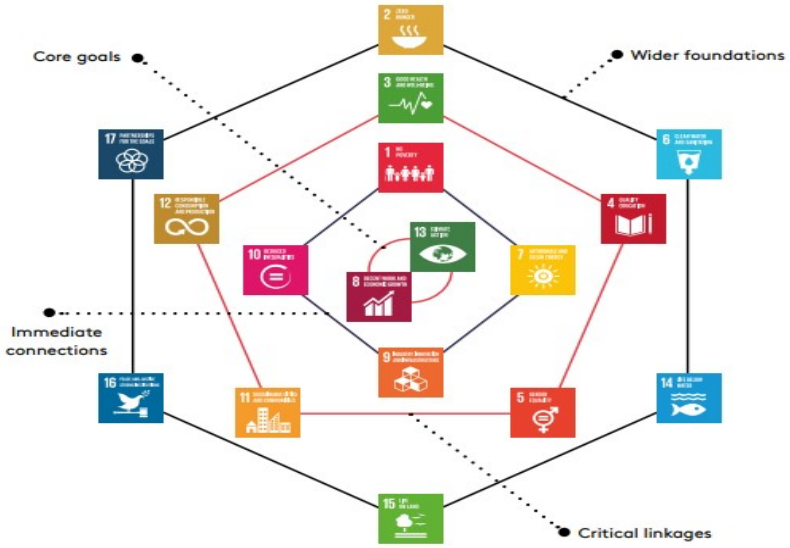

[4] Green economy described by UNEP as low carbon, resource efficient and socially inclusive economic activities (UNEP, 2020).

[5] Green employment opportunities contribute significantly to the preservation or recovery of environmental quality, low carbon development in agriculture, manufacturing, construction, installation and maintenance, and scientific and technical, administrative and service-related activities (EC, 2019a).

The basic logic of the green growth approach is the sustainable use and protection of environmental resources for economic development. In this respect, it is important to support activities within the scope of SDG6: Clean Water and Sanitation, SDG14: Life Below Water, SDG15: Life on Lands and SDG13: Climate Action, which constitute environmental pillar of SDGs, and should be handled in an integrated manner. Collaborations between strong institutions and countries are essential for the implementation of green growth policies, actions and all SDGs. In this respect, SDG16: Peace, Justice and Strong Institutions and SDG17: Partnership for the Goals will contribute to all SDGs. In addition, all activities carried out within the scope of SDGs should support the realization of the targets included in SDG11: Sustainable Cities and Communities and integrate green growth processes into sustainability plans developed for cities and communities in order to achieve resilient cities (Nilsson, 2016).

Within the scope of green growth, the conditions to be met in line with achieving the targets specified in the SDGs are as follows (GEC, 2016):

- It should be ensured that all stakeholders, especially local communities, who are most likely to be affected by the transition to green economy, are included in the processes and the processes that prevent the realization of SDGs should be analysed well,
- In line with the approach to combating poverty and inequality, which is the basis of SDGs, policies in which no one is left behind should be developed within the scope of green growth,
- In this direction, a just transition process should be operated, which especially reveals green and decent works opportunities, ensures gender equality and includes socially sensitive groups,
- It is necessary to develop policies in line with the protection of nature and human health, and to ensure investment priorities to practices that reduce fossil fuel use.

2. CLIMATE CHANGE AND GREEN GROWTH: TURNING THE THREAT INTO AN OPPORTUNITY OR NOT?

The pressure of traditional economic growth models on the environment threatens sustainable growth. In order for states to strengthen their economies and not to experience economic losses due to the effects of climate change, they should collectively make a decisive transition towards low-carbon economies (OECD, 2017b:19). As stated by ILO (2015, 2020b), making economy more environment and climate change sensitive will have benefits in terms of ensuring sustainability of natural resources, increasing energy efficiency, reducing waste, pollution,

inequalities and increasing resilience. Accordingly, supporting green jobs[6] will encourage more competitive, innovative, low-carbon, environment-friendly, sustainable economies, and will also contribute to combating climate change by ensuring sustainable production and consumption. However, active participation and cooperation of all stakeholders is important in achieving to these goals (ILO, 2015: 9, 12, 16; 2020b; UNFCCC, 2016).

In the context of low-carbon development, green growth has been an important model in reducing the negative impact of climate change. In the Incorporating Green Growth and Sustainable Development Policies into Structural Reform Agendas Report, submitted by OECD, World Bank and UN for G20 Summit held in 2012, the concern about the serious increase in greenhouse gas emissions in the atmosphere was expressed. It was emphasized that delay in developing new policies related with green growth will slow down economic development (OECD et al., 2012). After the publication of this report, by means of the scientific studies in the field of climate change, harmful effects of global warming on entire ecosystem have better understood. Today, policies to combat climate change are basically covered in two main categories: mitigation and adaptation. While mitigation actions targeted the reduction of greenhouse gas emissions; adaptation actions include adapting to the existing effects of climate change. However, within the scope of climate change negotiations under the UNFCCC, in addition to these two subjects, negotiations continue through the subjects of technology transfer, capacity building and financial support. The level of realization of the commitments of the countries in the fulfilment of the goals of the Paris Agreement is considered within the framework of transparency (OECD, 2017b; UNFCCC, 2016).

Essentially, mitigation and adaptation activities are both interrelated and affect each other, as well as affecting economic sectors and employment. In other words, economic sectors are very vulnerable to the effects of climate change. For example, the agricultural sector is one of the economic sectors with the largest number of labour force globally and climate change directly affects this sector. It is seen that the said problem of exposure to environmental risks are experienced to different degrees among countries. Poor and low-income countries are at a higher risk, as they have a lower capacity for climate change adaptation and preventing damage caused by extreme weather events (Montt et al., 2018:11). By UN (2016), the effects of mitigation and adaptation policies on economic sectors and employment are discussed under four headings (ILO, 2020a; UNFCCC, 2016: 13):

1. Creating new business areas,

[6] According to ILO, green jobs contribute to improving environmental quality and avoiding harming ecosystems around the world (ILO, 2000d).

2. Job substitution,
3. Termination of activities of some existing employment areas,
4. Redefining the transition and its scope in existing works.

Given that 1.2 billion jobs today are directly related to maintenance and effective management of a healthy environment, the impact of green growth and activities under climate action is more clearly understood. When green jobs are handled especially in the agriculture, fisheries and forestry sectors, it is seen how much they are intertwined with natural processes. The efforts such as water and air purification, soil renewal, feeding, pollination, pest control, and adaptation activities to extreme temperatures, storms and tsunamis are considered as green growth and climate action sectors by ILO. In the current situation, green employment opportunities in basic economic sectors are concentrated in renewable energy, energy efficiency, buildings and construction, transportation, basic industry, agriculture and forestry sectors. However, a wide variety of green employment opportunities will be possible in the coming period through climate action and practices (Evans, 2015; ILO, 2018:1, 2020d; Montt et al., 2018: 13).

The fact that the active workforce in such fossil-based sectors can be shifted to new and environmental-friendly employment areas is considered as an important solution. However, especially in developing countries, new employment opportunities created as a result of mandatory or voluntary sectoral transformations due to climate change and environmental destruction may not be decent works. The negative examples are the situation of the workers of electronic recycling in Asia and Latin American countries and the working conditions of workers in bio-fuel raw material fields (ILO, 2018; UNEP et al., 2008).

These issues reveal the importance of addressing the concepts of just transition and decent work in green growth policies and actions. It also shows the necessity of financing, technology transfer and capacity building supports for the integration of developing countries into green growth process. These issues are included in the UNFCCC and the Paris Agreement (Paris Agreement, 2015; UNFCCC, 1992). The importance of structural reforms and effective climate policies and cooperation between states in the integration of climate and growth processes has been also emphasized by OECD (2019). It is stated by the OECD that these studies will reveal many opportunities in the context of enhancing low-carbon infrastructure market, technology and services, increasing market confidence and financial opportunities, innovation and energy sector (OECD, 2017b: 21)

Within the scope of the following sub-titles, in the context of climate change the current situation of green growth, the main issues considered at the sectoral and policy level, possible problem areas and opportunities are discussed.

Green Growth and Energy Sector

According to UN (2016), three sectors of world economy; electricity generation, fuel supply and transportation are directly responsible for about 40% of all global greenhouse gas emissions, although the employment rate in these carbon intensive sectors is not very high. It is envisaged that the realization of actions to be carried out within the scope of green growth in these sectors will contribute to actions and employment in other sectors (OECD, 2017a, 2019; UNFCCC, 2016). According to International Renewable Energy Agency (IRENA), low-carbon and renewable energy sectors created approximately 11 million new employment opportunities globally in 2018 and labour productivity has also increased (Figure-4). In 2018, especially solar energy and PV production caused the highest increase in employment (REN21, 2019: 46).

Figure.4: Jobs in Renewable Energy, 2018 (REN21, 2019:47).

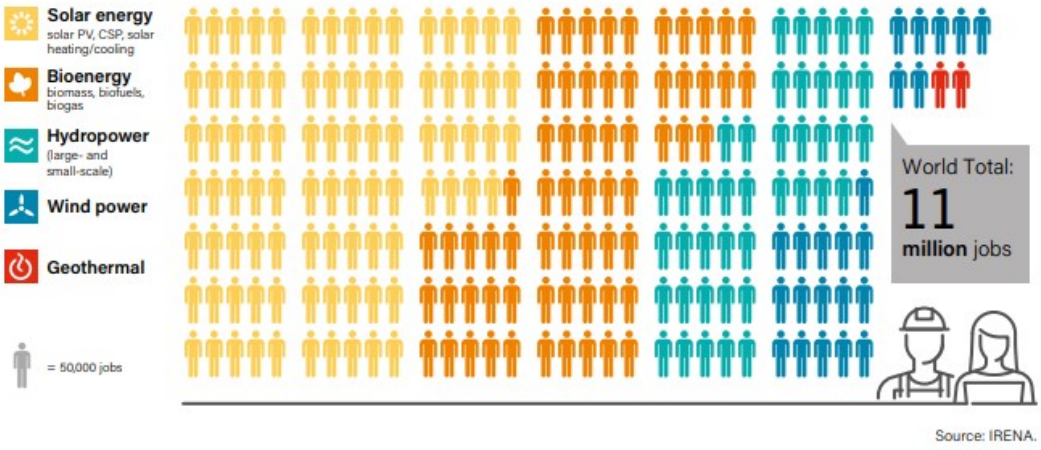

Structural changes involving the transition to a low-carbon economy will have a major impact on employees and will result in losses as well as gains for business community (UNEP et al., 2008). Today, the economic activities of many countries are based on the extraction of fossil-based natural resources. The energy transition process is taking place to a decarbonized and low-carbon future. This situation may result in termination of operations in certain sectors or imposing restrictions in production amounts within the scope of combating climate change in the future. This is likely to happen, especially in sectors that consume large amounts of energy and natural resources (Mitrova et al., 2019: 8).

In this context, Social Outlook of Employment in the World 2018 Report, published by ILO (2018), predicts that there will be 6 million job losses with the measures to be taken regarding energy production and use in the context of combating climate change, but the amount of new jobs that will be created by the green economy will be 24 million jobs (ILO, 2018:1; Montt et al., 2018:5; UNEP et al., 2008).

Green Growth and Trade, Investment and Incentive Mechanisms

It is important to ensure that within the scope of green growth, policies and incentives to be formed are consistent with climate policy and include strong financial and structural reforms. In this way, the effects of climate change will be significantly reduced, and gains will be achieved in the fields of economy and employment. It was stated by the OECD (2017b) that such a policy package could increase GDP by an average of 2.8% in the long term in 2050 across G20 countries (Figure-5). Given the positive effects of efforts to minimize the damage caused by climate change, G20's net impact on GDP across developed and emerging economies is projected to increase to 4,7% in 2050.

Figure.5: Positive Growth Effects for G20 by Combining Climate Action with Economic Reforms in a Decisive Transition (50% probability of achieving 2°C) (OECD, 2017b)

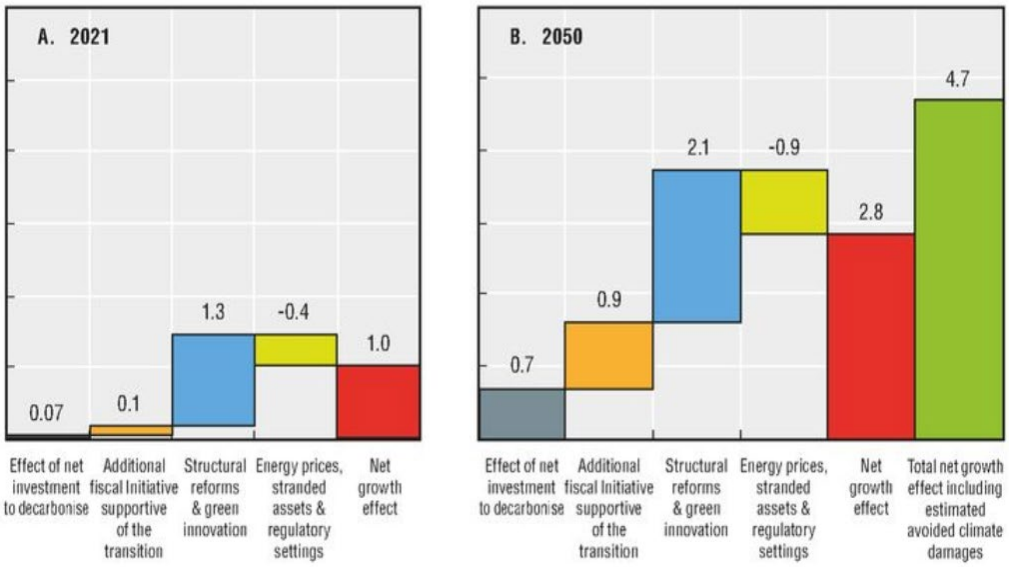

Although green growth and green economy have a potential positive effect on sustainable development, there are also concerns about structural changes that will occur in many countries within the scope of trade and investments. It is seen that these concerns are particularly focused on competitiveness. In the areas of transportation, infrastructure, waste and wastewater, billions of dollars investment news about environment-friendly products taken from countries such as EU, China, and the United States of America (USA) are positive developments, considering the volume of trade activities of these countries and especially in terms of combating climate change. However, it is a fact that there are countries whose national economies are not at a level to make such investments. In addition, the level of social protection for employees considered within the scope of green growth or protection from the effects of regulations and restrictions caused by the

transition from environmentally harmful products to environmentally sensitive products are other concerns for national economies (Acharya and Sequeira, 2012; Barbier, 2016; UNCTAD, 2013:1). For these reasons, it is important to take into consideration the conditions in order to make investment and trade mechanisms more climate-friendly and sustainable in line with green growth and to provide appropriate financial resources and supports in international arena.

Green Growth and Clean, Resilient Infrastructure Investments

OECD (2017b) anticipate that to reach an average of USD 6.3 trillion of infrastructure investment between 2016 and 2030 to realize UN SDGs on a global level (Figure-2). Reference case in Figure-6 assumes no further action by governments to mitigate climate change. Sensitization of these infrastructure investments to climate change creates an additional investment requirement of USD 0.6 trillion per year in the same period. According to the OECD, the amount of such additional investment is relatively low considering the returns to be received and is likely to be offset by meeting fuel savings from low-carbon technologies and infrastructure over time (OECD, 2017b). According to World Bank and Global Facility for Disaster Reduction and Recovery (GFDRR), by 2030 the delay in investing to urban resiliency may cost cities worldwide USD 314 billion annually due to climate change related disasters and 77 million more citizens may live in poverty (UNFCCC, 2016; World Bank, 2016).

Figure.6: Annual Infrastructure Investment Needs and Fuel Savings in a Low-Carbon Future, 2016-2030 (OECD, 2017b).

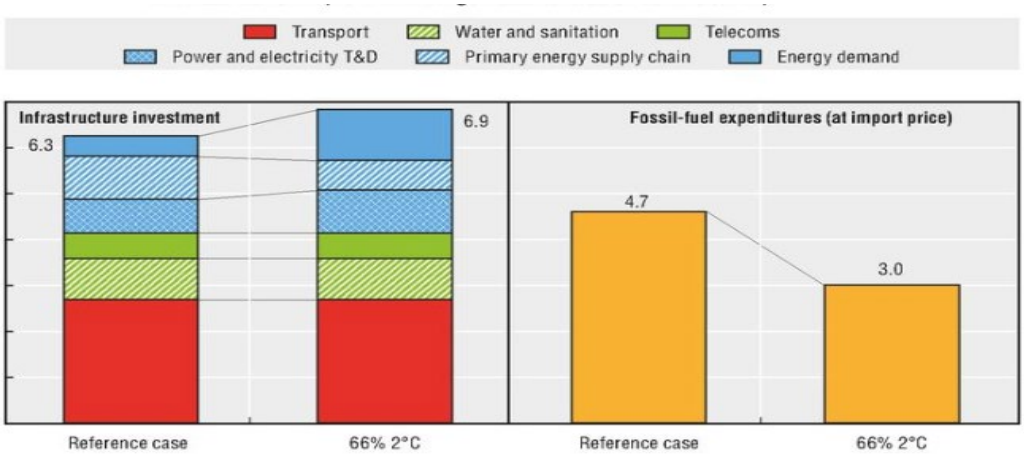

Today, it is observed that nature-based solutions (NBSs) and green infrastructures have started to be used in the context of sustaining climate change resilience and sustainability. NBSs offer important opportunities not only in the context of environmental and urban health, but also in terms of energy and resource efficiency. In this context green, blue and grey infrastructures should be

evaluated together and hybrid infrastructure systems should be created (EU, 2015; Kabish et al., 2017)

Green Growth and Financing

Another important issue in accelerating the transition to green and low-carbon economy is financing. A common but differentiated responsibilities and respective capabilities (CBDR-RC) principle has been introduced for all parties with a similar approach in UNFCCC (Article-3) and the Paris Agreement. In this context, the responsibilities and roles of developed and developing countries are defined differently. According to the Convention (UNFCCC, 1992):

- There is a CBDR-RC principle for all parties.
- Measures to be taken to combat climate change will not be restricted the international trade and will not be used for arbitrary or unfair discrimination.
- Measures related to climate change will be integrated with economic and social development and special needs of developing country parties, especially those who are vulnerable to adverse effects of climate change, will be considered.
- Developed countries have historical responsibilities in the context of climate change.
- In this direction, developed countries will provide financial support in meeting special needs of developing countries in the context of climate change.

It is also decided through the Paris Agreement that developed countries will provide financial, capacity building and technology transfer supports to developing countries for their mitigation and adaptation efforts (UN, 2015).

OECD (2017b) emphasizes the importance of providing various green financial instruments and supports by multilateral development banks (MDBs) and financial institutions in the context of investments with low-carbon and climate change resiliency (Figure-7 and Figure-8). These supports are also essential for SDGs and to reach the goals of the Paris Agreement (OECD, 2017b).

Figure.7: Share of MDB Commitments for Climate Related and Non-Climate Infrastructures by Sector, 2013-2015 Average, USD Billion (OECD, 2017b: 35)

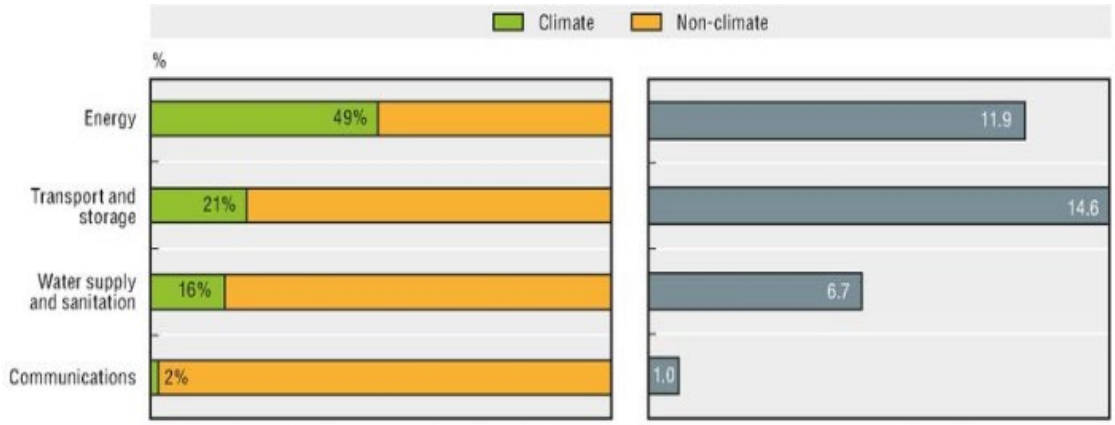

Figure.8: Climate Change Adaptation Finance (2015-2016, Average, in USD Billion) (Micale et al., 2018: 9)

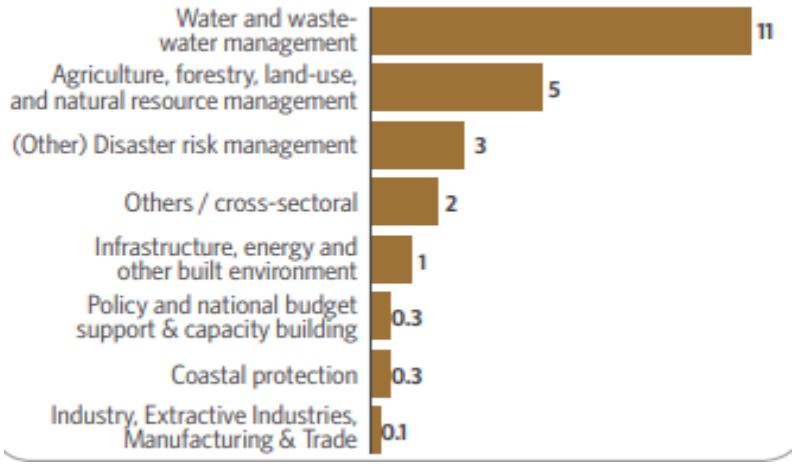

Even if the approaches and discussions on innovations and the scope and classification of environmental products and services vary with the effect of technological developments and current events, providing the necessary funding resources to these green business areas and related projects will remain valid as an important requirement. The key policy tools for developing employment in the sectors related to green products and services by the private sector and the public; subsidies are the use of carbon markets, tax reform, determination of energy alternatives, recovery of products upon completion of their lifetime, eco-label, adjustment of R&D budget and providing international assistance in this area (UNEP et al., 2008: 5).

Green Growth and Green Innovations

Another important element that will ensure the continuity of green growth are green innovations and inventions (Kijek and Kasztelan, 2013; Woo et al., 2014). Thanks to new inventions and innovations, new employment areas can be created. It is seen that many countries in the world are investing in green innovation and environmental industry towards environmental products and services to reduce their carbon footprint and become carbon neutral. Environmental industry includes a wide range of products and services, consisting of equipment for pollution control and pollution removal technologies, recycling, technical services and other professional services (Broniewicz, 2016; UNEP et al., 2008:5).

However, it is argued that the inventions made as a result of investments in these areas will only have national and global benefits and will have negative consequences in terms of trade and competition in the context of countries where there is no opportunity to invest in clean technology and inventions and R&D activities (UNCTAD, 2013:2). Contrary, there are also opinions in the literature suggesting that innovations offer significant opportunities for green growth, especially in developing countries (de Medeiros et al., 2014). The study of Rodriguez et al. (2019) shows the top-five country pairs for climate change mitigation technologies (CCMT) in different sectors between 2002-2006 and 2012-2016 (Figure-9). According to the study, research-oriented collaborations between developing countries and OECD countries, especially the USA, are increasing, and it is seen that these collaborations among environmental technologies, especially in the context of CCMT, are realized with India and China (Rodriguez et al., 2019).

Figure.9: The Top-Five Country Pairs for CCMT in Different Sectors (Rodriguez et al., 2019).

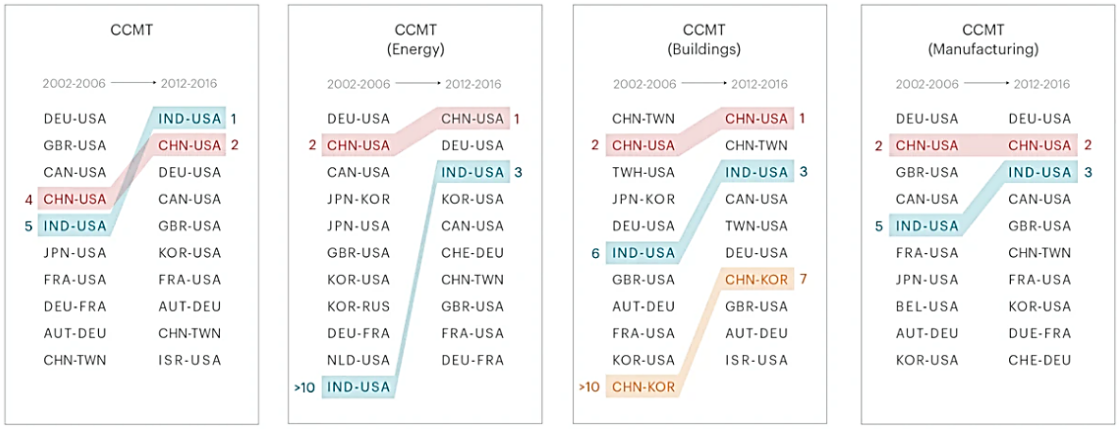

Another issue of discussion is about injustices of a new technology introduced to the market and breaking the existing habits in the context of competition in the current market conditions. A new technology may become widespread very quickly, and its spread may be slow or limited depending on its cost (OECD, 2011b). In the literature, it appears that the benefits of investments in clean technology to reduce CO_2 emissions are also controversial. Therefore, R&D processes within this scope must be absolutely optimized (Bowen and Hepburn, 2014; de Medeiros et al., 2014; Fei et al, 2014).

It is predicted by UNEP and ILO that in the future, green growth will evolve into 'green utopia', that is, a process in which the whole society is moving in line with the green economy, through green innovations and inventions. Although this is a long-term goal, it is not a level that can be achieved without the transformation process. 'Green steps' that are passed until the level of 'pure green' is reached with technological innovations and mitigation and adaptation measures are shown in Figure-10. While point-A on the staircase represents the current conditions; the reference point at the top of the staircase (point-B) represents the level defined as green utopia, that is, an ideal situation where the economy does not create pollution or waste and is extremely efficient in the use of energy, water and resources (Fernandez et al., 2010: 21).

Figure.10: The Stairway to Green Utopia (Fernandez et al., 2010: 21).

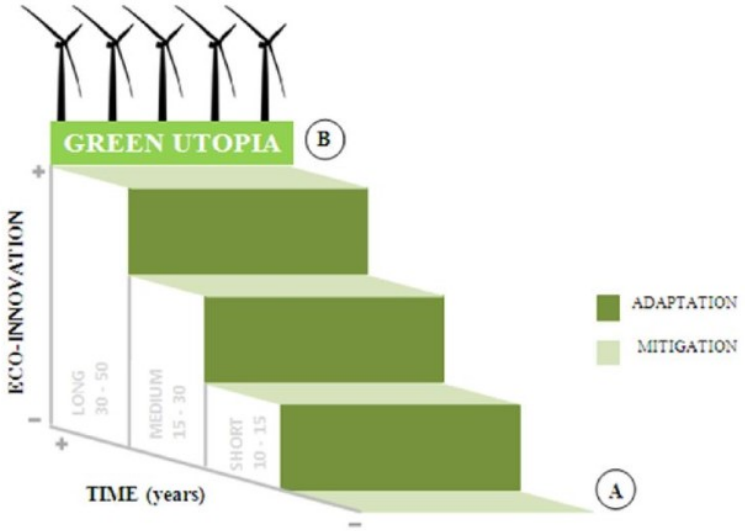

Achieving green growth, achieving a low and/or zero carbon development and ensuring energy efficiency is a challenging goal that includes evaluating many factors together, but it also includes important opportunities for the future. In this context, it is seen that ensuring and sustaining international cooperation is inevitable. Although green growth has advantages in terms of creating

employment and using low-carbon energy, the process must be managed carefully. In this context, the just transition in which no one is left behind is essential for transition to a low-carbon and sustainable society that applies green growth principles.

3. JUST TRANSITION AND DECEND WORKS IN THE CONTEXT OF SOCIAL INCLUSION AND GREEN GROWTH

Just transition concept is used in the discussions of energy, environment and climate justice subjects (Heffron and McCauley, 2018:74). In the context of green growth, which is the focus of this study, just transition is defined by the International Trade Union Confederation (ITUC) (2017) as follows: "an economy-wide process that produces the plans, policies and investments that lead to a future where all jobs are green and decent, emissions are at net zero, poverty is eradicated, and communities are thriving and resilient." (ITUC, 2017:6).

As ILO (2020c) stated in the World Employment and Social Outlook: Trends 2020 Report, the unemployment amount calculated as 188 million in 2019 is expected to increase by 2.5 million people each year in parallel with the increase in the number of workforces. ILO states that there is a slowdown in global economic growth, and that despite the increase in the amount of labour force, the fact that there are not enough new job opportunities for those who are new to employment will make it difficult to realize the goal of ending poverty. In report, it is stated that income earning less than USD 3.20 per day, which is accepted as 'employee poverty' by ILO, affects 630 million employees and inequalities persist in terms of gender, age and geographic location (ILO, 2020c: 32; Montt et al., 2018).

The concept of just transition has become an increasingly widely used concept in conjunction with climate justice in efforts to create a low-carbon future. Within the scope of the concept, not only the effects of energy transition of fossil fuel-based economies, but also those who do not have access to energy resources and/or those who live in energy poverty are increasingly discussed in the policy development processes in the context of justice and equality (Healey and Barry, 2017; Newell and Mulvaney, 2013:132). According to ITUC (2017), with the just transition, the following factors are expected to happen (ITUC, 2017:6):

- Investing in new business areas that reduce greenhouse gas emissions and allow adaptation to the impacts of climate change,
- Not neglecting the contribution of workers working in fossil fuel related sectors to the economic level reached today; ensuring that older workers retire under safe conditions, while young workers are integrated into new processes with appropriate training tools,

- Safeguarding social protection and human rights,
- Investment in community transformation to gain the hope and trust of regions and settlements where industrial transformation, energy transformation will take place or climate impacts are in the foreground,
- Supporting innovation and technology sharing to operate a rapid process in the transformation in the trade and energy sectors, together with all economic sectors,
- Ensuring the participation of citizens in the sectoral plans prepared for the transformation of metropolitan cities,
- To formulate jobs such as increasing the resilience of the society, rescue and replacement in climate related disasters,
- Having collective meetings with workers and unions to have social dialogue with all relevant stakeholders and to improve workplace change, resource efficiency and skills.

In this approach, it is seen that the concept of just transition includes elements such as social justice, equality, creation of decent employment opportunities, participation in decision-making processes, capacity building and training opportunities, which are main elements of green growth. The aim is to improve employee rights and to obtain social content, where no one is left behind. Regarding just transition, Paris Agreement emphasizes the following statement: "Taking into account the imperatives of a just transition of the workforce and the creation of decent work and quality jobs in accordance with nationally defined development priorities." (UN, 2015:2).

At the International Labour Conference organized by ILO in 2013, the main elements that should be guaranteed in terms of ensuring just transition and developing environmentally sustainable economies are defined as follows (ILO, 2015; ITUC, 2017:11):

- Macroeconomic, sectoral and investment policies that provide employment and decent works,
- Rights, occupational safety and health,
- Social protection,
- Skill development,
- Active labour market policies,
- Social dialogue and tripartite coalitions between workers, unions and the state,
- Social transformation and economic diversification,

- A comprehensive and integrated approach that includes all these elements.

With the meeting held by ILO in 2015, the following issues were decided (ILO, 2015):

- Preparing guidelines based on country experiences and sectoral strategies, to encourage environmental sustainability, green investments, social integration and green employment,
- Setting out policies based on fair practice examples and lessons learned in the context of just transition,
- Establishing policy guidelines on practical implementation of guides at the country level to reach environmentally sustainable economies and communities.

In this context, the policy guidelines (Guidelines for a Just Transition Towards Environmentally Sustainable Economies and Societies for All), which do not legally bind but comply with ILO's International Labour Standards, were published by ILO in 2015. The guidelines state that it is important to consider the four basic principles of the ILO's Decent Work Agenda. These include; (1) the development of social dialogue, (2) the expansion of social protection, (3) The securing of rights in the workplace, and (4) the creation of employment. It has been stressed that these principles should be defined as well as the principle of sustainable development. The policy guide of the ILO also gives priority to the principle of sustainable development in the references to green growth, investments and jobs (ILO, 2020b).

Green economies present significant opportunities in the context of social aims and represent potential new engines of growth. The guidelines underlined that social inclusion in addition to poverty reduction will be supported through green employment. Gender equality, on the other hand, cuts horizontally all four main objectives of the guidelines mentioned above (ILO, 2015, 2020b, 2020d).

ILO guidelines emphasize that negotiation with related countries is also important for people who have migrated between countries for different reasons and social protection should be provided for these people. The main goal here is protecting livelihoods and preventing involuntary migration. For this, the importance of adaptation of businesses, work places and communities to climate change is emphasized (ILO, 2015).

As mentioned above CBDR-RC is an important principle of UNFCCC. ILO (2015) stated that this principle should also be addressed within the scope of just transition and that there cannot be a single just transition solution suitable for all

countries. In this context, the policies and programmes for the countries should be determined according to the conditions and development level of the countries, the economic sectors and their size. In this way, vulnerable and poor workers won't be expected to meet the cost of the climate problem and just transition (ILO, 2015:6; UNEP et al., 2008).

UNFCCC (2016) stated that, as a result of COP21; it has been decided to develop a forum that will create a work program to address the effects of the application of compliance criteria, and within this scope, the study topics were determined as follows: (1) economic diversification and transformation; and (2) just transition of the workforce and the creation of decent works (UNFCCC, 2016: 5).

In this context, Just Transition of the Workforce and the Creation of Decent Work and Quality Jobs, a technical document complementary to the ILO's guidelines on just transition was published by UNFCCC (2016) in relation to the implementation of countries' greenhouse gas reduction policies (also referred to as response measures). As highlighted in the document, the approaches of the parties to just transition are directly related to their national conditions. While just transition has advantages for enhancing the skills of the workforce, it is seen that developing countries face difficulties due to their weak institutional structures. The large number of young people seeking work in these countries is a factor that makes it difficult for them to be included in the labour market through training. Therefore, the lack of training required for the skills in green growth approach will constitute an important barrier for these countries and their citizens (Capasso et al., 2019: 393; IISD, 2016; UNFCCC, 2016: 8).

At this stage, it is also important that the green jobs to be created are of decent quality. As mentioned above, a decent work is a job that provides productive, adequate wages, safe working conditions, job security, a reasonable career development and employee rights. In addition, it should have a scope that provides adequate social protection to employees and their families, enables personal development and social integration, and offers employees the opportunity to express their thoughts. Otherwise, it will not be possible to describe these jobs as green jobs, even if they have positive contributions in the context of environment and climate change (ILO, 2020b; UNEP et al., 2008: 4).

In order to ensure just transition at the international level, the countries party to the UNFCCC have been invited to report the problems and their emerging needs arising from the implementation of response measures or the adverse effects of climate change within the scope of the communications they have to submit to the Secretariat. In this context, reporting is made through tools such as National Communications (NCs), Biennial Reports (BR) and Intended Nationally

Determined Contributions (INDCs[7]). Through these communications, it is observed that in their INDCs, some countries have stated that their economies are based on fossil fuel production and processing. However, it is also seen that there is no clear reference in their INDCs on how these countries will perform just transition processes in their country (UNFCCC, 2016: 5, 10; UNFCCC, 2020a).

In Article 14 of the Paris Agreement, it was stated that a periodic global stocktake would be organized in line with the review of the implementation of the agreement and it was emphasized that it would be done in a comprehensive and facilitative manner. In this context, mitigation, adaptation, means of implementation and support will be discussed in the light of equality and best available science (UNFCCC, 2020b). Following the first global stocktake in 2023 within the scope of the UNFCCC and Paris Agreement, the NDCs will be reviewed and submitted to the UNFCCC Secretariat every five years (Tollin et al., 2017). In this respect, it may be stated that countries should review their NDCs submitted to the UN Secretariat in line with the Paris Agreement's goal of keeping the global average temperature rise at 1.5°C, and also work towards the realization of the necessary sectoral transformations for just transition.

There are practices in which these processes are successfully operated and exemplary within the scope of just transition. Under the just transition subject, one of the most concrete and current documents is EU's European Green Deal (EGD) (EC, 2019a). By means of this document, it is aimed to be the first carbon-neutral continent by realizing the green transformation of Europe by 2050. An approach in which no one will be left behind is aimed within the scope of the document. Besides, it is aimed to protect human health and the environment by controlling greenhouse gas emissions through new investments, encouraging innovation and inventions and ensuring sustainability (EC, 2019a; Haines and Scheelceck, 2020; Lechtenböhmer and Fischedick, 2020).

Through the EGD, the EU aims to lead globally in combating climate change (EC, 2019b). The EU carries out the Just Transition Mechanism simultaneously within the scope of the objectives that wanted to be achieve through the EGD. In this direction, EU committed to create a EUR 100 billion fund to minimize the effects of the transition in the economic and social areas during the realization of the targets. Usage areas of the mentioned fund are as follows:

[7] The UNFCCC Conference of the Parties (COP), with its resolutions 1/CP.19 and 1/CP.20, invited all Parties to present their INDCs on the new climate agreement (Paris Agreement) prior to the COP 21 (in the first quarter of 2015 by those Parties ready to do so). INDCs have begun to be referred to as Nationally Determined Contributions (NDCs) in the documents after the COP22 and on the UNFCCC website as they have already been submitted to the UNFCCC Secretariat.

- Creating new employment opportunities from a green growth perspective,
- Development of the energy efficient housing sector,
- Investing in renewable energy and low-carbon technologies,
- Improving the skills of the workforce,
- Creating new investment opportunities and establishing new companies,
- Development of R&D activities (EC, 2019c).

As can be understood from the examples above, important studies are ongoing in this regard. A just transition is a transformation process that makes it possible to adapt to a fair and reasonable change that takes into account nature and people in the whole economic structure. However, the existence of comprehensive cooperation and coordination between states, local administrations, business and financial institutions, local people and non-governmental organizations is a very important condition for this to be achieved. The dimensions of the negative effects of climate change make it necessary to act fast in order to achieve green growth within the framework of a just transition.

4. CONCLUSIONS

The negative effects of climate change trigger extreme weather events and disasters that cause significant loss of lives and properties. It is observed that climate change slows down and even prevents efforts to achieve UN-SDGs. Whereas UN-SDGs have been determined to end poverty globally, improve conditions in the fields of health and education, protect natural resources, improve international cooperation, ensure good living conditions, good working conditions, ensure peace and prosperity, and protect the world (UN, 2020b).

Extreme weather events associated with climate change do not only cause an environmental crisis and also have significant economic and social consequences. Hurricane Sandy, which occurred in the USA in 2012, caused 150 thousand people to be unemployed. Thousands of small businesses were damaged in Bangladesh in 2007 with the effect of the Sidr Cyclone and 567,000 employees were affected. In November 2013, the Haiyan Typhoon hit the Philippines and 800,000 workers were negatively affected by the extreme weather event (Evans, 2015).

It is possible to increase these examples. It has been scientifically revealed that the negative effects that arise due to climate change will continue to be seen in daily life as well as the fact that it will continue to increase in the future. It is a must for all countries to take urgent measures regarding environmental crisis and climate change. As Anthony Giddens (2011) stated in his book The Politics of

Climate Change, humanity has moved away from the natural world as a result of advances in science and technology. In addition to tackling the climate crisis, more is needed than science and technology in terms of improving living conditions in the world (Giddens, 2011). This situation brings about an inevitable change in the economic sectors globally.

In the evaluation within the framework of the research questions of this study, it is seen that; slowing down and even reversing the negative effects of climate change, within the framework of sustainable development principles including environmental protection, social development and economic growth, it is very important to implement greenhouse gas mitigation and climate change adaptation measures and in this context, green growth approach offers important opportunities. Activities to be developed within the scope of green growth will contribute to green employment.

Economies resilient to climate change will make new employment opportunities by making large-scale investments in new technologies, equipment, energy efficient, smart buildings and infrastructure. It is important that the transition envisaged to be realized in the context of green growth are just and provide social justice. For this, it is necessary to train the workforce for new sectors and provide continuous training opportunities.

Given the urgent conditions of the environmental crisis, it is understood that the current developments and efforts towards green growth should go far and because of the necessity of large-scale changes in the international arena, cooperation and coordination among the countries should be developed.

It is important that countries provide contributions consistent with the objectives of the Paris Agreement. In this context, another responsibility of developed country parties is to provide financial support, capacity building and technology transfer supports to developing countries to create green economies and employment areas. In this way, they will lead to the creation of an environment where no one is left behind, and decent works are created.

These issues are also critical to the achievement of the global goals set out in the UN 2030 Agenda and SDGs. As the former Secretary General of the UN, Ban Ki-Moon, stated; "We have entered a new era of clean energy growth that will fuel a future of opportunity and prosperity for every person on the planet…Governments, businesses and investors around the world are realizing that the transformation to low-emission, climate-resilient growth is inevitable, beneficial and already under way." (UN, 2016).

BIBLIOGRAPHY

Acharya, Shreekar and Aloysius Sequeira (2012), "A Model of Green Economy for Developing Countries", https://ssrn.com/abstract=2192369 (19.02.2020).

Barbier, Edward (2016), "Is Green Growth Relevant for Poor Economies?", Resource and Energy Economics, 45: 178-191.

Bowen, Alex and Cameron Hepburn (2014), "Green Growth: An Assessment", Oxford Review of Economic Policy, 30 (3): 407-422.

Broniewicz, Elzbieta (2016), "Environmental Good and Services Sector", 9th International Scientific Conference Business and Management (Vilnius: Vilnius Gediminas Technical University Press): 1-8.

Capasso, Marco, Teis Hansen, Jonas Heiberg, Antje Klitkou and Markus Steen (2019), "Green growth–A Synthesis of Scientific Findings", Technological Forecasting & Social Change, 146: 390-402.

De Medeiros, Janine Fleith, Jose Luis Duarte Ribeiro and Marcelo Nogueira Cortimiglia (2014), "Success Factors for Environmentally Sustainable Product Innovation: A Systematic Literature Review", Journal of Cleaner Production, 65: 76-86.

European Commission (2015), Towards an EU Research and Innovation Policy Agenda for Nature-Based Solutions & Re-Naturing Cities Final Report of the Horizon 2020 Expert Group On 'Nature-Based Solutions and Re-Naturing Cities' Report (Luxemburg: Publications Office of the European Union).

European Commission (2019a), "European Green Deal", https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (19.01.2020).

European Commission (2019b), "EU as a Global Leader", https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_19_6721 (19.01.2020).

European Commission (2019c), "The Just Transition Mechanism: Making Sure No One Is Left Behind", https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_20_39 (19.01.2020).

Evans, John (2015), "What Impact is Climate Change Having on Jobs?", https://www.weforum.org/agenda/2015/12/what-impact-is-climate-change-having-on-jobs/ (19.01.2020).

Fedrico-Fazio, Doreen and Patrick Ten Brink (2012), Green Economy (Nairobi: UNEP).

Fei, Qin, Rajah Rasiah and Leow Jia Shen (2014), "The Clean Energy-Growth Nexus with CO_2 Emissions and Technological Innovation in Norway and New Zealand", Energy & Environment, 25 (8): 1323-1344.

Fernandez, Cristina Martinez, Carlos Hinojosa and Gabriela Miranda, G (2010), Greening Jobs and Skills: Labour Market Implications of Addressing Climate Change. OECD Local Economic and Employment Development (LEED) Working Paper 2010/02 (France: OECD LEED).

Folke, Carl, Reinette Biggs, Albert V. Norström, Belinda Reyers and Johan Rockström (2016), "Social-Ecological Resilience and Biosphere-Based Sustainability Science", Ecology and Society 21 (3): 41.

GEC (2016), "How Can a Green Economy Power the SDGs?", https://www.greeneconomycoalition.org/assets/reports/External-Reports/Green-Economy-and-SDGs-CAFOD-March-2017.pdf (02.09.2020).

GGKP (2020), https://www.greengrowthknowledge.org/

Giddens, Anthony (2011), The Politics of Climate Change (Cambridge: Polity Press).

Haines Andy and Pauline Scheelceck (2020), "European Green Deal: A Major Opportunity for Health Improvement", The Lancet, 395 (10233): 1-3.

Healey, Noel and John Barry (2017), "Politicizing Energy Justice and Energy System Transitions: Fossil Fuel Divestment and a 'Just Transition'", Energy Policy, 108: 451-459.

Heffron, Raphael and Darren McCauley (2018), "What is the 'Just Transition?", Geoforum, 88: 74-77.

IISD (2016), "Parties to Consider a Just Transition of the Workforce, Economic Diversification at COP22", http://sdg.iisd.org/news/parties-to-consider-a-just-transition-of-the-workforce-economic-diversification-at-cop-22/ (02.01.2020).

ILO (2015), Guidelines for a Just Transition Towards Environmentally Sustainable Economies and Societies for All (Geneva: ILO).

ILO (2018), "World Employment Social Outlook 2018-Executive Summary", www.ilo.org/weso-greening/documents/WGEX_EN.pdf (19.02.2020).

ILO (2020a), "Climate Change and Jobs: Why Does Climate Change Matter for Employment?", www.ilo.org/global/topics/green-jobs/areas-of-work/climate-change/lang--en/index.htm (19.01.2020).

ILO (2020b), "Decent Work", www.ilo.org/global/topics/decent-work/lang--en/index.htm (19.01.2020).

ILO (2020c), World Employment and Social Outlook-Trends 2020 (Geneva: International Labour Organization).

ILO (2020d), "Green Jobs", https://www.ilo.org/global/topics/green-jobs/lang--en/index.htm (19.02.2020).

IPCC (2014). AR5 Report, Working Group II: Climate Change: Impacts, Adaptation and Vulnerability, Summary for Policy Makers.

IPCC (2018), "Summary for Policymakers. Global Warming of 1.5°C", www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2019/05/SR15_SPM_version_report_LR.pdf (10.01.2020).

ITUC (2017), Just Transition -Where Are We Now and What's Next? A Guide to National Policies and International Climate Governance (Brussels: ITUC).

Kabish, Nadja, Horst Korn, Jutta Stadler and Anetta Bonn (2017), Nature-Based Solutions to Climate Change Adaptation in Urban Areas (Switzerland: Springer).

Kijek, Tomasz and Armand Kasztelan (2013), "Eco-Innovation as a Factor of Sustainable Development", Problemy Ekorozwoju, 8 (2): 103-111.

Lechtenböhmer, Stefan and Manfred Fischedick (2020), An Integrated Climate-Industrial Policy as the Core of the European Green Deal Report (Germany: Wuppertal Institute).

Micale, Valerio, Bella Tonkonogy and Federico Mazza (2018), Understanding and Increasing Finance for Climate Adaptation In Developing Countries Report (CPI-Adelphi).

Mitrova, Tatiana, Yuriy Nelnikov and Dmitry Churgunov (2019), The Hydrogen Economy: A Path Towards Low Carbon Development (Skolkovo: The Moscow School of Management).

Modéer, Ulrika (2019), "Why Does the UN Focus on Climate-Related Security Risks?", https://www.undp.org/content/undp/en/home/blog/2019/why-does-the-un-focus-on-climate-related-security-risks-.html (01.09.2020)

Montt Guillermo, Federico Fraga and Marek Harsdorff (2018), The Future of Work in a Changing Natural Environment: Climate Change, Degradation and Sustainability (Geneva: ILO).

Newell, Peter and Dustin R. Mulvaney (2013), "The Political Economy of the Just Transition", The Gegraphical Journal, 179 (2): 132-140.

Nilsson, Måns (2016), "Understanding and Mapping Important Interactions Among SDGs", https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/12067Understanding%20and%20mapping%20important%20interactions%20among%20SDGs.pdf (30.08.2020)

OECD (2011a), Towards Green Growth: Monitoring Progress: OECD Indicators (OECD Publishing).

OECD (2011b), Fostering Innovation for Green Growth (OECD Publishing).

OECD (2017a), Green Growth Indicators 2017 (Paris: OECD Publishing).

OECD (2017b), Investing in Climate, Investing in Growth (Paris: OECD Publishing).

OECD (2019), "Green Growth and Sustainable Development", www.oecd.org/greengrowth (10.02.2020).

OECD, UN and World Bank (2012), "Incorporating Green Growth and Sustainable Development Policies into Structural Reform Agendas", http://www.oecd.org/economy/greeneco/G20_report_on_GG_and_SD_final.pdf (01.09.2020).

REN21 (2016), Renewables 2016 Global Status Report (Paris: REN21 Secretariat).

REN21 (2019), Renewables 2019 Global Status Report (Paris: REN21 Secretariat).

Robins, Nick, Vonda Brunsting and David Wood (2018), Climate Change and the Just Transition: A Guide for Investor Action (London: The Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment).

Rodriguez, Miguel Cardenas, Ivan Haščič and Nick Johnstone (2019), "Global patent applications for climate change mitigation technologies – a key measure of innovation – are trending down", https://www.iea.org/commentaries/global-patent-applications-for-climate-change-mitigation-technologies-a-key-measure-of-innovation-are-trending-down (01.09.2020)

Scharlemann, Jöhn, Rebecca C. Brock, Nicholas Balfour, Claire Brown, Neil D. Burgess, Miriam K. Guth, Daniel J. Ingram, Richard Lane, Juliette G. C. Martin, Sylvia Wicander and Valerie Kapos (2020), Towards Understanding Interactions Between Sustainable Development Goals: The Role Of Environment–Human Linkages (Sustainability Science, Springer).

Tollin, Nicola, Johannes Hamhaber, Stelios Grafakos, Shuaib Lwasa and Jordi Morato (2017), Sustainable Urbanization in the Paris Agreement Report (Kenya: UN Habitat).

UN (1992a), "Rio Declaration on Environment and Development", https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (31.08.2020).

UN (1992b), "Agenda 21", https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf (31.08.2020).

UN (2015), "Paris Agreement", https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf (10.01.2020).

UN (2016), "Remarks at Investor Summit on Climate Risk", https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2016-01-27/remarks-investor-summit-climate-risk (10.01.2020).

UN (2020a), "Green Growth", https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?menu=1447 (01.09.2020)

UN (2020b), "Sustainable Development Goals", https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300 (10.01.2020).

UNCTAD (2013), Are There Downsides to a Green Economy? The Trade, Investment and Competitiveness Implications of Unilateral Green Economic Pursuit (Geneva: United Nations Publications).

UNDESA (2012), "A guidebook to the Green Economy", http://www.greentouches-uae.com/MediaFiles/DownloadFile/40c90618-8253-498f-a55c-73ff8c110dd6.pdf (01.09.2020).

UNDP (2020), "Decent Work and Economic Growth", https://www.kureselamaclar.org/en/global-goals/decent-work-economic-growth/ (11.01.2020).

UNEP (2020), "Green Economy", https://www.unenvironment.org/regions/asia-and-pacific/regional-initiatives/supporting-resource-efficiency/green-economy (11.01.2020).

UNEP, ILO, IOE and ITUC (2008), Green Jobs: Towards Decent Work in a Sustainable, Low-Carbon World (Nairobi: United Nations).

UNESCAP (2005), "Ministerial Conference on Environment and Development, Fifth Session", https://www.unescap.org/events/ministerial-conference-environment-and-development-asia-and-pacific-2005 (01.09.2020).

UNFCCC (1992), "United Nations Framework Convention on Climate Change", htpp://unfccc.int/files/essential_background/backgroundpublications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf (20.01.2020).

UNFCCC (2016), "Just Transition of the Workforce, and the Creation of Decent Work and Quality Jobs: Technical Paper", https://unfccc.int/sites/default/files/resource/Just%20transition.pdf (20.02.2020).

UNFCCC (2020a), "INDCs as Communicated by Parties", www4.unfccc.int/sites/submissions/indc/Submission%20Pages/submissions.aspx (20.02.2020).

UNFCCC (2020b), "Global Stocktake", https://unfccc.int/files/bodies/apa/application/pdf/gre_gst_icebreaker_presentation_operational_model_ii.pdf (02.09.2020).

Woo, Chungwon, Yanghon Chung, Dongphil Chun and Hangyeol Seo (2014), "Exploring the Impact of Complementary Assets on the Environmental Performance in Manufacturing SMEs", Sustainability, 6 (10): 7412-7432.

World Bank (2012), Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development (Washington DC: World Bank).

World Bank (2016) "Investing in Urban Resilience Can Save the World's Cities Billions Each Year and Keep Millions Out of Poverty", www.worldbank.org/en/news/press-release/2016/10/12/world-bank-investing-in-urban-resilience-can-save-the-worlds-cities-billions-each-year-and-keep-millions-out-of-poverty (20.02.2020).

DÜNYA SİYASETİNDE TEKNOLOJİYİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: BİLİM-TEKNOLOJİ-TOPLUM PERSPEKTİFİNDEN ALTERNATİF BİR OKUMA[1]

RETHINKING TECHNOLOGY IN WORLD POLITICS FROM THE PERSPECTIVE OF SCIENCE-TECHNOLOGY-SOCIETY STUDIES

Aslı ÇALKIVİK*

ÖZ

Bu yazının çıkış noktasını, dünya siyasetinde teknolojiye dair Uluslararası İlişkiler disiplininde gözlemlenen çelişkili durum oluşturuyor: Teknolojinin, hakkında sürekli konuşulan ancak üzerinde sistematik olarak düşünülmeyen bir konu olması. Uluslararası İlişkiler disiplininde teknoloji hakkındaki tartışmalar, teknolojik belirlenimciliğin damgasını vurduğu dar bir çerçeveye hapsoldu, makine ve objelere indirgenen teknoloji kendi içinde bir araştırma konusu haline gelmedi. Buradan hareketle yazının ana eksenini, Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifinden Uluslararası İlişkiler'de teknolojiye dair süregiden bu boşluğu düşünmek ve doldurmak oluşturuyor. İnterdisipliner bir çalışma alanı olan Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifinden teknolojiyi sosyo-teknik bir olgu olarak incelemenin ontolojik ve epistemolojik düzeyde ne anlama geldiğini açımlıyorum. Vurguladığım temel nokta, Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifinin, bilim ve teknolojinin

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Teknik Üniv., İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, acalkivik@itu.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3762-7715.

[1] Bu makale 10-12 Eylül 2019 tarihleri arasında düzenlenen "STS Turkey 2019 Toplum için Bilim ve Teknoloji Çalışmaları Konferansı"nın *Türkiye'de STS:Bilim ve Teknoloji Çalışmalarına Giriş* başlıklı kitapçığında yer alan özet yazıdan yola çıkılarak üretilmiştir. Makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* Makale Geliş Tarihi: 03.07.2020
Makale Kabul Tarihi: 04.10.2020

sadece siyasal bir araca indirgenemeyeceği, bizatihi kendisinin siyasal olduğunu ortaya koyduğu ve Uluslararası İlişkiler'de teknolojiye yaklaşımda önemli açılımları mümkün kıldığı yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Teknoloji, Belirlenimcilik, Antroposentrisizm, Posthümanizm.

ABSTRACT

The paradox pertaining to technology in world politics in the discipline of International Relations constitutes the departure point for this article: technology as a phenomenon that was always *talked about* without actually being *thought about*. Although technology is regularly invoked, discussions about it are marked by technological determinism, whereby technology gets reduced to machines and objects and is never really investigated. Taking my departure point this absent-presence of technology, I provide an alternative reading of technology by attending to the insights provided by Science, Technology, Society (STS) studies. I elaborate the ontological and epistemological underpinnings and implications of approaching technology as a socio-technical phenomenon from the perspective of STS. In this regard, I argue that an STS perspective on technology in world politics reveals the extent to which technology is not merely an instrument in world politics, but that it is in itself political thorough and thorough, and that it allows for important openings for studying technology in world politics.

Keywords: International Relations, Technology, Determinism, Anthropocentricism, Posthumanism.

GİRİŞ

Bu yazının çıkış noktasını, teknoloji ve dünya siyaseti ilişkisine dair Uluslararası İlişkiler'de[2] gözlemlenen çelişkili durum oluşturuyor: Teknolojinin üzerinde sürekli konuşulmakla birlikte üzerinde sistematik olarak düşünülmeyen

[2] Disiplin içi tartışmalarda sıklıkla başvurulan bir ayrımdan yararlanarak dünya siyasetine dair pratiklere atıfta bulunurken "uluslararası ilişkiler" şeklinde küçük harfle, dünya siyasetinin akademik düzeyde incelemesini kendine konu edinen bir disiplin olarak "Uluslararası İlişkileri" ise büyük harfle belirteceğim.

bir konu olması. Kendi başına bir sosyal bilimler disiplini olarak kurulduğu 20. yüzyılın başından itibaren telefon ve telgraf gibi farklı iletişim teknolojileri, havacılık ve denizcilik gibi farklı alanlarda yaşanan teknolojik dönüşümler, gaz bombasından nükleer silahlara yeni savaş teknolojilerinin dünya siyasetini nasıl etkilediği gibi olgular Uluslararası İlişkiler'de her zaman önemli tartışma konuları oldular (Herz, 1950; Osiander, 1998; Herera, 2006). Teknoloji etrafında süregiden bu tartışmalar, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde teknoloji alanında yaşanan gelişim ve dönüşümlerin gerek nitel gerek nicel açıdan farklılaşması ve hız kazanmasıyla daha da arttı. Yapay zekâdan biyoteknolojiye, robotikten "büyük veriye" (*big data*) yeni teknolojilerin uluslararası sistemi nasıl etkilediği, devlet egemenliği, küresel yönetişim, uluslararası hukuk, insan hakları gibi farklı sorular ve sorunlar açısından ne tür dönüşümlere yol açtığı çok sayıda araştırmanın konusu olmaya devam ediyor (Kaltofen vd., 2019).

Teknoloji ve dünya siyaseti arasındaki ilişkiye Uluslararası İlişkiler disiplini bağlamında odaklanan ilk çalışmalardan birini derleyen William F. Ogburn (1949) teknolojinin bu genç disiplinin çok önemli bir alt araştırma alanı haline geleceğini öne sürüyordu. Ogburn'un öngördüğü şekilde, teknolojinin dünya siyasetindeki rolü disiplinde her zaman dikkate alındı, uluslararası sistemdeki dönüştürücü gücü çok sayıda araştırmanın konusu oldu. Ancak Ogburn'un beklentisinin aksine teknoloji, Uluslararası İlişkiler'in bir alt dalı hâline gelmedi. Çarpıcı olan ve bu makalenin çıkış noktasını oluşturan çelişkili durum ise teknolojinin Uluslararası İlişkiler'de bu kadar çok konuşulmasına rağmen üzerinde sistematik olarak düşünülmeyen ve kavramsallaştırılmayan bir olgu olması. Weiss'ın (2005: 309) vurguladığı üzere, teknoloji, dünya siyaseti açısından "her yerdeki tortu" (*an ubiquitous residual*), başka bir deyişle, *hep var hiç yok* bir olgu olarak kaldı. Teknolojik belirlenimcilik teknoloji üzerine tartışmalara damgasını vurdu; makine ve objelere indirgenen teknolojinin ne olduğu verili kabul edildi; teknoloji kendi içinde bir araştırma konusu haline gelmedi. Hoijtink ve Leese'nin (2019) vurguladığı üzere teknolojinin uluslararası sistemdeki rolüne dair açıklamalar, insanı ve insan etkenliğini merkezine alan (*antroposentrik*) modernist bakış açısı, devlet merkezli yaklaşımlar ve stratejik düşünce kalıpları ile sınırlı kaldı, bu varsayımların ötesinde teknolojinin ne olduğu sorgulanmadı. Ontolojik ve epistemolojik düzeyde teknolojiye dair tartışmalar hemen hiç yapılmadı. Makinelere ve objelere indirgenen teknoloji siyasal amaçlar doğrultusunda kullanılan ancak kendi içinde siyasal olmayan, apolitik bir araç olarak tartışmalarda yerini aldı.

Diğer sosyal bilim dallarından farklı olarak dünya siyasetinde teknoloji, kendi başına bir konu olarak incelenmek yerine medya, küreselleşme, savaş, dış politika, uluslararası hukuk gibi farklı konu başlıklarının altında incelenmiştir.

"Uluslararası ilişkilere giriş" ya da "dünya siyasetinde konular" gibi yaygın olarak okutulan İngilizce ders kitaplarının pek çoğunda teknoloji üzerine kendi başına bir bölüm bulunmamaktadır. Uluslararası İlişkilere giriş düzeyinde dünya çapında çok yaygın olarak okutulan ve 8. baskısı yayına hazırlanan Baylis, vd. (2019) buna örnek gösterilebilir.[3] Teknolojinin Uluslararası İlişkiler'de "var ama yok"luğuna dair belki de en çarpıcı örnek, dünya siyasetinde teknolojiye dair yapılan akademik yayın sayısıdır. Web of Science veritabanında Uluslararası İlişkiler disiplininin önde gelen 23 dergisinde son 50 yılda (1970-2020) yayımlanan 41.908 bilimsel makale içinde yapılan taramada "teknoloji" anahtar sözcüğünün geçtiği makale sayısının 302 olduğu tespit edilmiştir. Bu sayıda da tüm disiplin makaleleri içinde yüzde 0,72 oranına karşılık gelmektedir. Daha önce Mayer vd.'nin (2014: 14) yaptığı araştırma da benzer bir bulguya ulaşmıştır. Söz konusu araştırmaya göre disiplinin önde gelen 13 uluslararası hakemli dergisinde 1990-2009 yılları arasında yayımlanan 21.081 makale arasında, bilim ve teknolojiye değinen makalelerin sayısal oranı yüzde 0,7'de kalmıştır. Uluslararası İlişkiler alanında Türkçe literatürü taradığımızda ise dünya siyasetinde teknolojiye dair tartışmalara neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Örneğin, Temmuz 2020 itibarıyla DergiPark'ta ve TR Dizin'de "teknoloji" ve "uluslararası ilişkiler" ya da "teknoloji" ve "dünya siyaseti" anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan taramalarda bulunan makale sayısı ikiyi geçmemektedir. Söz konusu makalelerde de teknolojiden çok küreselleşmenin teknolojik boyutu ya da dış politikada teknolojinin oynadığı rol ele alınmakta, teknoloji sadece bir alt başlık ya da yan etken olarak incelenmektedir.

Teknoloji-dünya siyaseti ilişkisine dair Uluslararası İlişkiler disiplinindeki bu çelişkiden yola çıkan bu yazıda dünya siyasetinde teknolojiyi, Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifinden okumanın ne anlama geldiğine odaklanıyorum. İnterdisipliner bir çalışma alanı olan Bilim-Teknoloji-Toplum'un Uluslararası İlişkiler'de teknolojiye dair bu boşluğu düşünmek ve doldurmak doğrultusunda sunduğu olanakları açıklıyorum. 1960'ların sonlarından itibaren bilim sosyolojisi ve bilim tarihi alanlarında yapılan çalışmalar ile yine aynı dönemde hız kazanan Post-pozitivist bilim felsefesi tartışmalarının etkisi altında şekillenen Bilim-Teknoloji-Toplum, 1980'lerden itibaren kendi başına akademik bir alt dala dönüştü (Berger ve Luckmann, 1967; Latour ve Woolgar, 1979; Jasanoff vd. 1995). Bilim-Teknoloji-Toplum çalışmaları, hem bilimsel bilgi hem de teknolojinin siyasal ve sosyal boyutlarına odaklanır, bilim ve teknolojinin, siyasetle ilintili olmanın ötesinde, kendi içinde siyasal olduğunu vurgular. Bilim

[3] Aynı şekilde dünya siyasetinde farklı konuları ele alan ancak teknolojiye bir alt başlık olarak bile değinmeden sadece dolaylı olarak tartışan ders kitapları için bkz. Beeson ve Bisley, 2017, White, vd., 2005.

ve teknolojinin, teknik sorunlara teknik bir yanıt vermeye indirgenemeyeceğini, tasarımından kullanımına ırk, sınıf, toplumsal cinsiyet gibi iktidar ilişkilerinin izlerini taşıdığını ortaya koyar (Feenberg, 2002; Harding, 2009).[4] Emperyalizm ile bilim ve teknolojinin, sadece araçsal düzeyde değil, karşılıklı kurucu ilişki içinde olmasını ve "makinelerin insanın ölçüsü haline geldiği" (Adas, 1989) sömürgeci bakışı sorunsallaştırır.

Bu makalede temel tezim, hâlihazırda dünya siyaseti analizlerinde baskın olan teknolojiye indirgemeci, araçsal yaklaşımın sorunsallaştırılması ve teknolojinin sadece siyasetin bir parçası değil, aynı zamanda kendi içinde siyasal bir olgu olarak ele alınması gerektiği yönünde (Winner, 1980). Bu doğrultuda bilim ve teknolojiyi verili bir değişken, kapalı bir kutu olarak ele almak yerine, bunların ne olduğunu ve toplumsal düzeyde nasıl inşa edildiğini sorgulayan Bilim-Teknoloji-Toplum'un, Uluslararası İlişkiler teorisine önemli açılımlar sunduğunu ileri sürüyorum. Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifi, Uluslararası İlişkiler'de egemen olan yaklaşımların aksine, dünya siyasetinde hangi aktörlerin rol oynadığı, uluslararası hiyerarşinin nasıl üretildiği, bilim ve teknoloji ile toplumsal olan arasındaki ayrımın kurgulanmasının iktidar ilişkilerine nasıl yansıdığını analiz etmeyi mümkün kılmakta.

Yazının ilk bölümünde Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde teknoloji-dünya siyaseti ilişkisine dair yazılanları ele alıyor, ikinci bölümde ana akım yaklaşımların teknolojiye dair tartışmalardaki eksikleri ve sınırlarının dökümünü yapıyor, teknolojinin neden "hep var ama hiç yok" olduğu savımı temellendiriyorum. Yazının geri kalan bölümünde teknolojinin alternatif bir okumasının genel hatlarıyla ne anlama geldiğini açıklıyor, dünya siyasetinin merkezinde oturan en basitinden en gelişkinine farklı teknolojik araç ve sistemlerin dünya siyaseti ile ilişkisini, Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifinden incelemenin ontolojik ve epistemolojik düzlemde ne tür açılımları mümkün kıldığını tartışıyorum.

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE TEKNOLOJİYE ANA AKIM YAKLAŞIMLAR

Dünya siyasetine dair teknolojinin izini taşımayan herhangi bir olguyu tahayyül etmek zor. Nükleer silahlardan insansız hava araçlarına farklı savaş teknolojileri, telgraftan uydu sistemlerine coğrafi mesafeleri anlamsız kılan

[4] Bu makalenin ana konusunu dünya siyasetinde teknoloji oluşturduğundan Bilim-Teknoloji-Toplum çalışmalarını genel hatlarıyla ele alıyor, ayrıntılı bir tartışmasına yer vermiyorum. Bilim-Teknoloji-Toplum'un disiplinler ötesi bir araştırma alanı olarak ortaya çıkışı, ontolojik, epistemolojik ve metodolojik düzeyde içerdiği öneriler ve varsayımlara dair kapsamlı incelemeler için bkz. Bucchi, 2004; Sismondo, 2004; Jasanoff, 2013.

iletişim sistemleri, küresel üretim ağlarını ayakta tutan lojistik altyapıdan yük konteynerlerine pek çok farklı teknoloji ve teknolojik sistem dünya siyasetine damgasını vuruyor. İçinde yaşadığımız 21. yüzyılın ilk çeyreğinde, nanoteknolojiden siber uzaya, süper bilgisayarlardan biyomedikal teknolojilere, Büyük Veriden insansız hava araçlarına farklı teknolojilerin geliştirilmesiyle uluslararası güvenlik, küresel yönetişim, devlet egemenliği, dış politika gibi pek çok farklı alanda dünya siyasetine nasıl yansıdığına dair tartışmalar alevlendi.

Bilim ve teknoloji ile dünya siyaseti arasındaki bu yakın ilişkiye rağmen Hoijtink ve Leese (2019) ve Peoples'ın (2009) –Martin Heidegger'in ünlü eserine atıfla– vurguladığı gibi "teknoloji sorunu" Uluslararası İlişkiler disiplininde çok nadir bir soru olarak ele alındı. Teknoloji, Sosyoloji ve Tarih gibi diğer sosyal bilim dallarından farklı olarak Uluslararası İlişkiler'de birkaç istisna dışında hemen hemen hiç kavramsal ve teorik düzeyde sistematik bir çalışmaya konu olmadı (Hoijtink ve Leese, 2019; McCarthy, 2018; Mayer vd., 2014; Fritsch, 2011; Peoples, 2019). Leese ve Hoijtink'in (2019) vurguladığı üzere Uluslararası İlişkiler disiplininde teknoloji büyük oranda dışsallaştırıldı: teknolojinin dünya siyasetinde güç ilişkilerini nasıl şekillendirdiği, küresel akışlara etkisi, savaşı ve çatışmaları nasıl dönüştürdüğü gibi farklı alanlara yansıması ele alındı ancak teknolojinin kendisi bir araştırma konusu haline gelmedi. Bilim ve teknoloji "büyük oranda görmezden gelindi ya da kitle imha silahlarının yayılımı, terörizm, küreselleşme, çevre, kitle iletişiminin yükselişi gibi farklı başlıklar altında incelendi" (Weiss, 2005: 309).

Oysa disiplinin kurulduğu ilk yıllardan itibaren yeni teknolojilerin dünya siyasetinin şekillenmesinde merkezî rol oynadığı, bu nedenle teknolojinin bu genç disiplinin önemli bir araştırma alanı olması gerektiği konusunda birçok gözlemci hemfikirdi. 1919'da kurulan ilk Uluslararası Siyaset Bölümü'nün Başkanı Alfred Zimmern ve Hans Morgenthau'dan Reinhold Niebuhr ve John Herz'e kadar dünya siyasetinin birçok düşünürü, teknolojinin dünya siyaseti açısından taşıdığı öneme dikkat çekiyor, başta savaş, ulaşım ve iletişim teknolojileri olmak üzere her türlü teknolojik araç ve sistemin uluslararası siyasetin doğasını yakından ilgilendiren değişim ve dönüşümlerin itici gücü olarak niteliyordu (Zimmern, 1928; Morgenthau, 1949; Niebuhr, 1932; Herz, 1959). Dünya siyasetinin, uluslararası hukuk, diplomasi tarihi gibi farklı konulardan bağımsız olarak kendi içinde bilimsel bir araştırma alanı olması gerektiğini ilk savunan isimlerden İngiliz diplomat ve tarihçi E. H. Carr (1939), İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl yayımlanan ünlü eserinde teknolojinin tarihte bugüne kadar hiç görülmemiş oranda belirleyici rol oynayacağını dile getiriyordu. Benzer şekilde, İkinci Dünya Savaşı ertesinde teknoloji ve dünya siyaseti arasındaki ilişki hakkındaki ilk önemli eseri derleyen William F. Ogburn (1949) teknolojinin kısa sürede çok önemli bir

araştırma alanı hâline geleceğini öngörmekteydi. *Uluslararası İlişkiler ve Teknoloji* başlığını taşıyan bu eserde Uluslararası İlişkiler disiplininin önde gelen düşünürleri modern teknolojilerin uluslararası ilişkilere etkilerini inceleyen yazıları ile katkıda bulunuyordu.

Uluslararası İlişkiler disiplininin tarihi boyunca dünya siyasetinde bilim ve teknolojiye dair biri umudun diğeri karamsarlığın damgasını vurduğu iki büyük anlatıdan söz etmek mümkün (Mayer vd., 2014). Bu anlatılardan ilki, ütopik olarak da adlandırılabilecek, bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmelerin sağlıktan güvenliğe, kalkınmadan iletişime, küresel siyasetin farklı alanlarında daha güzel bir dünyanın kapılarını aralayacağı fikrine vurgu yapan yaklaşımlardır. Akıllı füzeler, insansız hava araçları gibi silah teknolojileri, robotlar ve diğer otonom sistemler sayesinde savaşlarda daha az insanın öleceği, bu açıdan savaşların daha insancıl bir hâle geleceğine dair tartışmalar bu bakışın izlerini taşır (Yoo, 2017; Saxon, 2013). Dünya siyasetinin önde gelen düşünürlerinden Hans Morgenthau ve John Herz gibi erken dönem Realist düşünürler ağırlıklı olarak modern teknolojiye karşı şüpheci ve eleştirel bir yaklaşım sergiliyorlardı (Scheuerman, 2009). Bu karamsar bakış açısına göre Aydınlanmacı akıl ve onun ışığında yeşeren bilim ve teknoloji, dünya savaşlarında olduğu gibi ölümün anonimleşmesi, bürokratikleşmesi ve endüstriyelleşmesini de beraberinde getirmiş, modern çağın sunduğu refah ve zenginlik vaatleri, ekolojik yıkım gibi öngörülemez felaketlerin gölgesinde kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde şekillenen iki kutuplu Soğuk Savaş ortamında teknolojiye dair tartışmalara daha çok iki süper güç arasındaki çekişmede nükleer silahların oynadığı rol, caydırıcılık politikalarının etkisi gibi konular yön verdi. Nükleer silahların yaratabileceği korkunç yıkımın modern devlet sisteminin doğası üzerinde de mutlak bir değişim yaratacağı düşüncesi sıklıkla dile getiriliyordu. Bu tartışmalara önemli katkılarda bulunan Hans Morgenthau'ya göre atom bombası, meşruiyetini güvenlik vaadinde bulunmasından alan modern devletin egemenlik mantığını yerle bir etmekte, savaş teknolojisinde yaşanan bu dönüşüm, ölümün ve yok oluşun dahi anlamını değiştirmekteydi (Morgenthau,1961; Russell 1991, Peoples, 2019). Savaş teknolojilerinin önemli siyasi uzantıları olduğuna dair bir başka önemli gözlem Bernard Brodie'ye aitti. Brodie'ye (1946) göre atom bombası gibi mutlak silahlar sadece savaş taktikleri değil uluslararası barış ve düzen açısından da önem taşıyordu. Savaş teknolojilerindeki bu dönüşümle, askerî kurumlar açısından önceliğin, savaş kazanmaktan çok, savaş çıkmasına engel olmak yönünde değişmesine yol açıyordu. Yine aynı dönemde Albert Einstein gibi kamuya mal olmuş bilim

insanlarının atom teknolojisi gibi teknolojilere yaklaşımları, 1960'lardan itibaren yükselecek nükleer karşıtı hareketlere ilham kaynağı olacaktı.

Teknoloji tartışmaları 1950 ve 1960'larda ağırlıklı olarak nükleer silah teknolojisi üzerinden yürürken, 1970 ve 1980'lerden itibaren savaş teknolojileri ve askerî alanda kurumsal yapılanmada inovasyon dinamiklerinin hegemonik güçlerin yükselişi ve düşüşünü nasıl etkilediğine yönelik tartışmalar öne çıkmaya başladı (Buzan, 1987; Gilpin, 1981). *Askerî Teknolojiler ve Uluslararası İlişkiler* alt başlığını taşıyan kitabında Barry Buzan (1987) askerî teknolojinin devletlerarası ilişkiler üzerindeki etkisine odaklanıyor, nükleer silahlar ve silahlanma yarışının caydırma ve savunma politikalarının kendi başlarına bir güvenlik sorunu oluşturduğuna dikkat çekiyordu.

Savaş teknolojilerindeki dönüşümlerin dünya siyasetine etkisine, gelişmekte olan bilişim ve iletişim teknolojilerinin uluslararası sistemde yarattığı dönüşümlere dair tartışmalar eklendi. Ağırlıklı olarak Liberal yaklaşımlar arasında geçerlik kazanan bakış açısıyla uydu antenleri, taşınabilir iletişim sistemleri, vb. gibi yeni teknolojiler sayesinde sınır ötesi ticaret, mal ve finans akışları artıyor ve hızlanıyor, bunun sonucunda da kendi kendine yeten egemen devletler sistemi yerini, karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin derinleştiği bir sisteme bırakıyordu (Keohane ve Nye, 1972, 1977; Rosenau, 1990; Strange, 1991; Schweller, 2014). James Rosenau (1990), bu tartışmalarda öne çıkan *Dünya Siyasetinde Türbülans* adlı eserinde, nasıl ki 1648'de imzalanan Vestfalya Barış Antlaşması uluslararası alanda sistemik dönüşümün habercisi olduysa 20. yüzyılın sonunda da bu büyüklükte bir kırılmanın eşiğinde olunduğunu öne sürüyor, yaşanılan bu türbülansın itici gücünün teknoloji olduğunu aktarıyordu.

1970'lerde başlayıp 1980'lerde hızlanan sistemik dönüşüme dair bu tartışmalara önemli bir müdahaleyi Skolnikoff'un (1993) Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesinin hemen ertesinde yazdığı, bilim ve teknolojinin dünya siyasetinde yarattığı "aldatıcı dönüşüm"ü (*The Elusive Transformation*) ele aldığı çalışmasıyla yaptı. Skolnikoff, Uluslararası İlişkiler'de bilim ve teknolojinin oynadığı role dair en kapsamlı çalışmalardan biri addedilen bu çalışmasında, bilim ve teknolojinin dünya siyasetinin dönüşümünde oynadığı rolü, uluslararası güvenlik, devletler arası karşılıklı bağımlılık, askerî alanda yaşanan gelişmeler, devletlerin sahip olduğu güç gibi uluslarası ilişkilerin farklı alanlarındaki yansımasını inceler. Skolnikoff'a göre Rosenau'nun öne sürdüğü uluslararası alanda devrimsel bir dönüşüm yaşandığına dair savlar fazlasıyla iyimserdir. Nükleer silahlar ve iletişim teknolojilerinin başat rol oynadığı "evrimsel bir dönüşüm"den söz edilebilir ancak. İlgi çekici bir şekilde Skolnikoff,

uluslararası sistemde kökten bir dönüşüm yaratma potansiyeline sahip olan tek olgunun küresel iklim değişimi olduğunu gözlemliyordu.

Uluslararası İlişkiler'de ana akım yaklaşımların teknolojiyi nasıl kavramsallaştırdığına genel hatlarıyla yakından bakmak bu yaklaşımların (bir sonraki bölümde ele alınan) sınırlarını daha net ortaya koymak açısından önemli. Uluslararası sistemi güç mücadelesinin başat olduğu bir arena gibi kavramsallaştıran Realist bakış açısına göre teknoloji, askerî güç, iktisadi güç, coğrafi güç gibi her devletin maksimize etmeye çalıştığı, gücün farklı yüzlerini oluşturan maddi altyapının sadece bir unsurunu oluşturur (Waltz, 1979). Son kertede zor kullanma yani savaşma kapasitesini etkilediği oranda, savaş teknolojilerinin yanı sıra, iktisadi gücü artırmaya katkıda bulunan her türlü teknoloji, uluslararası sistem açısından önem kazanmaya başlar (Rosecrance, 1986). Teknolojik dönüşümün itici gücü, anarşik uluslararası sistemde devlet güvenliğini korumaya almak, ayakta kalmak isteyen devletlerin teknoloji sayesinde rekabet güçlerini artırma isteğidir. Örneğin, Paul Kennedy'e (1987: 2) göre "[Batı Avrupa'daki] farklı krallıklar ve şehir-devletleri arasındaki savaşçı rekabet, askerî alanda sürekli ilerleme çabalarını tetikle[miştir]". Benzer şekilde, günümüzde Realist bakışın etkin isimlerinden biri olan Daniel Drezner (2019) teknolojik dönüşümün itici gücünün, çıkar hesapları ve uluslararası sistemdeki güç dağılımı olduğunu vurgular. Her ne kadar teknolojik inovasyon, prestij kazanmak gibi duygusal unsurlardan etkilense de temelde devletlerin güçlerini artırmaya yönelik olarak başvurdukları stratejik bir unsurdur (Drezner, 2019). Realist bakış açısına göre, teknoloji, uluslararası sistemin farklı unsurlarını etkilemek, sistem içerisinde güç dağılımını değiştirmekle birlikte sistemin anarşik yapısında radikal bir dönüşüme yol açmaz. Örneğin, Kalevi J. Holsti'ye göre (Holsti, 2004: 19) "bugün Vestfalyan sistem adını verdiğimiz uluslararası sistemin kurucu ilkeleri önceki yüzyıllarda yaşanan sosyal ve teknolojik değişimlerle dönüşüme uğramadı. 1775'te diplomatik yaşam…18. Yüzyıl Aydınlanma Çağı ile yaşanan büyük entelektüel dönüşüme rağmen 1700'dekinden farklı değildi. Aynı şekilde, Sanayi Devrimi…başlıca uluslararası kurumlarda herhangi bir dönüşüme yol açmadı."

Yukarıda değinilen Keohane and Nye gibi araştırmacıların temsil ettiği Liberal yaklaşımlar açısından ise teknolojik dönüşümler uluslararası sistemin temel unsurlarını kökten değiştirecek güce sahiptir. Örneğin, teknolojik dönüşüm ve askerî alanda küreselleşme arasındaki ilişkiyi inceleyen Held, vd. (1999: 103) "Askerî alanda teknolojik inovasyon…küresel çapta çok önemli sonuçlar doğurur… Silah dinamiği kendiliğinden küreselleşmeci bir mantığa sahiptir" gözleminde bulunur. Bilişim ve iletişim teknolojileri ile ulaştırma alanında yaşanan ilerlemeler sınırları anlamsızlaştıran, devletler arasında karşılıklı

bağımlılık ilişkilerini, devlet dışındaki aktörlerin dünya siyasetindeki varlığını ve etkisini artıran bir etki yaratır (Keohane ve Nye, 1977; Rosenau, 1990). Liberal bakış açısına göre kürselleşme, ulus-ötesi ağların güçlenmesi, hep teknolojik ilerlemenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle teknoloji, iktisadi, kültürel, siyasal küreselleşmeye yol açarken, Vestfalyan sistemin –devlet egemenliği, sınırları, otonomisi gibi– temel unsurlarını kökten değiştirme gücüne sahiptir.

Realist ve Liberal yaklaşımlardan farklı olarak İnşacı yaklaşımlar rasyonel aktör varsayımını sorgular, sadece askerî, iktisadi güç gibi maddi unsurlar değil, kimlik, değerler, normlar gibi maddi olmayan, sosyal faktörlerin önemini vurgular, sembolik unsurların belirleyici olduğunu ileri sürer (Wendt, 1999). Buradan hareketle teknoloji, çıkarlar çerçevesinde kullanılan bir aracın ötesine geçer; kimlikleri, toplumsal normları belirleyen bir taşıyıcıya dönüşür. Maddi bir olgu olarak teknoloji açıklayıcı güç taşımaz, anlamını toplumsal normlar üzerinden kazanır. İnşacı yaklaşımlar teknolojinin sistemik dönüşüme yol açabileceği ancak teknoloji ile sistemik dönüşüm arasında mekanik, birebir ilişki olmadığı fikrinden yola çıkar (Shaw, 2000). Teknolojik gelişmelerin devletlerarası ilişkileri düzenlemek açısından uluslararası örgütlerin önemini artırdığını gözlemleyen Ruggie'ye (1975) göre teknolojinin yarattığı sorunlara karşı nasıl bir çözüm geliştirileceği son kertede teknolojik değil siyasal bir tercihtir. Bu tercihin ne olacağını ise maddi unsurlar değil, kimlik, kültür, normlar gibi sosyal faktörler belirler. Mutlak devletlerden modern devletlere geçişi, devletlerin ahlaki amaçlarının evrilmesine bağlayan Reus-Smit (1999) bu dönüşümün ardında teknoloji alanındaki gelişmelerin tetiklediği düşünsel dönüşümler olduğunu aktarır.

Bu noktada şunu not etmek gerekir ki Uluslararası İlişkiler'de İnşacı yaklaşımlar, kimlik, değerler, düşünceler, öznelerarası (intersubjektif) ögelere yaptığı vurgu nedeniyle Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifindeki İnşacı yaklaşımlar ile kısmen örtüşür. İki yaklaşımı birbirinden ayıran temel fark, ilkinde insan öznelliğine yapılan vurguya kıyasla, Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifinde nesnelere, maddi olana yapılan vurgunun daha ağır basmasıdır (Law, 1991; Fritsch, 2011).

2. DÜNYA SİYASETİNDE TEKNOLOJİ TARTIŞMALARININ SINIRLARI

Genel hatlarıyla sunulduğu üzere teknoloji, dünya siyasetine dair tartışmalarda disiplinin kurulduğu ilk yıllardan itibaren önemli bir yer tutmuştur. Ancak hakkında çok konuşulmasına, dünya siyasetinde oynadığı rol sıklıkla dile

getirilmesine rağmen, teknoloji aslında son derece ihmal edilmiş bir olgudur. Disiplinin yeni yeni kurumsallaşmaya başladığı dönemde teknoloji –Ogburn'un öngörüsünün aksine –Güvenlik Çalışmaları, Uluslararası Hukuk, vb. kendi başına bir araştırma alanı haline gelmemiştir. Bu durumun değişmesine yönelik çağrılar son yıllarda artmaya başlamıştır (Fritsch, 2011; Weiss, 2005). Örneğin, uluslararası ilişkilerin teknolojiyi ihmal etmesini "tehlikeli bir anakronizm" olarak gören Weiss (2005) teknolojinin Uluslararası İlişkiler'in bir alt dalı olması gerektiğini savunur. Weiss'a göre teknoloji, epistemolojik pragmatizmi mümkün kılması nedeniyle Realizm, Liberalizm ve İnşacılık gibi ana akım perspektifler arasında köprüler kurulmasını sağlayacak bir alan açma potansiyeline sahiptir. Dünya siyasetinde teknolojinin bu derece göz ardı edilmesine karşın henüz çok yetersiz de olsa yeni yeni adımlar atılmaya başlamıştır. Bu adımlara bir örnek olarak Uluslararası İlişkiler'in dünya çapında en büyük meslek örgütü olan Uluslararası Çalışmalar Birliği (*International Studies Association*) çatısı altında 2015 yılında Bilim, Teknoloji ve Sanat (Science, Technology and Art in International Relations-STAIR) adlı alt birimin kurulması gösterilebilir. Bu birim her yıl düzenlenen konvansiyonda sınırlı sayıda da olsa paneller düzenlemekte, her yıl bu dalda en iyi makale ve kitap ödülleri vermektedir. [5]

Uluslararası İlişkiler disiplini bağlamında teknolojinin hem var hem yok olması, disiplin içinde bir alt dal haline gelmemesi ya da yayımlanan makale sayıları gibi kurumsal ve nicel bazı göstergelerin ötesinde bir sorun olarak kendini belli etmekte. Bu da teknolojinin kendi içinde ne olduğuna dair bir analiz konusu haline gelmemesi, dünya siyasetindeki değişim ve dönüşüm ile ilişkisine dair teorik ve kavramsal çalışmaların son derece sınırlı kalmasıdır (Hoijtink ve Leese, 2019; McCarthy, 2018; Peoples, 2009). Teknoloji, Uluslararası İlişkiler'de verili alınan ama kendi içinde bir olgu olarak kavramsallaştırıp analiz edilmeyen bir değişken olmanın ötesine geçmedi. Bilim ve teknoloji adeta bir kapalı kutu muamelesi gördü (Fritsch, 2011). Teknolojinin, siyasete araç olmasının ötesinde kendi içinde siyasal olduğu, farklı tahayyül dünyalarını, farklı değerleri bünyesinde barındırdığı, farklı toplumsal koşullar altında, farklı stratejik, iktisadi, kültürel amaçların uzantısı olarak anlam kazandığı gibi konular ele alınmadı (Rappert vd., 2008). Teknoloji, toplumsal ilişkilerin dışında, siyasal olmayan bir düzleme yerleştirilirken, toplum ve siyaset üzerinde belirleyici rol oynayan ancak kendisi toplumsal ya da siyasal olmayan bir olgu olduğu varsayıldı (Fritsch, 2011). Toplumsal koşullar içinde şekillenen, teknik bir objeden çok, anlam ve semboller dünyası ile iç içe geçen bir olgu olarak incelenmedi. Bu nedenledir ki teknolojinin dünya siyasetinin merkezinde oturduğu fikri yaygın kabul görmesine, hakkında

[5] Bölüm hakkında bilgi için bkz. https://www.isanet.org/ISA/Sections/STAIR/About-STAIR

bol bol yazılıp çizilmesine rağmen Uluslararası İlişkiler'in aslında teknolojiyi hiç düşünmediğini söylemek yanlış olmaz.

Teknolojinin Uluslararası İlişkiler disiplinindeki bu çelişkili konumunu – yani hem büyük önem atfedilen bir olgu olması hem de aslında üzerinde hiç düşünülmemesi– anlamak için disipline yön veren ontolojik ve epistemolojik ön kabullere bakmak gerekir.[6] Bilim-Teknoloji-Toplum'un sorunsallaştırdığı bu ön kabullerin başında Uluslararası İlişkiler teorilerine hâkim olan insanı merkezine alan antroposentrik varsayımlar gelir (Cudworth ve Hobden, 2014; Dalby, 2014). Modernist sosyal bilimlerde olduğu gibi Uluslararası İlişkiler'de de insan ve insan olmayan arasında kesin bir ayrım yapılır. Teknoloji başta olmak üzere ekoloji gibi tüm insan dışı ögelerin etken değil ancak edilgen bir unsur olarak analize dahil edilmesi, Uluslararası İlişkiler'de egemen olan antroposentrik (insan merkezli) yaklaşımın en önemli göstergeleridir. Birazdan ele alacağım üzere Bilim-Teknoloji-Toplum (özellikle de Yeni Materyalist yaklaşımlar) bu antroposentrik bakış açısını sorunsallaştırır, her olguyu fiziksel olana indirgemeden, insan dışındaki unsurların sosyal yaşamın inşasında oynadığı rolü ortaya koyar.

Uluslararası İlişkiler'de yaygın olan devlet merkezli, jeostratejik bakış açısı, teknolojinin tarihsel ve sosyal bağlamından koparılmasında önemli bir etkendir (McCarthy, 2018; Mayer vd., 2014). Özellikle Realist ve Neorealist yaklaşımların öne sürmesiyle birlikte Neoliberal yaklaşımların da büyük oranda paylaştığı jeostratejik bakış açısına göre dünya siyasetinin temel prensibini oluşturan devletlerarası güç çekişmesi çağlar boyunca değişmemiştir. Dünya siyasetinde asıl belirleyici olan aktörlerin devletler olduğunu vurgulayan bu yaklaşım, bilim ve teknoloji dahil diğer tüm insan dışı olguların kendi içlerinde bir değere, bir anlama sahip olmadığı, sadece devletlerin amaçlarına hizmet ettikleri oranda anlam kazanacağı varsayımından hareket eder. Bilim ve teknoloji, tarih dışı bir etkene indirgenir.

Ne devlet merkezli bakış açısı ne de bilim ve teknolojiyi toplumsal ilişkilerden bağımsız, nötr bir araç olarak kavramsallaştırma eğilimi, Realist yaklaşımlarla sınırlı kalır (Rosenau ve Singh, 2002). Liberal ve İnşacı yaklaşımlar da teknolojiyi aynı derecede tarafsız, güç kullanımında etkisi olan, çıkarları hayata geçirmek için kullanılan nötr bir araç, değer yargıları gibi sembolik unsurların kendine içkin olmadığı, onlar tarafından koşullanmayan maddi bir unsur olarak

[6] Bu tartışmaya geçmeden önce şunu belirtmekte yarar var. Nasıl ki dünya siyasetine odaklanan Uluslararası İlişkiler disiplini bilim ve teknolojiyi yukarıda tartışıldığı anlamda ihmal ettiyse, buna benzer bir şekilde Bilim-Teknoloji-Toplum Çalışmalarının da teknolojiyi kavramsallaştırırken arka plandaki dünya siyasetine ait dinamikleri büyük oranda göz ardı ettiğini belirtmek gerekir (McCarthy, 2018).

kurgulanır (Fritsch, 2011). Ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinde sık sık karşılaşılan bu kavramsallaştırma, Bilim, Teknoloji ve Toplum perspektifinin temel vurgusu olan, bilim ve teknolojinin tarihsel ve toplumsal koşullar içinde şekillendiği, kendi içinde değerler taşıyan, toplumsal ilişkiler tarafından belirlendiği kadar toplumsal ilişkilere de şekil ve yön veren bir faktör olduğu fikrinden çok uzaktır.

Bilim ve teknolojiyi nesnel bir yere koyarak toplumsal olandan ayıran ontolojik ön kabullere dayalı bakış açısı, teknolojik belirlenimciliğin (*technological determinism*) temel taşlarını oluşturur. Teknolojik belirlenimcilik, dünya siyaseti analizlerine ağırlıklı olarak iki şekilde, araçsallık ve özcülük olarak yansımaktadır (McCarthy, 2018). Teknolojiyi araçsallaştıran yaklaşımlarda teknoloji kendi içinde hiçbir değer barındırmayan, tamamen nesnel bir araç olarak kavramsallaştırılır. Bir araç olarak bilim ve teknoloji, insanların kullanım amaçlarına yönelik ve onların hedeflerine hizmet ettiği oranda anlam kazanan değişkenlerdir. Teknolojik belirlenimciliğin bir başka yansıması olan teknolojik özcülük (*technological essentialism*) ile kastedilen ise teknolojiye kendine has bir mantığa sahip olan, lineer bir gelişim çizgisi üzerinden daha az gelişmişten daha çok gelişmişe doğru evrilen bir olgu olarak yaklaşılmasıdır (McCarthy, 2018). Teknolojinin değişmeyen özü, sürekli gelişmesi, daha kötüden daha iyiye doğru ilerlemesi, her adımda daha da karmaşıklaşmasıdır. Teknolojik sistemler geliştikçe toplumsal olan üzerinde baskı kurar, onu değişime, kendine ayak uydurmaya, uyum sağlamaya zorlar. Özcü bakış açısına göre toplumsal dönüşüme yol açan tam da teknolojinin uyguladığı bu baskıdır. Böyle bir bakış açısına örneğin, küreselleşme tartışmalarında sıklıkla rastlamaktayız. Sosyal iletişim ağları başta olmak üzere dijital alanda yaşanan teknolojik gelişmelerin toplumları nasıl kendine uyum sağlamak zorunda bıraktığı, internetin toplumsal ilişkileri baştan aşağı dönüştürdüğü görüşü bu durumun bir yansımasıdır. Benzer şekilde, 1980'lerden itibaren askerî alanda bilişim teknolojileri ile savaş teçhizatlarında yaşanan dönüşümün savaşın doğasını tamamen değiştirdiğine yönelik argümanlar da aslında büyük oranda teknolojik belirlenimciliğin izlerini taşır.

Uluslararası İlişkiler literatüründe önemli bir yere sahip olan Savunma-Hücum Dengesi teknolojik belirlenimciliğin bu iki yüzünü açımlamak için güzel bir örnek oluşturur (McCarthy 2018). Savunma-Hücum Dengesi, Soğuk Savaş sırasında iki süper güç arasındaki askerî mücadeleye dair, stratejik olarak savunmanın mı yoksa saldırının mı daha avantajlı olacağına dair yürüyen tartışmalardır (Lynn-Jones, 1995). Bu tartışmaların odağında, başta nükleer silah programları olmak üzere savaş teknolojilerinin, tarafların güce başvurma olasılığını etkilediği, tarafların daha saldırgan mı yoksa daha savunmacı mı davranacağı sorusunun yanıtının teknolojide aranması gerektiği yer alır. Diğer bir

deyişle teknoloji, insan kontrolü dışında, kendi içinde bir öze, bir mantığa sahip olan bir olgu olarak kurgulanır. Savaş aracı olarak teknoloji, dünya siyasetini dışarıdan etkileyen kendi içinde bir mantığa –bir öze– sahip bir değişkene indirgenir. Söz konusu tartışmalara eleştirel yaklaşan bakış açısı da görüş ayrılığına rağmen aslında aynı derecede belirlenimci bir bakışı yansıtır (McCarthy, 2018). Bu bakış açısına göre de teknolojinin ne amaçla (saldırı mı yoksa savunma mı) kullanılacağı mevcut askerî stratejik kültürden bağımsız düşünülemez. Bir devlet, dış politikasında ne tür bir amaca yönelik hareket ediyorsa, sahip olunan savaş teknolojisi de o amaca yönelik olarak kullanılacaktır.

Uluslararası İlişkiler'de yaygın olan, teknolojiyi toplumsal ilişkilerden kopuk bir yere oturtan, teknolojik belirlenimci yaklaşımın baskın olmasının temelinde yatan (devlet merkezli ve antroposentrik) ontolojik ön kabullerin yanı sıra, epistemolojik düzlemde de disipline damgasını vuran pozitivist bilim anlayışı rol oynamakta. Fizik bilimini, bilimler hiyerarşisinin en tepesine oturtan bu bilim anlayışına göre sosyal bilimler de doğa bilimlerinin baş tacı olan fizik bilimini kendine model almalıdır (Jackson, 2011). Bilimin amacı, zamandan ve mekândan bağımsız olarak geçerli olan, genelleştirilebilecek yasalar geliştirmektir. Bilgi ile bilginin nesnesinin birbirinden tamamen bağımsız olduğu varsayılır. Öznel ile nesneli birbirinden ayıran bu düalist bakış açısı, bilim ile kültür, insan ve doğayı birbirinden kalın çizgiler ile ayırır. Bilime bu tür bir yaklaşım dünya siyasetinde teknik olan ile sosyal olan arasındaki ilişkiyi incelemek açısından önemli sonuçlar doğurur. Teknolojik araçların, örneğin haritaların, devlet egemenliğinin algılanmasını nasıl şekillendirebileceğini görmeyi engeller (Branch, 2011). Sınıf ilişkileri, ırk, toplumsal cinsiyet rollerinin bilim ve teknolojiye içkin olduğunu görmek mümkün olmaz (Harding, 1998). Bilimsel bilginin sosyal inşanın ürünü olduğu kabulünden yola çıkan Bilim-Teknoloji-Toplum pozitivist bilim anlayışını kökten sorgular (Sismondo, 2010).

3. KONTEYNERDEN DİKENLİ TELE…

Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifinden dünya siyasetine dair yapılan ve son yıllarda sayıları giderek artan araştırmalar, yukarıda ana hatlarıyla ele alınan ve Uluslararası İlişkiler'de teknolojiye bakışa damgasını vuran belirlenimciliğe gerek ontolojik gerekse epistemolojik düzeyde karşı duruşu temsil eder. Uluslararası İlişkiler'deki ana akım yaklaşımlardan farklı olarak, bilim ve teknoloji ile dünya siyasetine dair konulara odaklanmakla yetinmez, bilim ve teknolojinin

kendisini sorunsallaştırır; toplum, siyaset, iktisat ile arasındaki sınırların muğlaklığı üzerinde yoğunlaşır.[7]

Bilim-Teknoloji-Toplum'un ortaya koyduğu en önemli bulgulardan biri, teknolojinin siyasete dışarıdan eklemlenen bir olgu değil, kendi içinde siyasal bir olgu olduğudur (Winner, 1980; Katz 2005). Winner'in (1980) altını çizdiği üzere, siyaset genelinde, dünya siyaseti özelinde teknolojinin siyasetin ayrılmaz bir parçası olduğu dile getirilirken kastedilen teknik sistemlerin üretimden savaşa, iletişimden iktidar ilişkilerine kadar çok farklı boyutlarda dönüşüme yol açtığı kastedilir. Bunun bir adım ötesine geçip, teknolojinin siyasetle iç içe olmasının yanında kendi içinde siyasal olduğunu ileri sürmek tamamen hatalı bir bakış açısı olarak görülür. Zira, temel varsayım şudur: "Siyasete ancak insanlar müdahil olur, şeyler değil" (Winner, 1980: 122). Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifi işte bu varsayımı sorgular, teknolojinin ve teknik sistemlerin siyasete sadece araçsal düzeyde dahil olmadığını, bizatihi kendi içlerinde siyasal olmaları nedeniyle siyasete müdahil olduğunu ortaya koyar (Winner, 1980). Winner'a göre teknoloji ve teknik sistemler iki anlamda kendi içinde siyasal olabilir. Bir yanda, McCormick II'nin geliştirdiği hasat makinesinin örgütlü kalifiye işçileri saf dışı bırakmayı hedefleyecek şekilde tasarlanması ya da ünlü şehir planlamacısı Robert Moses'in Long Island, New York'taki yol üstü geçitlerin –genellikle yoksul kesimlerin kullandığı– otobüslerin geçmesine engel olacak şekilde planlamasında olduğu gibi teknoloji ve teknik sistemler toplumsal olana belirli bir düzen verirken iktidar ilişkilerinin ve toplumsal hiyerarşilerin yeniden üretimine katkıda bulunabilir. Bir ikinci anlamıyla ise teknoloji, tasarımını yapan ve onları kullanıma sokan aktörlerin niyetlerinden bağımsız olarak siyasal sonuçlar doğurabilir. Teknolojinin kendi içinde siyasal olmasının bu ikinci anlamı, bizatihi teknolojinin işleyiş mantığının ve gereklerinin (örneğin, ne tür bir iş bölümü, ustalık düzeyi, vs. gerektirdiği gibi) iktidar ilişkilerini şekillendirdiğini vurgular.

Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifinden teknoloji, nesnel, teknik özelliklerine, askerî, siyasi ya da iktisadi amaçlar doğrultusunda kullanılan bir araca indirgenemez. Sosyal ilişkilere dışsal olmadığı gibi insan davranışlarını dışarıdan belirleyen bir etken de değildir. Uluslararası İlişkiler'deki ana akım yaklaşımlardan farklı olarak, ne Realist ve Liberal yaklaşımlarda olduğu gibi tamamen nesnel bir olgudur ne de İnşacı yaklaşımlardaki gibi tamamen

[7] Bu makalenin ana konusu dünya siyasetinde teknoloji ve buna Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifinden yaklaşım olması nedeniyle Bilim-Teknoloji-Toplum'a dair tartışma konuya ilişkin kısımları ile sınırlı tutulmuştur. İnterdisipliner bir çalışma alanı olarak Bilim-Teknoloji-Toplum'a dair daha kapsamlı ve ayrıntılı bilgi için bkz. Bijker, 1995; Jasanoff vd., 1995; Bucchi, 2004; Sismondo, 2010. Bilim-Teknoloji-Toplumun en önemli özelliklerinden biri olan, modern disiplinlerin sınırlarını zorlayarak interdisipliner bir sosyal bilimin ne anlama geldiğine dair tartışmalar için bkz. Barry ve Born, 2013.

intersubjektif bir yapıdır. Toplumsal ilişkilerden bağımsız olmadığı gibi, iktidar ilişkileri içinde şekillendiği kadar kendi de siyasi ve normatif açıdan iktidar ilişkilerinin üretimine katkıda bulunur. Örneğin, dünyada kullanımı hızla yayılan bir savaş teknolojisi olarak insansız hava araçlarının savaşın doğasını nasıl değiştireceğine dair tartışmalara yönelik olarak Manjikian'ın (2018) altını çizdiği üzere, teknolojinin 'insansız' olması toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretimine katkıda bulunmayacağı anlamına gelmez. Tam tersi, insan öznelliğinin ortadan kalkmasına rağmen, feminen robotlar ile hiper maskülinize siborglar (*cyborg*) "heteroseksüel matriks"i yeniden üretebilir (Manjikian, 2018).

Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifi teknolojinin araçsallaştırılmasını reddettiği kadar, teknolojik belirlenimciliği de reddeder. Teknolojinin sosyolojik boyutunu, teknoloji ürünlerinin belirli işlevleri yerine getirmek üzere tasarlanan teknik birer obje olmanın ötesinde olduğunu vurgular (Pinch ve Bijker, 1984). Teknoloji, tasarımcılardan kullanıcılara kadar birçok aktörün biraraya gelerek oluşturduğu, toplumsal, iktisadi, siyasal ağlar içinde istikrar kazanan, o ağlardan bağımsız olmamakla birlikte asla o ağlara indirgenemeyecek bir asamblajdır[8] (Latour, 2005).

Ontolojik düzeyde, teknolojik obje ve sistemlerin nesnel ve teknik birer olgu olarak kurgulanmasını sorunsallaştırırken, epistemolojik düzeyde pozitivist varsayımları sorgulayarak bilimsel bilginin de sosyal inşanın ürünü bir olgu olduğu ön kabulünden yola çıkar; bilimin kendine özgü normatif bir kaygısı olduğunun altını çizer, aktivist bir tavır takınır (Sismondo, 2008). Bilim-Teknoloji-Toplum teknolojik olan ile sosyal olan arasındaki ayrımı verili kabul etmek yerine bu ayrımın kendini—yani bu iki alan arasındaki sınırların nasıl çizildiğini ve bunun ne tür iktidar ilişkilerini mümkün kıldığını—sorgular. Bilimsel bilginin hesap vermeden iktidar kurmasına karşı çıkar, bilim ile demokrasinin karşılıklı etkileşim içinde olduğunu vurgular. Sheila Jasanoff'un (2013) deyimiyle Bilim-Teknoloji-Toplum'un bilimsel bilgi üretimine dair temel ilkesi, "iktidar ilişkilerini yeniden düzenlemek…iktidar pratiklerini daha refleksif, daha sorumluluk sahibi, daha kapsayıcı ve daha eşitlikçi bir hâle getirmektir" (Jasanoff, 2013: 101).

Dünya siyasetinde teknoloji ve maddeselliğe Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifinden yaklaşmanın Uluslararası İlişkiler'deki ana akım yaklaşımlardan nasıl farklılaştığını göstermek için, disiplinin başat konusunu oluşturan savaş, askerî işler ve teknoloji ilişkisine dair çalışmalar iyi bir örnek oluşturur. Yakın

[8] Kendini meydana getiren ögelerin ilişkiselliği içinde ortaya çıkan, bileşenleri arasındaki ilişkilerin akışkan olduğu, bütünün tesadüfi olmayan ancak önceden de öngörülemeyecek etkileşimler sonucunda istikrar kazandığı yapıları anlatmak için kullanılır. Asamblaj felsefesinin ayrıntılı bir tartışması için bkz. DeLanda, 2006.

dönemde teknoloji ve savaş ilişkisine dair tartışmalara 1980'lerden itibaren bilişim teknolojileri ve uydu sistemlerindeki yaşanan gelişmeler damgasını vurdu. "Askeri Alanda Devrim"in stratejik düşünce, orduların kurumsal yapısı gibi konularda ne tür değişimlere yol açtığına dair tartışmalar hız kazandı. Kimi gözlemcilere göre savaşın insansızlaşması, askerlerin yerini insansız araçlara ve robotlara bırakmasıyla, "bilişim çağının ordusu" 21. yüzyıla damgasını vuracaktır (Singer, 2009). Yapay zekânın askerî alana giderek daha fazla yansıması, savaşın doğasını değiştirecek, 21. yüzyıl savaşları modern çağ savaşlarından farklı, ağ savaşları olacak, bu da stratejik düşünce kadar savaş hukukunda yeni bir sayfa açacaktır (Wagner, 2014; Cebrowski ve Gartska, 1998). Savaş teknolojilerinin insansızlaşması, makinelerin insanların yerini almasının savaşın doğasını nasıl dönüştüreceği düşüncesi çok sayıda araştırmanın konusu olmuştur. Örneğin, "kan ve robotlar" başlıklı makalesinde uzaktan kumandalı araçlar ve benzer teknolojilerin savaşın doğasını nasıl dönüştüreceğini inceleyen Gartzke (2019) savaş teknolojilerinin insan faktörünü ortadan kaldırmasıyla sivillerin daha fazla hedef alınacağını, çatışmaların daha çok artacağını ileri sürer.

Yeni teknolojilerin yeni savaşlara yol açacağı, teknolojik gelişmelerin savaşın doğası ve stratejik düşünceyi dönüştüreceği şeklindeki bu tür anlatılar – yani savaş pratiklerinin yeni gerçekliğe uyum sağlamak için dönüşmek zorunda kalacağı fikri– teknolojiyi toplumsal ilişkilerden kopuk, siyaset dışı bir araç olarak ele alarak, belirlenimci ve indirgemeci bir okumaya tabi tutuyor. Savaşa ve savaş teknolojisine Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifinden yaklaşmak ise savaşı sadece iktidar ilişkileri ve çıkarlar üzerinden çözümleyen antroposentrik bir bakışın ve teknolojiyi savaşın doğasını baştan sona dönüştüren itici bir güç gibi kurgulayan belirlenimci yaklaşımın sınırlarını gösteriyor (Bousquet, 2018). Bunun yerine savaşı, ögelerin karşılıklı etkileşimleri ve birbirlerini nasıl ürettiklerine odaklanarak, sosyo-teknik bir olgu, bir "savaş makinesi" olarak incelemenin önemini ortaya koyuyor (Bousquet, 2018). Bu çalışmalar, teknik objelerin sosyo-teknik yapıyı oluşturan diğer unsurlarla sürekli etkileşim içinde belirlendiğini, anlamlarının, sınırlarının, tanımlarının siyasal, sosyal, tarihsel bağlamı içinde sürekli evrilip dönüştüğünü gözler önüne seriyor. Silah gibi teknik objelerin hiçbir özelliği onlara içkin olmadığı gibi, sembolik dünyadan ve toplumsal ilişkilerden kopuk bir şekilde kurgulanamazlar (Rappert, vd., 2008).[9] Örneğin, silahı verili kabul etmek yerine, silahların nasıl silah olduğuna yoğunlaşmak gerekir (Bousquet, vd.: 2017).

[9] Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifinden askerî alan ve savaş konularında –silah tasarımcılarının silahın oluşmasında oynadığı role, silahların tasarımlarının cinsiyetçiliğinden, askerî teknolojiler ile insan beden arasındaki ilişkiye– çok farklı araştırmalara rastlamak mümkün. Bu araştırmaların genel bir dökümü için, bkz. Rappert vd., 2008.

Dünya siyasetinin gündelik işleyişine dair son derece merkezî önemde ancak üzerinde çok az düşünülen teknolojilere ve teknolojinin sosyo-politik bir sistem olarak incelenmesinin önemine dair bir başka örnek, savaş kadar Uluslararası İlişkiler'in temel konusu olan uluslararası siyaset ekonomisi üzerinden verilebilir. Bu açıdan da "yük konteyneri" iyi bir örnek oluşturur (Levinson, 2006; Heins, 2016). Küresel kapitalizmin atardamarını oluşturan lojistik devrimi inceleyen Cowen'a (2014: 112) göre yük konteyneri "ticaretin küreselleşmesinin altında yatan en büyük teknolojik inovasyon"dur. Benzer şekilde Levinson (2006) konteyneri –kitabının başlığında olduğu gibi– "dünyayı küçültürken dünya ekonomisini büyüten icat" olarak tanımlar. İntermodal[10] taşımayı mümkün kılan konteyner, günümüz kapitalizminin işleyiş mantığı olan tam zamanında-sıfır stoklu üretimi (*just-in-time production*) ve küresel tedarik zincirlerinin sorunsuz bir şekilde işlemesini mümkün kılar (Cowen, 2014). Öncüllerine 19. yüzyılın sonunda rastlanan, dünya savaşlarında biraz daha yaygınlaşan ancak asıl 1960'lardan sonra lojistiğin ayrılmaz bir parçası haline gelen bu TEU (*twenty foot equivalent unit*)[11] çelik (ya da alüminyum) kutu ne pazardaki boşluğa yanıt olarak girişimci ruhun geliştirdiği bir ürün ne de şirketlerin maliyeti düşürme hesaplarının bir sonucudur (Colás, 2018). Bu teknoloji, bir sorunun çözülmesine yönelik olarak rasyonel aktörler tarafından geliştirilen bir araç olmanın ötesindedir. Konteynerin inşası, patent alımından, TEU standardizasyonu etrafında yaşanan bürokratik çekişmelere, ABD'nin Vietnam Savaşı sırasında karşılaştığı askerî lojistik sorunlar ile liman işçileri tarafından verilen sınıf mücadelesinin ana dinamiklerini oluşturduğu uzun, çatışmalı, siyasal bir sürecin sonucudur (Cowen, 2014; Colás, 2018). Konteynerin –Levinson'ın deyimiyle (2006: 171)– "ergenliğe ulaşmasında" özellikle Vietnam Savaşının büyük payı oldu. 1968'e gelindiğinde ayda 1.300'den fazla konteyner güney Vietnam limanlarına doğru yol alıyordu (Levinson, 2006). Bu nedenlerle konteyner "dünya siyasetinin içinde olduğu kadar…dünya siyaseti de konteynerin içindedir" (Colás, 2018: 150, 155).

Dünya siyasetinde teknolojiye Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifinden yaklaşmak gerek ontolojik gerek epistemolojik düzeyde Uluslararası İlişkiler'de ana akım yaklaşımların temel varsayımlarını gözden geçirmeyi gerektirmekte. Bu da ontolojik açıdan, disiplinde yoğun olan devlet merkezli, eylem yeteneğini sadece insana atfeden antroposentrik bakışı açısını, dünya siyasetini maddi olan ile maddi olmayan, kültür ile doğa, siyaset ile teknolojik gibi karşıtlıklar üzerinden

[10] Taşımacılıkta kullanılan intermodal terimi, yük üzerinde herhangi bir işlem yapılmadan, sadece taşıma şekilleri değiştirilerek, tır ve gemi gibi birden fazla taşıma modeliyle yükün bir noktadan diğerine taşınma biçimidir.
[11] TEU, konteyner gemileri ve konteyner terminallerinin kapasitesini gösteren kargo kapasitesine ait ölçüdür. 6,1 metrelik (20 feet) intermodal konteynerin hacmine uygun olarak hesaplanır.

düşünme biçimini sorunsallaştırmak, insan ile insan-olmayan arasındaki katı çizgiyi muğlaklaştırmak anlamına gelir (Latour, 2005; Connolly, 2010). Sömürgecilik döneminden bağımsızlığa Mısır'daki modernleşme girişimlerini ve kalkınma politikalarını inceleyen Timothy Mitchell (2002), "Sivrisinekler konuşabilir mi?" diye retorik olarak sorduğu soru ve tarihe sadece insan iradesinin değil, sivrisineklerin de eylemleri ile şekil verdiğini göstermesi, ontolojik açıdan antroposentrik modernist bakışı sorgulayan Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifine iyi bir örnek oluşturur. Siyasal olgu ve siyasal eylemlilik açısından insanı ve insan topluluklarını öncülleyen ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinden farklı olarak, insan eylemliliğine tek başına açıklayıcı olarak öncelik tanınmasını sorgular, insan ile insan-olmayan arasındaki farkı muğlaklaştırır. Modernist paradigmanın mutlak egemenlik atfettiği akıl, asıl muktedir olarak gördüğü insanın aslında kendi dışındaki ağların içinde bir devre, insan ve insan-olmayan (doğal ve teknolojik) sistemlerin örgüsünde bir ilmek olduğunu gösterir. Toplumsal ontolojiye insan-olmayan nesneleri de dahil etmek gerektiği düşüncesi, insan ve insan-olmayan, bilim-bilimsel olmayan, kültür-doğa vs. gibi modernist paradigmaya hâkim olan ikiliklerin muğlaklaştırılması, dünya siyasetinin ağırlıklı olarak insan merkezli ve karşıtlıklar üzerinden düşünüldüğü Uluslararası İlişkiler'de alışılmış birçok düşünce kalıbını sorgulamayı gerektiriyor.

Her ne kadar aynı başlık altında tartışılsa da şunun altını çizmek gerekir ki Bilim-Teknoloji-Toplum'u belirli sayıda teori, yöntem ya da konu başlığı ile sınırlandırmak, bu perpektifi benimseyen çalışmaların çeşitliliğini yansıtmaktan çok uzak düşer. Bilim-Teknoloji-Toplum'u belirli bir ekol ile özdeşleştirmek yerine, bu çatı altında üretilen incelemelerin bazı ortak öncelikleri, kaygıları, vurguları barındırdığının altını çizmek daha doğru olacaktır (McCarthy, 2018; Mayer vd., 2014; Rappert vd., 2008). Yazıda ağırlık verdiğim bu ortak noktaların ötesinde kendi içinde ayrışmalar da bulunur. Örneğin, Bilim-Teknoloji-Toplum çerçevesinden farklı yaklaşımların inşacılık konusundaki vurguları farklılık gösterir. Sosyal İnşacılar daha çok teknolojinin intersubjetif doğasını öne çıkarırken, Marksist ve tarihsel maddeci teorilerden etkilenen eleştirel perspektif, teknolojinin maddi yapısının belirleyiciğine daha çok vurgu yapar.

Teknolojinin verili kabul edilmemesi ve sorunsallaştırılması, Bilim-Teknoloji-Toplum çalışmaları içinde teknolojiden ne anlaşılması gerektiği konusunda da kesin bir uzlaşı sağlandığı anlamına gelmez. Teknolojinin ne olduğu sorusuna verilen yanıtlar farklı ve çok çeşitlidir. Örneğin, Bilim-Teknoloji-Toplum'un önde gelen düşünürlerinden Bjeiker'a (2010) göre teknoloji, üç boyutlu bir tanıma sahiptir. Bu boyutlardan ilki inşa edilen ürünler ve teknik sistemler, ikincisi söz konusu teknik objeler etrafında şekillenen bilgi, son olarak

da bu ürün ve sistemlerin kullanım pratikleridir. Foucault'dan ilham alan başka araştırmacılar ise teknolojiyi fiziksel, materyal teknoloji ve teknolojik sistemin ötesinde, iktidar teknolojileri gibi çok daha geniş kapsamlı bir tanımla ele almakta (Reid, 2009). Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifinde Yeni Materyalist yaklaşımların "yatay ontolojisini"[12] (*flat ontology*) sorgulayan Ole Wæver'a (Wæver ve Monsees, 2019) göre bu tür bir ontoloji "teknolojinin teknolojikliğini" gözden kaçırır.

Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifini tek bir teoriye ya da metoda indirgemek mümkün olmadığı gibi, bu yaklaşımların (yukarıda da değinildiği üzere) Uluslararası İlişkiler'deki İnşacılık, Feminizm gibi bazı teorilerle kesiştiğini belirtmekle birlikte, onlarla birebir örtüşmediğini vurgulamak gerekir. Kendi içindeki çeşitliliğe ve farklılaşmalara rağmen, dünya siyasetinde teknolojiye Bilim-Teknoloji-Toplum penceresinden bakan çalışmaları birkaç grup altında toplamak mümkün (McCarthy, 2018; Mayer vd., 2014). Bu yaklaşımlardan biri Toplumsal İnşacılıktır (*social constructivism*). 1990'lı yıllardan itibaren disiplinde tartışılmaya başlayan ve teknolojik yapıların sembolik dünyadan bağımsız birer araca indirgenemeyeceğini savunan Toplumsal İnşacılık perspektifinden yapılan çalışmalarda tasarımcıların amaçlarının ötesinde kullanıcıların teknolojiyi nasıl dönüştürebildiğine dair tartışmalardan (Woolgar ve Grint, 1995) sömürgeciliğin teknolojisi olarak dikenli tellere kadar (Barder, 2016) çok farklı konular ele alınmaktadır.

Uluslararası İlişkilerde teknolojinin rolüne artan ilginin odağında bulunan bir başka teorik yaklaşım ise John Law, Michel Callon ve Bruno Latour gibi düşünür-araştırmacıların çalışmaları ile şekillenen Aktör-Ağ Teorisidir (*Actor-Network Theory*). Asamblaj (birleştirme) kuramı (*Assemblage Theory*) üzerinden disiplinlerarası bir yaklaşım geliştiren bu araştırmalarda üretim, finans, ticaret, iletişim gibi alt yapı ağlarının küresel çapta iktidar ilişkilerini yeniden nasıl ürettiği ya da iktisat biliminin piyasanın üretiminde oynadığı rol gibi farklı konular ele alınmaktadır. Bu araştırmalara aktör-ağ kavramını kullanarak havaalanlarını uluslararası güvenlik ağının bir parçası olarak inceleyen çalışmalar (Salter, 2007), mikro-pratikler ve resmî belgeler gibi sıradan nesnelerin dünya siyasetinin kurucu ögeleri olduğunu ortaya koyan araştırmalar örnek gösterilebilir (Walters, 2002).

[12] Yatay ontoloji, gerçekliğin aynı varlık derecesine sahip olgulardan meydana geldiğini öne sürer. Bütün özneler aynı zamanda nesnedir. Varoluş dereceleri bakımından şeyler arasında hiyerarşi kurulmaz. Yatay ontolojiye örnek oluşturan Latour'un ontolojisinde nesneler, aracılık etmekten anlamları dönüştürmeye kadar farklı roller oynayabilir, bu açıdan bakıldığında bir makine de bir insan kadar bu farklı rolleri yerine getirme kapasitesine sahiptir (Edward, 2005).

Bilim-Teknoloji-Toplum, kavramsal ve teorik düzeyde Uluslararası İlişkiler'de yankı bulan bir başka araştırma çizgisini Eleştirel Teknoloji Çalışmaları çatısı altında toplanabilecek yaklaşımlar oluşturuyor (McCarthy, 2018). Bu çalışmalar arasında teknolojik inovasyonda kapitalist dinamiklerin önemine vurgu yapan Marksist yaklaşımlar, bilim ve teknolojinin küresel düzeyde ırkçılık ve sömürü ilişkilerinin inşası ve yeniden üretiminde oynadığı rolü çıkış noktası alan Post-kolonyal çalışmalar sayılabilir (Agathangelou, 2014: 179-204). Örneğin, dünya siyasetine insan ile insan olmayanın iç içe geçtiği 'ekolojik bir yaklaşım' geliştiren Grove (2019) savaş ve iktisadi yıkım ile türlerin yok olmasını, metodolojik bireycilik ve pozitivist bilim felsefesine dayalı nedenselcilik yerine farklı türlerin karşılaşması, birbirleri ile sürekli ilişkilenerek dönüşüme uğrarken uluslararası hiyerarşilerin nasıl üretildiğine odaklanır.

Son olarak değinilmesi gereken bir başka yaklaşım ise spekülatif Realizm ve nesne yönelimli felsefe gibi farklı adlarla da bilinen Yeni Materyalist ya da Posthümanist yaklaşımlar (Connelly, 2002; Coole, 2013; Cudworth ve Hobden, 2011; Srnicek, 2018). Bruno Latour'un Aktör-Ağ Teorisi, Post-yapısalcı felsefe, nörobiyoloji ve Karmaşıklık Teorisi *(Complexity Theory*) gibi farklı kanallardan beslenen bu yaklaşımlar Uluslararası İlişkiler teorilerine damgasını vuran insan-merkezli bakış açısını sorgulamalarıyla öne çıkıyor. Bu yaklaşımlar dünya siyasetinin merkezinde oturan ancak üzerinde hiç düşünülmeyen bedenleri sorunlaştırırken (Wilcox, 2017), kimliğin sadece toplumsal düzeyde deneyimlenen sembolik, insanın kafasındaki bir olgu değil, fiziksel ve kimyasal düzeyde bedene içkin bir olgu olarak inceliyor (Connolly, 2002).

4. SONUÇ

Ekolojik krizden göçe, iktisadi dengesizliklerden yeni savaşlara kadar çok sayıda ve çok karmaşık sorun günümüz dünya siyasetine damgasını vurmakta. Bu sorunlara doyurucu yanıtlar vermek gerek düşünsel gerekse siyasal düzeyde verili olanın rahatlığına sığınmak yerine, düşünsel kalıpları sorgulamayı gerektiriyor. Sorgulanması gereken bu unsurların başında da günümüz dünya siyasetinin en önemli unsurlarından biri olan teknoloji geliyor. Son 20-30 yılda bilgi ve iletişim teknolojilerinde baş döndürücü bir hızla gelişen ve etkisini her alanda hissettiren dönüşümler yaşandı, yaşanmaya devam ediyor. Savaş teknolojilerinden emek ve üretim süreçlerine kadar küresel hayatın her alanında hissedilen bu dönüşümlerin toplumsal, siyasal, kültürel, etik ve felsefi yansımalarını düşünmek daha da aciliyet kazanmakta.

Bu makalede, Uluslararası İlişkiler'de büyük oranda ihmal edilmiş olan teknoloji ve teknolojik sistemleri kavramsal ve teorik düzeyde incelemeye tabi

tutarak bu tartışmalara katkıda bulunmayı amaçladım. Buna yönelik olarak interdisipliner bir çalışma alanı olan Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifinden teknoloji-toplum karşıtlığı yerine teknolojiyi sosyo-teknik bir olgu olarak incelemenin ontolojik ve epistemolojik düzeyde ne anlama geldiğini, böyle bir yaklaşımın dünya siyasetini analiz ederken ne tür olasılıklar sunduğunu tartıştım. Bilim-Teknoloji-Toplum'dan beslenen ve teknolojiyi verili kabul etmek yerine, bu kapalı kutuyu açan bir Uluslararası İlişkiler teorisinin, iktidar ilişkileri, dünya siyasetini şekillendiren aktörler ve bilgi üretimi gibi üç farklı düzlemde yeni kavramsallaştırmaları mümkün kıldığını vurguladım. Makalede vurguladığım üzere, Bilim-Teknoloji-Toplum perspektifi, iktidar ilişkilerinin şekillenmesinde siyasal aktörler kadar tasarım ve tasarımcıların da rol oynadığını; dünya siyasetinde sadece insanların değil insan-olmayan (teknoloji, doğa vs. gibi) ögelerin de etkin olduğunu; teknoloji ile toplumsal arasındaki ayrımın nasıl inşa edildiğini sorgulayarak, bilimsel bilginin hesap verebilir, daha eşitlikçi bir yöne evrilmesinin epistemolojik ön kabulleri sorgulamayı gerektirdiğini ortaya koyuyor.

KAYNAKÇA

Adas, Michael (1989), Machines as the Measure of Men: Science, Technology, and Ideologies of Western Dominance (Ithaca: Cornell University Press).

Agathangelou, Anna (2014), "Wither Anarchy? Harvesting the Global Biotech Body, Indian Markets and Biomedical Technologies", Mayer, Maximilian, Mariana Carpes ve Ruth Knoblich (Der.), The Global Politics of Science and Technology: Concepts from International Relations and Other Disciplines, Cilt 1 (Berlin: Springer): 179-204.

Barder, Alexander (2016), "Barbed Wire", Salter, Mark (Der.) Making Things International 2: Catalysts and Reactions (Minneapolis: University of Minnesota Press): 32-48.

Barry, Andrew ve Georgina Born (2013), Interdisciplinarity: Reconfigurations of the Social and the Natural Sciences (London, New York: Routledge).

Baylis, John, Steve Smith ve Patricia Owens (Der.) (2019), The Globalization of World Politics (Oxford: OUP).

Beeson ve Bisley (Der.) (2017), Issues in 21st Century World Politics (Londra: Macmillan International).

Berger, Peter ve Thomas Luckmann (1967), The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge (Londra: Penguin).

Bijker, Wiebe (2010), "How is Technology made?—That is the Question!", Cambridge Journal of Economics, 34: 63-76.

Bijker, Wiebe E. (1995), Of Bicycles, Bakelites, and Bulbs: Toward a Theory of Sociotechnical Change (Cambridge, Londra: MIT).

Bousquet, Antoine (2018), "A revolution in military affairs: Changing Technologies and Changing Practices of Warfare", McCarthy, Daniel R. (Der.), Technology and World Politics (New York, Londra: Routledge): 165-181.

Bousquet, Antoine, Jairus Grove ve Nisha Shah (2017) "Becoming Weapon: An Opening Call to Arms", Critical Studies on Security, 17 (1): 1-8.

Branch, Jordan (2001), "Mapping the Sovereign State: Technology, Authority, and Systemic Change", International Organization, 65 (1): 1-36.

Brodie, Bernard (Der.) (1946), The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order (New York: Harcourt, Brace and Company).

Bucchi, Massimiano (2004), Science in Society: An Introduction to Social Studies of Science (Londra, New York: Routledge).

Buzan Barry (1987), An Introduction to Strategic Studies: Military Technology and International Relations (Londra: Palgrave Macmillan).

Carr, Edward H. (1939), Twenty Years Crisis: 1919-1939 (Londra: Macmillan Press).

Cebrowski, Arthur ve John Gartska (1998), "Network Centric Warfare: Its Origin and Future", Proceedings, 124 (1): 28-35.

Colás, Alejandro (2018), "Infrastructures of the Global Economy: The Shipping Container as a Political Artefact", McCarthy, Daniel R. (Der.), Technology and World Politics (New York, Londra: Routledge): 146-164.

Connolly, Micheal (2010), A World of Becoming (Durham: Duke University Press).

Connolly, William (2002), Neuropolitics. Thinking, Culture, Speed (Minneapolis: Universiy of Minnesota Press).

Coole, Diane (2013), "Agentic Capacities and Capacious Historical Materialism: Thinking with New Materialisms in the Political Sciences", Millennium: Journal of International Studies, 41 (3): 451–469.

Cowen, Deborah (2014), The Deadly Life of Logistics: Mapping Violence in Global Trade (Minneapolis: University of Minnesota Press).

Cudworth, Erika ve Stephen Hobden (2011), Posthuman International Relations: Complexity, Ecologism and Global Politics (Londra, New York: Zed Books).

Dalby, Simon (2014), "What happens if we don't take nature for granted?", Edkins, Jenny ve Maja Zehfuss (Der.), Global Politics: A New Introduction (Londra, New York: Routledge): 39-60.

DeLanda, Manuel (2006), A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity (Londra, New York: Continumm).

Drezner, Daniel (2019), "Technological Change and International Relations", International Relations, 33 (2): 286-303.

Edward, Mark (2016) "From Actor Network Theory to Modes of Existence: Latour's Ontologies", Global Discourse, 6 (1-2): 1-7.

Feenberg, Andrew (2002), Transforming Technology. A Critical Theory Revisited (Oxford: OUP).

Fritsch, Stefan (2011), "Technology and Global Affairs", International Studies Perspectives, 12 (1): 27-45.

Gartzke, Erik (2019) "Blood and Robots: How remotely piloted vehicles and related technologies affect the politics of violence", The Journal of Strategic Studies, 1-31.

Gilpin, Robert (1981), War and Change in World Politics (Cambridge: Cambridge UP).

Grove, Jairus (2019), War and Geopolitics at the End of the World (Durham: Duke UP).

Harding, Sandra (2009), "Postcolonial and feminist philosophies of science and technology: convergences and dissonances", Journal of Postcolonial Studies, 12 (4): 401-421.

Harding, Sandra (1998), Is Science Multicultural? (Bloomington: Indiana UP).

Heins, Matthew (2016), The Globalization of American Infrastructure the Shipping Container and Freight Transportation (NewYork, Londra: Routledge).

Held, David, Anthony G. McGrew, David Goldblatt ve Jonathan Perraton (1999), Global Transformations: Politics, Economics and Culture (Standford: Stanford UP).

Herera, Geoffrey L. (2006), Technology and International Transformation: The Railriad, the Atom Bomb, and the Politics of Technological Change (Albay: SUNY Press).

Herz, John (1959), International Politics in the Atomic Age (New York: Columbia UP).

Herz, John (1950), "Idealist Internationalism and the Security Dilemma", World Politics, 2 (2): 157-180.

Holsti, Kalevi (2004), Taming the Sovereigns: Institutional Change in International Politics (Cambridge: Cambridge UP).

Jackson, Patrick T. (2011), The Conduct of Inquiry in International Relations: Philosophy of Science and Its Implications for the Study of World Politics (New York, Londra: Routledge).

Jasanoff, Sheila (2013), "Fields and Follows: A Political History of STS", Andrew Barry ve Giorgina Born (Der.) Interdisciplinarity: Reconfigurations of the Social and the Natural Sciences (New York, Londra: Routledge): 99-118.

Jasanoff, Sheila, Gerald E. Markle, James C. Petersen, Trevor Pinch (Der.) (1995), Handbook of Science and Technology Studies (Londra: Sage).

Kaltofen, Carolin, Madeline Carr ve Michele Acuto (Der.) (2019), Technologies of International Continuity and Change (Switzerland: Palgrave).

Katz, Erik (2005), "On the neutrality of technology: The Holocaust death camps as a counter-example", Journal of Genocide Research, 3: 409-421.

Kennedy, Paul (1987), The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000 (New York: Random House).

Keohane, Robert ve Joseph Nye (1977), Power and Interdependence: World Politics in Transition (Boston: Little Brown and Company).

Nye, Joseph S. ve Robert O. Keohane (1971), "Transnational Relations and World Politics: An Introduction", International Organization, 25 (3): 329-349.

Kurki, Milja (2008), Causation in International Relations Reclaiming Causal Analysis (Cambridge: Cambridge UP).

Latour, Bruno (2005), Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory (Oxford: Oxford UP).

Latour, Bruno ve Steven Woolgar (1979), Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts (Beverly Hills, CA: Sage).

Law, John (1991), A Sociology of Monsters: Essays on Power, Technology, and Domination (Londra, NewYork: Routledge).

Hoijtink, Marijn ve Matthias Leese (Der.) (2019), Technology and Agency in International Relations (London, New York: Routledge).

Levinson, Marc (2006), The Box: How the Shipping Container Made the World Smaller and the World Economy Bigger (Princeton: Princeton UP).

Lynn-Jones, Sean M. (1995), "Offense-Defense Theory and Its Critics", Security Studies, 4 (4): 660-691.

Manjikian, Mary (2018) "Becoming Unmanned", International Feminist Journal of Politics, 16 (1): 48-65.

Mayer, Maximilian, Mariana Carpes ve Ruth Knoblich (2014), "The Global Politics of Science and Technology: An Introduction", Mayer, Maximilian, Mariana Carpes ve Ruth Knoblich (Der.), The Global Politics of Science and Technology: Concepts from International Relations and Other Disciplines, Cilt 1 (Berlin: Springer): 1-38.

McCarthy, Daniel R. (2018), "Introduction: Technology in World Politics", McCarthy, Daniel (Der.), Technology and World Politics: An Introduction (New York, Londra: Routledge): 1-22.

McCarthy, Daniel R. (2015), Power, Information Technology, and International Relations Theory: The Power and Politics of US Foreign Policy and the Internet (New York: Palgrave).

Mitchell, Timothy (2002), Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics, Modernity (Berkeley: University of California Press).

Morgenthau, Hans J. (1978), Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace (New York: Knopf.)

Morgenthau, Hans J. (1961), "Death in the Nuclear Age", Commentary, 32 (3): 1–4.

Morgenthau, Hans J. (1949) Scientific Man vs. Power Politics (Chicago: University of Chicago Press).

Ogburn, Willian F. (Der.) (1949), Technology and International Relations (Chicago: University of Chicago Press).

Osiander, Andres (1998), "Re-reading Early Twentieth Century IR: Idealism Revisited", International Studies Quareterly, 42 (3): 409-432.

Niebuhr, Reinhold (1932), Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics (New York: Charles Scribners Sons).

Peoples, Columba (2019), "Life in the Nuclear Age: Classical realism, Critical Theory and the Technopolitics of the Nuclear Condition", Journal of International Political Theory, 15 (3): 279–296.

Peoples, Columba (2009), "Technology, Philosophy and International Relations", Cambridge Review of International Affairs, 22 (4): 559-561.

Pinch, Trevor J. ve Wiebe Bijker (1984), "The Social Construction of Facts and Artefacts: Or How the Sociology of Science and the Sociology of Technology Might Benefit Each Other", Social Studies of Science, 14 (3): 399-44.

Rappert, Brian, Brian Balmer, John Stone (2008), "Science, technology, and the Military: Priorities, Preoccupations, and Possibilities", Hackett, Edward J., Olga Amsterdamska, Judy Wajcman ve Michael Lynch (Der.), The Handbook of Science and Technology Studies (Cambridge, London: MIT): 719-740.

Reid, Julian (2009), "Politicizing Connectivity: Beyond the Biopolitics of Information Technology in International Relations", Cambridge Review of International Affairs, 22 (4): 607-623.

Reus-Smit, Christian (1999), The Moral Purpose of the State: Culture, Social Identity, and Institutional Rationality in International Relations (Princeton: Princeton UP).

Rosecrance, Richard (1986), The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World (New York: Basic Books).

Rosenau, James N. ve J.P. Singh (Der.) (2002), Information Technologies and Global Politics: The Changing Scope of Power and Governance (Albany: SUNY Press).

Rosenau, James (1990), Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity (Princeton: Princeton UP).

Ruggie, John G. (1975), "International Responses to Technology: Concepts and Trends", International Organization, 29 (3): 557-583.

Russell, Greg (1991), "Science, Technology, and Death in the Nuclear Age: Hans J. Morgenthau on Nuclear Ethics", Ethics & International Affairs, 5: 115-134.

Salter, Mark (2007), "Governmentalities of an Airport: Heterotopia and Confession", International Political Sociology, 1 (1): 49–66.

Saxon, Dan (2013) (Der.), International Humanitarian Law and the Changing Technology of War (Boston: Martinus-Nijhoff).

Scheuerman, William (2009), "Realism and the Critique of Technology", Cambridge Review of International Affairs, 14: 564-584.

Schweller, Randal (2014), Maxwell's Demon and the Golden Apple: Global Discord in the New Millennium (Baltimore: Johns Hopkins Press).

Shaw, Martin (2000), Theory of the Global State Globality as an Unfinished Revolution (Cambridge: Cambridge UP).

Singer, Peter (2009), Wired for War: The Robotics Revolution and Conflict in the 21st Century (New York: Penguin).

Sismondo, Sergio (2010), An Introduction to Science and Technology Studies (Sussex: Wiley-Blackwell).

Sismondo, Sergio (2008), "Science and Technology Studies and an Engaged Program, Hackett, Edward J., Olga Amsterdamska, Judy Wajcman ve Michael Lynch (Der.), The Handbook of Science and Technology Studies (Cambridge, London: MIT): 13-32.

Srnicek, Nick (2018), "New Materialism and Poshumanism: Bodies, Brains, and complex causality", McCarthy, Daniel R. (Der.), Technology and World Politics (New York, Londra: Routledge): 84-100.

Skolnikoff, Eugene B. (1993), The Elusive Transformation: Science, Technology and International Politics (New Jersey: Princeton UP).

Strange, Susan (1991), "Big Business and the State", Millennium: Journal of International Studies, 20 (2): 245-250

Wagner, Markus (2014), "The Dehumanization of International Humanitarian Law: Legal, Ethical, and Political Implications of Autonomous Weapon Systems", Vanderbilt Journal of Transnational Law, 47: 1371-1424.

Walters, William (2002), "The Power of Inscription: Beyond Social Construction and Deconstruction in European Integration Studies", Millennium: Journal of International Studies, 3 (1): 83-108.

Waltz, Kenneth (1979), Theory of International Politics (Reading, MA: Addison-Wesley).

Weiss, Charles (2005), "Science, Technology and International Relations", Technology in Society, 27: 295-313.

Wendt, Alexander (1999), Social Theory of International Politics (Cambridge: Cambridge UP).

White, Brian, Richard Little ve Michael Smith (Der.) (2005), Issues in World Politics (Londra: Macmillan).

Wæver, Ole ve Linda Monsees (2019), "Theory is Technology; Technology is Theory", Kaltofen, Carolin, Madeline Carr ve Michele Acuto (Der.), Technologies of International Continuity and Change (Switzerland: Palgrave): 13-24.

Wilcox, Lauren (2017), "Embodying Algorithmic War: Gender, Race, and the Posthuman in Drone Warfare", Security Dialogue, 48 (1): 11-28.

Winner, Langdon (1980), "Do Artifacts Have Politics?", Daedalus, 109 (1): 121-36.

Woolgar, Steve ve Keith Grint (1995), "On Some Failures of Nerve in Constructivist and Feminist analyses of Technology", Science, Technology and Human Values, 20 (3): 281-310.

Yoo, John (2017), "Embracing the Machines: Rationalist War and New Weapons Technologies", California Law Review, 105 (2): 443-500.

Zimmern, Alfred (1928), "The Prospects for Democracy", International Affairs, 7 (3): 153-191.

ULUSLARARASI ETİK TEORİLERİN AÇMAZLARI: RASYONALİTE, KİMLİK VE EVRENSELLEŞTİRİLEBİLİRLİK*

THE IMPASSES OF THE THEORIES OF INTERNATIONAL ETHICS: RATIONALITY, IDENTITY AND UNIVERSALIZABILITY

Mustafa ATATORUN**

ÖZ

Bu çalışma, uluslararası siyaset ve etik ilişkisini sonuççu ve deontolojik temeller üzerinden kuran toplulukçuluk ve kozmopolitanizmin ahlaki iddialarının açmazlara sahip olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Postyapısalcı bir yaklaşımla ele alınan bu teorilerin, dışlama veya aynılaştırmayı ifade eden açmazlarının olduğu iddia edilmektedir. Bu doğrultuda, makalede, postyapısalcı yaklaşımın üzerinde durduğu "failin yerinden edilerek" edimsel niteliğinin ortaya çıkarılması bağlamında, toplulukçuluk ve kozmopolitanizmde kimliklerin nasıl bir rasyonalite anlayışı tarafından kurulduğu ve evrenselleştirilebilirlikleri ortaya konulmaktadır. Zygmunt Bauman'ın temel-karşıtı fikirlerini içeren, ötekine karşı sağlam sorumluluk olarak tanımladığı etik anlayışı, uluslararası etik teorilerle diyalojik bir formatta bir araya

* Bu çalışma "Uluslararası Etik'in Teorik Açmazları: Rasyonalite, Kimlik ve Evrenselleştirilebilirlik" başlıklı doktora tez çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır. Makalenin ilk taslaklarından itibaren eleştiri ve katkılarını esirgemeyen danışman hocalarım Prof. Dr. Faruk YALVAÇ'a ve Prof. Dr. Murat OKCU'ya teşekkürü bir borç bilirim.

** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniv., İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Isparta, matatorun@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1465-8391.

* Makale Geliş Tarihi: 13.03.2020
Makale Kabul Tarihi: 20.05.2020

getirilerek, teorilerin açmazları rasyonalite, kimlik ve evrenselleştirilebilirlik temaları etrafında tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası etik, toplulukçuluk, kozmopolitanizm, postyapısalcılık, Zygmunt Bauman

ABSTRACT

This study aims to show that moral claims of communitarianism and cosmopolitanism, which establish the relationship between international politics and ethics on consequentialist and deontological foundations, have impasses. It is claimed that those theories discussed within poststructural approach in this paper, imply exclusion or assimilation. Accordingly, in the context of poststructuralism's uncovering performative feature of the subjectivity through "unsettling of the subject", by what kind of rationality, identities in communitarianism and cosmopolitanism is built and their universalizability are elaborated. Zygmunt Bauman's understanding of ethics, embracing anti-foundational ideas and defined by him as durable responsibility towards other, is gathered with theories of international ethics in a dialogical format, so the impasses of the theories are addressed within the themes of rationality, identity and universalizability.

Keywords: International Ethics, Communitarianism, Cosmopolitanism, Poststructuralism, Zygmunt Bauman.

GİRİŞ

Modern felsefe teorik düzlemde, ahlaki/doğru davranışın değişmez kodlarını/temellerini oluşturma çabasını yansıtır. Bir proje gibi görülen bu çaba, modern düşüncenin "ilerleme" adına rasyonaliteyi temel almasına ve evrensel doğru iddiasına dayanmaktadır (bkz. Harvey, 1992). Postyapısalcı düşünce ise, tek bir rasyonalite formunu ve evrensel doğruyu reddederek (Vanhoozer, 2003: 7, 10), gerçeklik ve bilgiye dair evrensellik iddialarının, farklılığa olan duyarlılığın ortaya çıkmasını engellediğini; etik'in gerçek gücünü "evrensel normatif iddiaların yapı-bozumunda ve anlamın radikal değişkenliğinde" bulabileceğini öne sürmektedir (Popke, 2003: 300). Bir başka ifadeyle, modern düşünce, doğru davranışın gerçekleşmesi için ilke ve normların kurulmasını ifade eden temelci

(*foundational*) bir yaklaşıma sahipken (bkz. Kagan, 1998); postyapısalcı düşünce ise, modern-temelci anlayış farklılık ve çoğulluğa ortaya çıkma imkânı vermediği için temel-karşıtı (*anti-foundational*) bir felsefe olarak adlandırılmaktadır.

Postyapısalcı perspektiften, doğru davranışı rasyonalite çerçevesinde ve evrensel nitelikte sistematik bir biçimde açıklayan modern etik, değişmez kodlara/temellere dayanmasından dolayı, ötekini dışlayan veya aynılaştırmak isteyen; ben-merkezli, toptancı/tümleyici ve mutlakiyetçi bir yaklaşıma sahiptir. Dolayısıyla postyapısalcılık, modern etik deneyimin temelinde yer alan bir sistem inşasının ve formülizasyonunun hüküm ve kurallarının ahlaki kabullerine bir cevap ve tepki olarak anlaşılmaktadır (Eaglestone, 2004: 182-195). Bu doğrultuda, postyapısalcı yaklaşım, gerçeklikleri, öncelikleri, temel paradigmaları ve söylemleri verili kabul etmez; bunları yapı-bozumuna uğratarak nasıl oluşturulduklarını, işlediklerini ve işleyişin ne anlama geldiğini eleştirel bir tonda yorumlar. Sistematik bir ahlak önermeyen postyapısalcı düşünce, ahlakın mutlak ve evrensel yapının dışında aranmasını ve ötekinin ahlaki ilişkinin merkezine alınmasını ifade etmektedir.

Uluslararası siyaset ve etik/ahlak[1] arasındaki ilişkinin de söz konusu iki ana düşünce ekseni etrafında ele alındığı söylenebilir. İlk olarak *modern* anlamda, uluslararası siyaset ve etik ilişkisi, ana akım uluslararası etik teoriler olan toplulukçuluk ve kozmopolitanizm tarafından kurulmaktadır. Birbirinin karşıtı olan bu teorilerden toplulukçuluk, sonuççu; kozmopolitanizm, deontolojik kodlamalara dayandığı için her ikisi de temelci yaklaşımlardır. Toplulukçuluk, ahlakın, adaletin, hak ve özgürlüklerin tikel birimler olan toplum/devlet içinde kendine has bir şekilde mümkün olabileceğini ve sonuççuluğu esas alarak, toplum ve devletin korunması/devamlılığı amacına uygun sonuçları olan siyaseti savunmaktadır. Kozmopolitanizm ise, doğru eylemi tanımlayan deontoloji çerçevesinde ve bireysel bağlamda ahlakın, adaletin, hak ve özgürlüklerin toplum ve devlet gibi tikellikleri aştığını, evrensel anlama sahip olduğunu iddia etmektedir. Anlaşılıyor ki, her iki teori de etik duruşlarını kendi temellerine yaslanarak doğrulamaktadır.

İkinci olarak, *postyapısalcı* anlamda uluslararası siyaset ve ahlak arasındaki ilişki, uluslararası ilişkilerin temel paradigma ve söylemlerinin yapı-bozumunu yapan, temel-karşıtı, eleştirel bir tavır içerisinde tartışılmaktadır. Postyapısalcılık, birey veya topluluk tarafından benimsenecek etik'in evrenselleştirilebilirliği için

[1] Felsefi bağlamda "etik", yanlış ve doğru davranışın teorisini ifade ederken; "ahlak" bu davranışların uygulanmasıdır (Billington, 1995: 18). Postyapısalcılık, teori ve pratik arasında bir ayrıma gitmediği için, söz konusu kavramlar bu çalışmada birbirlerinin yerine kullanılabilmektedir.

kurulan temelleri reddeder. Postyapısalcı yazarlar literatürde, bireyi temel alan kozmopolitanizm ve topluluk yaşamını esas alan toplulukçuluk arasındaki çatışmanın kalıcılığından dolayı temelciliği ve evrenselliği dünya siyasetinde dışlama, baskı ve şiddetin kaynağı olarak görmektedirler (Cochran, 2004: 130). Postyapısalcılık, aynılık, benlik ve mutlakiyet üreten bu yapılar arasındaki karşıtlıkları yok etmeyi değil; onların nasıl işlediğini ve neyi reddettiğini açığa çıkarma gayretindedir (Burke, 2008: 363). Böylece teorik temellerin inşa ettiği hâkim söylemleri kırmaya ve ötekinin ortaya çıkma olanağını sağlamaya çalışmaktadır.

Postyapısalcı yaklaşım, Michel Foucault, Emmanuel Lévinas ve Jacques Derrida gibi önde gelen postyapısalcı düşünürlerin fikirlerinden beslenerek uluslararası ilişkilerin bazı temel kavramları arasındaki karşıtlıklar başta olmak üzere, birçok sorun etrafında tartışma yürütmektedir. Özellikle, devlet egemenliği-anarşi, içerisi-dışarısı ve kimlik-farklılık gibi karşıt temaların neden olduğu dışlama ve aynılaştırma pratikleri üzerinden etik eleştiri geliştirmektedir (bkz. Devetak, 2005: 161-187). Modern, temelci teoriler benlik ve aynılık ürettiğinden dolayı, postyapısalcı etik, dikkatleri yapıların ve güç ilişkilerinin eseri görülen kimlik/fail üzerine çekmekte, "faili yerinden ederek", yeniden ele almaktadır. "Failin yerinden edilmesi" ise, kimliğin şartlara bağlı ve değişken olduğu anlamına gelir (Lawler, 2008: 380-383). Söylemsel yapıların sosyal ilişkileri teşkil ettiği ve düzenlediği üzerinde duran Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, kimliğin bu bağlamda ilişkisel kurulumuna dikkat çekmektedir. Daha açık bir ifadeyle, kimlikler, hegemonik oluşumlar sayılan söylemsel yapılar içinde inşa edilmektedir. Bu noktadan hareketle kimlikler, dış söylemlerden tamamen korunmuş olmadıklarından değişime açıktırlar, böylece ilişkilerin de değişimi söz konusu olmakta ve hiçbir kimlik tamamen sabit bir biçimde kurulamamaktadır (Laclau ve Mouffe, 1992: 96, 105-106, 111). İşte, esasen postyapısalcı bakış, kimliği sabit almak yerine, onun edimsel bir tarzda yani, eylemlerle birlikte oluştuğunu görmektedir ve kimliğe bunun dışında ontolojik bir anlam vermemektedir (Campbell, 1992: 9).

Postyapısalcı yaklaşım çerçevesinde kimliğin açığa çıkartılan değişken, edimsel niteliği, ahlaki iddialara sahip toplulukçu ve kozmopolitan teorilerde/söylemlerde *kimlik* inşasının nasıl bir etik ilişki şeması içinde gerçekleştirildiği sorusunu akla getirmektedir. Bu noktada, teorilerin sürekliliğini sağlaması bakımından kurucu veya temel unsurları teşkil eden *evrenselleştirilebilir rasyonalite* anlayışlarının önem arz ettiği söylenebilir. Çünkü benliğin/kimliğin nasıl davranacağını/kurulacağını ve etik ilişkinin formatını tayin eden unsur rasyonalitedir.

Bu konuyu incelemede yol gösterici, postyapısalcı bir düşünür olan Zygmunt Bauman, temelci etik teoriler olan sonuççuluk ve deontolojinin birer dış erk olarak, rasyonaliteye dayalı bir biçimde benliği/kimliği nasıl şekillendirdiğini ele alarak, bunun ahlaki açıdan sorunlu olduğunu iddia etmektedir. Çünkü belirli bir rasyonalite formuna göre inşa edilen kimlik, kendisini merkeze alan politik-felsefi bir temel üzerinde durmaktadır ve bu, Bauman'ın Lévinas'ı takip ederek dile getirdiği ötekine karşı sorumluluk ahlakının başlangıç noktası olan yüz yüzeliği perdelemektedir. Lévinas, ahlaki yakınlık ve doğrudanlığın ancak yüz yüzelikle mümkün olabileceğini düşünmekte (Lévinas, 2011: 37, 63) ve ahlaki olarak ilişkinin indirgenemez ve nihai deneyimini sosyallikte ve yüz yüzelikte görmektedir. Ona göre, insanlar arasındaki gerçek birlik veya birliktelik yüz yüzelik sayesinde başarılabilir (Lévinas, 1985: 77). Lévinas, etik anlayışını ötekinin ayrı bir varlık olarak kabul edilmesi ve onun hiçbir şekilde ontoloji tarafından kolonize edilip aynılaştırılmaması üzerine kurmuştur. Daha da ötesi, diğer bütün yapıların ona dayandığı indirgenemez olan etik'in önceliğinin kurulmasını vurgulamaktadır. Lévinas, yüz yüze gelmede, konuşmada ötekinin ayrıcalığını ve üstünlüğünü kabul etmek olarak içeriklendirdiği adaletin, ötekinin bir -yüz olarak- talebi olduğunu ifade eder (Lévinas, 2011: 43, 79, 71-72, 294). Bauman da, Lévinas'ın, insanın insanlığını ötekiler için bir sorumluluk olarak tanımlamasını (Lévinas, 1987: 149) ve sorumluluğun insan birlikteliğinin esası olduğu (Lévinas, 2011: 178-179, 183) fikrini tamamen benimsemektedir.

Bauman, postyapısalcı bağlamda "ahlaki durumun işaretlerini" birkaç başlık altında toplamaktadır. Bunlar; ahlaki olarak önceden belirlenmemesi anlamında öznelerin müphemliği, ahlaki fenomenlerin gayri-rasyonelliği, benliğin ahlaki olarak yapması gerekeni tam olarak yapıp yapmadığı hissini duyması bakımından aporetik olması, farklılıkları ve daha önemlisi ahlaki hükmün özerk ve kontrol edilemeyen kaynaklarının ortaya çıkmasını engellenmemesi bakımından evrenselleştirilebilir olmaması, rasyonel düzen açısından ahlakın irrasyonel olması, hiçbir nedene dayanmaması bakımından ahlakın temelinin olmaması ve son olarak, göreceliliği ortaya çıkarmamasıdır (Bauman, 2011: 20-25).

Uluslararası ilişkilerin postyapısalcı etik literatüründe, benliğin/kimliğin ötekini ahlaki kaygının merkezine alabilmesinin çeşitli yollarını arayan çalışmalar vardır. Örneğin Martin Heidegger'in "dinleme ve sessizlik" üzerinden geliştirdiği iletişim anlayışından hareketle, ahlaki benliği ötekine açık hale getirilme çabasını (Odysseos, 2003: 183-207); Lévinas ve Derrida'dan hareketle de modern öznenin toplumsal ve mekânsal sınırlarla kurulduğu gerçeği üzerinde durularak uzaktaki insanlara karşı sorumluluğu harekete geçirebilecek bir siyaset arayışını (Popke, 2003) konu edinen çalışmalarla, öteki, ahlaki kaygının merkezine alınmaya çalışılmaktadır. Ancak, bu çerçevede Bauman'ın doğrudan eylem ve politikaları

yönlendirdiğine inandığı modern etik teorilere/temellere odaklanması, uluslararası etik teorilerin postyapısalcı çerçevede bütüncül bir şekilde ele alınmasına imkân vermektedir. Bauman, postmodern çağda ötekini ahlaki kaygının merkezine almak olan ahlaki/etik imkânın ortaya çıkabilmesi için öncelikle modern etik teorilerin yol açtığı ahlaki gerilim ve krizlerin farkına varılması gerektiğini savunmaktadır. Bauman'ın postyapısalcı etik yaklaşımı, modern etik'in öngördüğü eylem ve davranışların, ötekine karşı sorumluluğu taşıyıp taşımadığını sorgulamakta ve insanlar arasındaki gerçek ahlaki birlikteliğin ötekine karşı sağlam bir sorumluluk hissiyle kurulabileceğini iddia etmektedir (bkz. Bauman, 2011: 33-50, 65-100). Bauman'ın gözünden baktığımızda, modern etik teorilerin, evrensel kabul edilen rasyonalite temeline dayanması ve benliğin karar ve eylemlerini yönlendirecek ahlaki normları oluşturması, bu yaklaşımların, dışlama veya aynılaştırma içeren *rasyonalite*, *kimlik* ve *evrenselleştirilebilirlik* temaları üzerinden kurgulandığını göstermektedir. Uluslararası toplulukçuluk ve kozmopolitanizmin felsefi arka planları sonuççuluk ve deontolojiye dayandığı için, aynı kurgu onlar için de geçerli olmaktadır. Söz konusu üç tema yapısallık arz eden teorinin *totaliter* karakterini veren unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda hem toplulukçuluk hem de kozmopolitanizm için ayrı ayrı okumalar yapılmaktadır.

Bu makale, Bauman'ın postyapısalcı etik fikirlerinden hareketle, dışlama ve aynılaştırma pratiklerinin ahlaki iddiaya sahip uluslararası etik teoriler için de geçerli olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, karar ve eylemleri yönlendiren etik yargıların ortaya çıkmasını sağlayan toplulukçuluk ve kozmopolitanizmin *rasyonalite* anlayışlarının nasıl işlediği, *kimliği* nasıl kurduğu/bilgilendirdiği ve bunların *evrenselleştirilebilirliği* postyapısalcı bir çerçevede sorunsallaştırılarak ele alınacaktır. Vurgulanan söz konusu temalar etrafında yapılan postyapısalcı tematik okumanın sonucunda, kolektif veya bireysel kimliğin, evrensel rasyonalite formları tarafından belirlendiği; yani tercih ve davranışları güdüleyen sonuççuluk veya deontoloji alanlarının benliği merkeze aldığı öne sürülmektedir. Böylece, teoride ben ve öteki arasındaki hiyerarşinin nasıl kurulduğu ortaya çıkarılmaktadır. Bu postyapısalcı okumada, uluslararası etik teorilerdeki ontolojik öğe olan kimlik, ve epistemelojik öğeler rasyonalite ve evrenselleştirilebilirliğin ayrı ayrı, ya dışlama veya aynılaştırma pratiklerini destekleyerek, gerçek bir ahlaki ilişki geliştirilmesi imkânını vermedikleri gösterilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla, toplulukçu ve kozmopolitan söylemlerin karşıtlığının ürettiği ötekilik sorununun ötesinde, teorilerin her birinin kendi temellerinin, öteki için sağlam bir sorumluluk anlamına gelen ahlaki duruş açısından açmazlara sahip olduğu iddia edilmektedir.

Çalışmada toplulukçu ve kozmopolitan teorilerle Bauman'ın sonuççuluk ve deontoloji ile ilgili eleştirileri diyalojik bir formatta bir araya getirilerek, postyapısalcı-yorumsamacı bir metotla teorilerin açmazları tartışılmaktadır. Böylece bu makale, belirli bir evrensel rasyonaliteye dayanarak bilgilendirilen ve kurgulanan kimliği yerinden ederek, uluslararası etik'in öteki sorununu postyapısalcı perspektifte ele alan ve eleştiren literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

1. TOPLULUKÇU AÇMAZLAR

Rasyonalite

Anti-kozmopolitanizm olarak da adlandırılan toplulukçuluk, realizm[2] ve İngiliz Okulu'nun çoğulculuk yaklaşımı tarafından temsil edilmektedir. Realizmin güç/çıkar, güçler dengesi, anarşi gibi temel öğeleri ve varsayımları çoğulculuk tarafından da kabul edilmektedir. Fakat realizm, bunları temel birimler (devlet) bakımından ele alırken; çoğulculuk, bu realist unsurları çoğulcu uluslararası düzenin/toplumun ayakta kalabilmesi için birer müessese olarak görmektedir (Dunne, 2008: 274). Realizm, insan doğası veya yapısal nedenlerle benliğin sadece çıkar için güdülendiğini öne sürerken; çoğulculuk, devletlerin/toplumların çoğulluğunun oluşturduğu uluslararası düzenin muhafazasını amaçlayarak, bazı asgari kısıtlılıklar içerisinde çıkar peşinde koşulabileceğini savunur. Sonuçta iki yaklaşım da, görünürde ayrı amaçlar için dahi olsa, kolektif benliği merkeze alarak, ilişkilerde önce benliğin korunmasını ve güçlenmesini doğru kabul ederek toplulukçuluk başlığı altında toplanmaktadırlar (Bkz. Shapcott, 2010: 50-86).

Realizmde devletler rasyonel kabul edilmekte ve kendilerine nispi veya tamamen kazanç olabilecek faydanın peşindedirler (Donnelly, 2004: 64-65). Çünkü ihtiyaçlar ve şartlar aktörün davranışsal dürtülerini belirlemekte ve amaçlarını tayin etmektedir (Freyberg-Inan, 2004: 4). Realist etik, temel birimler açısından bencillik, toplumsal yapı açısından ise anarşi temalarına bağlıdır. Kendi kendini doğrulayan bir mantığa sahip olan realist etik'in mantık örgüsü içinde, "devlet", "güç", "(bireysel) egemenlik", "(ulusal) çıkar", "sistemik anarşi" ve "(bencil) insan doğasıyla, siyasi davranışla ilgili evrenselleştirilmiş temalar" ve "değişmeyen yapısal güçler" gibi öğeler vardır (George, 1995: 199). İnsanın bencil-kötü doğası ve devletlerin oluşturacağı yapının da ilişkileri düzenleyici bir otoritenin olmamasından dolayı anarşik olacağı varsayımı realist etikte

[2] Toplulukçuluk altında ele alınan "realizm" veya "realist etik", hem klasik realizmin vurgusu olan insan doğasını, hem de yapısal realizmin anarşi temasını birlikte barındırmaktadır. Çünkü bunlar birbirlerinden farklı vurgular olsa da, devletin tercih ve davranışlarını aynı amaç doğrultusunda etkilemektedirler (bkz. George, 1995: 195-223; Shapcott, 2010: 60-62).

belirleyicidir. Kimsenin güvende olamayacağı, zor kullanma içeren böyle bir yapı, devletlerin rasyonel olarak kendilerini ve çıkarlarını korumayı gerektirmektedir.

Rasyonel davranış *nedenlere* göre davranmayı gerektirmekte, nedenler de ben-merkezli istek ve tercihlerden oluşmakta, bir başka deyişle *şahsi çıkar/fayda* temeline dayanmaktadır. Dolayısıyla rasyonaliteye dayanan davranışlarda *ötekini* öncelemek için neden yoktur (Nuttall, 1997: 29-30, 38, vurgular eklenmiştir). Rasyonel aktörleri ve yapıyı dikkate aldığımızda, iradenin, çıkar/fayda denen öz-sevgiden yana kullanılması mümkün ve anlaşılır hale gelecektir (Bauman, 2011: 40). Realist hesaplama mantığı, kendi çıkarlarımıza ötekilerin zararından daha çok önem vermeyi emretmektedir (Shapcott, 2010: 63). Halbuki, Bauman'ın perspektifinde ahlak, zorunluluk olmadan, hiçbir çıkar hesaplamasını içermeden, toplumsal düzen ve yapılardan bağımsız, ötekine karşı sorumluluğu ifade etmektedir. Ahlaki sorumluluk, benliğin en önce var olan niteliğidir; onu belirleyebilecek, nedeni olabilecek hiçbir unsur olamaz (Bauman, 1997: 232; Bauman, 2011: 24).

Devlet, dışarıdaki anarşik durumda ve bunun da ötesinde siyasi sınırları içindeki ulusunun çıkarlarını koruma yükümlülüğü gereğince (Yalvaç, 2009: 18) rasyonel davranmak zorundadır. İçeriye karşı sorumluluk, öz-çıkar odaklı davranışın hak haline gelmesi ve meşrulaşmasıdır. Bu doğrultuda, devletler amaçlarına ulaşmak için kar-zarar hesaplamalarını yaparak karar vermektedirler. Hesaplamaların sonucu, yapılması *gerekli olanı* tanımlamaktadır. Gerekli sonuca ulaşmada temel işleve sahip olan rasyonalite araçsaldır. Realizmde, güvenilmez aktörlerin olduğu uluslararası ortamdan kaynaklanan korku, endişe ve geleceğin belirsizliğinden kendini korumak adına öz-çıkarların öncelenmesi, rasyonel bir amaç olarak arzulanan nihai sonuçtur.

Çoğulculuğun vurguladığı uluslararası toplum, devletlerin, araçsal rasyonalitenin ilkelerine göre davranmalarıyla oluşur ve devam eder. Devletlerin işbirliğine gitmeleri çıkarlarınadır. Çünkü üzerinde anlaştıkları normlar anarşinin neden olduğu acılardan korunmak için ortaya çıkmıştır ve uluslararası toplumun sunduğu güvenden yararlanmayı sağlar (Hall, 2006: 112). Realizmdeki çatışmalı, anarşik ortamın aktörler açısından sürdürülebilirliğinin olmayıp, yıkıcı etkilerinin kaçınılmaz olduğu gerçeği rasyonel hesaplamaya dâhil edilerek çoğulcu etik'in rasyonalitesine ulaşılmıştır.

Yalnız başına, çatışarak bireyin kendini koruması neredeyse imkânsızken; ötekilerle anlaşma yoluyla bunu başarması düşüncesi (Chabot, 1995: 408), realist etikten çoğulculuğa geçişin rasyonalitesidir. Hobbes'in içeride öngördüğü rasyonel *sözleşme/anlaşma* düşüncesi, egemen bir siyasi otoritenin olmadığı devletlerarası ilişkilerde uluslararası hukuk/normlar aracılığıyla kendini göstermektedir.

Egemenliğe saygıyı esas alan uluslararası normların karşılıklı kabul edilmesiyle oluşan uluslararası toplum içinde yer almak, çoğulculuğa göre devletlerin kendi egemenliklerini ve varlıklarını garanti altına almalarının rasyonel yoludur. Bu noktadan sonra, nispi bir barışçıl düzen ve istikrar sunan uluslararası toplumun korunması devletlerin ortak çıkarı ve ahlaki amacı olmaktadır.

Toplulukçulukta akıl tamamen bir araç olarak, devletin amaçlarına rasyonel bir planlama çerçevesinde, kendisini yok edebilecek çatışmalardan uzak tutarak ulaşmasını sağlamaktadır (Freyberg-Inan, 2004: 50). Toplulukçu rasyonalite, çıkarların peşinden ne pahasına olursa olsun gitmeyi değil; amaca giden yolda ortaya çıkabilecek ölümcül çatışmalardan da kendini korumayı gerektiren bir yaklaşıma sahiptir. Açıkçası rasyonalite, realist etik'in kendini korumak için güç/çıkar arayışından, bunu yaparken güç ilişkilerini göz önünde bulunduran bir rasyonalite anlayışına evrilmiştir.

Kişisel basit rasyonel hesaplamaların ötesinde, belirli ilkeler üzerinde uzlaşım anlamına gelen sözleşme/anlaşma, ahlaki birlikteliğin aracı olarak görülür. Fakat aslında, uzlaşımlar özneleri kaynaştırmaktan çok, ayrıştırır ve şahsi çıkar arayışını korurlar. Toplumsal normlarda kendini gösteren uzlaşma, nezaket içerisinde birlikte yaşamayı çekici kılmaktadır (Bauman, 2011: 101). Çünkü toplumsal normlar, yapmamız ve yapmamamız gerekenler hakkında daha net bir yol göstericidirler ve doğrudan ötekini dikkate almadan yerine getirilebilmektedirler. Yapılması gereken sadece teknik hesaplamadır. Normalde, uzlaşımsal nezaketin alanı dışında kalan kişinin hayatına ilgi gösterilmesi beklenmez. Bu da toplumsal uzlaşımın, güveni ve ötekinin hayatıyla ilgilenme talebini azalttığını göstermektedir (Logstrup, 1971: 58, 121, 19).

Ahlak sözleşme üzerinden tanımlanamaz. Burada görevlerin karşılıklılığı söz konusudur ve şahsi hiçbir şey olmamakla beraber, dış erkseldir. Sözleşmesellikte, tarafların birbirlerine ilgisi görev ile sınırlıdır ve ötesine geçmesi beklenmez. Gayri-şahsi kabul edilen sözleşmelerin tarafları birbirlerinin iyiliğini gözetmek zorunda değildir ve bununla ilgilenmesi de gerekmez. Sözleşmelerin amacı rasyoneldir, bunlara çıkar için taraf olunur. Kısacası, sözleşme bencil bir amaçla yapılır (Bauman, 2011: 77-78).

Devletler arasında yapılan antlaşma veya sözleşmelerden oluşan ve ortak çıkarları ifade eden uluslararası hukukta, devletin varlığının ve egemenliğinin koruma altına alınmış olması, sözleşme niteliği taşıyan uluslararası normlara bütün devletlerin bağlılığını rasyonel kılmaktadır. Devletler karşılıklı egemenlik haklarını ihlal etmekten kaçınarak, kendilerini güvende hissederek çıkarlarını korumaya yönelmektedirler. Ahlaki değer taşıdığı varsayılan devletlerin çoğulluğunun devam ettirilmesi, hem tikel boyutta devletlerin rasyonel çıkar

hesaplamalarını yapmalarıyla, hem de rasyonel biçimde düzenlenmiş sözleşmeci toplum içinde bu rasyonel niteliklerinin korunmasıyla mümkün olmaktadır. Sonuç olarak toplulukçu etik, tikel devlet rasyonalitesi ve rasyonel olarak düzenlenmiş uluslararası toplum tarafından belirlenmektedir ve rasyonel temeller dolayısıyla öz-sevgi/çıkarın merkezde olduğu, ötekine karşı sorumluluğun değil; rasyonel benliğin esas olduğu bir yaklaşımdır.

Kimlik

"Kimlik, grupla ilgili durumlarda aktörün nasıl düşünmesi, hissetmesi, değerlendirmesi ve davranması gerektiğini tanımlayan ve öngören bir zihni inşadır" (Chafetz vd., 1998: viii). Bununla birlikte, kimlik, çıkarı gösteren rasyonel hesaplama sürecine dâhil edilmekte olduğu için, kimliği rasyonaliteden tamamen ayrı düşünmek zordur (Bukovansky, 1997: 210). İç içe geçmiş bu kavramların birbirlerini tamamladıkları söylenebilir. Kimlik, aktörleri tanımayı sağlaması yönüyle bilişsel düzeyde rasyonalite ile buluşup, çıkar hesaplamalarının yapılmasını sağlayan ve kolaylaştıran bir etkiye sahiptir.

Tanıma/algılama kategorize ederek gerçekleşmektedir. Benliği kategorize etmek, kendi ile grup üyeleri arasındaki benzerliklerin ve grup dışındakilerle arasındaki farklılıkların üzerinde durmakla gerçekleşmektedir (Hogg ve Abrams, 1988: 21). Bununla birlikte, kategorize etmek karşılaştırmayı gerektirir ve karşılaştırma, "içeridekiler-dışarıdakiler" veya "biz-onlar" karşıtlıklarını üretir (Williams, 2004: 655). Siyasi gruplaşmayı yansıtan ulus devletler içinde aynı grup üyeleri birbirleriyle barış, hukuk ve düzen içerisinde bir ilişkiye sahipken; grup dışındakiler veya diğer gruplarla ilişkilerde, herhangi bir anlaşma olmadığında, çatışma hali görülmektedir (Hogg ve Abrams, 1988: 17). Bu durumda "kimlik oluşumu ilk ve en önemli olarak, benliğin korunması veya güvenliği ile ilgilidir" (Wendt, 1992: 399). Bu öz-sevgi/çıkar odaklılık, toplulukçu kolektif kimlik anlayışının temelidir.

Burada, kimliğin, toplulukçu perspektifte bir güç unsuru olarak görüldüğünü belirtmek gerekir. Ulusların kimliğinin, sadece etnik benlik tanımlamalarıyla oluşmadığını; esas olarak devletlerin güç ihtiyacıyla ilişkili oldukları ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, içeride vatandaşlarının bağlılığını sağlayan ve güçlendiren milliyetçilik, devletlerin gücünü artırmaktadır (Miller, 1988: 654). Devletlerin farklılık temelinde kurumsallaştığı dikkate alındığında, milliyetçiliğin, kimliği/benliği güçlendiren bir etkiye sahip olduğu açıktır (Neumann, 1996: 161).

Grup benliği söylemlerini içeren milliyetçilikle, kimlikler ve karşı kimlikler tanımlanır ve desteklenir. Bu söylemler, iddia ettikleri ayrıcalıklarıyla/üstünlükleriyle birbirlerinden ayrılmışlardır, bundan dolayı ben-

merkezli ikili ayrımları güçlendirirler ve dünyayı dostlar-düşmanlar şeklinde ayırırlar. Milliyetçilik söylemleri, karşılıklı olarak birbirlerini dışlayan haklar, ödevler ve ilkeler ortaya koymaktadır. Böyle bir kimlik anlayışı, düşmanların ve yumuşamanın kalıcı tehlikesiyle kuşatılmış vaziyette yaşadığı için kırılgan/güvensiz bir hal içindedir. Bundan dolayı milliyetçilik, ulusları ihtiyatlı olmaları hususunda eğitir ve sonuçta bu durum, ulus olmayı devamlı mücadele gerektiren ve tamamlanamaz bir görev haline getirmektedir (Bauman, 1992: 678, 687-688).

Kimliğin önemli bir bileşeni olan milliyetçiliğin, güç veya çıkar ile ilişkisi, kaynakların sınırlı olduğu dünyada bunların paylaşımı üzerine yapılan rekabetin, bireyler değil; belirli bir topluluğa üyelik üzerinden yapılmasında kendini göstermektedir. Bu bağlamda, kabilesel bir varlık olan insanın, kabileye sadakati diğer bağlılıklarından daha önemli olmaktadır. Artık, modern dönemde bu kabileler ulus devletlerdir, sadakat ise milliyetçiliktir (Gilpin, 1984: 290). Bu yaklaşım, insanın topluluğa aidiyet hissinin, nasıl çıkarı/öz-sevgisiyle kesiştiğini göstermektedir. Böyle bir bağlılıkla birlikte, kişisel bencillik, grup egosuna dönüşmekte; milliyetçilik de, grup egosunun ideolojisi olmaktadır.

Toprak, halkın kimliği ve tarihi belirleyicilik arasındaki uyum, siyasi topluluğun veya siyasi temsili gerçekleştiren devletin varlığı ve düzeni açısından bir zorunluluktur. David Campbell, bu uyumun, geçmişten gelerek toprak ve kimlik, devlet ve ulus arasında, bir etnik anlayış altında sağlanabileceğini ortaya koymaktadır. Bu, tamamen mekânsal özelliklerin tek bir kültürü yansıtması durumudur. Zaten ulusal topluluk fikri, sınırlar ve belirlenmiş değişmez bir kimlik arasındaki bağı gerekli kılmakla birlikte, sınırların içinde yabancı ve tehlikeli her şeyi dışlamayı gerektirmektedir (Campbell, 1998: 80, 168, 13). Ulusal topluluk idealinin azami homojenliği hedeflemesinden dolayı, oldukça hassas ve kırılgan olan kimliği ayakta tutan, sınırlarıdır ve sınırlar sürekli korunmaya muhtaçtır. Söz konusu güvenlik ihtiyacının gücü gerektirmesinden dolayı, kimliğin korunması grup benliğinin güçlü olmasına bağlıdır (Bauman, 1992: 678-679).

Egemenlikle oluşturulan toplumsal mekân, sade bir coğrafi düzenlemenin ötesinde farklı ahlaki alanları ifade eder. Hatta "iç" ve "dış" şeklinde düzenlenen toplumsal mekânın, ahlaki olarak "üstün" ve "aşağı" olarak tanımlanmakla mümkün olduğu söylenebilir. Örneğin Hobbes, rasyonel bir şekilde düzenlenmiş yönetim alanını anarşik ve tehlikeli bir dünyadan ayırmakla, anarşik dünyayı kötü ve vahşi, iç düzeni ise, iyi ve medeni şeklinde ahlaki bir ayrıma tabi tutmaktadır (Campbell, 1992: 85-86). İşte, böyle bir ahlaki boyut kazanan kimliğe sahip devletin, çıkar güden, ben-merkezli eylem ve politikalarda bulunması meşrulaşmış olmaktadır.

Benlik ve ötekilik arasındaki ayrımın, ötekini mekândan dışlayarak benliği güvence altına aldığını düşünen Bauman'a göre; kimliklerin sorunsuz bir biçimde, güven içerisinde var olmaları için güvenli bir toplumsal mekân oluşturulması gerekmektedir. Dolayısıyla, mekânı düzenleme ve kimliği inşa etme aynı sürecin iki yüzü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sürecin sonunda öteki, toplumsal mekânın yan ürünü olmaktadır. Bununla birlikte, "ötekinin *ötekiliği* ve toplumsal mekânın güvenliği (kimliğinin güvenliği) birbirine sıkı sıkı bağlıdır ve birbirini destekler" (Bauman, 2011: 282, 285-286, vurgular orijinaldir).

Kimlik üretimini, benliğin konumlandırılarak aynılaştırılması süreci olarak gören Bauman, devletler üzerinden kimliklerin farklı ve karşıt konumlandırıldığını öne sürmektedir (Bauman, 2011: 55). Böyle bir düzenleme sürecinden geçen siyasi topluluklar, kimliğin devamı ve canlılığı için karşıtlığı besleyecek politikaları uygulamak zorundadırlar. Söz konusu politik zorunluluk, devletin varlığının, ahlaki benliğin öz-sevgiye yönlendirilerek kontrol altına alındığı metodolojiyle kurulmasının sonucudur.

Toplulukçulukta kimlik, kolektif nitelikte olup; siyasi topluluğun benliğini işaret eden ahlaki sınırlarını ifade etmektedir. Ulusal kimliklerin hem karşıtlık üzerinden inşa edilmesi, hem de kimliğin ve sınırlarının korunmasının zorunlu hale gelmiş olması ve bunun için ihtiyaç duyulan güç, siyasi toplulukları kaçınılmaz bir biçimde birbirleriyle çatışma ve rekabetin içine atmaktadır. Siyasi sınırların dışında kalan öteki(ler), bizden olmadığı için rakip, hatta düşman olarak görülmektedir. Bu bakış açısına sahip toplulukçu kimlik anlayışı, öteki ile sadece, ortak asgari çıkarların getirdiği şartlar altında uzlaşma aranmasını öngörmektedir. Söz konusu anlaşma/sözleşme fikri, kimliklerin birbirlerine karışmaması üzerine kurulduğu için, öz-sevgi odaklı benliklerin korunmasına hizmet etmektedir. Böylece, ötekini ilişkilerin merkezine alan bir kimliğin ortaya çıkması mümkün görünmemektedir.

Evrenselleştirilebilirlik

Toplulukçuluğun kolu olan realizmin klasik varyantı, zaman ve mekân gözetmeksizin bütün insanların doğaları gereği hem materyal zenginliklere hem de şan, şeref gibi duygulara sahip olma arzusunu taşıdıklarını öne sürmektedir. Bu arzular ise, insanı açgözlü ve zorba yapmaktadır (Freyberg-Inan, 2004: 41). Güç peşinde koşan, bencil bir insan doğası resmeden bu anlayışın, başka bir insan tasavvuru yoktur.

Bu bağlamda, örneğin Morgenthau'a göre, insanın sınırsız güç arzusu, onun zihninin genel bir niteliğini ifade etmekte olup; her zaman ve her yerde bulunan bir gerçektir. Bu yüzden, "bu dünyadaki insan varlığının mutlak şartlarını inkâr

etmeden, güç arzusunun gerçek reddi mümkün olamaz" (Morgenthau, 1947: 156, 172). Morgenthau, bencil olmayan amaçların ve davranışların olamayacağını ileri sürmektedir. Dolayısıyla, insana kendi çıkarı dışında bir davranış yolu bırakılmamakta ve evrensel bencil insan doğası modeli kaçınılmaz bir şekilde çatışma ve mücadelenin nedeni olmaktadır (Pin-Fat, 2010: 45).

Kötü ve değişmez insan doğası tasavvuru, kendiliğinden, öteki için olmanın imkânsız ve "doğaya aykırı" olarak görülmesinin ve benlik-ötekilik arasında kesin bir zıtlık olduğunun varsayıldığı anlamına gelmektedir (Bauman, 2011: 24). Çatışma ve rekabeti ifade eden bu zıtlık çerçevesinde insan, kendi amaçlarını ve çıkarlarını düşünerek davranmaktadır. Dolayısıyla korku ve çıkar, insanın güç ve güvenlik arayışını yönlendiren değişmez ve evrensel güdüler olarak görünmektedir (Freyberg-Inan, 2004: 34). Bu perspektiften, evrensel nitelikte bir uluslararası etik'in yeri ancak ulus devlettir. Üzerinde uluslararası uzlaşmanın olmadığı ahlaki normlar, bir topluluk içindeki uzlaşmayla gerçekleşip, devlette somut anlam kazandığı için "ulus devlet ahlakiliğin nihai kaynağıdır." Bundan dolayı, devletin kendi çıkarlarını takip ettiği politikalar ahlaki olmakta ve ulusal çıkar, "uluslararası ahlakın evrensel standardı" haline gelmektedir (Pin-Fat, 2010: 57-62).

Çoğulculuk açısından, çatışma ve şiddet ortamı olan anarşinin devletlerin varlığını tehdit etmesi, karşılıklı olarak varlıklarını korumak anlamına gelen ortak ulusal çıkarların korunması amacıyla devletleri uzlaşmaya götürebilmektedir. Bauman'a göre, "diplomasi, pazarlık, görüşmeler, gerçek ya da sahte anlaşma noktaları arayışı. Sonunda "gerçekten evrensel" olduğu konusunda anlaşmaya varılan şey, "ortak kökler"den çok "ortak payda"ya benzer" (Bauman, 2011: 57). Bu doğrultuda çoğulculuk, devletlerin asgari prensipler üzerinde anlaşarak, her birinin ahlaki kaynak olduğu devletler sisteminde hayati çıkarları olan egemenliklerini garanti altına almaya çalışmalarını ifade etmektedir.

Çoğulculuğun temeli olan doğal hukuk geleneği evrensel insan doğasına dayanmaktadır ve insanın doğasındaki sosyalliği ön plana çıkararak insanın toplumsal düzen içerisinde diğer insanlarla birlikte barışçıl yaşayabileceğini savunmaktadır. Böyle bir düzende haklar ön plana çıkmaktadır (bkz. Grotius, 2005: 1747-1748, 86, 138). Birlikte var olmanın yolu olan doğal hakların sağlanması ve korunması çoğulcu felsefenin esasını teşkil etmektedir. Doğal hukukun getirdiği temel haklardan hareketle çoğulcu gelenek, sözleşme niteliğindeki uluslararası hukukun üzerinde durmaktadır. Egemen devletler arasında normlar üzerine anlaşmayı ifade eden uluslararası hukukta devletlerin hakları esası teşkil etmekte ve devletler bir arada yaşamak için bazı sınırlamaları karşılıklı kabul etmektedirler. Kendilerini sürekli çatışmadan koruyacak genel bir

düzen adına devletlerin ortak/karşılıklı çıkarını/amacını ifade eden uluslararası hukuk (bkz. Murphy, 1982: 477-498), birlikte var olma etiğidir. Dolayısıyla, uluslararası hukuk ötekine karşı karşılıksız bir sorumluluk tesis etmekten uzaktır.

Kimliklerimizin çeşitliliğinden ve bunların birleştirilemeyeceğinden yola çıkan Walzer'a göre, "… bizim ortak insanlığımız bizi asla tek bir evrensel kabilenin üyeleri yapmayacaktır. İnsan ırkının en önemli ortaklığı tikelliktir: biz, hepimiz kendimizin kalın kültürleri içinde yer alırız" (Walzer, 1994: 83). Walzer gibi toplulukçu düşünürler, toplumların birbirinden farklı olmasının evrensel bir gerçek olduğunu ve tikelliğin bütün insanlığın ortak noktasını teşkil ettiğini ileri sürerek, *tikel evrenselciliği* savunmaktadırlar.

Ulus devletlerin, topluluklarını bir şekilde homojenleştirmesi ve vatandaşlar ile yabancılar arasındaki farklılıkları vurgulaması "totalleştirici plan" olarak adlandırılmaktadır. Açıkçası, ulusal toplumların aynılaştırılması süreci takip edilirken, öteki insanlar ve toplumlardan da farklılaşma süreci yaşanmaktadır. Toplumsal bağlar insanları birleştirirken; başka yerlerdeki insanlardan da onları ayırmaktadır. Dolayısıyla totalleştirici plan, toplumlar arasında yabancılaşma ve uzaklaşma yaratmaktadır (Linklater, 2004: 6, 25). Bauman'a göre totalleştirici plan, "tek insan doğası" veya "insanın özü" kavramlarının, çeşitli ve küçük parçalardan oluşan insan gruplarının toplamı yerine; "yalnızca birleşik ve egemen devlet adına hareket eden tek ve itiraz edilmeyen otoritenin yasalarının atfettiği niteliklere sahip olan kişiyi" ifade eden, yurttaşı getirmesiyle başarılmaktadır (Bauman, 2011: 54). Her bir siyasi toplulukta tasarlanan yurttaşlıkla beraber, ulus devlet anlayışının bütün dünyada yayılarak *evrensel* bir standart halini alması, toplulukçu kolektif benliğin, ötekini kendisiyle aynı görmesine ve sonuçta söz konusu yabancılaşmanın ve dışlamanın sistemik boyutta yaşanmasına yol açmaktadır.

Toplulukçulukta ulus devletin kimliğinin/benliğinin öteki için olacağı varsayımına dayanması, ahlaki açıdan evrensel doğaya aykırı durumu göstermektedir. Zaten, ulus devlet ahlaki sorumluluğun sınırlarını mümkün olduğunca daraltıp, sadece belli bir ulusal kimliğe veya ideolojiye sahip olanlara indirgemektedir. Dolayısıyla, kendi kurduğu benlik ile öteki arasında evrensel bir zıtlık inşa etmiş olmaktadır.

Doğal görünen evrenselleştirilebilir tikel normlar, prosedürler ve toplumsal mekân düzenlemesi ahlaki benliğin özerkliğini ortadan kaldırarak; yerine dış erkliliğe dayanan bir etik anlayışı getirmektedir. Artık sorumluluk duygusu kaybolarak, sadece toplumu ayakta tutan ve koruyan tikel norm ve kurallara itaat geçerli olmaktadır. Böyle bir toplumsal yaklaşımda, benlik ile öteki arasında

"ahlaki bir birlik"e ve karşılıklı empati duygularına yer verilmemektedir. Söz konusu dış erklilik sonucunda, ahlaki kapasite ve itkiler manipüle edilerek zayıflatılmaktadır (Bauman, 2011: 163, 176-177). Dolayısıyla, topluluk normlarının uygulanması ve korunmasına yönelik adımlar, ahlaki bir gereklilik olarak görülmektedir.

Teoride, topluluk insanın kimliğinin kaynağıdır (Walzer, 2004: 49). Sürekli aynılaştırma (ben) ve farklılaştırma (öteki) karşıtlığı üzerinden inşa edilen siyasi toplulukların temsilcisi olan ulus devletin evrenselleşmesi, kimlik karşıtlığının da evrenselleşmesidir. Kimlik karşıtlığı içinde izlenen korumacı ve savunmacı politikalar ise, doğal olarak rasyonel çıkar hesaplamalarına dayanacaktır. Böylece toplulukçu kimlik, öz-sevgi/çıkar ile rasyonalize edilerek evrenselleştirilmektedir. Kısacası, tek/aynı kimlik anlayışıyla birlikte öz-sevgi odaklı rasyonalitenin de evrenselleşmiş normlar haline geldiği toplulukçu etik teoride, hem tikel hem de sistemik düzeylerde ötekine karşı ahlaki sorumluluk duygusunun öncelikli olmasının imkânı yoktur.

2. KOZMOPOLİTAN AÇMAZLAR

Rasyonalite

Kozmopolitan etik teori, akıl/rasyonalite ile birlikte insan sevgisini de ön plana çıkarmaktadır. Bu sevgi, her bir insanın akli ve dolayısıyla ahlaki kapasiteye sahip olduğu için değerli ve saygın kabul edilmesi gerektiği düşüncesine dayanmaktadır (Nussbaum, 2002: 7-8). Adeta rasyonalite, bireyin insan olma sıfatını yansıtan tek nitelik olarak görülmektedir ve ahlak buradan doğmaktadır (Bauman, 2011: 56). İnsanın tanımlayıcı, biricik niteliği olan rasyonalite, kozmopolitanizme göre siyasi-ahlaki tek bir toplumsal düzenin oluşturulması doğrultusunda insanoğlunun paylaştığı tek ve vazgeçilmez ortak nokta konumundadır.

Aklın kurallarla işlediğini ve yönetildiğini, dolayısıyla akla uygun davranmanın gereğinin belirli kurallara uygun davranmak olduğunu bilen Bauman, bunun doğrudan ahlaki dış erkliliğe yol açtığını dile getirmektedir: "Aklın, eylemin ahlaki değerlendirimi açısından önem taşıyan tek yeti konumuna atanması, ahlak sorunlarının *kural-yönetimli* eylem olarak ve kuralların da *dış erkli* olarak tartışılmasını önceden sağlama bağladı" (Bauman, 2011: 89, 88, vurgular orijinaldir).

Hak yasaları altında insanların birliğini gösteren devletin oluşumunu ifade eden sözleşme (cumhuriyetçi anayasa) fikrini koşulsuz buyruğa bağlayan Kant, bunun ödev haline geldiğini öne sürmektedir. Ona göre, devlet otoritesi altında

aklın ilkeleri doğrultusunda oluşturulan hukuk ile, insanlar meşru haklarına/özgürlüğe kavuşabilirler (Kant, 1991: 124, 127, 129). Açıkçası Kant, cumhuriyetçi bir devletin, bireylerin kabul etmesi zorunlu bir rasyonel gereklilik olduğunu belirtmektedir (Fine, 2007: 35). Bundan dolayı Kant, bireylerin rızası dâhilinde rasyonel uzlaşmayla/sözleşmeyle oluşturulan ve vatandaşlarını ahlaki ve kültürel açılardan eğitebilen devletin egemenliğini çiğnenemez görmektedir (Cheah, 2006: 488). Kant burada, anayasal devleti rasyonel gereklilik olarak yansıtarak, ahlaki benliğin dışında, ahlaki bir dış erkin (otoritenin) oluşmasını gerekli görmüş olmaktadır.

Ahlaki dış erklerin oluşturulması anlamına gelen tikel cumhuriyetçi otoriteler, ahlaki davranışın yönlendiricisi ve garantörü konumuna gelmektedirler (bkz. Lynch, 1994: 44). Bu ahlaki perspektif yalnızca iç siyasi-ahlaki toplumsal düzenlemeyle yetinmemekte; aynı zamanda dış ilişkilere de yön vererek devletler arasında bir federasyon oluşturulmasını mümkün görmektedir. Bu imkân ise, ahlaki öznelik ve hukuki eşitlik atfedilen devletlerin ödevle yükümlü kılınmasıyla oluşmaktadır (Lynch, 1994: 54). Devletin ahlaki özne sayılması, rasyonel bireylerce kabul edilen evrenselleştirilebilir her yükümlülüğün devletler için de geçerli olması anlamına gelirken; koşulsuz buyruğun, rasyonel bireylerin birbirlerine araç değil amaç olarak davranması ilkesi, bu zorunluluğu devletler için geçerli kılmaktadır (Donaldson, 1992: 149, 148).

Devletlerin her birinin evrensel ahlak yasası uyarınca davranmasıyla, ahlaki bir birliği ifade eden topluluk kurulmuş olur (Ağcan, 2012: 14). Yalnızca kozmopolitan rasyonel ilkeler doğrultusunda kurulan cumhuriyetçi siyasi-ahlaki birimler arasında oluşturulacak federasyonla barışçıl bir dünya düzeni öngörülmektedir. Rasyonaliteye dayanarak üzerinde uzlaşılması gereken normları ifade eden bu girişimin yöntemini Habermas söylem etik'iyle vermiştir (bkz. Vincent, 2007: 288-289).

Cumhuriyetçi anayasaya sahip devletlerle ortaya çıkan ahlaki dış erklilik durumu; toplumsal düzeyde kalmayıp, uluslararası boyutta da kendini göstermektedir. Küreselleşmeyle artan ve yoğunlaşan ticari, ekonomik, sosyal ilişkiler ve etkileşim, teknolojik gelişmelerle büyük bir hız kazanmıştır. Sonuçta küreselleşme, ulus devletin politik sınırlarını ve kontrolünü zorlamaya başlamış, devletin gücünün yeni sorunlarla başa çıkmak için yetersizliğini açığa çıkarmıştır (Habermas, 2001: 65-57). Dolayısıyla küreselleşmenin ulus devlet üzerindeki olumsuz etkilerini kontrol altına alabilmek adına ulus-üstü kurumsal yapılanmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır (Hayden, 2009: 56). Kozmopolitanizmin siyasi-ahlaki birlik ideali, hegemonyaya yol açabilmektedir. Zorlama, doğruyu ve iyiyi tam manasıyla görebilme ve benimseme imkânını ortadan kaldırdığı için,

böyle bir imaj, "kozmopolitanizmin *etik* bir perspektif olarak savunulabilirliğine" dair ciddi şüpheleri beraberinde getirmektedir (Lu, 2000: 251-252, 263, vurgular orijinaldir).

Kozmopolitan etik, koşulsuz buyruğun emirlerini yerine getirebilmenin ancak elinde yaptırım gücü bulunduran kurumlarla başarılabileceği fikrini taşımaktadır. Ulus-üstü kurumsal yapıların inşa edilmesi süreci ve sonrası kozmopolitan rasyonalitenin ilkeleri doğrultusunda iletişimi içermektedir. Küresel şartlarda devletlerin, sorunların çözümünde işbirliği ve rasyonel diyalog/müzakere süreçlerini işletmeleriyle, aralarındaki anlaşmalarda kozmopolitan norm ve kuralların oluşması beklenmektedir. Habermas'ın uluslararası hukuku işaret eden bu yaklaşımıyla, ulus devletlerin demokratik anayasal düzenlerinde taşıdıkları kozmopolitan hak ve ödevlerin ulus-üstü bir konuma kavuşması gerçekleşebilir. Sonuç olarak, uluslararası ilişkilerde hem kurallar ve prosedürlerin getirilmesi hem de üst kurumsal yapıların oluşturulması ahlaki dış erkliliği doğurmaktadır.

Rasyonaliteye dayanarak oluşturulan normlara/kurallara itaat etmek, başka normlara itaatsizlik anlamına gelmektedir veya tersidir. Dolayısıyla kozmopolitan etik, ödevleri uygulatmak için baskı ve zorlamaya ihtiyaç duyduğundan dış erkli olmak zorundadır. Biliyoruz ki çoğunlukla devletler, haklarının herhangi bir ödev karşılığında değil; kendiliğinden var olduğunu varsaymaktadırlar. Dolayısıyla dışarıdan gelecek herhangi bir baskıyı egemenliklerine tehdit olarak algılayacaklar ve kozmopolitan etik'in öngördüğü ödevlerin yerine getirilmesi zorlaşacaktır. Çünkü bireysel özgürlük fikri ile rasyonaliteye dayanan özgürlük arasında çatışma meydana gelmektedir. Sonuçta, bu ödevleri uygulatmak için daha çok baskı/zorlamaya ihtiyaç doğmaktadır.[3]

Dış erki temsil eden siyasi-ahlaki/hukuki otoritelere veya onların kurallarına itaatin rasyonel ödev haline gelmesinin ahlaki itkiyi manipüle ettiğini düşünen Bauman, böylece ahlaki vicdanın saf dışı edilerek, ahlakın "iyilik yapma" meselesinden ayrıldığını ve ahlakın ölçütünün "saf prosedüralizme" indirgendiğini iddia etmektedir (Bauman, 2011: 88). Kozmopolitan etikte ahlakiliğin ölçütü rasyonaliteye indirgenmiş durumda ve bu noktadan hareketle ahlakiliğin, yaptırım gücüne sahip ulus devlet ve ulus-üstü kurumsal yapılarla sağlanması öngörülmüştür. Dış erkli böyle bir etik yaklaşım, ahlakın gerçek anlamda ortaya çıkmasını engeller. Çünkü insan olmak soyut aklın ilkelerine göre davranmakla eşitlenmekte ve sonuçta dış erklilik doğrudan ahlaki öznenin öteki

[3] İnsani müdahale ve küresel adaletin sağlanmasına yönelik kozmopolitan çözümlerin bir güç/otoriteye (dış erke) dayandırılarak devletin yetkilerinin dağıtılması veya sınırlandırılması buna örnektir (bkz. Habermas, 1999: 263-272; Beitz, 1999; Pogge, 2002: 151-195).

ile ilişki kurmasını engelleyerek ve sorumluluğun ötekine değil; ilişkileri düzenleyen bir otoriteye karşı duyulmasına yol açarak ahlaki itkiyi manipüle etmektedir.

Kimlik

Kimliğin, öznenin davranışlarını yönlendiren zihni/bilişsel bir inşa olduğu göz önüne alınırsa (Chafetz vd., 1998: viii), kozmopolitan teorinin, bireylerin dünyada kendilerini nasıl görmeleri gerektiğine ilişkin iddiasının aslında tamamen kimlik inşasından ibaret olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Bununla birlikte söz konusu doktrin, insanın toplumsal bağlarını ve bağlılıklarını göz önüne almamaktadır ve onu kültürel olarak tamamen bağımsız varsayıp, sahip olduğu bağlar üzerinde de gayri-şahsi yargılarda bulunmasını öngörmektedir (Tan, 2005: 177). Bu perspektifte rasyonel benlik sahibi birey, duygusal bağları ifade eden toplumsal ve kültürel bağlantılarından kurtulma ve tarafsız/objektif bir ahlaki değerlendirme kapasitesine sahiptir.

Bu bağlamda, teorinin kurucusu olan Kant, duygulardan ve duygusal bağlardan bağımsız olmayı, böylece aklın gösterdiği şekilde ve ona dayanan nedenlerle davranmayı özgürlük olarak nitelendirmekte; arzu ve eğilimlere göre davranmanın özgürce sergilenmiş bir eylem olmadığına inanmaktadır (Benn, 2001: 98). Yani, rasyonalitenin belirleyiciliği dışında hiçbir etkiyi benlik ve iradesinin üzerinde kabul etmeyen Kant'a göre, aksi halde dışsal etkilerin altında kalan birey, özerk davranamayacak ve koşulsuz buyruğa göre eylemde bulunamayacaktır.

Kozmopolitan ahlaki birey ve toplumun inşasında rasyonalite rakipsiz bir temel olarak alınmaktadır. Bu yaklaşım, bireyin aslında çok yönlü olan kimliğinin bir tarafa indirgenmesini, diğer yönlerin görmezden gelinerek, oralara itaat taleplerinin geçersiz kılındığını göstermektedir (Bauman, 2011: 61). Kant'ın aklın yol göstericiliğinde ödevleştirdiği ilkelerin tarafsız bir biçimde yerine getirilmesi gerekliliği, bireyi aidiyetlerinden ve diğer insanlarla ortak nitelik ve bağlılıklarından koparmaktadır. Açıkçası Kant, toplumsal ve kültürel aidiyetlerin şekillendirdiği bir kimlik yerine, soyut akla göre hareket eden bir benlik anlayışı getirmektedir.

Kozmopolitan kolektif bilincin oluşması Habermas'ın öne sürdüğü rasyonel iletişim sürecinde gerçekleşmektedir ve somutlaşmış hali "anayasal vatanseverlik" olarak görülebilir. "Söylem etik"i denen Habermas'ın rasyonel iletişim modeli, rasyonel benliğe sahip öznelerin iletişim içerisine girip, tartışma ve diyalogla ortak iyiyi yansıtan normlar üzerinde uzlaşma aramalarını öngörmektedir. Aslında bu

süreç, öznelerin sahip oldukları rasyonel kaygıların ifadesi olarak değerlendirilmektedir (Vincent, 2007: 288-289).

Rasyonel iletişim, Habermas'ın "yaşam dünyası" olarak adlandırdığı, önceden var olan tikel anlayışlar içerisinde gerçekleşmektedir. İnsanın önceden beri var olan toplumsal bağlarını ifade eden bu yaşam dünyası, siyasi yapılar/kurumlar aracılığıyla rasyonalize edilerek, normlar ve ilkelerin rasyonel bir biçimde yeniden üretimini ve uygulanmasını belirler (Roach, 2009: 67-68). Burada Bauman'ın öne sürdüğü, benliğin önce budanması ve kırpılması, sonra yeniden konumlandırılması stratejisi işlemektedir (Bauman, 2011: 61).

Habermas'ın kozmopolitanizmi, her bireyin, aklın koşulsuz buyruğuna göre davranmasını tek doğru kabul ederken; onun diğer rasyonel insanlarla üzerinde uzlaşarak oluşturduğu ve temel hak ve özgürlüklerini garanti altına aldıkları demokratik/cumhuriyetçi anayasa modelinin, dünyadaki devletler tarafından benimsenmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşım, her bireyin ve her devletin ahlaki benliğinin aynı yerde konumlandırılması anlamına gelmektedir. Bu yer ise, Kant'ın evrensel ahlak yasasını çıkardığı soyut aklın kucağıdır. Kozmopolitanizmde hem bireysel hem de kolektif kimlik inşası kozmopolitan rasyonaliteye dayanmaktadır. Hatta dış erkler vasıtasıyla gerekirse bireylerin/devletlerin kozmopolitan yasaya uygun davranması için baskı yapmak/zorlamak suretiyle, öznelerin aynılaştırılmaya çalışılması söz konusu olmaktadır. Böyle bir etik anlayış, kozmopolitan kimlik sahibi olmanın haricinde başka bir benlik sahibi olmanın reddedildiğini ve dışlandığını göstermektedir.

Kozmopolitan düşünce, ahlaki yüceliği birbirimizin farklılığında değil; rasyonel iletişim kuran ve davranan özneler olarak ortak yönümüzde bulmaktadır. Dolayısıyla, "öteki ile ilişkimiz, *biçimsel eşitlik* ve *karşılıklılık* normları tarafından idare edilmektedir: her bireyin, biz ondan ne bekleyebiliyor ve sanabiliyorsak, bizden onu beklemeye ve sanmaya hakkı vardır" (Benhabib, 2007: 159, vurgular orijinaldir). Kısacası, kozmopolitan etik, tikel farklılıkları insanlığın ahlaki birliği önünde engel olarak görmekte; ideali olan evrensel ahlaki topluluğu tikel aidiyet unsurlarını rasyonalize ederek kurmaya çalışmaktadır.

Kozmopolitan normlar tikel birimlerde konumlandırılarak hayata geçirildiğinden, toplulukçuluktaki mekân oluşturma stratejisinin bir benzeri kozmopolitanizmde de görülmektedir. Dolayısıyla, yine toplulukçuluktakine benzer biçimde, mekânsal sınırlar içinde rasyonel bireyler, rasyonel olmayanlardan ayrışır ve aslında tikel hale gelirler. Buradan anlaşılıyor ki, kimlikler güvenli ve sorunsuz bir şekilde var olabilmek için toplumsal bir mekâna ihtiyaç duymaktadır; sonuçta mekân oluşturma ve kimlik inşası ayrılamaz bir

biçimde aynı sürecin iki yüzüdür (Bauman, 2011: 55, 282). Toplumsal mekânın oluşturulması, doğrudan öteki ile benlik arasına bir sınır ve mesafe konulmasıdır.

İnsanların akli kapasitesine dayanarak onları eşit kabul etmenin ve öyle davranmanın, onlara karşı, ırk, kültür, statü, cinsiyet gibi sebepler temelinde haksız ayrımcılıkların yapılmasını engellediği söylenebilir. Fakat diğer taraftan, öteki insanları bu yönden bizimle aynı kabul ederek karşılıklı aynı davranışın sergilenmesi, ötekini rasyonel bir benliğe/kimliğe indirgeyerek veya sadece öyle kabul ederek davranmak anlamına geldiği için ahlaki olarak sorunlu bir yaklaşımdır. Açıkçası böyle bir kozmopolitan anlayış, ötekinin ötekiliğini/farklılığını tanımayıp, marjinalleştirip bencil bir perspektiften ahlaki ilişkiyi değerlendirmektir (Dallmayr, 2003: 428-429).

Kategorik buyruk, özneleri rasyonel bir şekilde biçimlendirerek aynılaştırıp eşitlediği için ahlaki özneler karşılıklı birbirlerinin yerine konulabilir olmaktadırlar. Yüz yüzeliği ahlakın başlangıç noktası kabul eden Bauman'a göre, öznelerin aynı olmasını ifade eden kalabalıkta, ötekinin yüzü eriyerek kaybolur ve kişi olarak anılır. Kişi ise, gerçek yüzün gizlendiği maskedir ve ortaya çıkan maskelere göre sorumluluk belirlenmektedir (Bauman, 2011: 67, 137, 143). Kozmopolitanizmin konumlandırdığı benliğin maskesi rasyonaliteye dayandığından, gerçek ahlaki diyalog ve ilişkinin, itki ve sorumluluğun ortaya çıkma ihtimali kalmamaktadır.

Her bireyin aynılaştırılarak (rasyonalize edilerek) kalabalık haline getirilmesi, ötekinin ötekiliğini ortadan kaldırmaktadır. Oysa ki, ahlaki sorumluluk farklılıktan beslenir. Ahlaki benlik ile ahlaki talepte bulunan ötekini aynı görmenin doğru olmadığını ileri süren Bauman'a göre, ahlaki bir ilişkide bütün ödevlerin ve kuralların sadece bana hitap etmesiyle sorumluluk ahlaki olmaktadır (Bauman, 2011: 61, 67). Çünkü ben ve öteki arasındaki ilişki simetrik değil; asimetriktir. Ahlaki talepte bulunan öteki için olmak, karşılık gerektirmez. Ben ve ötekini aynılaştırmak ise, ahlaki sorumluluğun karşılıklılığa yönlendirilmesi ve ahlaki bireyselliğin ortadan kaldırılmasıdır.

Evrenselleştirilebilirlik

Kozmopolitan teori, insanoğlunun doğasında olan salt, *soyut rasyonaliteyi* temel norm olarak evrenselleştirmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse, rasyonalite ahlaki doğruyu sağlayan tek gerçek ve doğru temel olarak alınmaktadır. Bu yönüyle de, bütün insanlığı birleştirebilecek (aslında aynılaştıracak) bir araç konumunda görülmektedir.

Bauman, insanın evrensel rasyonalitesinin ortaya çıkmasını, insanın gerçek hayattaki bağlarından soyutlanarak kozmopolitan ahlaki biçim için uygun hale gelmesi olarak görmektedir (bkz. Bauman, 2011: 54). Kozmopolitan etikte rasyonalitenin evrenselleşmesini formülize eden prensip, Kant'ın koşulsuz buyruğudur. Burada, Kant'ın, "amaçlar krallığı" adını verdiği, her rasyonel bireyin kural koyucu olduğu, ideal, evrensel yaşam alanına, rasyonalite tarafından kabul edilerek evrenselleştirilebilecek ve insanların amaç olduğu ilke ve normlara uyarak ulaşılabilmektedir. Anlaşılıyor ki rasyonalite, kuralların evreselleştirilebilirlik testinden geçirilmesiyle evrensel hal almakta ve kurallar aracılığıyla somutlaşmaktadır.

Ahlaki kozmopolitanizm; ahlakiliği, gerçekte uygulanmak üzere, soyut, ideal bir yaklaşımla rasyonalize edilen bir dizi standartlar olarak tanımlamaktadır (Hutchings, 1999: 37). Bu standartların en önemlisi olan herkesin eşit ahlaki öneme sahip olması da soyut bir nitelik taşır. Eşitlik ve dolayısıyla evrenselliğe, insanların günlük yaşamlarındaki farklı öznelik biçimlerinden ve pratiklerinden soyutlanarak ulaşılmaktadır. İnsanın rasyonel, ilerlemeye dönük veya kendini dönüştürme kapasitesindeki eşitlik, soyut evrenselliği teşkil etmektedir (Gould, 2010: 156-157).

Bireylerin evrensel kural/normlara tabi kılınmasıyla, somut anlamda eşitlik gerçekleşmiş olmakta ve bu kurallara uymak ahlaki davranış olarak nitelendirilmektedir. Hâlbuki herkesi bu evrenselliğe tabi kılma, aslında eşit olmayan konumlardaki ben ve ötekini toplamaktır; bizi oluşturmaktır. Fakat bu toptancı yaklaşım, ahlaki bir birliği ifade etmez. Bauman, evrensel sorumluluk inşa etmeye çalışmak anlamında böyle bir yaklaşımın, ahlaki ödev ve kuralların karşılıklı olmasından dolayı ahlakilikten uzak olduğunu; çünkü aslında ahlaki ödev ve kuralların sadece bana yönelik olması gerektiğini, ötekini de bağladığı an sorumluluğun ahlaki içeriğini kaybedeceğini ileri sürmektedir (Bauman, 2011: 54).

Kant, ulusal ve uluslararası düzeyde olması gereken ahlakı, rasyonel bireylerin, gayri-şahsi evrensel ahlak yasası çerçevesinde birbirlerine yalnızca amaç olarak davranmasında görmektedir (Boucher, 1998: 272). Böylece "amaçlar krallığı" adını verdiği; kozmopolitan yasaya göre yönetilen evrensel ahlaki bir topluluk kurulacaktır. Bununla birlikte, "amaçlar krallığı" tek bir dünya devletini değil; evrensel hak ve ödevlere dayanan küresel hukuki-ahlaki bir düzeni tesis etmeyi öngörür (Shapcott, 2010: 26). Rasyonel soyutlama süreciyle ortaya çıkan evrensel normların/ödevlerin yasa koyucu her rasyonel birey tarafından yerine getirilmesi, pratiklerin de evrenselleşmesini sağlamaktadır. Bu da, kozmopolitan ahlaki kimliğin oluşumunu ve evrenselleştirilebilirliğini göstermektedir.

Kozmopolitan ahlaki kimliğin evrenselleşmesi, Habermas'ın "yaşam dünyası" adını verdiği tikel bağlama dayanan rasyonel iletişim süreciyle başlamaktadır. Daha sonra devletler, uluslararası kurumlar ve sivil toplum örgütlerinin de dâhil olmasıyla uluslararası düzeye çıkarak gerçekleşir. Rasyonel iletişim süreci bir çeşit bireyleri/aktörleri ikna etme sürecidir. İkna sürecinin kilit noktası ise, müzakere edilen normdan etkilenecek olanların kabulü ile o normun/ilkenin rasyonalize olmasıdır. Normların uzlaşmayla rasyonalize edilmesi, aslında benliklerin rasyonel kapasitesine erişimin mümkün hale getirilmesini sağlayarak kimliklerin rasyonel dönüşümüne işaret etmektedir. Demokratik katılım yoluyla oluşan, insan haklarını ve eşitliği içeren anayasal toplumsal genel iradeyle, vatandaşlık kavramı rasyonalize edilmiş olup; sivil haklardan oluşan anlam içeriğine kavuşmuş olmaktadır (bkz. Habermas, 1996: 496). Bu, milliyetçiliğin yerine, Habermas'ın "anayasal vatanseverlik" adını verdiği, evrenselleştirilebilir ilkeleri içeren yeni bir kolektif kimlik inşasının yansımasıdır.

Küreselleşmenin etkileri, başta sosyal ve ekonomik olmak üzere birçok alanda devletlerin kontrolünün ötesine geçerek, onları zorlamaya başlamıştır. Bundan dolayı, devletin siyasi gücünü aşan problemlere karşı uluslararası işbirliği gerekli görülmeye başlanmış ve bu doğrultuda bazı uluslararası ve ulus-üstü kurumlar tesis edilmiştir (Habermas, 2001: 49-54, 65-68). Küreselleşmenin getirdiği problemlerle ortak mücadeleyi amaçlayan uluslararası ve ulus-üstü kurumsal yapıların zemin teşkil etmesiyle, devletler rasyonel diyalog ve müzakere sürecine dâhil olabilir ve bireysel sivil hakların öne çıktığı kozmopolitan normların benimsenmesinin ve bütün dünyaya yayılmasının önü açılabilir. Böylece, kozmopolitan kolektif kimlik evrenselleşir.

Kozmopolitanzimde rasyonalite ve kimliğin evrenselleştirilmesi, bireylerin bağlılık ve aidiyetlerinden soyutlanarak gerçekleştirilmektedir. Bu da, kozmopolitan etik'in evrenselliğinin başka bir "totalleştirici plan" olduğunu göstermektedir. Bunu daha güçlü ve sistematik bir biçimde yapan söz konusu yaklaşım, yaptığı soyutlamayla farklılığa/ötekiliğe hiçbir yer açmamaktadır. Kozmopolitan totalleştirici plan, toplulukçuluktaki yurttaş/vatandaş yerine "dünya vatandaşı"nın getirilmesinde görülebilir. Kozmopolitan siyasi-ahlaki düzenin evrenselliğinin kabulü, tikel bağlılıklara sahip olanların ötekileştirilmesi anlamına gelir.

Bauman, ahlakın evrensel kurallarla tanımlanamayacağını, aksi halde sorumluluğun evrensel dış erk olan kurallara/normlara karşı oluşacağını; bu durumun da, benliğin ötekine karşı gerçek ahlaki sorumluluğunu perdelemek olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, "ahlaki *sorumluluk* sadece bireyin

sorgulanmasıyla ve bireysel olarak yerine getirilmesiyle var olur" (Bauman, 2011: 72, vurgular orijinaldir).

Bütün insanlığı kapsayacak bir etik anlayışının ahlaki olmayacağını savunan Bauman'a göre, evrensellik adına tüm farklılıkların bastırılması, ahlaki yargının ortaya çıkabilecek özerk ve denetlenemez kaynaklarını ortadan kaldırmak olacaktır. Böylece ahlaki benlik felç edilip; bireylerin kolektif olarak tasarlanan yollara yönlendirilmesi sonucu doğacaktır (Bauman, 2011: 23). Bauman, sorumluluk sahibi ahlaki benliğin yaşaması gereken bir özne olması gerektiğini savunuyor ve ahlaki benliğin evrensel normlarla kolonize edilmesine karşı çıkıyor.

Bütün insanlığı soyut rasyonaliteye göre biçimlendiren kozmopolitan etik, başka birçok evrenselleştirilebilecek özelliklere sahip, çok yönlü bir varlık olan insanı rasyonaliteye indirgeyerek; onu evrenselleştirilebilir kurallara göre yönlendirilebilir kılmaktadır. Norm ve kuralların evrenselleştirilmesi ise, doğrudan öteki için olması gereken ahlaki sorumluluğun ortadan kaldırılması girişimidir. Bu durumda, artık ben ve öteki arasındaki ahlaki itki olan empati yerine, sadece benliğin itaat etmesi gereken evrensel dış erk/kurallar geçerek, ahlaki sorumluluğun doğması imkânsızlaşır.

3. SONUÇ

Toplulukçuluk, *kendini* korumak ve var olmaya devam etmek için gerekli görülen öz-çıkara ulaşmada araçsal rasyonalitenin, evrensel bir norm olarak kullanılmasını ve benlikleri/kimlikleri bu doğrultuda yönlendirmesini öngörmektedir. Kozmopolitanizm ise, insanlar arasındaki eşitlik ve adaletin sağlanması adına soyut rasyonaliteye dayanarak üretilen evrensel normların herkes tarafından kabul edilerek küresel çapta uygulanmasını amaçlamaktadır. Teorik temelleri oluşturan, *rasyonalite*, *kimlik* ve *evrenselleştirilebilirlik* temaları etrafında yapılan postyapısalcı okuma sayesinde hem toplulukçuluğun temeli olan sonuççuluğun hem de kozmopolitanizmin temeli deontolojinin evrensel normlar üreterek kimlikleri yönlendirdiği ve dolayısıyla öteki ile ilişkileri tasarladığı görülüyor. Sonuççuluk, kimliği araçsal akıl çerçevesinde kendi çıkarı doğrultusunda yönlendirirken; deontolojinin soyut rasyonalitesi öznenin sadece doğru kabul edilen soyut ilkeler uyarınca davranmasını telkin etmektedir. Böylece, teorik zeminde ben ve öteki sadece birer "yüz" olarak değil; doğal formlarının dışında, belirlenen normlar tarafından güdülenmiş halde karşılaşmaktadırlar. Rasyonalite ve evrensel normların güdülediği kimlik, bu karşılaşmada ötekini değil; benliğini ahlaki ilişkinin merkezinde görmektedir ve böylece gerçek bir ahlaki ilişkinin imkânı bastırılmaktadır.

Eylem ve politikaları yönlendiren modern teorik temelleri doğrudan sorgulayarak eleştirisini yapan Bauman'ın postyapısalcı önerisi, uluslararası toplulukçuluk ve kozmopolitanizmin temellerini sorgulamak için bir fırsat sunmaktadır. Burada yapılan postyapısalcı sorgulamayla, söz konusu teorilerde kimliğin rasyonalite formları tarafından nasıl kurulduğu ve ne anlam ifade ettiği ortaya çıkarılmaktadır. Böylece benliğin, ahlaki kaygının merkezine sağlam temeller üzerinde alındığını, ötekine yer olmadığı gösterilmekte ve teorik temellerin ahlaki açıdan sorunlu ve zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Uluslararası etik'in iki egemen ve karşıt söylemini temsil eden toplulukçuluk ve kozmopolitanizmde, hem araçsal hem de soyut rasyonalitenin birer dış erk olarak oluşturdukları evrensel ilkeler/normlar, benliğe ötekini ahlaki kaygının merkezinde görmesini sağlayacak hissi vermekten uzaktırlar. Dolayısıyla bu teorilerin, postyapısalcı etik kaygı olan öteki açısından aynı anlamı taşıdıkları ve aralarındaki zıtlığın sahte olduğu söylenebilir.

Bauman'ın postyapısalcı önerisi özellikle sonuçları bakımından yerleşik teorik gelenek ve söylemleri yerinden etmektedir. Ötekini ahlaki kaygının merkezine koyabilmek adına hiçbir güdüleyici unsur veya yönlendirici/belirleyici dış erki kabul etmeyen Bauman, ahlaki sorumluluğun öteki ve ben'in yüz yüzeliğinde aranması gerektiğini savunmaktadır. Uluslararası etik teorilerin temellerine karşıtlığı ifade eden bu postyapısalcı eleştirel tavır, öncelikle kimliği kurgulayan rasyonalite anlayışı ve evrenselleştirilebilirlik konularının yeniden düşünülmesi ve radikal bir şekilde, ahlakın/etik'in kaynağını teorik temeller ve sistematik düşünceler dışında aramak gerektiğini işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Ağcan, Muhammed A. (2012), "Immanuel Kant ve Uluslararası: Egemen Devlet, Kozmopolitan Siyaset ve Evrensellik/Farklılık", Uluslararası Hukuk ve Politika, 8 (32): 1-41.

Bauman, Zygmunt (2011), Postmodern Etik (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Alev Türker).

Bauman, Zygmunt (1997), Modernite ve Holocaust (İstanbul: Sarmal Yayınevi) (Çev. Suha Sertabiboğlu).

Bauman, Zygmunt (1992), "Soil, Blood, Identity", The Sociological Review, 40 (4): 675-701.

Beitz, Charles R. (1999), Political Theory and International Relations (Princeton: Princeton University Press).

Benhabib, Seyla (2007), Situating the Self: Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics (Cambridge: Polity Press).

Benn, Piers (2001), Ethics (London: University College London Press).

Billington, Ray (1995), Living Philosophy: An Introduction to Moral Thought (Cornwall: Routhledge).

Boucher, David (1998), Political Theories of International Relations: From Thucydides to the Present (New York: Oxford University Press).

Bukovansky, Mlada (1997), "American Identity and Neutral Rights from Independence to the War of 1812", International Organization, 51 (2): 209-243.

Burke, Anthony (2008), "Postmodernism", Reus-Smit, Christian ve Duncan Snidal (Der.), The Oxford Handbook of International Relations (Wiltshire: Oxford University Press): 359-377.

Campbell, David (1998), National Deconstruction: Violence, Identity and Justice in Bosnia (Minneapolis: Minnesota University Press).

Campbell, David (1992), Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity (Minneapolis: Minnesota University Press).

Chabot, Dana (1995), "Thomas Hobbes: Skeptical Moralist", American Political Science Review, 89 (2): 401-410.

Chafetz, Glenn, Michael Spirtas ve Benjamin Frankel (1998), "Introduction: Tracing the Influence of Identity on Foreign Policy", Security Studies, 8 (2-3): 7-22.

Cheah, Pheng (2006), "Cosmopolitanism", Theory, Culture & Society, 23 (2-3): 486-496.

Cochran, Molly (2004), Normative Theory in International Relations: A Pragmatic Approach (Cambridge: Cambridge University Press).

Dallmayr, Fred (2003), "Cosmopolitanism Moral and Political", Political Theory, 31 (3): 421-442.

Devetak, Richard (2005), "Postmodernism", Burchill, Scott, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit ve Jacqui True (Der.), Theories of International Relations (New York: Palgrave Macmillan): 161-187.

Donaldson, Thomas (1992), "Kant's Global Rationalism", Nardin, Terry ve David R. Mapel (Der.), Traditions of International Ethics (Cambridge: Cambridge University Press): 136-157.

Donnelly, Jack (2004), Realism and International Relations (Cambridge: Cambridge University Press).

Dunne, Tim (2008), "The English School", Reus-Smit, Christian ve Duncan Snidal (Der.), The Oxford Handbook of International Relations (Wiltshire: Oxford University Press): 267-285.

Eaglestone, Robert (2004), "Postmodernism and Ethics against Metaphysics of Comprehension", Connor, Steven (Der.), The Cambridge Companion to Postmodernism (New York: Cambridge University Press): 182-195.

Fine, Robert (2007), Cosmopolitanism (London: Routhledge).

Freyberg-Inan, Annette (2004), What Moves Man: The Realist Theory on International Relations and Its Judgment of Human Nature (Albany: State University of New York Press).

George, Jim (1995), "Realist 'Ethics', International Relations and Postmodernism: Thinking Beyond the Egoism-Anarchy Thematic", Millennium: Journal of International Studies, 24 (2): 195-223.

Gilpin, Robert G. (1984), "The Richness of the Tradition of Political Realism", International Organization, 38 (2): 287-304.

Gould, Carol C. (2010), "Do Cosmopolitan Ethics and Cosmopolitan Democracy Imply Each Other?", Van Hooft, Stan ve Wim Vandekerckhove (Der.), Questioning Cosmopolitanism (New York: Springer): 153-166.

Grotius, Hugo (2005), The Rights of War and Peace, Tuck, Richard (Der.) (Indianapolis: Liberty Fund Inc.).

Habermas, Jürgen (2001), Postnational Constellation: Political Essays (Cambridge: MIT Press) (Çev. Max Pensky).

Habermas, Jürgen (1999), "Bestiality and Humanity: A War on the Border between Legality and Morality", Constellations, 6 (3): 263-272.

Habermas, Jürgen (1996), Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy (Cambridge: MIT Press) (Çev. William Rehg).

Hall, Ian (2006), The International Thought of Martin Wight (New York: Palgrave Macmillan).

Harvey, David (1992), The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change (Cambridge: Blackwell Publishers).

Hayden, Patrick (2009), "Cosmopolitanism Past and Present", Hayden, Patrick (Der.), The Ashgate Research Companion to Ethics and International Relations (Cornwall: Ashgate Publishing Limited): 43-62.

Hogg, Michael A. ve Dominic Abrams (1988), Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes (London: Routhledge).

Hutchings, Kimberly (1999), International Political Theory: Rethinking Ethics in a Global Era (London: Sage Publications).

Kagan, Shelly (1998), Normative Ethics (Boulder: Westview Press).

Kant, Immanuel (1991), The Metaphysics of Morals (New York: Cambridge University Press) (Çev. Mary Gregor).

Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe (1992), Hegemony & Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics (London: Verso).

Lawler, Peter (2008), "The Ethics of Postmodernism", Reus-Smit, Christian ve Duncan Snidal (Der.), The Oxford Handbook of International Relations (Wiltshire: Oxford University Press): 378-390.

Lévinas, Emmanuel (2011), Totality and Infinity: An Essay on Exteriority (Pittsburgh: Duquesne University Press) (Çev. Alphonso Lingis).

Lévinas, Emmanuel (1987), Collected Philosophical Papers (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers) (Çev. Alphonso Lingis).

Lévinas, Emmanuel (1985), Ethics and Infinity: Conversations with Philippe Nemo (Pittsburgh: Duquesne University Press) (Çev. Richard A. Cohen).

Linklater, Andrew (2004), The Transformation of Political Community (Cambridge: Polity).

Logstrup, Knud E. (1971), The Ethical Demand (Philadelphia: Fortress Press) (Çev. Theodor I. Jensen).

Lu, Catherine (2000), "The One and Many Faces of Cosmopolitanism", The Journal of Political Philosophy, 8 (2): 244-267.

Lynch, Cecelia (1994), "Kant, the Republican Peace, and Moral Guidance in International Law", Ethics & International Affairs, 8: 39-58.

Miller, David (1988), "The Ethical Significance of Nationality", Ethics, 98 (4): 647-662.

Morgenthau, Hans J. (1947), Scientific Man vs. Power Politics (London: Latimer House Limited).

Murphy, Cornelius F. (1982), "The Grotian Vision of World Order", The American Journal of International Law, 76 (3): 477-498.

Neumann, Iver B. (1996), "Self and Other in International Relations", European Journal of International Relations, 2 (2): 139-174.

Nussbaum, Martha (2002), "Patriotism and Cosmopolitanism", Nussbaum, Martha ve Joshua Cohen (Der.), For Love of Country? (Boston: Beacon Press): 3-17.

Nuttall, Jon (1997), Ahlak Üzerine Tartışmalar: Etiğe Giriş (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Abdullah Yılmaz).

Odysseos, Louiza (2003), "On the Way to Global Ethics? Cosmopolitanism, 'Ethical' Selfhood and Otherness", European Journal of Political Theory, 2 (2): 183-207.

Pin-Fat, Véronique (2010), Universality, Ethics and International Relations: A Grammatical Reading (London: Routhledge).

Pogge, Thomas W. (2002), "Human Rights and Responsibilities", De Greiff, Pablo ve Ciaran Cronin (Der.), Global Justice and Transnational Politics (Cambridge: MIT Press): 151-195.

Popke, E. Jeffrey (2003), "Poststructuralist Ethics: Subjectivity, Responsibility and the Space of Community", Progress in Human Geography, 27 (3): 298-316.

Roach, Steven C. (2009), "Critical Theory, Marxism and International Ethics", Hayden, Patrick (Der.), The Ashgate Research Companion to Ethics and International Relations (Cornwall: Ashgate Publishing Limited): 63-77.

Shapcott, Richard (2010), International Ethics: A Critical Introduction (Cornwall: Polity Press).

Tan, Kok-Chor (2005), "The Demands of Justice and National Allegiances", Brock, Gillian ve Harry Brighouse (Der.), The Political Philosophy of Cosmopolitanism (New York: Cambridge University Press): 164-179.

Vanhoozer, Kevin J. (2003), "Theology and The Condition of Postmodernity: A Report on Knowledge (of God)", Vanhoozer, Kevin J. (Der.), The Cambridge

Companion to Postmodern Theology (New York: Cambridge University Press): 3-25.

Vincent, Andrew (2007), The Nature of Political Theory (New York: Oxford University Press).

Walzer, Michael (2004), Arguing About War (New Haven: Yale University Press).

Walzer, Michael (1994), Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad (Notre Dame: Notre Dame University Press).

Wendt, Alexander (1992), "Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics", International Organization, 46 (2): 391-425.

Williams, Michael C. (2004), "Why Ideas Matter in International Relations: Hans Morgenthau, Classical Realism, and the Moral Construction of Power Politics", International Organization, 58 (4): 633-665.

Yalvaç, Faruk (2009), "Hegel, Dünya Tarihi ve Özgürlük Mücadelesi Olarak Uluslararası İlişkiler", Uluslararası İlişkiler, 6 (21): 3-37.

RAHATLAMA BİRLİKLERİ: FEMİNİZM ÇERÇEVESİNDE BİR ANALİZ

COMFORT WOMEN: A FEMINIST APPROACH

Hatice ÇELİK*

ÖZ

Kore Yarımadası'nın Japonya tarafından işgal edilip 1910 yılından 1945 yılına kadar yönetilmiş olması Kore toplumunun hafızasında ciddi bir etki bırakmıştır. Bu etkinin siyasi ve sosyo-kültürel yansımaları bulunmaktadır. Güney Kore ve Japonya arasında (hatta bu noktada Kuzey Kore'yi de sürece dâhil edip üç ülke arasında diye ifade etmek daha doğru olacaktır) işgal yıllarından kalma sorunlar zaman zaman gündeme gelmekte ve ilişkilerin gerilmesine neden olmaktadır. Bu meselelerden başlıcası "rahatlama birlikleri" (*comfort women*)[1] meselesidir. Bu çalışmada rahatlama birliklerinin ortaya çıktığı tarihsel süreç, uluslararası bir sorun niteliği kazanması, sorunun muhatapları olan ülkelerin soruna ne

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniv., Doğu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü, Asya Çalışmaları Anabilim Dalı, hatice.celik@asbu.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1409-8865.

* Makalenin anonim hakemlerine, değerli eleştirileri ve önerileri için teşekkürlerimi sunarım.

[1] Bu sorunun İngilizce literatürde genel olarak kullanılan adı budur. İfade her ne kadar olumlu bir çağrışım teşkil ediyor gibi görünse de meselenin özü oldukça travmatiktir. Bu nedenle bu ifadeyi kullanmayı pek tercih etmemekle birlikte yaygın olarak kendine uluslararası platformlarda bu şekilde yer bulmasından ötürü kullanma zorunluluğu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Türkçe'ye çevirisinde ise farklı kullanımlar mevcuttur. Bazı gazete/köşe yazılarının başlıklarında ve içeriklerinde "seks kölesi", "rahatlatıcı kadınlar" gibi kullanımlar mevcuttur. Örneğin, Musa Özuğurlu, "Uzakdoğu'da 'rahatlatıcı kadınlar' krizi", https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/01/12/uzakdoguda-rahatlatici-kadinlar-krizi/ başlıklı yazısında 'rahatlatıcı kadınlar' ifadesini kullanmıştır. Bir başka örnek olarak ise Burcu Filiz'in "Militarizm ve Kadın: İkinci Dünya Savaşı'nın Rahatlatıcı Kadınları" başlıklı yüksek lisans tezi verilebilir. Bu çalışmada ise, İngilizce bir diğer kullanım olan "comfort units" ifadesinin Türkçe çevirisi olabilecek "rahatlama birlikleri" kullanılacaktır.

* Makale Geliş Tarihi: 05.05.2020
Makale Kabul Tarihi: 20.08.2020

şekilde yaklaştıkları ve son olarak uluslararası hukuk açısından ne şekilde ele alındığı incelenecek ve konunun muhatabı ülkeler açısından ne ifade ettiği ele alınacaktır. Çalışmada feminist teoriden faydalanarak rahatlama birlikleri sorununun kadının ve savaş tecavüzlerinin uluslararası ilişkilerdeki yerine dair bir analiz ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışma, hem ele aldığı konunun Türkçe literatürde yok denecek kadar az örneklerinden biri hem de feminist teori açısından ele alınacak bir vaka incelemesi olacak olması bakımında literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rahatlama Birlikleri, Güney Kore, Japonya, Dış Politika, Feminizm.

ABSTRACT

Japanese occupation of the Korean Peninsula and its rule there between 1910 and 1945 had serious impact on the Korean society and at the memories of its people. This impact has political and socio-cultural reflections. Between two countries (at this point it would be better to use three countries since it is necessary to add North Korea too to the issue), there are some problems coming from the colonial rule, and sometimes they become more visible and lead to tension. One of those issues is the "*comfort women*". In this paper, it is aimed to analyse how the comfort women issue has come out, how it affects the international relations of the related countries and finally how the issue is addressed from the international law perspective. This analysis will be constructed based on a feminist theory perspective mainly concentrating on the war rapes and women's forced participation at this process. The study aims to contribute to the literature in the way that; both it is one of the few examples in Turkish literature on comfort women issue and it is one of the few examples of case study with feminist perspective.

Keywords: Comfort Women, South Korea, Japan, Foreign Policy, Feminism.

GİRİŞ

Toplumların hafızasını büyük oranda geçmişte yaşadıkları –olumlu, olumsuz, iyi, kötü, başarılı, başarısız durumlar ve zafer, yenilgi, savaş ve barış gibi olaylar– şekillendirmektedir. Kore yarımadasının tarihinde yukarıda belirtilen durumların ve sıfatların birçoğu mevcuttur. Yakın geçmişte en fazla iz bırakan dönem ise 1910-1945 yılları arasında hüküm süren Japon işgali ve yönetimidir. Kore halkı Japon yönetimi altında geçirdikleri yıllarda ciddi toplumsal baskılara maruz kalmıştır. Özellikle 1935 yılından itibaren Japonya, Kore yarımadasında kültürel bir asimilasyon sürecine soyunmuş ve isimleri Japoncaya uyarlamış, aile yasasını[2] değiştirmiş ve Korece'nin kullanımını yasaklayarak Japoncanın kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Kore toplumu açısından oldukça ağır olan bu uygulamalar, Japonya'nın II. Dünya Savaşı'nı kaybedip ülkeden çekilmesiyle son bulmuştur. Ancak son bulmayan hatta aksine çok yakın geçmişte varlığı konuşulmaya ancak başlanan bir mesele bulunmaktadır. Bu da "rahatlama birlikleri" konusudur.

Japonya, ordusunun, II. Dünya Savaşı boyunca işgali altında olan ülkelere mensup binlerce kadını çeşitli şekillerde zorla alıkoymasına ve kullanmasına göz yummuştur. Bu kadınların sayısının, farklı kaynaklarda 50.000 ile 200.000[3] arasında olduğu iddia edilse (Yoshimi, 2000: 92-93) ve kesin bir sayı ispatlanmamış olsa da bu sürecin 1932 ile 1945 yılları arasında yaşandığı bilinmektedir (Piper, 2001: 156). Bu kadınlar sadece Koreli kadınlar da değildi; aralarında Japonya'dan, Endonezya'dan, Çin'den ve Tayvan'dan da kadınlar bulunmuş ancak çoğunluğunu Koreli kadınların oluşturması nedeniyle sorun Kore ve Japonya arasındaki bir mesele haline dönüşmüştür. Aynı zamanda şunu da belirtmek gerekir ki çalışmada Koreli kadınlar üzerinde durulması tamamen metodolojik yaklaşımdan kaynaklanmakta (zira ilk kez Koreli bir kadın yaşadıklarını basın aracılığıyla herkesle paylaşmış ve dava açmıştır) ve diğer ülke kadınlarının yaşadıklarını hafife alma veya görmezden gelme anlamı/niyeti taşımamaktadır.[4] Koreli kadınların meselenin açığa kavuşmasındaki öncülüğü akıllara bu yapıların ilk kez Kore Yarımadasında açılmış olma ihtimalini getirse

[2] Aile yasası ile ifade edilen durum, Kore halkının soy isimlerinin Japon soy isimleriyle değiştirilmesidir. Uygulama esas itibariyle zorunlu tutulmamıştır ancak bunu kabul etmeyen Koreliler, Japon bürokrasisi tarafından yok sayılmış ve birçok hizmetten yararlanmaları engellenmiştir. Bu nedenlerden ötürü toplumun büyük çoğunluğu bu duruma uymak zorunda kalmıştır.

[3] Yoshimi Yoshiaki (2000) yaptığı bir hesaplamaya göre bu sayının 200.000 olduğunu iddia ederken, farklı kaynaklarda farklı sayılar da iddia edilmektedir.

[4] Koreli kadınlarla birlikte daha pek çok ülke kadınları da bu uygulamaya maruz kalmışlardır. Çinli, Filipinli ve diğer Asyalı kadınların hikayelerine dair daha detaylı bilgi için bkz. Dolgopol ve Paranjape (1994).

de, Japonya ilk merkezi (genelev) 1932'de Şangay'da kurmuştur. Fakat Japonya ve Çin arasındaki savaşın 1937'de patlak vermesiyle birlikte Japonya bu genelevleri işgal ettiği birçok noktada açmayı genel bir politika haline dönüştürmüştür (Yoshimi, 2000: 43). Bu konuda güvenilir belge ve kaynak eksikliğinden ötürü net bir bilgiye ulaşılamasa da bu kadınların %80 ile %90 arasında Koreli kadınlar olduğu ve yaşlarının da on beş ile yirmi arasında değiştiği düşünülmektedir (Kumagai, 2016: 19).[5]

1. TEORİK ÇERÇEVE: FEMİNİZM, MİLİTARİZM VE SAVAŞ TECAVÜZÜ

Geride bıraktığımız yüzyıl tarihin en kanlı dönemlerinden biri olarak bilinmektedir. İki büyük dünya savaşının yanı sıra pek çok bölgesel savaş ve çatışma nedeniyle milyonlarca insan hayatını kaybederken yüzyılın kapanışı önemli değişimlere sahne olmuştur. Sovyetler Birliği dağılırken iki Almanya birleşmiş, tüm ülkeler bu sistemsel değişime ayak uydurma ve kendi pozisyonlarını tanımlama çabasına girişmişlerdir. Bu çaba içerisinde daha mikro ölçekte de bazı dönüşümler yaşanmıştır. Özellikle Güney Kore, Soğuk Savaş boyunca maruz kaldığı askeri darbeler ve yönetimlerden sıyrılarak demokratikleşme yolunda kayda değer mesafe kaydetmiştir. Toplumun pek çok farklı kesiminin dahil olduğu ve destek verdiği bu demokratikleşme sürecinde karşımıza çıkan önemli bir bileşen de feminist hareket olmuştur. Bu hareket içerisinde ise en kayda değer katkılardan biri rahatlama birliklerinin, Güney Kore toplumunda tartışmaya açılmış olmasıyla ve hemen ardından da uluslararası hukuk zeminine taşınarak uluslararası toplumda bilinirliğinin ve görünürlüğünün artmasıyla elde edilmiştir. Güney Kore'deki feminist hareketin güçlenmesinde şüphesiz elzem bir role sahip olan rahatlama birliklerine dair başkaldırının nasıl başladığı makalenin ilerleyen kısımlarında anlatılmıştır. Bu kısımda, çalışmanın özünü teşkil eden bu vakanın feminist teori çerçevesinde analizi hedeflenmektedir.

Feminist teori sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde kendine görece geç yer bulmuş genç bir teorik yaklaşımdır. Fen bilimlerinin yanı sıra sosyal bilimlerde de kadının eksikliği, görünmezliği ve görmezden gelinişinin idraki bu teorinin çıkış noktasını oluşturmuştur. Cyntia Enloe'nun "kadınlar nerede?" (Enloe, 2003: 16) sorusuyla mevcut düzeni sorgulamamıza vesile olan ve bu denli basit bir sorudan yola çıkarak uluslararası siyasetten günlük hayata geniş bir yelpazede pek çok olguyu açıklayabilmemize olanak tanıyan feminist yaklaşım rahatlama birlikleri konusunda da açıklayıcı bir perspektif sunabilmektedir. Çok yakın geçmişe dek,

[5] Bu konuda da yine somut/kesin bir bilgi olmamakla birlikte, Yoshiaki Yoshimi (2000), Koreli kadınların oranının %50-80 arasında olduğunu söylemektedir.

savaşlar sırasında kadınların maruz bırakıldığı bireysel ve toplu tecavüzler savaşın olağan akışında sıradan birer eylem gibi görülmüştür.

Ancak feminist teori, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi alanlarında sıklıkla kullanılan ve hep varmış gibi algılanan/hiç sorgulanmayan pek çok kavramın sorgulanmasının önünü açmıştır. Bunların başlıcaları devlet, egemenlik, barış, ataerkil yapı, militarizm ve savaştır. Özellikle savaş ve militarizm alanlarında kadınların yaşadıkları feminist tartışmalarda sıklıkla yer almıştır. Çünkü bu alanlar diğer pek çok alanda olduğu gibi kadının ikinci plana atıldığı, fikir beyan etme veya siyasi karar alma mekanizmalarına neredeyse hiç dahil olamadığı alanlardır. Ancak bu dışlanmanın yanı sıra, savaşlarda en büyük zarar gören gruplar arasında da kadınlar yer almaktadır. Cephelerde savaşmıyor olmaları kadınları bir güvenlik korumasına almamaktadır. Savaşlarda çoğunlukla erkekler savaşsa da veya sivil erkekler gruplar halinde öldürülse de geride kalan çocuklara ve yaşlılara bakması için bırakılan kadınlar, düşman askerlerinin tecavüzlerine maruz kalmaktadır (Yuval-Davis, 1997: 124). Bunun en yakın ve sarsıcı örnekleri olarak Almanya'da II. Dünya Savaşı'nın son aylarında Sovyet ordusunun toplu tecavüzüne uğrayan kadınlar, 1990'lı yıllarda ise Yugoslavya ve Ruanda'da yaşanan toplu tecavüzler gösterilebilir (Bos, 2006). Avrupa ve Afrika'daki örneklere Asya coğrafyasında rastlanmaktadır. Rahatlama birlikleri benzersiz bir örnek gibi görünmekle birlikte esasen evrensel bir sorunun daha fazla bilinen bir örneği olmuştur. Zira savaş dönemlerinde, ordu mensuplarının hizmetine sunulan böyle yapılar yüzyıllardır pratik edilen bir yöntemdir.[6] Ancak rahatlama birliklerini Avrupa ve Afrika'daki benzerlerinden ayıran temel nokta, Japon askerlerin bunu sistematik, kurumsal ve uzun süre devam ettirilecek bir formata evirmiş olmalarıdır. Zira yukarıdaki Avrupa ve Afrika örneklerinde, kadınlar daha rahat hedef olabilmeleri için geride bırakılırken, rahatlama birliklerinde ise, kadınların geride bırakılması bir yana, kadınlar özellikle toplanarak belirli genelevlere yerleştirilmiştir. Bu da esasen, yapının ne denli sistematik bir karaktere büründüğünün göstergesidir.

Savaş ve çatışma dönemlerinde hem kadınlar hem erkekler cinsel şiddete ve toplu tecavüzlere maruz kalmaktadırlar, ancak sayılara bakıldığında bu şiddetin daha çok kadınlara uygulanan bir suç olduğu görülmektedir (Chinkin, 1994: 324). Savaş dönemlerinde cinsel şiddet ve tecavüz uzun yüzyıllardır yaşanıyor olmakla birlikte kimi örneklerin boyutu dehşete düşürücüdür. Hatta öyle örnekler mevcuttur ki, literatürde bu örnekler üzerine yapılan çalışmalarda, toplu

[6] Bu konuda daha detaylı bir analiz için Cynthia Enloe'nun "Askeri Üslerdeki Kadınlar" başlıklı bölümü incelenebilir. Enloe, Cynthia (2003), "Türkiyeli Okuyucuları için Giriş", Enloe, Cynthia, Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler: Feminist Bakış Açısından Uluslararası Siyaset (İstanbul: Çitlembik Yayınları) (Çev. Berna Kurt ve Ece Aydın).

tecavüzlerin savaşın bir aracı ve bazılarında ise doğrudan etnik temizlik aracı olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Wing ve Merchan, 1993: 1). Örneğin, Bosna-Hersek'teki Müslüman Bosnalı kadınların, Bosnalı Sırplar tarafından uğradığı tecavüzler uluslararası hukuk nezdinde insanlığa karşı işlenmiş suç olarak kabul edilmiş; Tutsi kadınlarının kitlesel tecavüze uğraması Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından ise bir tür soykırım olarak nitelendirilmiştir (Wood, 2010: 124). Ancak rahatlama birlikleri meselesi, belki de II. Dünya Savaşı'nın henüz bittiği ve uluslararası sistemin galip gelen aktörlerinin sistemi nasıl şekillendireceklerini düşündükleri bir döneme denk geldiği için göz ardı edilmiş ve uluslararası toplumun tepkisini yeterince çekememiştir. Kaldı ki bu da yine savaş ve güç paylaşımı/mücadelesi gibi konuların maskülen bir yaklaşım çerçevesinde ele alındığının ve kadınlara yönelik işlenen suçların göz ardı edildiğinin kanıtıdır.

Savaş zamanlarındaki tecavüz çoğunlukla biyolojik gerekçelere dayandırılmışken, bunun olağan olmadığı/olamayacağı yönünde fikir beyan eden en önemli çalışmalardan biri Susan Brownmiller'ın 1975 yılında yazdığı "*Against Our Will*" başlıklı eseridir. Burada yazar, kadının cinsel olarak bir güç silahı olabileceğini düşünüldüğü andan itibaren, tüm erkeklerin kadınlara potansiyel bir tehdit olacağını ifade etmektedir (Brownmiller, 1975). Ancak bu ifade daha çok sosyo-biyolojik bir yaklaşım olarak görülmüş, farklı eleştirilere maruz kalmıştır. Diana Milillo (2006), özellikle savaşlarda yaşanan tecavüzleri, sosyo-kültürel zemin üzerinde açıklamaya çalışmış; toplumsal cinsiyet ve cinselliğe ilişkin kültürel normlar, sosyal hakimiyet, güç ve sosyal kimlik şeklinde üç ana etken üzerinde durmuştur.

Yukarıda bahsedilen Bosna-Hersek ve Ruanda çatışmalarında yaşanan savaş tecavüzlerinde bir etnik grubun diğerine yönelik şiddeti mağdur kadınların ifadelerinden de açıkça anlaşılmaktadır.[7] Fakat Japon askerlerinin ve ordusunun toplu tecavüzlerde böyle bir istek/fikir/niyet ile hareket edip etmediklerine dair herhangi bir somut veri bulunmamaktadır. Bir başka ifade ile, örneğin Bosnalı kadınlar tecavüzcülerinin kendilerine sırf Müslüman oldukları için tecavüz ettiklerini kanıtlar pek çok diyaloğu ilgili raportörlere anlatmışlardır; fakat rahatlama birliklerinden kurtulan ve yaşadıklarını paylaşan az sayıda kadın bu şekilde açıklamalarda bulunmamıştır. Lakin bu, rahatlama birliklerinin oluşturulmasında milliyetçilik vurgusunun/algısının hiç olmadığı anlamına gelemez. Bunun birinci nedeni, mağdur tüm kadınlarla görüşme yapılamamış ve dolayısıyla veriye ulaşılamamış olmasıdır. Pek çok detay maalesef

[7] Bosnalı kadınların yaşadığı toplu tecavüzlerin cinsiyetçi milliyetçilik ile ilişkisine dair detaylı analiz için bkz. Kelleci (2017).

bilinememektedir. İkinci neden ise, Japonya'nın Meiji Restorasyonu ile birlikte gelişen askeri ve ekonomik kapasitesinin genel hatlarıyla bir yayılmacı politikaya dönüşmesi ve yine bu bağlamda Asya'da bir Japon hakimiyeti kurma isteğidir. Bu isteğin yürütüldüğü ölçek/alan her ne kadar Bosna ve Ruanda örneklerinden farklı olsa da (Bosna ve Ruanda örneklerinde yaşananlar o anki ulus-devlet sınırları içerisinde bir grup ile diğer grup arasındaki mücadele niteliğindedir, oysa Japonya'nın yaptığı bölgeye yönelik bir yayılmacılıktır) Japonya'nın temelde üstün bir millet olma fikrini ve bu nedenle tüm Asya'ya hükmetme hakkını benimsemiş olduğu düşünülebilir. Asya'da bir Japon hakimiyeti kurmak için gerekli askeri yöntemler hızla izlenmiş, pek çok bölge Japonya tarafından işgal edilmiştir. Öte yandan, erkekler ve kadınlar farklı yöntemlerle yerlerinden edilmişlerdir. Örneğin, bugün hala Güney Kore ve Japonya arasında çözülememiş bir sorun olarak devam eden 'zorla çalıştırılan işçiler'[8] meselesi bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile işgal altındaki erkekler de yerlerinden edilerek toplumun moral ve motivasyonu kırılmaya çalışılmış, buna ilaveten kadınlara kitlesel tecavüzler uygulanarak Milillo'nun sosyal hakimiyet şeklinde vurguladığı yaklaşım gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Lakin rahatlama birlikleri çok büyük kitlelerden oluşturulmuş ve sürecin içine şiddet, küçük kızların zorla çalıştırılması (elbette on sekiz yaşından büyük kadınların da tamamına yakınının zorla götürüldüğü bilinmekle birlikte burada vurgulamak istenen küçük kız çocuklarının da bu birliklerin bir parçası olduğu gerçeğidir), pek çok kadının sonrasında evlerine dönememesi, bu psikolojik yükle başa çıkamayıp önemli sayıda intihar vakalarının görülmesi gibi pek çok nokta dahil olmuştur. Ayrıca bu merkezlerden kurtulan kadınlar uzun yıllar sessiz kalmışlar, ancak çok ileri yaşlara geldiklerinde yaşadıklarını kamuoyu ile paylaşabilmişlerdir. Zira kültürel normlar dikkate alındığında Asya toplumlarında kadının tecavüze uğraması aileleri tarafından kabul edilebilecek bir olgu değildir.[9] Uzun yıllar sessiz kalınması, vakayı benzerlerinden ayırıp daha karmaşık bir karaktere büründürmüştür. Zira pek çok kadın hakkını arayabilecek durumda değildir; çoğu hayatını kaybetmiş kalanlar ise oldukça ileri yaşlardadır. Bu iç dinamiklere ek olarak rahatlama birliklerinin yapısı da sorunun uluslararasılaşmasına neden olmuştur; çünkü bu birliklerde çalıştırılan kadınlar farklı milletlere mensuplardır. Eğer bu birlikler Japon ordusunun ihtiyaçları için sadece Japonya'daki yasal genelevlerden getirilen kadınlardan oluşturulmuş olsa idi, belki bu konu uluslararası siyasetin bir parçası olmayacak, Japon iç siyasetinde

[8] Bu işçilerin çoğu Koreli erkeklerdir, Japon fabrikalarında zorla çalıştırılmışlardır ve son yıllarda bireysel tazminat talebinde bulunan Koreli işçilerin bu talebi mahkemece kabul görünce iki ülke arasındaki ilişkiler gerilmiştir. Konunun güncel detayı için bkz. Lee (2019).

[9] Dolgopol ve Paranjape'nin eserlerinin dördüncü kısmı olan mağdurların ifadeleri kısmında, mülakat veren Koreli kadınlar bu konudaki görüşlerini beyan etmişlerdir.

sadece insan hakkı/kadın hakkı ihlali şeklinde bir olgu olarak kalabilecekti. Fakat Kore'den, Çin'den ve Güneydoğu Asya ülkelerinden pek çok kadın buralarda çalıştırıldığı için neredeyse tüm Asya coğrafyasını ilgilendiren bir konu haline gelmiştir.[10]

Asya toplumlarının pek çoğunda kadının toplumsal hayattaki yerinin yüzyıllardır erkeklerin arkasında ve gerisinde olduğu bilinen bir durumdur. Bu durum farklı sebeplerle ilişkilendirilse de (Konfüçyüsçü gelenek, muhafazakarlık, kültürel yapı vb.) son on yıl içerisinde feminist hareketlerde ve toplumun feminist bilincinde gözle görülür bir hareketlenme mevcuttur. Bunun en belirgin örneklerinden biri yukarıda değinilen rahatlama birlikleri olmuştur. Bu konu başta Kore toplumu olmak üzere komşu Asya ülkelerine bile etkide bulunmuştur. Kadın hareketleri, daha dayanışmacı ve organize yapılar oluşturularak/kurularak kendilerine erkek egemen toplumlarda alan açmaya çalışmışlardır/çalışmaktadırlar. Kore özeline odaklanmak gerekirse, Kim Hak-sun'un bireysel girişiminin arkasında da ona bu cesareti veren organize bir yapı karşımıza çıkmaktadır. 1990 yılının Kasım ayında Güney Kore'deki otuzdan fazla kadın örgütü bir araya gelerek "Japonya tarafından cinsel köleliğe zorlanan Kadınlar için Kore Konseyi"ni (*The Korean Council for the Women Drafted for Sexual Slavery by Japan*, çalışmada buradan sonra Kore Konseyi veya Konsey olarak kullanılacaktır) kurmuşlardır (Lynch, 2019). Bu konsey kuruluşunun ardından, Japonya, Tayvan, Filipinler, Burma (şimdi Myanmar olarak bilinen ülke), Kuzey Kore gibi ülkelerdeki feminist gruplarla da iletişim ve etkileşim halinde olmuştur. Bu etkileşim sayesinde konu iki ülke arasında bir konu olmaktan çıkmış çok daha geniş kitlelere duyurulabilmiştir.

Konsey'in ilk aşamadaki adımları hem siyasi hem psikolojik alanda atılmıştır. Örneğin Konsey 4 Mart 1992 tarihinde BM İnsan Hakları Komisyonu'na (UNHCR) bir başvuruda bulunmuş ve BM İnsan Hakları Komisyonu'nun II. Dünya Savaşı sırasında kadınların maruz bırakıldığı eziyetlerin araştırılmasını ve Japon hükümetinin tazminat ödemesini talep etmiştir. Komisyon, bu talep üzerine konuyu 1992 yılının ağustos ayındaki toplantısında gündemine almıştır. Komisyon'un alt komisyonlarından olan Azınlıkların Korunması birimi ise, rahatlama birlikleri sistemini "Asyalı kadınların insan haklarını ihlal eden, insanlığa karşı işlenmiş bir suç ve Japonya'nın 1932 yılında imzaladığı zorunlu işçiliğe karşı çıkan uluslararası

[10] Rahatlama birlikleri konusunun takipçisi ve savunucusu olma çoğunlukla Güney Kore tarafından icra ediliyor olsa da başta Çin olmak üzere özellikle Güneydoğu Asya ülkeleri de bu konuda Japonya'nın sicilinden son derece rahatsızdır. Hatta bu konuların çözülememiş olması ve Japonya'nın beklenen sorumlulukları yerine getirmiyor oluşu da coğrafyadaki kendine yönelik siyasi güvensizliği artırmaktadır.

anlaşmanın da ihlali" olarak nitelendirmiştir (Mackie, 2020). Konsey ayrıca başta 14 Ağustos 1991 tarihinde (Japonya'nın II. Dünya Savaşı sonunda teslim alınmasının yıldönümünden bir gün önce) basın açıklaması yaparak yaşadıklarını paylaşan Kim Hak-sun olmak üzere, bu süreci yaşayan tüm kadınlara destek vererek psikolojik dayanışma göstermiştir. Böyle bir psikolojik destek özellikle Asya toplumlarındaki kadınlar için hem çok kıymetli hem de müthiş bir ihtiyaçtı. Zira bu konunun uzun süre sessizliğini korumasının altında yatan temel sebeplerden biri de Kore'nin ataerkil toplumu ve onun kadına ve erkeğe çifte standart uygulayan cinsel davranış ve kültürel mirası idi (Soh, 1996: 1226). Tarih boyunca kadınların evlenene dek bekaretlerini korumaları ve eşleri ölse bile gösterişsiz ve yalnız bir hayat sürmeleri sıradan birer norm haline gelmişlerdi. Hatta Chosun Hanedanlığı döneminde yaşanan bir süreç, rahatlama birliklerinin sessizliğini anlamada/açıklamada yardımcı olma potansiyeli taşımaktadır. 16. Yüzyılın sonlarına doğru Chosun Hanedanlığı (Kore Yarımadasındaki son hanedan ve krallık) iki kez Japon işgal girişimine uğramıştır. Bu girişimler esnasında pek çok kadın ya tecavüze uğradıktan sonra ya da tecavüze uğrayacağını düşünür düşünmez intihar etmiştir. Bu kadınların naaşları erdemli kadınların onurlu bedenleri (*yollyo*) olarak kabul edilmiştir (Soh, 1996: 1229). Bu algının adeta bir kültürel norm haline dönüştüğü Kore'de 1990'lı yıllarda yaşanan süreç bu durumun boyutlarının daha net anlaşılabilmesine imkân vermektedir. 1990'lı yılların ortalarında genç erkek hırsızlar, hırsızlık yaptıkları evlerdeki kadınlara diğer aile bireylerinin gözü önünde tecavüz ediyorlar ve böylece ailenin bu utancı dile getirmeye çekineceklerini bildikleri için polise şikâyet edilmelerini engellemiş oluyorlardı. Bu suçlular medyada "aileye zarar veren suçlular" şeklinde ifade edilmekteydi (Soh, 1996: 1230).

Böylesi bir toplumsal ve psikolojik ortamda rahatlama birliklerinden hayatta kalmayı başarabilmiş Koreli kadınların sessiz kalması son derece anlaşılabilir bir durumdur. Lakin bilhassa Kore Konseyi'nin destekleri sayesinde ve kadınların yaşlanmaları ve ölüme yaklaşmaları nedeniyle bu yükü bir şekilde paylaşmak istemeleri de konuşma sürecinin önemli etmenlerindendir.

2. TARİHSEL SÜREÇ: JAPONYA'NIN YAYILMACILIĞI

Japonya, 17 Nisan 1895 tarihinde Çin ile imzaladığı Shimonoseki Anlaşması'nın hükümleri gereğince Tayvan'ı almış ve sömürgesi haline getirmiştir (Robinson, 2007: 19). Akabinde de 1905 yılında Kore'yi himayesine almış 1910 yılında ise Tayvan gibi Kore'yi de kolonisi haline dönüştürmüştür (Hwang, 2018: 124). Kore, Japonya'nın Çin'e karşı saldırıyı başlatmasının başlangıç noktası oldu ve bilindiği üzere en büyük arzusu kendi idaresinde bir Asya-Pasifik İmparatorluğu kurmaktı. Japon ordusu bu idealini gerçekleştirmek amacıyla anakara Asya'ya

girmiş (Çin'in kuzeyinden), ordu mensubu askerler ve görevliler geniş çaplı vahşete neden olmuşlardır. Örneğin 1937 yılında, Nanking şehrini ele geçirmişler ve şehre büyük zarar vermişlerdir. Japon ordusunun bu şehirde yaptıkları – özellikle çok fazla sayıda genç kadına ve küçük kıza tecavüzleri ve halka barbarca davranmaları– bu olayın tarihte Nanking Tecavüzü (*Nanjing Massacre*) olarak anılmasına sebep olmuştur (Holcombe, 2016: 306). Bu olay uluslararası basında geniş bir yankı uyandırmış ve aşağıda ayrıntılı olarak değinileceği gibi "rahatlama merkezlerinin" ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

Uluslararası basının raporları ve tepkileri Japon İmparatoru Hirohito'ya kadar ulaşınca İmparator Japon ordusuna karşı oluşan negatif algıdan ötürü dehşete düşmüş ve Japon tarihçilerin aktardığına göre İmparator bakanlarına ve üst düzey komutanlara Japonya'nın onurunun yeniden inşası ve uluslararası tepkileri azaltmaları için bir çözüm bulmalarını emretmiştir (Argibay, 2003: 376). İmparatorun görevlendirdiği isimler iki öneriyle gelmişlerdir. Birincisi orduda bir reform yapmak, ikincisi ise Japonların "rahatlama merkezleri" ismi ile daha ılımlı ve kabul edilebilir olacağını düşündükleri genelevler oluşturmak ve yaygınlaştırmak idi. Rahatlama merkezleri ilk olarak 1932'de Çin'in Japon işgali altındaki bölgelerinde ortaya çıkmıştır; ancak yukarıda da belirtildiği üzere Nanking olayları bu merkezlerin yaygınlaştırılması önerisinin temelini oluşturmuştur. Japon askerleri bu merkezleri genelev olarak adlandırıyorlardı, o dönem Japonya'da genelevde çalışmak yasal olduğu için bu merkezlerde ilk çalıştırılan kadınların, Japonya'dan getirilen ve çalışma izni olan kadınlar olduğu tahmin edilmektedir (Argibay, 2003: 376).

Japonların bu merkezleri kurmasının birkaç nedeni olduğu düşünülmektedir (Argibay, 2003: 376-377). Birinci neden, Japon ordusunun sarsılan imajını düzeltmek, yeniden saygınlığını kazanmasını sağlamak ve Japon askerlerinin cinsel ihtiyaçlarının[11] ordu kontrolünde olan bu merkezlerde denetim altında giderilmesini mümkün kılmaktır. Aksi takdirde, yeniden bir Nanking vakasının yaşanmasından endişe ediliyordu. İkinci olarak, tecavüz ve benzeri olayların yaşanması durumunda, işgal altındaki bölgelerde yerel halkın tepkisi büyüyüp direnişe yol açabiliyor bu da Japon ordusunun ilerleyişini yavaşlatabilme potansiyeli taşımaktaydı. Üçüncü neden, Japon askerlerinin sağlık koşullarını görece kontrol altında tutabilmekti çünkü askerler tecavüz vakaları nedeniyle hastalık kapmakta ve bu da hem sağlık harcamalarını artırmakta hem de askerlerin fiziksel açıdan zayıf düşmelerine neden olmaktaydı. Bütün bu sebepler

[11] Burada "ihtiyaç" kelimesinin kullanılması, Japon askerlerinin böyle bir ihtiyacı olduğu ve bu nedenle yaptıklarını meşrulaştırma amacını kesinlikle taşımamaktadır. Bu ifade daha ziyade Japon muhafazakâr toplumunun/siyasetinin ve siyasetçilerinin kullandığı söylemin bir parçasıdır ve birliklerin kurulma amaçlarından biri olarak gösterilmektedir.

doğrultusunda uzun yıllar uygulaması devam ettirilen rahatlama merkezleri nihayet II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle ortadan kalkacaktı. Çoğu zaman kadınların rızası aranmasa da (zorla götürüldüğünü, kaçırıldığını söyleyen pek çok kadın olmuştur) kimi zamanlar kadınları ikna ederek götürme yöntemine de başvurulmuştur. Kadınların bu toplama merkezlerine götürülmelerine ikna için kullanılan en yaygın yollardan biri onlara Japonya'da iş bulma imkânı vaadiydi (Soh, 2008: 107). Bu bahane ile kandırılan ve zor koşullarda hayatlarını sürdürme çabası veren kadınlar II. Dünya Savaşı boyunca ve sonrasında travmatik bir yaşam devam ettirmişlerdir. Fakat çoğunluğunu Koreli kadınların oluşturduğu bu insanlar, Japonya'nın II. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılması ve işgal ettiği topraklardan çekilmesiyle özgür kalmalarına rağmen bir kısmı ülkelerine dönmek istememiştir. Bunun temel nedenleri[12]; duydukları utanç hissi, ailelerinin kendilerini kabul etmeme korkusu ve aileleriyle birlikte toplumdan dışlanma endişe şeklinde özetlenebilir (Coomaraswamy, 1996).

Bu kadınların ailelerinin toplumdan dışlanma endişesi rahatlama birlikleri meselesinin savaş bittikten çok uzun yıllar sonra ortaya çıkmasının da temelinde yatmakta olan sebeptir. Fakat 1991 yılının aralık ayına gelindiğinde, Kim Hak-sun olayların üzerinden 40 yılı aşkın süre geçtikten sonra, bu konu hakkında konuşan ilk kadın olmuştur. Kendisine bu merkezlerdeki kötü şartlardan hayatta kalmayı başaran iki Koreli kadın daha eşlik etmiştir ve Tokyo Bölge Mahkemesi'ne Japon hükümetinden özür ve tazminat talebi ile ilk davayı açmışlardır (Ueno, 2004: 69). Kim Hak-sun, bu açıklamayı eşinin ve iki çocuğunun ölümünün ardından yaptığını böylece ailesinin bu travmayla toplum önünde yüzleşmesini engelleyebildiğini ifade etmiştir (Shin, 2014). Kim Hak-sun'un açtığı dava ile birlikte artık uluslararası hukuki bir nitelik de kazanan konuyu daha iyi analiz edebilmek için sorunun uluslararası hukuk zemininin de tartışılması gerekmektedir.

3. ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRME

Uluslararası hukuk, Japonlar rahatlama merkezlerini kurmadan çok önce köleliği yasaklamıştır. 25 Eylül 1926 yılında Cenevre'de imzalanan Köle Ticaretini ve Köleliği Durdurma Anlaşması ile kölelik şu şekilde tanımlanıyordu: "Üzerinde mülkiyet hakkına mahsus yetkiler veya bunlardan bazılarının kullanıldığı bir şahsın hal veya şartı ve "köle", bu durum veya şartı haiz olan kimsedir" (Slavery Convention, 1926). Kölelik tarihsel olarak genellikle zorla çalıştırılan işçi veya özgürlüğü elinden alınmış kimse olarak algılanmıştır. Ancak cinsel özerklik de bir kişinin sahip olduğu kişisel haklardan biri olup bunun bir

[12] Radhika Coomaraswamy'nin raporunda görüşme yaptığı kadınların çoğu benzer endişelerden bahsetmişlerdir. Daha detaylı bilgi için bkz. Coomaraswamy (1996).

başkası tarafından kontrol edilmesi durumu da bir anlamda köleliktir (Argibay, 2003: 384). Japonların oluşturduğu bu rahatlama merkezleri de bahsedilen bütün kontrol altına alma mekanizmalarını bünyesinde barındırıyordu. Bu uygulamaya maruz kalan kadınların hareket özgürlükleri kısıtlandığı (Asya'nın farklı ülkelerinden kadınlar, Japonların kontrolü altındaki topraklarda kurulan rahatlama merkezlerine götürülüyordu ve izinsiz kesinlikle dışarı çıkma gibi bir hakları yoktu) gibi seks işçisi olarak zorla çalıştırılmaları sağlanıyordu.

Tüm bu tanımlar göz önüne alındığında Japonya'nın uluslararası hukuku ihlal ettiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Ancak bu argümana katılmayan görüşler de mevcuttur. Kumagai Naoko, *The Comfort Women: Historical, Political, Legal, and Moral Perspectives* başlıklı kitabında farklı bir yaklaşım sunmaktadır. Hukuki bir bakış açısından, "rahatlama birlikleri kadınlarının" "ordunun seks kölesi" olarak ifade edilemeyeceğini çünkü bu kavramın rahatlama merkezlerinin kendi içinde geniş farklar içeren yapısını açıklamakta yetersiz kalacağını belirtmektedir (Kumagai, 2016: 24). Buna temel dayanak olarak vurguladığı noktalardan biri de bu kadınlara ödeme yapıldığı iddiasıdır. Başka bir dayanak noktası da rahatlama merkezlerinde bir yönetim anlayışının bulunduğu, kadınların herhangi bir hastalık kapmaması için düzenli olarak muayene edildiği ve bunun da işin boyutunu kölelikten çıkardığı vurgusudur (Kumagai, 2016: 24).

Uluslararası hukuk açısından soruna daha yakından bakmak ve sürecin biraz daha gerisine gitmek daha sağlıklı bir anlatımı mümkün kılacaktır. II. Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde Japonlar bu merkezlere ilişkin birçok belgeyi imha etmişlerdir. Lakin yine de bazı belgeler günümüze kadar ulaşmayı başarabilmiştir. Bunlardan biri de Profesör Yoshiaki Yoshimi'nin *Comfort Women* başlıklı kitabında yer verilen 4 Mart 1938'de oluşturulan "Ordu Rahatlama Merkezlerinde Çalışacak Kadınların İşe Alınmasına Dair Meseleler" (orijinal başlığı "Matters Concerning the Recruitment of Women to Work in Military Comfort Stations") (Yoshimi, 2000: 58-59) başlıklı belgedir. Bu belge 4 Mart 1938 yılında Japonya Savaş Bakanlığı'nda çalışan bir subay tarafından Kuzey Çin Bölgesi Ordusu'nun Başkomutanına gönderilmiştir. Bu belgede sözde toplumsal sıkıntılara dikkat çekilmiş ve denetimsiz şekilde kadın toplayan kişilere en hassas meselenin Japon ordusunun onurunu korumak olduğu hatırlatılmış ve işlerini yaparken bunu her daim zihinlerinde tutmaları istenmiştir. Bu belgede "kadınların rızası" olması gerektiğine ve "ergin olmayan çocukların" toplanılmamasına dair herhangi bir vurgu yapılmamıştı (Judgement on the Common Indictment and the Application for Restitution and Reparation, 2001), belgelerde önem verilen tek şey Japon ordusunun onuruydu. Ayrıca ordu polisinin ve yerel polisin de kadın toplama işinde görev alması ve bu görevi yerine getirirken ordunun imajını sarsacak herhangi bir harekette bulunmamaları da tavsiyeler arasındaydı. Bu belgenin belki

de en önemli noktası, esasen Japon ordusunun uluslararası hukuka aykırı hareket ettiğinin farkında oluşunun belirtilmesiydi; şöyle ki "kadınların ve kızların bir yerden başka bir yere götürülmesinin insan kaçakçılığına dair uluslararası anlaşmalara uygun olmadığından emin olamayacaklarını" (Yoshimi, 2000: 155) ifade ediyorlardı. Kadınların sadece yaşadıkları yerlerdeki rahatlama merkezlerinde çalıştırılmayıp başka topraklara götürülmesinin bir nedeni de Japon hükümetinin bu iş için Japon kadınları kullanmak istemeyişiydi. Çünkü eğer herhangi bir Japon kadın cephede savaşan bir Japon askerinin yakını veya tanıdığı çıkarsa bu hem ordu içinde ciddi rahatsızlık uyandırabilir hem de Japonya'da yaşayan asker ailelerini son derece rahatsız edebilirdi. Bu sebeple Japon olmayan kadınlar mümkün olduğunca farklı yerlere gemilerle ve trenlerle taşınarak merkezlere götürülüyordu (Kumagai, 2016: 20-21).

Peki, o dönem kadınların ve kızların kaçakçılık yoluyla ticaretinin yapılmasına dair uluslararası anlaşmalar nelerdir? O yıllarda bu konuyu yasaklayan dört uluslararası anlaşma bulunmaktaydı:

1. Beyaz Köle Trafiğinin Önlenmesi için Uluslararası Anlaşma (1904)
2. Beyaz Köle Trafiğinin Önlenmesi için Uluslararası Sözleşme (1910)
3. Kadınların ve Çocukların Trafiğinin Önlenmesi için Uluslararası Sözleşme (1921)
4. Yetişkin Kadınların ve Kızların Trafiğinin Önlenmesi için Uluslararası Sözleşme (1933)

1925 yılına gelindiğinde, Japonya yukarıda ismi verilen uluslararası anlaşma ve sözleşmelerin ilk üçüne imza atıp onaylamıştır, lakin sonuncu sözleşme asla onaylanmamıştır (Yoshimi, 2000: 156). Tüm bu sözleşmelere göre, yaşını doldurmamış kız çocuklarını seks işçisi olarak çalıştırmak kesinlikle yasaktı. Yetişkin kadınlarda ise –kandırma, sahtekârlık yoluyla ikna etme ve zorlayarak mecbur bırakma varsa – bunu yapanlar kesinlikle cezalandırılacaktı. Her ne kadar buraya kadar büyük bir risk veya sıkıntı görünmüyor gibi olsa da bu anlaşmalarda geçen bir madde, Japon işgali altındaki bölgelerin kadınları için kötü bir hal meydana getirecekti. O madde de bu kanunların kolonilerde uygulanamayabileceğine izin verilebilir olmasıydı. 1921 sözleşmesinde, Japonya heyeti anlaşma metnine bu anlaşma maddelerinin kolonilerinde geçerli olmayacağına dair bir madde ekletmiştir (International Convention for the Suppression of the Traffic in Women and Children, 1921). Bu sayede Kore ve Tayvan gibi topraklar insan kaçakçılığı konusunda bu anlaşmalardan muaf tutulmuşlardır. Böylelikle Japon hükümeti ve ordusu, uluslararası hukuku da lehlerine çevirmeyi başararak Kore ve Tayvan'ı uluslararası kısıtlamalardan muaf

tutmanın rahatlığıyla bu toprakları kadın arzını sağlayan ana koloniler haline getirmiştir.

Konunun uluslararası hukuk çerçevesinde daha detaylı değerlendirilebilmesi için yukarıdaki dört anlaşmaya ve dönemin koşullarına biraz daha yakından bakmak gerekmektedir. Anlaşmaların imzalandığı dönemde dünyada genel olarak kadın haklarının korumasına yönelik olumlu ve yükselen bir eğilim vardı, fakat Japonya'daki durum –hayat kadınlarının durumu– hiçbir şekilde tartışmaya bile açılacak gibi değildi. Yükselen kadın hakları savunuculuğu Japonya'daki genelev işletmecilerini korkutmuş ve Japon hükümetinin yukarıda bahsi geçen 1921 sözleşmesine ek madde koydurmasına neden olmuştur.

Tartışma yaratan başlıklardan biri yaş meselesi olmuştur. Ergin olmayan çocukların hangi yaşta yetişkin kabul edileceği meselesi konunun önemli bileşenlerinden biriydi. 1921 Sözleşmesi bireyin yetişkin sayılabilmesi için sınırı 21 yaş koyarken, Japon hükümeti buraya ek bir şart koyarak bu yaşın 18 olduğunu belirtmiştir. Bunun altında yatan ise Japonya'da genelevlerde çalışan kızların 18 yaşında olmasının kabul edilebilir bir durum ve yaygın uygulamanın bu şekilde olmasıydı.

1993 yılının Ekim ayında Japonya Baro Birliği Federasyonu Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'ne bir rapor sunmuştur. Bu raporda, Japonya'nın mağdur kadınlara tazminat ödemesi tavsiye edilmiş ve bu kadınları sivil çalışanlar gibi kategorize etmekten ziyade Japon ordusunun "seks kölesi" olduklarını kabul etmenin gerekliliği vurgulanmıştır (Kumagai, 2016: 25). Japon hükümeti bu rapora doğrudan bir tepki vermemiştir; zira rapor daha çok tavsiye niteliğindedir ve Japon hükümeti bu gibi çalışmaları görmezden gelmeyi tercih etmektedir. Çünkü buna tepki vermenin, bu konunun hem siyasi zeminde hem toplumda daha fazla konuşulmasının önünü açacağını düşündükleri iddia edilebilir.

1996 yılında ise Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu özel raportörü Radhika Coomaraswamy yazdığı raporda Japon hükümetinin duruşunun dikkate alındığını (1992 yılında Japonya Başbakanı'nın açıklamaları) ancak kadınların yaşadıkları bu durumun kesin bir cinsel kölelik ve uygulamanın kölevari bir pratik olduğu şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini açıklamıştır (bkz. Coomaraswamy, 1996). Coomaraswamy ayrıca "*comfort women*" ifadesinin de durumun vahametini anlatmakta yetersiz kaldığını, çünkü kurban kadınların savaşın devam ettiği yıllar boyunca her gün sayısız mağduriyet[13] yaşadığını dile getirmiştir.

[13] Radhika Coomaraswamy (1996)'nin raporunda mağdur kadınlardan bazılarıyla yaptığı görüşmeler de aktarılmıştır. Bu rapor okunduğunda kadınların yaşamak zorunda bırakıldıkları zulüm daha net anlaşılmaktadır.

Coomaraswamy'nin değindiği bir başka nokta da rahatlama birlikleri konusunun askeri çatışma yaşandığı dönemlerde yapılan sistematik tecavüz ve seks köleliği suçlarını işleyenlerin cezalandırılması için uluslararası düzeyde hukuki bir zeminin başlangıcı olabileceği hususudur. Başka bir ifade ile kendisi bu vakayı kadınlara karşı işlenen cinsel şiddete yönelik 1990'larda artan endişenin giderilmesi için yargılama yolunda bir kural/norm oluşturabilecek nitelikte görmekteydi. Ancak bugün henüz beklentilerini karşılayamadıklarını düşünen mağdur kadınların hukuki mücadelesi de devam etmektedir.

4. RAHATLAMA BİRLİKLERİNE GÜNEY KORE'NİN VE JAPONYA'NIN YAKLAŞIMI

Rahatlama birlikleri meselesi ilk olarak Soğuk Savaş'ın bitimiyle gün yüzüne çıkmıştır. Güney Kore siyasetinde sağ ve sol cenah arasındaki tartışmalarla alevlenen konu özellikle sağ görüşteki kesimlerce milliyetçilik söylemiyle ilişkilendirilince daha da yoğun olarak gündemde kalmaya başlamıştır. Sol görüşe sahip siyasiler, akademisyenler, aktivistler ise konunun Soğuk Savaş süresince yeterince irdelenemediğini düşünüp konuya yeniden odaklanılması gerektiğini iddia etmekteydiler. Güney Kore'de durum böyle iken Japonya'da da Liberal Demokratik Parti[14]'nin uzun yıllar süren iktidarı sarsılmaktaydı ve daha liberal koalisyonların geleceği öngörüsü konunun gündemde kalabilmesine olanak sağlıyordu.

Soğuk Savaş döneminin koşulları da konunun arka planını doğrudan etkilemiştir. ABD bloğunda yer alan diğer ülkeler gibi Japonya için de temel tehdit Sovyetler Birliği idi ve Japonya, Soğuk Savaş boyunca ABD'nin sağladığı güvenlik koruması altında olmuştur. Japonya, bu koruma durumun yarattığı psikolojik güven sayesinde, Güney Kore ile herhangi bir yakınlık kurma çabası içine girme ihtiyacı hissetmemiştir. Ancak ABD'nin baskılarına dayanamayarak, 1965 yılında Güney Kore ile ilişkilerinin normalleşmesi sürecini başlatmıştır. Daha sistematik olması adına Japonya'nın rahatlama birliklerine olan yaklaşımını üç dönemde incelemek mümkündür. Birinci dönem 1945-1990 arasıdır. İkinci dönem 1991-1995 arası, üçüncü dönem ise 1996'dan 2000'li yılların ortalarına kadar olan süredir.[15] Fakat bu zaman aralıklarına güncel dönemi eklemek de gerekli

[14] Liberal Demokratik Parti Japonya'da 1955'ten 1992'ye dek iktidarda kalmış merkez-sağ ve muhafazakâr olarak nitelendirilen bir partidir. "Daha liberal partilerin geleceği öngörüsü" ifadesindeki liberal ile kelimenin gerçek anlamını ifade eden liberal kesimler ve onlara ilaveten daha özgürlükçü kesimler anlatılmaya çalışılmıştır.

[15] Buradaki zaman kategorizasyonu Yangmo Ku'nun makalesinden alınmıştır, ancak yazarın uyguladığı teorik yaklaşım benimsenmemiştir. Daha fazla detay için bkz. Ku (2015).

olduğundan 2000'li yılların ortalarından günümüze dek olan süre de incelenecektir.

Yukarıda verilen arka plandan sonra sorunun muhatabı olan Japonya'ya yakından bakmak gerekmektedir. Japonya'ya bakılınca konuya yaklaşımının zaman içerisinde farklılıklar gösterdiği görülmektedir. 1980'lerin sonuna kadar Japon hükümetleri Japon ordusunun bahsi geçen konuda herhangi bir sorumluluğu olduğunu reddetme yolunu seçmiş, bu girişimlerin tamamen özel şahıslar tarafından organize edildiği argümanını benimsemiştir. 1990'ların başına gelindiğinde ve ortalarında bazı ufak değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Japon hükümeti özre yakın anlam ifade eden bir açıklama yapmıştır ve hükümetten bağımsız bir fon olan Asyalı Kadınlar Fonu'nun (*Asian Women's Fund*)[16] kurulmasını sağlamıştır. Fakat özellikle Kore hükümeti ve diğer mağdur kadınların mensubu oldukları ülke hükümetleri bu adımları tam anlamıyla resmi bir tazminat ve devlet özrü olarak görmemişlerdir. 1990'lı yılların sonunda ise Japon hükümeti ufak da olsa olumlu karşılanan bu adımların devamını getirememiş ve hatta gerileme göstermiştir. Japon hükümetinin bazı temsilcileri bu konuda provokatif açıklamalar yaparak konunun Japon ordusu ile olan bağlantısını reddetme yoluna gitmiştir.

1945–1990 yılları arasında Japonya hükümetleri herhangi bir özür dileme veya üzgün olduğunu ifade etme yoluna gitmemişlerdir. Bunun neden böyle olduğunu anlamak için o dönemin siyasi koşullarına odaklanmak gerekmektedir. Savaşın sona ermesi Japon siyasi hayatını bir çırpıda değiştirmeye yetmemiştir; yönetimde hala muhafazakâr elitler bulunmaktadır ki bunların büyük bir kısmı Japonya'nın emperyalist hayallerine kavuşabilmesi için çalışmış kimselerdir. Bu kesimin Japonya'nın daha önce yaptığı hataları ve işlediği savaş suçlarını kabul etmeleri siyasi açıdan saygınlık ve güç kaybetmelerine neden olabilirdi. Kore yarımadasında ise konunun gündeme alınmaması için yeteri kadar sebep bulunmaktadır. Birinci neden Kore'nin ikiye bölünmüş ve ikili ilişkilerden (Japonya ile) ziyade iki Kore arasındaki durumun zihinlerde daha fazla yer tutmuş olmasıdır. Ayrıca Kore Savaşı sonrasında harabeye dönen Güney Kore ekonomik olarak toparlanmaya odaklanmış, iktidarda kalan otoriter liderler de ekonomik kalkınma uğruna Japonya ile olan sorunları ikinci plana itmişlerdi. Çünkü Japonya'nın savaş öncesi sahip olduğu güçlü sanayisi ve ekonomisi Güney Kore tarafından bir model olarak algılanmış ve ekonomik ilişkilere daha fazla önem atfedilmiştir. Bilhassa Park Chung-hee ekonomiyi daha ön planda tutmuş ve bu ortamda 22 Haziran 1965 tarihinde Güney Kore ve Japonya Temel İlişkilerin Kurulmasına (*Treaty on Basic Relations*) dair bir anlaşma imzalayarak 14 yıl süren

[16] Bu fon 1995 ile 2007 yılları arasında faaliyet göstermiştir.

zorlu müzakereleri (ilk buluşma Ekim 1951'de olmuştur) diplomatik bir başarıya taşımıştır.

Soğuk Savaş yıllarında Japonya'nın ulusal güvenliğini sağlaması ABD ile 1951 yılında imzaladığı güvenlik anlaşmasına bağlanmıştır. Karşılığında da Japonya kendi topraklarında Amerikan askerlerini bulundurmayı kabul etmiştir. Güvenliğin yanı sıra yine uzun yıllar boyunca ticaret bağlamında Amerika ve Avrupa pazarlarına yönelen Japonya için Asyalı komşuları adeta ikinci planda olmuştur ve savaşa dair olumsuzlukları da mümkün mertebe ikinci hatta çok daha geri planlara atmıştır. Tüm bunlara San Francisco Barış Anlaşması'nın koşullarını da eklemek gerekmektedir. Bu anlaşmada Çin ve Kore, Japonya'dan savaş tazminatı alacak ülkelerin dışında tutulmuş ve bir anlamda ekonomik tazminat ile birlikte diğer birçok mesele de rafa kaldırılmıştır. Rahatlama birlikleri de bu meselelerden biri olarak yine rafa kaldırılmıştır.

İkinci dönem ise 1991 ile 1995 yılları arasıdır. Bu yıllar arasında Japonya'nın Soğuk Savaş dönemindeki pozisyonunda ve duruşunda küçük de olsa değişimler başladığını gözlemek mümkündür (Ku, 2015: 253). Değişikliğin ilk adımı Ocak 1992'de Güney Kore'ye resmi bir ziyarette bulunan Başbakan Miyazawa Kiichi tarafından atılmıştır. Kiichi, Güney Kore Ulusal Meclisi'nde yaptığı konuşmada:

> "...Unutmamalıyız ki iki ülke binlerce yıldır birbiriyle iletişim halinde olmuş bağlılık kurmuşlardır. Maalesef, bu zaman dilimin büyük kısmında tarihsel olarak benim ülkem saldırgan sizinki de kurban olmuştur. Çok kısa süre önce, Emperyal Japon Ordusuna hizmet eden rahatlama birlikleri kadınları konusu gün yüzüne çıkmıştır. Bu konuda duyduğum şiddetli kedere yardımcı olamıyorum, bu ziyareti ve konuşmayı sizlere geçmişte ülkem tarafından yapılan dayanılmaz zorluklar ve acılara en derin özürlerimi sunabilmek için bir fırsat olarak görüyorum. Özellikle rahatlama merkezleri kadınlarına dair acı ve vicdan azabı ile doluyum" (The New York Times, 1992).

Bu meseleye ilişkin Japon hükümetinin ilk resmi araştırmasının raporu 1992 yılının Temmuz ayında açıklanmıştır. Raporda Japon hükümeti, ordu personelinin kadınların toplanması ve merkezlere yerleştirilmesi noktasında sorumluluğu olduğunu kabul etmiş ancak bu kadınların zorla toplanıp götürülmediklerini açıklamıştır (Digital Museum, 1993). Yaklaşık bir yıl sonra, 4 Ağustos 1993 tarihinde Kabine Sözcüsü Yohei Kono tarafından açıklanan ikinci resmi rapor tarihe Kono Metni (Kono, 1993) olarak geçmiştir. Bu raporda, Japon hükümeti, Japon ordusunun çoğunluğunu Koreli kadınların oluşturduğu on binlerce kadının zorla ele geçirilip tutulmasında sorumluluğu olduğunu kabul etmiştir (Minister of Foreign Affairs of Japan, 1993). Başka bir ifade ile Japon Hükümeti ilk kez Japon ordusunun doğrudan veya dolaylı olarak rahatlama

merkezlerinin kurulmasında, idare edilmesinde ve kadınların transfer edilmesinde dâhli olduğunu kabul etmiştir. Hükümet ayrıca, bu kadınların işe alınması ve ulaşımlarının sağlanması noktalarında da rızalarının olmadığını, baskı yoluyla toplandıklarını ve askeri personelin de bu işte görev aldığını kabul etmiştir. Ayrıca "rahatlama merkezlerinde çok fazla sayıda kadının bulunduğu ve bu merkezlerdeki yaşamın perişan bir durumda olduğunu" da ifade etmiştir. Japon hükümeti "bu durumun fazlasıyla onur kırıcı ve kadınların itibarını zedeleyici" haline de değinerek kadınlardan özür dilemiştir.

Takip eden yıllarda bir adım da Japonya Başbakanı Tomiichi Murayama'dan gelmiştir. Sosyalist Başbakan Murayama 1995 yılının temmuz ayında yaptığı açıklamada:

> "Savaş zamanı yaşanan rahatlama birlikleri kadınları meselesi Japon ordusunun da dahil olduğu öyle bir yara ki birçok kadının onurunu ve saygınlığını lekelemiştir. Bu tamamen affedilemez. Savaş zamanı rahatlama merkezlerinde bulunan, duygusal ve fiziksel yaraları hiçbir zaman kapanmayacak olan bu kadınlara en derin özürlerimi sunuyorum" (Murayama, 1995).

Japonya, yukarıda anlatılan attığı bu adımlara rağmen, kurbanlara bireysel tazminat ödemeyi reddetmiştir. Japonya doğrudan bir devlet tazminatı ödemektense hükümet dışı bir vakfın kurulmasına yardım etmiştir. Bu da Temmuz 1995'te kurulan Asyalı Kadınlar Vakfı'dır.

Japonya'nın Soğuk Savaş yıllarındaki meseleye bakışı ile 1991-1995 yılları arasındaki bakışı arasında görüleceği üzere bir değişiklik söz konusu olmuştur. Bu değişim Japonya gibi uzun yıllar muhafazakâr hükümetlerce yönetilmiş bir devlet için hiç de azımsanacak bir değişim değildir. Bu, sadece hükümetlerin iç politikaya yönelik tutumlarında meydana gelen bir değişiklik ile açıklanamaz. Dönemin uluslararası koşulları da buna katkı sunmuştur. Şöyle ki, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ABD için Sovyetlerin Asya coğrafyasına yayılabilme ihtimalini de doğal olarak ortadan kaldırmıştır. ABD, Avrupa da olduğu gibi Asya-Pasifik'teki müttefiklerinin de önemini ve gerekliliğini sorgulamaya başlamıştır. Ancak 1990-91 yıllarındaki Irak Savaşı'nda ABD, Japonya'dan askerî açıdan destekte bulunmasını istemesine rağmen Japonya Hükümeti 13 milyar dolar finansal yardımda bulunmayı tercih etmiştir. Savunma Kuvvetlerini (*Self-Defence Forces*) sevk etmeyi ise Japonya Anayasası'nın 9.Maddesini (The Constitution of Japan, 1947) gerekçe göstererek kabul etmemiştir. Ciddi bir finansal katkı yapmış olmasına rağmen askerî açıdan bekleneni yapmaması Japonya'nın ABD tarafından takdirle karşılanmasına engel olmuştur (Park, 2004: 177).

ABD'nin Soğuk Savaş sonrası Asyalı müttefiklerine yönelik tutumu elbette Japonya'yı da doğrudan etkilemekteydi. Yangmo Ku, Tokyo Üniversitesi'nden bir profesörle yaptığı kişisel bir mülakatta (16 Ekim 2008) profesörün "Japonya'nın Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte kendi siyasi, ekonomik ve güvenlik çıkarlarını izlerken Asya'daki komşularını artık göz ardı edemeyeceğini" ifade ettiğini söylemektedir (Ku, 2015: 254). Bu bağlamda, stratejik açıdan bakıldığında, 1990'larda giderek zayıflamaya başlayan ABD-Japonya ittifakı, Japonya'yı diğer Asya ülkeleriyle daha iyi ve yakın ilişkiler içine girmeye yöneltmiştir (Mochizuki, 2007: 4). Zayıflayan ittifakın asıl nedeninin özellikle 1970'li ve 1980'li yıllarda yaşanan ABD-Japonya ticaret savaşının olduğu düşünülmektedir. Çünkü o yıllarda Japon teknoloji ve elektronik ürünleri ABD pazarında büyük pay elde etmiş, ABD bu durumdan rahatsızlığını dile getirmiş bu da siyasi ilişkilere yansımıştır. Öte yandan 1990'lı yıllardan itibaren Güney Kore, uzun süren ekonomik reform ve kalkınmacı devlet yaklaşımının meyvelerini toplamaya başlamış, dış politika alanında da daha etkin ve özgüvenli bir tutum izlemeye başlamıştır (Çelik, 2020). Bu özgüven –ABD-Japonya ittifakının da sıkıntılı bir hal almaya başlaması ile– uzun on yıllardır kapalı kutu olarak kalan rahatlama birliklerinin de dış politika gündemine alınmasına imkân vermiştir. Öte yandan ABD Temsilciler Meclisi 31 Ocak 2007'de aldığı kararla, "Japon Hükümetinin, 1930'lardan II. Dünya Savaşı sonuna dek Asya'da ve Pasifik Adaları'nda uyguladığı dünyada "comfort women" olarak bilinen, genç kadınları seks köleliğine zorladığı sistemin farkında olması, tarihsel sorumluluğunu üstlenmesi ve bu hususta özür dilemesi yönünde" fikir beyan etmiştir (ABD Temsilciler Meclisi, 2007). Bu karar, her ne kadar Japonya'nın ana akım medyası tarafından gündeme alınmasa da ilerleyen süreçte Başbakan Abe'nin rahatlama birliklerinde Japon ordusunun bir dahli olmadığını reddeden söylemi bu meselenin hala kapanmadığını göstermiştir (Hayashi, 2008: 125). Bu durum da daha önce belirtildiği gibi rahatlama birlikleri konusunun hem iç hem dış siyasi gelişmelerden etkilenen bir mesele olduğunun göstergelerindendir.

2000'li yıllara yaklaşırken ılımlı yaklaşımın devam ettiği görülmektedir. 8 Ekim 1998'de Japonya'yı ziyaret eden Güney Kore Cumhurbaşkanı Kim Dae-jung Japon Başbakan Keizo Obuchi ile görüşmüştür. Obuchi, "Japonya'nın kolonyal dönemde Kore halkına büyük zarar verdiğini, yaşanılan bu durum için derin üzüntü duyduğunu ve kalpten özürlerini sunduğunu" ifade etmiştir (Minister of Foreign Affairs of Japan, 1998).

Ancak Japonya'nın tavrı 2000'li yılların ortalarında değişmeye başlamıştır. Başbakan Şinzo Abe 2007 yılının Mart ayında yaptığı açıklamada Japon ordusunun kadınları zorla ele geçirdiği iddialarını yalanlamıştır. Abe'nin

muhafazakâr tavrı, Güney Kore'de de 2008'den 2017'ye (Park Geun-hye ve Lee Myung-bak dönemleri) dek iktidarda muhafazakâr kanattan cumhurbaşkanları ile çakışınca, tarihsel sorunların ele alınışı ciddi aksamalara neden olmuştur. Abe'nin 2012 yılında tekrar başbakanlık koltuğuna oturmasına kadar geçen sürede sorunun çözümüne dair Japonya'dan kayda değer bir hamle gelmemiştir. 2012'de yeniden Başbakan olan Abe, Güney Kore ile hükümetler arası görüşmelere ancak 2015 yılında başlayabilmiştir. Buna ilişkin detaylara aşağıda değinilmektedir.

5. 2015 İTİBARİYLE JAPONYA VE GÜNEY KORE İLİŞKİSİ

Güney Kore'de ve Japonya'da, Aralık 2012'de yeni hükümetler kurulmuş; ancak ikili görüşmeler 2015 Kasım itibari ile başlamıştır. Görüşmelerin gerçekleşmeyişinin temel nedeni dönemin Güney Kore Cumhurbaşkanı Park Geun-hye'nin rahatlama birlikleri sorununun çözülmemiş olduğunu düşünmesiydi. Şinzo Abe ve Park Geun-hye arasındaki ilk görüşme 1 Kasım 2015'te gerçekleşmiş ve 28 Aralık 2015'te Kore ve Japonya arasında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma gereğince Japon hükümeti sorumluluk alıp beklenen özrü dileyecek aynı zamanda da mağdur olan kadınların zararlarının giderilmesi için çalışmak üzere kurulacak bir vakfa 1 milyar Yen bağışlayacaktı. Eğer Güney Kore'de bu vakfın kurulması başarılırsa, bu anlaşma ile meselenin "kesin ve geriye döndürülemez" şeklinde çözülmüş olacağı üzerinde uzlaşıldı. Ancak anlaşmanın içeriğine dair bazı belirsizlikler de söz konusu idi. Bunlardan ilki, Japon hükümetinin sorumluluğu ile tam olarak neyin kastedildiğinin özellikle açıklanmamış olmasıydı. İkinci nokta ise Japonya'nın Seul Büyükelçiliği önüne bırakılan rahatlama birliklerini temsil eden küçük kız heykeli idi. Anlaşmanın içeriğinde bu heykelin ne yapılacağına dair herhangi bir ibare yoktu, ancak anlaşmadan sonra dönemin Güney Kore hükümeti Kore toplumunu bu anlaşmanın faydalı olduğuna ve heykelin yerinin değiştirilmesi hususunda ikna etmek için yoğun bir çabaya girişmiştir. Fakat Park Geun-hye hükümetinin imzalamış olduğu anlaşma rahatlama birlikleri mağduru kadınları memnun etmemiştir. Talep edilen özrün ve bireysel tazminat hususunun çözülemediğini düşünen geniş bir kitle hükümeti eleştirmeye başlamıştır. Bunun akabinde ise Park Geun-hye, 2017 yılında kendisine yöneltilen suçlar nedeniyle görevinden azledilmiştir ve anlaşma konusu daha en baştan değerini yitirmiştir.

Fotoğraf.1: Rahatlama Birliklerinin Anısına Japonya'nın Seul Büyükelçiliği Önüne Dikilen Anıt[17]

6. SONUÇ

Rahatlama birlikleri konusu son yıllarda bir dış politika sorunu haline dönüşmüş/dönüştürülmüştür. Lakin konunun tek boyutlu olarak ele alınmaya çalışılması pek çok açıdan sorunlu bir yaklaşımdır. Uluslararası ilişkiler perspektifinden bakılınca salt bir dış politika çatışması gibi görünmekle birlikte, konu özü itibariyle daha fazla perspektifin dahil edilmesini gerektirmektedir. Başka bir ifade ile bu yalnızca bir dış politika meselesi değil iç politika, militarizm, toplumsal normlar ve kadınlara yönelik yaklaşımlar ile yoğrulan ortamdan etkilenen bir meseledir. Erkek egemen toplumların birer parçası olduğu ve yine militarizm ve savaş ortamının zirve yaptığı yıllarda gerçekleşen bu konunun çözümüne daha kadın odaklı bir yaklaşım zaruri görünmektedir. Ancak bu denli kapsamlı bir konunun her yönüyle tek bir çalışmada ele alınabilmesi de mümkün olamamaktadır. Bu nedenle bu çalışmada, yoğun olarak savaş tecavüzleri ve kadınların bunun birer parçası haline dönüştürülmesi, adeta bir savaş aracı olarak kullanılması üzerinde durulmuştur. Literatüre bakıldığında ise konu, sorunun muhatabı ülkelerde ısrarla bir politik malzeme haline dönüştürüldüğü için daha çok bu çerçevede ele alınmıştır. Literatürde savaş tecavüzleri ve cinsel şiddet konuları üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, benzerlerine kıyasla rahatlama birlikleri üzerine çok daha az sayıda çalışma ile karşılaşılmaktadır. Bunun temel

[17] Fotoğraf https://time.com/4164004/taiwan-japan-comfort-women-resolution/ linkinden alınmıştır. Güney Kore'deki kadın örgütleri rahatlama birlikleri konusundaki eylemlerini çoğunlukla bu anıtın önünde gerçekleştirmektedirler.

nedeninin sürecin yaşandığı yılların siyasi konjonktürü olduğu düşünülebilir. II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra tüm dünya esas olarak Nazilerin gerçekleştirdiği Yahudi Soykırımına odaklanmış ve diğer travmatik konular göz ardı edilmiştir. Fakat bunun yanı sıra savaş tecavüzlerinin kanıksanmış oluşu da bunun gerçekten bir sorun olarak görülmesine engel olmuştur.

1990'lı yıllardan itibaren açıkça konuşulmaya başlanan konu, Japonya'da iktidara gelen siyasilerin ve partilerin söylemleri başta olmak üzere Güney Kore'deki iç siyasi ortamdan da doğrudan etkilenmektedir. 2017 yılındaki yolsuzluk ve görevi kötüye kullanma suçlamaları nedeniyle görevinden azledilen Güney Kore Cumhurbaşkanı Park Geun-hye'nin ardından Cumhurbaşkanı koltuğuna oturan Moon Jae-in, bu konuda daha umut vadeden ve yapıcı bir siyaset ve söylem sunmaktadır. Öte yandan Japonya'da Şinzo Abe iktidarı ve daha muhafazakâr bir tutum sergilemesi yeşeren umutların daha da filizlenmesine engel olmaktadır. Ancak konunun iki ülke arasında, bilhassa Japonya'daki tarih yazımında nasıl yeni nesillere aktarıldığı, iç siyasetin bir parçası olarak nasıl algılandığı ve politika yapımına nasıl etki ettiği belki bir başka çalışmada, tarih yazımı, kadın ve iç politika ilişkisi ekseninde daha detaylı çalışılabilir.

Japonya'nın muhafazakâr siyasi geleneği, II. Dünya Savaşı'nın öncesinde ve savaş sırasında yaşanan olayların pek çoğu ile henüz tam anlamıyla yüzleşilmesine imkân vermemektedir. Bu olaylardan biri olan rahatlama birlikleri, Japon milliyetçiliğinin yayılmacı bir siyasete dönüşmesi ile birlikte çok sayıda Asyalı kadını mağdur eden bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Başta Kore Yarımadası olmak üzere Asya ülkelerinden kadınlar zorla rahatlama istasyonlarına götürülmüşlerdir. Böylece hem Japon askerlerinin uzun süre cephede kalmalarından ötürü duyacakları memnuniyetsizliğin azaltılması hedeflenmiş hem de kadınları ele geçirilen bölgelere toplumsal düzeyde bir eziyet psikolojisi yaşatılmıştır. Zira kitlesel tecavüze uğrayan kadınlar, savaş bittikten sonra fiziksel olarak kurtulsalar dahi bu travmanın yansımalarını belki de hayatlarının son anına dek hissetmişler ve çevreleriyle de bu acıyı ve travmayı paylaşmışlardır. Bu ise savaş alanında ölen askerlerin acısının topluma bırakabileceği hasardan çok daha şiddetli bir acıdır. Şu ana dek konunun çözümü için bazı adımlar atılmış olsa da kadının Asya toplumsal ve siyasi hayatındaki yeri ve algısı düşünüldüğünde bu mücadelenin kat etmesi gereken zorlu bir yol olduğunu öngörmek yanıltıcı olmayacaktır. Nihai bir çözüm için ise, Japonya'nın mağdur kadınların haklı taleplerini dikkate alması, konuyu iç siyasetten bağımsız bir insan hakları meselesi olarak görmesi umulmaktadır. Bu bağlamda çalışma, savaşlardaki kitlesel tecavüzlerin bir örneği olan rahatlama birlikleri konusunu ele alarak, Türkçe literatüre küçük bir katkı yapmayı hedeflemiştir. Bu çalışmadan hareketle, önümüzdeki zamanlarda hem yakın coğrafyada hala sürmekte olan

savaş tecavüzlerine yönelik çalışmalar artabilir hem bize uzak ama göz ardı edilemeyecek sorunlara dokunmak için bir akademik ilgi uyandırma fırsatı oluşabilir.

KAYNAKÇA

ABD Temsilciler Meclisi (2007), https://www.congress.gov/bill/110th-congress/house-resolution/121 (16.07.2020).

Argibay, Carmen Maria (2003), "Sexual Slavery and the Comfort Women of World", Berkeley Journal of International Law, 21 (2): 375-389.

Bos, Pascale R. (2006), "Feminists Interpreting the Politics of Wartime Rape: Berlin, 1945; Yugoslavia, 1992–1993", Signs, 31 (4): 995-1025.

Brownmiller, Susan (1975), Against Our Will: Men, Women and Rape (New York: Simon & Schuster).

Chinkin, Christine (1994), "Rape and Sexual Abuse of Women in International Law", Symposium The Yugoslav Crisis: New International Law Issues, European Journal of International Law, 5 (3): 326-341.

Coomaraswamy, Radhika (1996), "'Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences', Ms. Radhika Coomaraswamy, in accordance with Commission on Human Rights resolution 1994/45, 'Report on the mission to the Democratic People's Republic of Korea, the Republic of Korea and Japan on the issue of military sexual slavery in wartime'", The United Nations, Economic and Social Council, http://hrlibrary.umn.edu/commission/country52/53-add1.htm (20.11.2019).

Çelik, Hatice (2020), "Güney Kore ile ASEAN'ın Dış Politika ve Güvenlik İlişkileri", Üngör, Çağdaş (Der.), Asya Pasifik Çalışmalarında Yeni Ufuklar (İstanbul: Küre Yayınları): 67-85.

Digital Museum, (1993), "Documents of the Japanese Government and the AWF", http://www.awf.or.jp/e6/statement-03.html (12.02.2020).

Dolgopol, Ustinia ve Snehal Paranjape (1994), Comfort Women: An Unfinished Ordeal (Geneva: International Commission of Jurists).

Enloe, Cynthia (2003), Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler: Feminist Bakış Açısından Uluslararası Siyaset (İstanbul: Çitlembik Yayınları) (Çev. Berna Kurt ve Ece Aydın).

Fukuyama, Francis ve Oh, Kongdan (1993), The US-Japan Security Relationship After the Cold War (Santa Monica: National Defense Reserach Institute).

Hwang, Kyung Moon (2016), Kore Tarihi (İstanbul: Feylesof Kitap) (Çev. Ayşe Su Doğru).

Holcombe, Charles (2016), Doğu Asya Tarihi Çin, Japonya, Kore: Medeniyetin Köklerinden 21. Yüzyıla Kadar (İstanbul: Dergah Yayınları) (Çev. Muhammed Murtaza Özeren).

International Convention for the Suppression of the Traffic in Women and Children, (1921, Eylül 30), International Convention for the Suppression of the Traffic in Women and Children, Cenevre.

Judgement on the Common Indictment and the Application for Restitution and Reparation, PT-2000-1-T (The Women's International War Crimes Tribunal for the Trial of Japan's Military Sexual Slaves Aralık 4, 2001).

Kazue, Muta (2016), "The 'comfort women' issue and the embedded culture of sexual violence in contemporary Japan", Current Sociology Monograph, 64 (4): 620-636.

Kelleci, Tuğçe (2017), "Cinsiyetçi Milliyetçilik ve Savaşlarda Cinsel Şiddetin Kullanımı: Bosna Örneği", Alternatif Politika, 9 (3): 409-441.

Kono, Yohei (1993), "Statement by the Chief Cabinet Secretary Yohei Kono on the result of the study on the issue of 'comfort women'", https://www.mofa.go.jp/policy/women/fund/state9308.html (12.01.2020).

Ku, Yangmo (2015), "National Interest or Transnational Alliances? Japanese Policy on the Comfort Women Issue", Journal of East Asian Studies, 15: 243-269.

Kumagai, Naoko (2016), The Comfort Women: The Historical, Political, Legal, and Moral Perspectives (Tokyo: International House of Japan) (Çev. David Noble).

Kumagai, Naoko (2016), "The Background to the Japan-Republic of Korea Agreement: Compromises Concerning the Understanding of the Comfort Women Issue", Asia-Pacific Review, 23 (1): 65-99.

Hayashi, Hirofumi (2008), "Disputes in Japan over the Japanese Military "Comfort Women" System and its Perception in History", The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 617 (1): 123-132.

Lee, Joyce (2019), "South Korean forced labor victims to seek Japan's Mitsubishi asset sale", https://www.reuters.com/article/us-southkorea-japan-laborers-

mhi/south-korean-forced-labor-victims-to-seek-japans-mitsubishi-asset-sale-idUSKCN1UB0HO (29.07.2020).

Lynch, Amy (2019), "Comfort Women", https://www.britannica.com/topic/comfort-women#ref1192179 (13.03.2020).

Mackie, Vera (2020), "Militarized Sexual Violence and Campaigns for Redress", Quataert Jean H. ve Lora Wildenthal (Der.), The Routledge of Human Rights (New York: Routledge): 523-541.

Milillo, Diana (2006), "Rape as a Tactic of War: Social and Psychological Perspectives", Affilia: Journal of Women and Social Work, 21 (2): 196-205.

Minister of Foreign Affairs of Japan (1993), On the Issue of "Comfort Women", https://www.mofa.go.jp/policy/postwar/issue9308.html (04.05.2020).

Minister of Foreign Affairs of Japan (1998), "Japan-Republic of Korea Joint Declaration: A New Japan-Republic of Korea Partnership towards the Twenty-first Century", https://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/korea/joint9810.html (02.04.2020).

Mochizuki, Mike (2007), "Japan's Changing International Role", Berger T., Mike Mochizuki ve Jitsuo Tsuchiyama (Der.), Japan in International Politics: The Foreign Policies of an Adaptive State (Colorado: Lynne Rienner Publishers): 1-22.

Murayama, Tomiichi (1995), "Statement by Prime Minister Tomiichi Murayama on the occasion of the establishment of the 'Asian Women's Fund'", https://www.mofa.go.jp/policy/women/fund/state9507.html (8.03.2020).

Park, Cheol Hee (2004), "Jeonsu Bangwi esŏ Jeokkuk Bangwi ro: Miil Dongmaeng mit Wihyup Insik ui Byunhwa wa Ilbon Bangwi Jeongchaek ŭi Jeongchi" [From Comprehensive Security to Active Security: The Change of the US-Japan Alliance and Threat Perception, and the Politics of Japan's Security Policy, Kukje Jeongchi Nonchong, 169-190.

Piper, Nicola (2001), "Transnational Women's Activism in Japan and Korea: The Unresolved Issue of Military Sexual Slavery", Global Networks, 1 (2): 155-170.

Robinson, Michael E. (2007), Korea's Twentieth Century Odyssey: A Short History (Honolulu: University of Hawai'i Press).

Shin, Hyon Hee (2014), "Comfort women": Living, harrowing mark on history, http://www.koreaherald.com/view.php?ud=20140817000197 (20.12.2019)

Slavery Convention, (1926), Slavery Convention: Signed at Geneva on 25 September 1926 ,The Office of the High Commissioner for Human Rights (UN Human Rights), https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/slavery.pdf (09.09.2020).

Soh, Chunghee Sarah (1996), "The Korean "Comfort Women": Movement for Redress", Asian Survey, 36 (12): 1226-1240.

Soh, Chunghee Sarah (2008), The Comfort Women: Sexual Violence and Postcolonial Memory (Chihago: University of Chicago Press).

The Constitution of Japan, (1947), "The Prime Minister of Japan and His Cabinet", https://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html (15.02.2020).

The New York Times, (1992), Japan Apologizes on Korea Sex Issue, https://www.nytimes.com/1992/01/18/world/japan-apologizes-on-korea-sex-issue.html (24.12.2019).

Ueno, Chizuko (2004), Nationalism and Gender (Melborn: Trans Pacific Press) (Çev. B. Yamamoto).

Yoshimi, Yoshiaki (2000), Comfort Women: Sexual Slavery in the Japanese Military During World War II (New York: Columbia University Press).

Yuval-Davis, Nira (1997), Gender&Nation (London: SAGE Publications).

Wing, Adrien Katherine ve Sylke Merchan (1993), "Rape, Ethnicity, and Culture: Spirit Injury from Bosnia to Black America", Columbia Human Rights Law Review, 25: 1-48.

Wood, Elisabeth Jean (2010), "Sexual Violence during War: Toward an Understanding of Variation", Sjoberg, Laura ve Sandra Via (Der.), Gender, War, and Militarism: Feminist Perspectives (California: Praeger): 124-137.

AKP'NİN SURİYELİ GÖÇMEN SÖYLEMİNİ TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK SENARYOSUYLA BİRLİKTE OKUMAK

READING THE AKP'S DISCOURSE ON SYRIAN MIGRANTS FROM THE LENS OF TURKEY'S GEOPOLITICAL SCRIPT

Özgür BALKILIÇ[*] & Fatma Armağan TEKE LLOYD[**]

ÖZ

AKP Suriyeli mülteci krizi ile baş etmek için uzun bir süre boyunca açık kapı politikası uygulamasına karşın, 2011-2018 yılları arasında konu üzerine geliştirdiği söylemsel pratiği kafa karıştırıcıydı. Zira, bu söylemsel pratik uluslararası göç kuramları ve pratikleri örüntüsünü tam olarak takip etmiyordu. Aslında AKP için göçmen krizi, Batı'nın ahlaki ve liderlik sorunlarının geniş yansımasının bir ürünüydü. Suriye göçmen krizini uluslararası sistemin bir çöküşünün sonucu olarak okuyan Türkiye'nin dış politika pratiklerini temellendirdiği ve meşrulaştırdığı jeopolitik senaryosu AKP'nin görünürde kafa karıştırıcı söylemini kavramamız için bize analitik bir çerçeve sunabilir. Bu makale söz konusu söylemde iki temaya odaklanmaktadır. Birincisi, AKP Suriyeli göçmenleri tanımlarken resmi düzenlemelerde belirtilen herhangi bir statüden ziyade dini temelli bir "misafir" kavramına başvurmaktadır. İkincisi, AKP Suriyeli mülteci krizini, içerisinde Türkiye'ye bir liderlik rolü payesi biçecek

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Abdullah Gül Üniv., İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ozgur.balkilic@agu.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0309-583X.
[**] Dr. Öğr. Üyesi, Abdullah Gül Üniv., İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, armagan.tekelloyd@agu.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5439-439X.

* Makale Geliş Tarihi: 31.03.2020
Makale Kabul Tarihi: 18.07.2020

şekilde, uluslararası sistemin daha geniş siyasi ve ahlaki bir krizinin bir sonucu olarak ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç ve Jeopolitik, Suriyeli Mülteci Krizi, Jeopolitik Senaryo, Türkiye'nin Uygarlık Vizyonu.

ABSTRACT

Although AKP employed an open door policy in dealing with Syrian refugee crisis, the way that it shaped its discursive lexicon is puzzling. AKP's discourse does not easily overlap with familiar theories and practices of international migration. Rather for AKP, this crisis was an indication of a broad range problems in the international system, extending from the categorization of migrants to the problems of morality and leadership. As such, Turkey's geopolitical script might provide analytical insights to comprehend AK's seemingly confusing and extended discourse. Specifically, this article focused on two themes in this discourse. First, AKP has utilized a religious based definition of "guest" to refer to Syrian migrants rather than any statuses specified in official regulations. Second, AKP reads the Syrian refugee crisis as a repercussion of larger political and moral crises of the international system, in which it demarcates a leadership role for Turkey.

Keywords: Migration and Geopolitics; Syrian Refugee Crisis; Geopolitical Script, Turkey's Civilizational Vision.

GİRİŞ

2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş 2015 yılında uluslararası bir mülteci krizine neden oldu. Bu yılda Türkiye savaştan kaçan milyonlarca Suriyeli için halihazırda bir hedef ve geçiş ülkesi haline gelmişti. Günümüzde Türkiye kamplarda ve kampların dışında 3.5 milyondan fazla Suriyeliye ev sahipliği yapmaktadır. Dahası, bir milyondan fazla Suriyeli ilk başta Yunanistan'a ve sonra da Makedonya, Sırbistan, Macaristan, Avusturya, Almanya ve İskandinavya'ya Türkiye yoluyla geçmiştir (Düvell, 2018: 227). Türkiye ve çeşitli Avrupa ülkelerine ulaşan göçmen sayısı zaman içerisinde arttıkça, bu insanların nerede kalacakları ve ilgili ülkelerin göçmenlere karşı sorumlulukları gibi konular etrafında bir dizi kamusal tartışma peyda olmuştur. Böylelikle, Suriyeli göçmen krizi Avrupa ve Orta Doğu'daki taraf ülkelerin kendi uluslararası kimliklerini ve göçmenlerle

ilintili dış politikalarını tekrar gözden geçirdikleri çatışmalı siyasi bir alana doğru hızlı bir evrim geçirmiştir.

Eleştirel jeopolitik yazınından beslenen elinizdeki makale Türkiye'nin Suriyeli göçmen krizi ile ilgili olarak birbiriyle ilintili iki anlatı geliştirdiğini iddia etmektedir. İlk anlatı bir açık kapı politikası ve Suriyelilerin dini temelli bir misafirperverlik söylemiyle kabulünü kapsarken, ikincisi Türkiye'nin kendisini İslam uygarlığının lideri ve uluslararası sistemde Batı uygarlığının karşısında alternatif bir ahlaki düzenin temsilcisi konumuna yerleştirmesiyle ilgilidir. Gerçekten de, iktidar partisi AKP, Türkiye'yi hem Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde ve hem de bütün dünyada önemli bir aktör olarak lanse etmektedir, ki bu makalenin de tartışacağı üzere Suriyeli mülteci krizi ile ilgili devlet söylemi ancak bu jeopolitik senaryoyla birlikte anlaşılabilir.

Göçmen akışı daha kapsamlı bir siyasi krize doğru evrildikçe, siyaset bilimciler Türkiye'nin göçmenlere karşı uyguladığı açık kapı politikası ve AKP'nin Avrupa ve Suriye'deki Baas rejimi ile gerilimleri arasındaki ilintiyi açıklama gayreti içerisine girdiler. Dış politika ve göçmenlik arasındaki rabıtaya odaklanan ve gittikçe genişleyen bir yazından beslenen araştırmacılar, Suriyeli göçmenlerin Türkiye'nin kendi dış politika hedeflerine ulaşmak için araçsalcı bir şekilde kullanılmasına odaklandılar (Greenhill, 2010; Kirişçi, 2005; Mitchell, 1989; Teitelbaum, 1984). Bu gibi çalışmaların en öne çıkanlarından birisi olan Özerim'in araştırması, AKP'nin yeni dış politika anlayışı ve bunun Türkiye'nin göç politikaları ile ilgisi üzerinedir. Özerim'e göre, Türkiye'nin bölgede liderliğe ve daha merkezi bir ülke haline gelmeye soyunması ve bu doğrultuda bir takım stratejik ortaklıklar geliştirmesi, ülkenin dış politikasının da Eski Dış İşleri Bakanı (2009-2014) ve Başbakan (2014-2016) Ahmet Davutoğlu liderliğinde daha agresif bir çizgiye kaymasını da beraberinde getirmiştir (Özerim, 2018). Dolayısıyla Türkiye, Suriyeli göçmen krizini hem Baas rejimini itibarsızlaştırmak hem de düzensiz göçmen akışını engellemek için Türkiye'yi bir tampon bölge dönüştürmenin peşinde koşan Avrupa'ya karşı bir koz elde etmek için kullanmıştır. Türkiye ve AB arasındaki mülteci anlaşmasıyla ilgili olarak benzer bir tartışmaya giren Düvell de, Türkiye'nin asıl stratejisinin kendisini gittikçe artan anti demokratik uygulamalar nedeniyle eleştiren Avrupalı liderleri susturmak olduğunu iddia etmektedir (Düvell, 2018: 229). Aynı şekilde Mencütek ve Aras ise Türkiye'nin Suriye ve uluslararası toplum nezdinde yumuşak gücünü pekiştirmek arzusunun yetkilileri en azından 2014'e kadar güvenlikçi bir yaklaşım uygulamaktan alıkoyduğunu, ancak bu tarihten sonra çatışmaların uzun bir süre devam edeceğini fark eden Türkiye'nin politikalarını güvenlik kaygısıyla yeniden gözden geçirmeye başladığını iddia etmişlerdir (Gökalp-Aras ve Mencütek, 2016;

Tolay, 2016; 216). Aralarındaki farklılıklara rağmen, bütün bu analizler Türkiye'nin Suriyeli göçmenleri bölgesel ve uluslararası dış politika hedeflerini hayata geçirmek için araçsalcı bir şekilde kullandıkları noktasında birleşmektedirler.

Eleştirel jeopolitik yazınına dayanan bu makale, söz konusu çalışmaların araçsalcı yaklaşımını kabul etmekle birlikte, Türkiye'nin Suriyeli göçmenlere karşı geliştirdiği içermeci dilin aynı zamanda ülkenin değişen jeopolitik anlatısıyla da ilgili olduğunu ve yeni anlatının kökeninde iktidar partisinin İslamcı ideolojik hattı olduğunu iddia etmektedir. Eleştirel jeopolitik analizin öncelikli hedefi siyaset ve coğrafyanın dış politikanın söyleminde nasıl etkileşime girdiğini serimlemektir. O'Tuathail ve Agnew'in (1992: 191-197) tartıştığı gibi eleştirel jeopolitik her şeyden önce dış politika pratiklerinin anlamlandırıldığı ve meşrulaştırıldığı söylemleri deşifre etmekle ilgilenir. Dış politika yürütücüleri söz konusu söylemlere dayanarak hareket ederler, dış politika pratikleri coğrafyanın kavranış biçiminden beslenirler ve nihayetinde, devletlerin kendi karasal sınırları dışındaki eylemleri ve bu anlamda diğer ülkelere müdahaleleri coğrafyaya dair yapılan çıkarsamalara dayanan muhakemelerle meşrulaştırılırlar. Bu anlamda dış siyasetin temellerini coğrafi mekanların temsiliyetine dair olan ve bu coğrafyanın üzerindeki bir ulus ve devlet inşasını meşrulaştıran söylemsel bir pratik atar. Tam da bu noktada, eleştirel jeopolitik literatür, siyasi elitlerin söylemsel olarak inşa ettikleri sözde değiştirilemez ve tarihsel jeopolitik hakikatin ideolojik ve politik saiklerini tartışmaktadır. Bir başka deyişle, coğrafya bir kader olmaktan ziyade belirli ideolojik ve politik süreçlerin sonucunda ortaya çıkan söylemsel bir inşadır. Jeopolitik anlatılar devlet inşasının bir parçası olarak siyaset yapıcılarının dünyayı bazı mekanlar, halklar ve anlatımlarla karakterize ettikleri ve uluslararası siyaseti farklılaşan coğrafi metinlerle değerlendirdikleri söylemsel bir pratiktir.

Eleştirel jeopolitik literatürün jeopolitik söylemle dış politika pratiklerinin arasındaki ilişkiye dair yaptığı tartışmalardan beslenen bu çalışmada Türkiye'nin Suriyeli mülteci krizine dair farklılaşan tepkilerinin Ahmet Davutoğlu'nun uygarlık söylemiyle ve Türkiye için tamamen farklı bir ahlaki ve siyasi mekân inşa etmeye yönelik çabasıyla öne çıkarılan İslamcı ideolojinin belirli normlarına dayanan bir "jeopolitik" söylemin ürünü olduğunu iddia ediyoruz. Türkiye'nin Suriyeli mülteci krizini yukarıda bahsedilen dış siyasi hedeflerini hayata geçirmek için araçsallaştırdığını inkâr etmemekle birlikte, bu çalışmada, Türkiye'de devlet inşasının "ben ve öteki, güvenlik ve tehdit, yakınlaşma ve mesafe koyma, kayıtsızlık ve sorumluluk gibi bazı kavramları ve ahlaki ve/veya estetik kavrayışları tarif eden ve bunları öne çıkartan" diliyle ve söylemsel boyutuyla ilgileniyoruz (Dalby ve O'Tuathail, 2002: 4). Böylesi bir jeopolitik kavrayıştan

beslenen bu çalışma ne dış politika hedeflerini anlamaya, ne de bu hedeflerin rasyonel kökenlerini incelemeye odaklanmaktadır. Daha ziyade, biz bu çalışmayla araştırmacıları, araçsalcı bir bakışı açısının ötesinde, mülteciler hakkındaki söylemin "jeopolitik vizyon" tarafından nasıl üretildiğini ve buna mukabil bu vizyonu nasıl yeniden inşa ettiğini anlamaya davet ediyoruz.

Dolayısıyla elinizdeki çalışma AKP'nin Suriye krizi vasıtasıyla jeopolitik kimliğinin altını çizmek çabasıyla geliştirdiği karmaşık söylemsel düzeni ifşa etme çabası olarak görülebilir. Bu düzen karmaşıktır, zira her şeyden önce AKP, diğer devletlerin göçmenleri kabul eden yaklaşımlarını kavramsallaştırmak için bugüne kadar devreye soktuğu geleneksel söyleme (örneğin asimilasyon, insan hakları, emek gücü kıtlığı vs.) herhangi bir şekilde başvurmadan Suriyelilerin haklarını savunuyor görünmekteydi. Dahası, karmaşıklık Türkiye'nin kendi etik ve siyasi kimliğini "Ötekiler"den ayırt etmek için Suriyeli mülteci krizinin farklı boyutlarını sürekli vurgulamasından kaynaklanıyordu ki, Türkiye'nin bu bağlamda "Öteki"leri son dönemde düşmanca ilişkiler geliştirdiği Avrupa devletleri ve müttefikten hasıma dönüşen Baas rejiminden müteşekkildi. Bir başka deyişle, Türkiye'nin iktidar partisi meseleyi tek başına göç politikaları olarak ele almaktan ziyade, Suriyeli göçmen krizinin sorumluluğunu Avrupa ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki ahlaki çöküntüye yüklediği hayli gelişkin bir jeopolitik senaryo kaleme almıştı. Suçlu bölgelerin tersine, devlet yetkililerinin söyleminde Türkiye, "insani krizleri" çözme kapasitesini haiz ahlaki değerlerin temsilcisiydi ve bu yetkililer Türkiye'nin Osmanlı/İslam mirasını ve kendi "İslami uygarlık havzasında" ahlaki liderliği devralmasına yönelik sorumluluğunu özellikle vurguluyorlardı (Yeşiltaş, 2013: 678).

Bu çalışma öncelikle AKP'nin 2002'de iktidarı aldıktan sonra geliştirdiği jeopolitik vizyonu tartışacaktır. Sonrasında 2011-2018 yılları arasında, parti yetkililerinin açıklamalarına ve önde gelen ulusal gazetelerde yer alan demeçlerine dayanarak dört ana eksende geliştirilen resmi mülteci söylem incelenecektir. Bu eksenler, AKP'nin Suriyeli göçmenlerin kimliğini nasıl ele aldığı, AKP'nin İslam dünyasındaki ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki liderlik rolünü nasıl değerlendirdiği, Avrupa'yı çökmüş bir uygarlık olarak nasıl eleştirdiği ve insanı krizlerin çözümünde Türkiye'nin merkezi bir aktör olarak rolünün altını nasıl çizdiğidir. Analizlerimizde sadece yukarıda belirttiğimiz döneme odaklanacağız; çünkü, çalışmamızın temel amacı AKP'nin jeopolitik söylemi ile göçmen söyleminin kesişim, gerilim ve etkileşimlerini incelemektedir. Bu söylem dünyada göç ve göçmenlik üzerine geliştirilmiş ve çokça çalışılmış liberal ve güvenlik merkezli söylemden oldukça farklı ve onlara alternatif teşkil etme özelliği taşımaktadır. Dahası, 2018 yılından sonra, AKP'nin göç söylemi uluslararası

ilişkilerde dengelerin değişmesi ve uygarlık söyleminin zayıflaması ile değişime uğramıştır. Dolayısıyla, ele aldığımız döneme daha iyi odaklanmak için, 2018 sonrası göç politikası konusundaki gelişmeleri makalenin dışında tutacağız.

1. ELEŞTİREL JEOPOLİTİK VE TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK VİZYONU

Son yıllarda eleştirel jeopolitik yazın dış politikayı mekânsallığın coğrafi temsili ve yorumlamasına dayanan bir söylemsel pratik olarak tekrar tarif etmek yönünde bir çabaya kalkıştı (Campbell, 1990; Dalby, 1991; O'Tuathail ve Agnew, 1992; Dodds, 1993 ve 1994; Dalby ve O'Tuathail, 2002). Bu alanda çalışmalarını sürdüren araştırmacılar jeopolitiğin "devlet inşasına soyunan entelektüellerin uluslararası siyaseti mekansallaştırdığı ve bunu belirli türden mekanların, insanların ve anlatıların nitelendirdiği bir dünya olarak sundukları bir söylemsel pratik olarak" eleştirel bir şekilde kavramsallaştırmak gerektiğini iddia ettiler (O'Tuathail ve Agnew, 1992; 192). Eleştirel jeopolitik yazını bu gibi öncüllerden hareketle, uluslararası siyasette olayların gidişatının şekillendiği kalıcı bir jeopolitik gerçeklik olduğunu varsayımında bulunan geleneksel jeopolitik analizin sözde "nesnelci" yaklaşımına meydan okumaktadır. Geleneksel dış politika analizi ve jeopolitiğin karşısında eleştirel jeopolitiği benimseyen araştırmacılar, Foucault'dan esinlenerek sözlü ve yazılı ifadelerin var olan hakikate dair anlam dünyamızı nasıl inşa ettiğini ve bu inşanın siyasi ve toplumsal temellerini ifşa ederek mevcut siyasi ve politik düzenin devamını sağladığını, adaletsizliklerini ve eşitsizliklerini meşrulaştırdıklarını vurgulamaktadırlar. Dış dünyayı basitçe temsil etmektense inşa eden ve tam da bu anlamda siyasi ve toplumsal süreçlerin sınırlarının ve olasılıklarının altını çizerek insanları harekete geçirme kapasitesini haiz olan söylemsel pratikler, dış politika yürütücülerinin ve düzeni temsil eden organik entellektüellerin kamusal faaliyetlerinin, yazılı ve sözlü ifadelerinin mevcut eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri meşrulaştırmak çabasıyla dış politika faaliyetlerini inşa ettiğini iddia etmektedirler (Dodds, 1994: 193; O'Tuathail ve Agnew, 1992; 192-193). Mevcut ulusal ve uluslararası düzendeki siyasi ve toplumsal eşitsizlikleri hâkim jeopolitik anlatının hangi yollarla meşrulaştırdığına dikkat çeken eleştirel jeopolitik okuluna mensup araştırmacılar, uluslararası siyasetin coğrafi tahayyülünün doğal ya da söylem dışı bir boyutu olmadığına dikkat çekmekte ve siyaset yapıcıların "dış politika faaliyetlerinde dilsel pratikler aracılığıyla mekanları ve halkları tarif etme biçimlerine" ışık tutmaktadırlar (Dodds, 1993: 71). Bu anlamda eleştirel jeopolitik, sosyal bilimlerde devlet gücünü sadece ülkelerin karasal sınırları içerisinde ele alınmasını sorunsallaştırır ve "karasal tuzak" olarak adlandırdığı bu yaklaşımın aksine, devlet iktidarının devletin sınırlarından ziyade uluslararası alandaki güç mücadelelerine bağlı olarak farklı mekanlarda ve farklı uluslar üzerinde de ifa edildiğini iddia eder. Böylesi bir yaklaşım artık coğrafyanın veya sınırların öneminin kalmadığını iddia etmez. Tam

aksine, devlet gücünün söylemsel olarak ve pratikte mevcut ülke sınırlarının ötesinde güç mücadelelerine girişinin altındaki temel dinamikleri gösterir (Kuus, 2017: 6).

Devletin inşa edildiği ve siyasi bir birim olarak ulusun üzerinde yaşadığı coğrafyanın temsili, iktidarın siyasi vizyonunun özellikle 2002 sonrası ciddi bir dönüşüm yaşadığı Türk dış siyasetinin inşa süreçlerinde önemli bir yer teşkil ediyordu. Türkiye'nin jeopolitik senaryosunun tarihi ve bugünü üzerine çalışan araştırmacılar Türkiye'nin kendi kimliğini ve uluslararası sistemdeki yerini tarif ettikleri iki farklı jeopolitik senaryo olduğunu tartışmaktadırlar. İlk senaryonun izleri Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ve hâkim ideoloji olarak Kemalizme kadar sürülebilir. Yabancı işgaline karşı verilen bir bağımsızlık savaşının sonucunda kurulan bir ülkede Kemalist yönetici elitler, ülkenin bekasına ve ulus devlet inşa projesine tehdit algısı karşısında savunmacı bir jeopolitik söylem geliştirmişlerdi. Bu vizyona "ülkenin yakın güney ve doğusundaki bölgelerin istikrarsızlık ve karmaşaya ve ayrılıkçı ve aşırılıkçı ideolojilere mahkûm, istisnai bir coğrafya" olarak algılandığı bir korumacılık ve özgecilik hakimdi (Yeşiltaş, 2013: 664). Aslında böylesi bir savunmacı jeopolitiğin inşası Kemalizmin kendisini kültürel olarak geri ve sorunlu bir bölge olarak kodladığı Doğu'dan ziyade, modern ve güvenli bir coğrafya olarak kavradığı Batı'da konumlandırmasından kaynaklanıyordu. Söz konusu coğrafi vizyon Türkiye'nin Batı ile bütünleşmeye ve Doğudan olabildiğince uzak durmaya çabaladığı bir ideolojik çerçeve üretmişti. Soğuk Savaş boyunca da Türk dış politikasının söylemsel çerçevesi, ülkeyi istikrarsız Doğu ve komünist düşman Kuzey'dense Batı uygarlığı ve kimliğinin bütünleşik bir parçası olarak tarif etmiş ve dünya ölçeğindeki gelişmeleri bu bakış açısından değerlendirmeye devam etmişti (Yanık, 2011; Çınar, 2018; Bilgin, 2004; Yeşiltaş, 2013). Dolayısıyla, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki yeri netti.

Ancak yüzyılın son on yılında doğru özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası doğru Sovyet umacısının Berlin Duvarı'nın yıkılışıyla ortadan kalktığı ve AB'nin 1989 yılında Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu reddetmesiyle Batı uygarlığının bir parçası olmasının sorgulandığı bir konjonktürde, ülkenin uluslararası sistemdeki yeri müphem bir hale gelmişti. Buna karşın başta Eski Başbakan (1983-1989) ve Cumhurbaşkanı (1989-1993) Özal olmak üzere Türk yetkililer, Türkiye'yi Batı'nın ayrılmaz bir parçası olan bir köprü ülke olarak tarif etmişlerdi, ki bu tanımda köprülüğün işlevi, Türkiye'nin Batılı değerleri Doğu'ya taşımasıydı. Dolayısıyla Özal'ın dış politikası bir tehdit olarak algılanan Orta Doğu ile olan ilişkilerde daha proaktif bir duruş sergilemeye başlamış ve bu sayede söz konusu bölgede Türkiye'nin etkisinin arttırılması amaçlanmıştı (Bilgin, 2004: 280-1).

Özal döneminde başlayan ve 1990'lar boyunca devam eden Türkiye'nin yeni jeopolitik söylemi, savunmacı bir pozisyondan proaktif bir konuma geçişi nihayetine erdiren AKP döneminde daha da sarihleşmişti. AKP'nin yeni dış politikasının baş mimarı olan Davutoğlu 2000leri "yeni bir coğrafi dönem" olarak düşünmüş ve ülkenin jeopolitik senaryosunun parametrelerini tekrar inşa etme yönündeki niyetlerini açıklığa kavuşturmuştu. Bu anlamda *Stratejik Derinlik* adlı kitabı yeni Türk dış politikasının çerçevesini oluşturdu (Davutoğlu, 2001). Kitap Kemalizmi Türkiye'nin zengin tarihi ve coğrafi mirasının sunduğu olanaklardan yararlanamamakla eleştiriyordu. Türkiye'yi Osmanlı İmparatorluğu'nun ve onun kültürel etki alanının mirasçısı olarak gören Davutoğlu, daha geniş bir coğrafi etki alanı tarif etmişti. Davutoğlu dış politikada, öncelikle Kafkaslar, Balkanlar (Yunanistan ve Bulgaristan dahil olmak üzere), İran, Suriye ve Körfez ülkeleriyle ilişki kurmanın, bölgesel istikrar kadar Türkiye'nin güvenliği yararına da olduğunun iddia edildiği çok katmanlı bir yaklaşım oluşturulması gerektiğini savunuyordu (Davutoğlu, 1994). Bu çok katmanlı ilişki doktrinini takip eden AKP hükümeti yakın ülkelere serbest seyahat için vize muafiyeti anlaşmaları imzalamak, Suriye ve İsrail ve Filistin ve İsrail arasındaki çatışmalarda arabulucu rolü oynamak ve karşılıklı ticaret anlaşmalarına dahil olmak gibi girişimlerle komşu ülkelerle daha sıkı ilişkiler geliştirmek yönünde adımlar atmaya başlamıştı. Davutoğlu'nun stratejik derinlik politikası bu ve benzeri girişimler ile Türkiye'nin bölgesel ve küresel etkisini arttıracak ve bu sayede Türkiye'nin birçok farklı kültürel ve siyasi bölgenin kesişim noktasında olduğu vurgulanacaktı (Handy, 2011: 67).

Türkiye'nin yeni dış politika söylemi her ne kadar uygarlıklar arası diyaloga vurgu yapsa ve uluslararası kurumlar ve Batılı ülkeler ile iş birliği içerisinde çalışmaya meyil gösterse de, aynı zamanda İslam uygarlığının üstünlüğünden hareketle uluslararası sistemde bir değişime ve düzenlemeye çağrıda da bulunuyordu. Bu vizyon esasında üç boyuttan mürekkepti: 1) Batılıların uluslararası kurumların öncülüğünde vücut bulan üstünlük iddialarının reddi; 2) çürüyen Batı uygarlığına alternatif olarak İslam'ın öne çıkartılması ve 3) Türkiye'nin Müslüman dünyadaki merkezi rolü ve uluslararası düzende bölgenin lideri olarak vazgeçilmezliği.

"Eski Türkiye'yi" savunmacı, etkisiz ve güvenlik takıntılı olarak eleştiren Davutoğlu, Türkiye'nin yeni jeopolitik yönelimini yeni devletlerarası sistemde "vazgeçilmez bir ulus" olarak tarif ediyordu. Davutoğlu her şeyden önce küreselleşme sürecine ve Batılı ülkelerin liderlik ettiği uluslararası düzenin mevcut düzenlenme biçimine hayli mesafeliydi. Hem Davutoğlu hem de AKP Batıyı kendi uygarlık normlarını dünyanın geri kalanına empoze eden ve bütün bir dünyanın güvenliğini tehlikeye atan bir bölge olarak ele alıyordu (Davutoğlu,

1994). AKP'nin yeni jeopolitik senaryosunun temelinde Avrupa merkezciliğe ve dünya düzenindeki hâkim ahlaki değerlere meydan okumak vardı (Çınar, 2018: 184-7). Davutoğlu tek kutuplu bir dünya yerine, Avrupa'nın bir arada yaşam ekseninde farklı uygarlık değerlerinin mevcudiyetini kabul etmesinin şart olduğunu iddia ediyordu. Davutoğlu'na (1994) göre bu gereklilik jeostratejik konumu, güçlü ekonomisi ve çok kültürlü mirası nedeniyle Türkiye'ye uluslararası alanda daha aktif bir rol oynaması ve kendi gücünü harekete geçirmesi şansını veriyordu.

AKP'nin tek kutuplu uygarlık eleştirisi Avrupa'nın "ahlak dışı" bir uygarlık olarak nitelendirilmesiyle birlikte ele alınmalıdır. Bu söylem her ne kadar dünyayı benzer bir ikilikle ele alsa da, AKP'nin söylemi Türkiye'nin geleneksel jeopolitik vizyonundan ciddi ölçüde farklıdır. Eski söylemde, Batı dünyanın uygarlık merkezi ve daha üstün bir ahlaki ve siyasi kültürün temsilcisiyken, Doğunun geri kalmışlık, köktencilik, karmaşa ve kaos anlamına geldiği iddia ediliyordu. AKP'ye göre bu iddia iki açıdan sıkıntılıydı. İlkin, Orta Doğu'ya içkin olduğu söylenen bu sorunlar bizatihi Avrupa'nın sömürgeci mirasının sonucuydu. Sömürgeciler bu ülkelerin ekonomik kaynaklarını sömürmekle yetinmemişler, ancak Orta Doğu'da temelsiz ulusal sınırlar ve dolayısıyla modern vatandaşlık altında seküler aidiyetler icat etmişlerdi (Başkan, 2018). Dolayısıyla bölgeyi alt üst eden birçok ayrımcılığın ve iç savaşın suçlusu tamamıyla Batı kolonyalizmiydi. İkincisi, Davutoğlu'na göre Orta Doğu'yu nitelendiren sözcükler kaos ve geri kalmışlık değil, "vicdanı ve insanlığı uyandıran mübarek bir aydınlanmanın" merkezi olmasıydı (Başkan, 2018: 270). İslam Osmanlı İmparatorluğu'nun koruyuculuğu altında farklı etnik ve dini aidiyetlerden insanları bir araya getirmeyi başarabilmişti ve bu dönem Orta Doğu'nun en barışçıl yıllarıydı. Davutoğlu ve diğerleri Orta Doğu ve İslam'ın benzer şekilde dünyanın geri kalanının su ve ekmek kadar ihtiyaç duyduğu ahlaki liderliği sağlayabileceğini iddia ediyorlardı (Bilgin ve Bilgiç, 2011: 301). Bu söylem AKP'nin İslam'ı kendi jeopolitik senaryosuna dahil etmesinin yanı sıra, tarihi ve coğrafyayı yeniden yorumlayarak kendi ideal ulusal ve uluslararası düzeni de serimleyebilmesini sağlıyordu.

Türkiye'nin yeni aktif jeopolitik vizyonunun üçüncü ayağı, ülkenin yeni çok uygarlıklı dünya sistemde kendisine biçtiği liderlik rolüdür. Türkiye'nin İslami kimliğinin uluslararası alanda kendisine Müslümanları temsil etme hakkı ve yetisi verdiği düşünülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun miras bıraktığı geleneği temsil ettiğini iddia eden AKP kendi ulusal devlet sınırlarının ötesine taşan ve bütün İslami dünyayı kendi uygarlık havzası olarak ilan eden bir vesayet kurmayı amaçlamaktadır (Bilgin ve Bilgiç, 2011: 182; Saraçoğlu ve Demirkol, 2015: 311). Bu jeopolitik senaryo AKP'nin küresel ve bölgesel gelişmeleri değerlendirdiği bir çerçeve yaratmıştır. Örneğin Davutoğlu liderliği altında Türkiye Arap Baharı

olarak nitelendirilen gelişmelerde merkezi bir rol oynamıştır. AKP'ye göre sözüm ona Arap Baharı, Arap halklarının otantik değerleri ve Arap devletleri arasındaki bağı, halkın gerçek temsilcilerini tıpkı 2002 yılında Türkiye'de olduğu gibi iktidara getirerek yeniden tesis edecektir ki, bu bağ Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki modernleşme hamlelerinin sonucu olarak halk ile Batılı elitler arasındaki yabancılaşmanın sonucunda kopmuştur (Başkan, 2018: 265).

Dahası, bu yeni İslami jeopolitik vizyon AKP'nin Suriye İç Savaşı'na verdiği tepkinin de altında yatan nedendir. AKP iktidarının ilk yıllarında proaktif Orta Doğu politikasının bir parçası olarak Suriye ve Baas rejimi ile iktisadi ve asker ittifak peşinde koşarken, rejime karşı protestoların patlak vermesi AKP tarafından halk hakimiyetinin yeniden tesis edilmesinin bir diğer kertesi olarak ele alınmıştır. İlk başta Suriye hükümetini halkın reform taleplerine kulak vermesi yönünde uyaran AKP, bu tavsiyesi gerçekleşmeyince muhalefeti açık bir şekilde desteklediği ve Baas rejimine karşı uluslararası askeri müdahaleyi talep ettiği hayli saldırgan bir tutum takınmıştır (Başkan, 2018: 268). Makalenin gelecek bölümü Türkiye'nin jeopolitik vizyonu temelinde Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin nasıl görüldüğüne odaklanacaktır.

2. ADLANDIRMANIN JEOPOLİTİĞİ: SURİYELİ GÖÇMENLER KİMDİR?

Türkiye'nin savunmacı jeopolitik vizyonu tarihsel olarak göç meselesine yaklaşımını da şekillendirmişti. Bu, örneğin Türkiye'nin 1951 tarihli Cenova Konvansiyonu'na 1967 tarihli Ek Protokol'de kaldırdığı coğrafi sınırlamaya koyduğu çekincede kendisini gösterir. Türkiye'nin oryantalist bir jeopolitik anlatının sonucu olarak koyduğu bu çekinceye göre sadece Batı sınırlarından gelen ve insan hakları ihlallerinden kaçan kimseler mülteci olarak adlandırılmıştır, ki sonuç olarak Batılı olmayan ülkelerden gelenler Türkiye'de mülteci statüsüne başvuramazlar (İçduygu, 2000; Kirişçi, 2005). Bu çekince ve sonucunda Batı'dan gelen göçmenler ile Doğu'dan gelen göçmenlere karşı eşitsiz muamele aynı zamanda Türkiye'nin mülteci sorununu uzun yıllar boyunca evrensel bir insani soruna yine evrensel bir insani hakları ve hukuk çerçevesinden bakmaktan ziyade uluslararası siyasette coğrafi konumunu söylemsel olarak nasıl inşa ettiğiyle ilgiliydi. Suriyeli mülteci krizi patlak verdiği zaman Türkiye, Avrupa Birliği'nden gelen baskıların sonucunda Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hakkında Kanun'u çıkarmak üzereydi (Kirişçi, 2014). 2013 ve 2014'te açık kapı politikası sayesinde Suriyeliler kitleler halinde Türkiye'ye geldiler ve Yabancılar Hakkında Kanun şemsiyesi altında geçici koruma statüsü elde ettiler. Bu sayede Suriyeliler Türkiye'de eğitim, ikamet ve çalışma izni gibi haklar elde ettiler ve Türkiye'nin bu

tutumu dünya kamuoyu ve uluslararası kurumlardan övgüler aldı (İçduygu ve Diker, 2017).

Ancak Türkiye'nin açık kapı politikasından ya da Suriyeli mültecilere bu bağlamda bazı hakların tanınmasından daha kafa karıştırıcı olan AKP'nin Suriyeli göçmenleri nasıl tanımladığıydı. Suriyelilerle ilgili yetkililerin başını çektiği kamusal tartışmalar entegrasyon sorunları, yasal ve iktisadi haklar, emek pazarı vs. gibi klasik "göçmen sorunsalı" etrafında şekillenmiyordu. AKP yetkililerinin kullandığı dil "göçmen," veya "mülteciden" ziyade Suriyeli göçmenleri "misafir" olarak tanımlayan jeopolitik bir dildi. Türkiye'nin Suriyeli mültecilere dair geliştirdiği kimlik politikası hükümetin söylemini iki önemli yoldan etkileyen "İslami uygarlık jeopolitiği" tarafından şekillendiriliyordu. Birincisi, Suriyeli göçmenler misafir olarak adlandırılırken, aynı zamanda daha geniş bir İslami cemaat olan Ümmetin de bir parçası olarak görülüyorlardı. AKP'nin Suriyeli göçmenleri misafir olarak adlandırması kelimenin anlamında müsemma bir şekilde geçiciliğe gönderme yapar. Bir başka deyişle, AKP için Suriyeli göçmenler Türkiye'de bir süre ikamet edecek ama sonrasında mutlaka dönüş yapacak bir insan grubudur. Dahası evrensel göç literatüründe mevcut olmayan bu kavramı icat eden Türkiye'nin yönetici partisi sonuç olarak mülteci statüsünün getireceği birçok yükümlülükten, her şeyden çok da mültecilerin ve/veya göçmenlerin hak taleplerinden kurtulmuştur. Zira bu durum 2014 tarihli yasa ile belirtilen "geçici koruma" statüsü ile güçlendirilmiş ve Suriyelilere belirli haklar sağlansa da tam anlamıyla bir entegrasyon tarif edilmemiş ve bu grubun geçiciliği/misafirliğinin altı çizilmiştir. Suriyeli göçmenlere tanınan bu müphem statü AKP'nin içermeci söyleminin aksine göçmenlere yönelik keyfi ve istikrarsız bir göç rejimi yaratmıştır. Bu durum kuşkusuz AKP'nin göçmenlere haklarını alacakları ve talep edebilecekleri, söz konusu kırılgan toplumsal gruba toplumsal yaşamlarını idame ettirmek üzere yasal ve iyi planlanmış bir zemin sunabilecekleri ve hiçbir siyasi parti ya da grubun insafına kalmadan çeşitli haklara sahip oldukları hak temelli bir yaklaşımdan kaçınmasının hem nedeni ve hem de sonucudur. AKP'nin geçici göçmen statüsü çerçevesinde tanıdığı bazı çalışma izni ve sağlık haklarına rağmen, misafir dilinin müphemliğine sığınan Türkiye emek pazarı, kültürel yaşam ve eğitim gibi alanlarda ise hiçbir zaman iyi tanımlanmış ve kapsayıcı entegrasyon politikaları geliştirmemiştir. Sonuçta ise kırılgan ve geçici bir yasal statüye terkedilen misafirler ev sahibinin insafına kalmıştır.

Ayrıca, göçmen veya insan hakları gibi modern nosyonların tersine, misafir söylemi köklerini tarihsel bir anlatıdan alır. Bu anlatıda zulme uğramış Müslümanların korunması dini bir görev addedilir. Dolayısıyla, AKP 2016'da Eski Başbakan (2003-2014) ve şimdiki Cumhurbaşkanı (2014-) Erdoğan'ın (2016) Birleşmiş Milletler'de yaptığı bir konuşmada görülebileceği üzere göçmen

sorunsalına kendi yaklaşımını ortaya sermek için uluslararası normlarda ve anlaşmalarda veya iç hukukta kullanılan yasal terminolojiye pek başvurmamıştır: "Türkiye 3 milyon misafire ev sahipliği yapmaktadır." Bu söylem sonrasında partinin diğer yetkilileri tarafından sıklıkla kullanılmış ve yerel yöneticilerin yanında, üst düzey bürokratların resmî açıklamalarında da karşımıza çıkmıştır.

AKP'nin uygarlık perspektifinin amacının, göç söyleminin ana kurucu unsuru olarak ulus devlet ve devletler arası sistemden ziyade Osmanlı geçmişi ve İslami değerlerin tekrar devreye sokulması olduğuna kuşku yoktur. Bu anlamda misafir söyleminin tanımlayıcı niteliklerinden birisi Suriyelileri kendi yöneticilerinin, yani Baas rejiminin zulmüne uğramış insanlar, mazlumlar olarak tanımlamaktır. Dolayısıyla Suriyeli göçmenler ilgili yasal metinlerde tanımlandığı şekliyle koruma hak eden insanlar değil, daha ziyade İslami ilkelere göre korunması gereken dindaşlardır. Hayli dini öğelerle bezeli bu söylemde Suriyelilere milletin misafiri olarak göndermede bulunulurken, Türkiye'nin rolü bir başka İslami terimle, ihtiyaç halinde olanlara ev sahipliği yapan anlamına gelen Ensar'la ifade edilmektedir. Bu terminolojinin kökenleri İslam'ın erken yıllarına kadar götürülebilir: Ensar terimi sığınacak bir yer arayan Muhammed Peygamber'in Hicret'ini anlatırken, kendisine kapıları açan Medine halkı için kullanılmaktadır. Eski Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanı (2002-2013 ve 2015 ve 2016) ve son Başbakan Binali Yıldırım (2017a) Göç ve Uyum Sempozyumu'nda yaptığı konuşmada Türkiye'nin Suriyeli mülteci krizindeki rolüne değinirken bu terimi açık bir şekilde ifade etmiştir: "(...)Hicreti bizim kadar kimse bilmez. Hamd olsun bugün bu anlayışla yeryüzünün en merhametli, en şefkatli ülkesinin adı Türkiye'dir."

Herhangi bir jeopolitik söylemin gücü ve meşruluğu tarih ve coğrafyaya dair nasıl bir anlatı oluşturduğuna dayanır. Türkiye'de eski savunmacı jeopolitik milliyetçiliğe dayanır ve göçmenlere karşı dışlayıcı bir tavır üretirken, AKP'nin İslami jeopolitiği Suriye'deki iç savaştan kaçan Müslüman göçmenler için çok daha içermeci bir tavır geliştirmiştir. Göçe dair İslami bakış açısı ve tarih anlatısı AKP'ye mülteci krizini ve yankılarını, modern bir ulus devletin uluslararası sorumluluklarından ve seküler bir dilden ziyade uhrevi bir vicdan nosyonu etrafında ele almasını sağlamıştır. TBMM'de yaptığı bir konuşmada Eski İç İşleri Bakanı (2013-2016) Efkan Ala'nın (2016) sözleriyle:

> "Bizim Suriyeli kardeşlerimize yaptığımızın dünyadaki bütün ülkeler tarafından takdir edildiği açık bir gerçektir. Ama daha önemlisi milletimiz tarafından takdir edilmiş olmasıdır ve daha da önemlisi bizim inancımızın gereği olan muhacirlere ensar anlayışıyla yardım ediyor olmamızın bizim gönlümüzde oluşturduğu rahatlıktır."

Türkiye'nin Suriyeli mültecilere karşı dini görevlerini vurguladığı bir parti iç toplantısında, Davutoğlu da hak temelli bir yaklaşımdan kaçınıyordu: "Bizler, insanlık görevimizi yapıyoruz. Bizler, tarihi görevimizi yapıyoruz. Bizler, Rabbimizin bize verdiği mazlumlara, yetimlere sahip çık emrinin gereğini yapıyoruz (Davutoğlu, 2016)."[1]

Ensar ve Muhacir gibi kavramlar Suriyeli göçmenleri ve Türkiye'nin onlara karşı sorumluluklarını tarif ederken İslami bir çerçeve kurmakta önemli bir rol oynamış olsa da, bu minvalde Ümmet terimi AKP'nin jeopolitik vizyonunu bize bütün sarihliğiyle sunar. Bu anlamda AKP Suriyeli göçmenler ve Türkiye'de yaşayan insanlar arasındaki ilişkiyi idealize edilmiş bir Müslüman kardeşliğiyle niteler. Ümmetin bu şekilde kavramsallaştırılması AKP'nin herhangi bir toprak parçasına veya etnik veya dilsel temelli bir birliğe duyulan aidiyeti eleştirmesini sağlar. Bu kardeşlik daha ziyade Peygamberin yolunu takip eden ve yapay kimliklerin ötesine geçen bir Müslüman cemaatini imler. Bu durum zulme uğramış bütün Müslümanlara sığınaklık yapan Türkiye'yi öven Eski Çevre ve Şehircilik Bakanı (2016-2018) Mehmet Özhaseki'nin (2016) sözlerinde açıktır:

> "Bu coğrafyanın etrafından ne kadar mazlum varsa bunalan, daralan kim varsa bu coğrafyaya geldi. Buradaki insanlarla akraba oldular, et ile tırnak gibi oldular. Allah'a hamdolsun burada ezanlarımız okunuyor, bayrağımız hür bir şekilde dalgalanıyor ve dünyanın adeta vicdanı olduk biz burada (...) biz hamdolsun hala bu asırda, bu ümmetin vicdanı olmaya devam ediyoruz."

Türkiye'nin Osmanlı tarihi ile tekrar rabıta kurma ve İslami vesayetini tekrar inşa etme çabası Suriyeli göçmenler bağlamında Ümmet söylemiyle açık bir şekilde pekiştirilmişti. Bu söylemde Suriye'nin iktidar partisi halkına zulmederken, AKP koruyucu/kollayıcı rolünü üstlenmişti. Davutoğlu (2016) böylesi bir İslam anlayışını partiye hitaben yaptığı bir konuşmada şu şekilde dile getirmişti:

> "(...) hangi mazlum millet varsa ki müstevlilerin baskısı altındadır, biz onun yanındayız. Hangi halk varsa ki Rabbim bize katından bir yardımcı gönder diye dua etmektedir, biz Rabbimiz adına, O'nun rızası için o halkın yanındayız. Hangi halk var ki tarih adına dönüp kardeşlerim nerede diye sormuşsa kardeşleri olarak Türkmen, Arap, Kürt ayrımı yapmaksızın, biz, onların yanındayız."

Ancak, Suriyelileri ümmetin bir parçası olarak tarif etmek AKP'nin Müslüman olmayan ve dahası Sünni Müslüman olmayan göçmenlere yönelik

tavrına karşı ciddi şüpheler uyandırır, ki bu durum 2014 yılında Musul'dan kaçan Hristiyanlara ve Yezidilere ve Kobane'den kaçan Kürtlere karşı hiç de içermeci olmayan bir dil kullanmıştı ve bu grupların kendi coğrafyalarında kalmalarını tercih ettiğini ifade etmişti. Dahası ümmet söylemi AKP'nin jeopolitik vizyonunu üç önemli açıdan tekrar inşa etmektedir. Birincisi, Suriyelilerin daha geniş bir Müslüman cemaatinin bir parçası olarak kucaklanması, etnik kimliğe sadakate vurgu yapan ve kendi vatandaşlarına karşı sorumluluklarını bu açıdan tarif eden Kemalist ulus devlet nosyonuna doğrudan bir karşı koyuştu. AKP bu şekilde toprağa bağlı ayrımların ötesine geçen yeni özdeşlik kurma biçimleri tarif etmektedir. İkincisi, bu Ümmet anlayışı aynı zamanda AKP'nin Orta Doğu'da meşru bir liderlik sahibi olma iddiasını kuvvetlendirmiştir. Son olarak, AKP'nin uluslararası sistemde İslami uygarlığın eşit bir taraf olarak görülmesi yönündeki talebi somut dayanaklarını, dünyanın geri kalanına örnek olacak şekilde, Ümmetin birbirine yardım ettiği bu vakada bulur. Dolayısıyla bu sürecin AKP'nin mevcut dünya sisteminin değiştirilmesi amacına destek olduğu muhakkaktır.

Nihayetinde, AKP'nin Türkiye'nin geleneksel jeopolitik söyleminde yaptığı değişim İslam'ın siyasi nüfuz alanını yeniden tarif etmek anlamına geliyordu. Yeni nüfuz alanında göçmenleri ve vatandaşları tarif eden dil, modern devletlerarası sistemin temelini attığı anlam dünyasından farklıdır. AKP veya en azından İslam dünyasının sınırlarında kalan ülkeler için Müslüman kimliği hem göçmenlik ve vatandaşlık hallerini tarif eden yasal kategorilerin ve hem de sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyet gibi diğer özne konumlarının ötesindedir. Bu perspektif Suriyelileri yabancı olarak dahi tarif etmez ve dolayısıyla AKP'nin neden asimilasyon kavramına pek de değinmediğini açıklar, ki asimilasyon gereksiz ve istenmeyen bir süreç olarak tarif edilir. Zira ortada asimile edecek bir şey yoktur. Bu AKP'nin ulus devleti daha içermeci bir forma sokmak ya da Suriyelilerin lehine modern göç yönetiminin ideolojik sınırlarını aşmak istediği anlamına gelmez. Tam tersine, Suriyeli göçmenlere verilen misafir statüsüyle kesişecek şekilde bu gruba karşı birçok ırksal ayrımcılık, sınıf temelli sömürü ve toplumsal cinsiyet temelli şiddet vakası ortaya çıkmıştır. Yine de AKP yetkilileri, bu gibi örneklerin Ensar bilincinin aşılanması sonucu kardeşçe bağların sürdüğü iddia edilen bir toplumsal dokuda anomaliler ve sapmalardan ibaret olduğunu iddia etmektedirler. Suriyeli göçmenlerin İslami bir çerçeveden adlandırılması aslında AKP'nin daha geniş bir jeopolitik söyleminin ve İslami dünyayı ve bu dünyadaki kendi yerini nasıl gördüğünün bir uzantısıdır. Bu makale bir sonraki bölümde AKP'nin Suriyeli mülteciler örneğinde kendisini söylemsel olarak Orta Doğu ve İslami dünyanın geri kalanıyla nasıl ilintilendirdiğini inceleyecektir.

3. MÜLTECİ KRİZİNİN SORUMLULUĞUNU TAŞIMAK: AKP'NİN BÖLGESEL LİDERLİK İDDİASI VE AVRUPA'NIN ÇÖKÜŞÜ SÖYLEMİ

AKP yetkilileri göçmen sorununun dünya düzeninin içerisinde bulunduğu daha geniş çaplı krizin bir semptomu olduğunu iddia etmektedirler. Örneğin hem Ahmet Davutoğlu ve hem de Eski Başbakan Yardımcısı (2014-2018) ve Kültür ve Turizm Bakanı (2017-2018) Numan Kurtulmuş dünyanın mustarip olduğu ahlaki kriz konjonktüründe göçmen krizini çözmenin yeterli olmadığını iddia etmektedirler. Bu anlamda AKP'nin Suriyeli göçmen söylemi Suriyeli göçmenlerin adlandırılmasının ötesine geçmiş ve Avrupa'nın üstün uygarlık iddiasını çürütmeye ve Türkiye'nin Müslüman dünyada liderlik rolü iddia etmesine payanda olmuştur. AKP bu iki amaç doğrultusunda krizin asıl sorumlusu olarak işaret ettiği Avrupa'nın ve Orta Doğu'daki Arap yönetici elitlerin ahlaki ve siyasi başarısızlıklarının altını çizen bir mülteci krizi anlatısı inşa etmiştir.

AKP her şeyden önce Suriye mülteci krizinin altında yatan temel sorunun Orta Doğu'nun içinde bulunduğu durum olduğunu belirtmiştir. Söz konusu coğrafya ayrılıkçı hareketlerle, savaşla ve insan acılarıyla tarumar olmuş bir haldedir (Kurtulmuş, 2016a). Bu esef verici olayların sorumluları arasında kendi halklarının demokratik taleplerini göz ardı eden Esad gibi yönetici elitler vardır. Birol Başkan Türkiye'nin Suudi Arabistan ve ABD ile Rusya ve İran blokları arasındaki kavgadan kaynaklanan fırsatları kullanmak adına Esad'ı eleştirmek hususunda zaman zaman tereddütlü davransa da, bölge yöneticilerini halkların reform taleplerine kulak verme konusunda her daim uyardığını iddia etmektedir. Başkan'a göre bu durum Orta Doğu halklarının daha geniş bir bölgesel birlik istediklerine inanan Davutoğlu'nun jeopolitik vizyonunun bir sonucudur. Ancak bölge elitleri, her şeye karşın böl ve yönet stratejisi peşinde koşan Avrupa menşeili projelerin suç ortağı olmayı sürdürmüşlerdir. Suriye'de çatışma sürdüğü müddetçe AKP Esad'a karşı daha da uzlaşmaz bir tavır içerisine girmiş ve nihayetinde kendisini ne pahasına olursa olsun devrilmesi gereken bir diktatör olarak yaftalamıştır (Başkan, 2018: 271). Bu anlamda Erdoğan'ın (2015a) Yedinci Atlantik Konseyi Zirvesi'nde vurguladığı üzere, Esad Suriye halkının uğradığı zulmün ve göç etmesinin esas sebebidir. Her ne kadar Orta Doğu'da vasıflı bir liderliğin yokluğu AKP tarafından bölgenin ahlaki açıdan ayağa kalkmasının ve İslam'ın siyasi gücünün azalmasının sebebi olarak işaret edilse de, Suriyeli mülteci krizinin asıl sebebi Avrupa'nın çöküşüdür.

Suriyeli mülteci krizi AKP'nin bölgede rekabet içerisinde olduğu rejimleri kınamak için bir fırsat yaratmasının yanı sıra, Avrupa'ya yönelik eleştirilerini de kamuoyu önünde dillendirmek için bir şans sundu. Bu bağlamda Türkiye açık kapı

politikasını Avrupa'nın göçmenleri dışlayıcı tutumuyla sık sık karşılaştırdı. CNN International'a bir demeç veren Erdoğan (2015b) Avrupa'yı "Akdeniz'i bir göçmen mezarlığına" çevirmekle suçlamıştı. Benzer şekilde *Guardian'*da yayınlanan bir makalesinde Davutoğlu (2015) Avrupa'nın bölgede bir Hristiyan Kalesi inşa ettiğini belirtmiş ve sayısız Suriyelin ölümüne yol açtığını iddia etmişti. Aslına bakılırsa bu eleştiri tam anlamıyla temelsiz değildi. Kriz karşısında İsveç ve Almanya gibi ülkeler daha içermeci bir yaklaşım geliştirirken, özellikle aşırı sağın güçlendiği ülkeler herhangi bir Suriyeli göçmen kabul etme konusunda aşırı olumsuz bir tutum almışlardı. Bu ülkelerin birçoğu sınır kontrollerini güçlendirmiş ve çitler inşa etmiş ve dolayısıyla Suriyelilerin kara yoluyla Avrupa'ya ulaşımını imkânsız bir hale getirmişlerdi. Deniz yolculuğuyla bu coğrafyaya ulaşmaya çalışan özellikle kadın ve çocukların boğulmuş fotoğrafları gazetelerin manşetlerinde yer buldukları zaman ise uluslararası kamuoyu Avrupa ülkelerini açık şekilde kınamıştı.

Dahası AKP jeopolitik senaryosuna uygun bir şekilde Avrupa'nın mültecilere yaklaşımının bu uygarlığın çöküşüyle birlikte ele alınması gerektiğini söylüyordu. AKP yetkilileri göçün güvenlik politikalarının bir aracı haline getirilmesinin ve Avrupa içerisinde sınırların güçlendirilmesinin Batı'nın bir zamanlar dünyaya hediye ettiği birçok insani değerin altının boşaltılması anlamına geldiğini iddia ediyordu. Düzenlediği bir basın konferansında Erdoğan (2017) AB'nin artık insani bir etiğin meşalesini taşımadığını dillendirmişti: "Sınırlarını geçmeye çalışan herkesi ölümle tehdit eden bir milletin geleceği olamaz. Göçmenlerin paralarına, ziynet eşyalarına, çocuklara el koyan bir medeniyetin insanlığa sözü kalmamış demektir. Avrupalı kimi bakanlar sığınmacıları kastederek 'Hepsini denize dökmek lazım. Boğulsalar da umurumuzda değil' diyebiliyorlarsa orada insanlık bitmiş demektir."

İlginç bir nokta da Erdoğan'ın açıklamalarında farklı ülkeler ve değişik politikalar ve yaklaşımlar arasında bir ayrımdan ziyade kıtayı bir bütün olarak ele almasıdır. Dolayısıyla, Erdoğan'ın eleştirileri Avrupa uygarlığının bütününe yönelmektedir. Ama AKP yetkilileri meseleyi sadece Avrupa ile de sınırlı tutmamaktadır. Örneğin, Binali Yıldırım (2017b) için sadece Avrupalı değil, meseleye kararlı bir şekilde müdahale etmeyen Birleşmiş Milletler gibi bütün Batılı kuruluşlar da krizin sorumluluğunu taşımaktadır: "Birleşmiş Milletler sessiz. Cılız bir ses çıkıyor, onu da Birleşmiş Milletler'in beş biraderi var, onlardan birisi, ikisi hemen hamilik yapıyor, gelen karar tasarısını veto ediyor. Böylece de bunun adına 'Birleşmiş Milletler küresel barışa hizmet ediyor.' diye orada burada büyük laflar ediyor. İnsanların öldüğü yerde Birleşmiş Milletler eğer etkin rol alamıyorsa aslında sadece insanlar ölmüyor, insanlık da ölüyor demektir." Dolayısıyla, AKP için Avrupa'nın Suriyeli mültecilere verdiği tepki sadece göçmen karşıtı

tutumunun bir yansıması değil, birçok aşırı sağ popülist partilerde vücut bulduğu üzere gemi azıya almış bir İslam düşmanlığının da ifadesidir. Bu anlamda Avrupa, Avrupalı ırkların ve Hristiyanlığın üstünlüğüne inanan radikallere ve dini fanatiklere teslim olmak üzeredir. *Guardian* gazetesinde yayınlanan makalesinde Davutoğlu (2015) Avrupa'yı tıpkı İkinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi bir başka felakete doğru hızlıca ilerleyen ve ölmek üzere olan bir uygarlığa benzetmiştir. Davutoğlu bu makalede Avrupa'nın bir uygarlık olarak korkudan beslendiğini ve buna mukabil bölgede yalıtımcı ve ırkçı politikaları körüklediğini iddia etmiştir.

Mülteci krizi hem Avrupa'da hem de İslam dünyasında daha genel bir ahlaki krizin semptomu olarak görülmekle birlikte, AKP'nin bakış açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel deneyimlerinin ve değerlerinin mirasçısı Türkiye yeni bir uygarlık düzeni kurabilecek bir ülke olarak değerlendiriliyordu. Zira AKP'nin jeopolitik anlatısına göre Türkiye Avrupa ve İslam coğrafyasının başarısızlıklarının üstesinden gelebilecek bir ahlaki düzen inşa etmek için hayli elverişli bir konumdaydı. Kurtulmuş göçmen meselesinde Türkiye'nin tutumunun Batı karşısında bir ahlaki üstünlüğe işaret ettiğini belirtir ve Batının materyalist yaklaşımının göçmenleri ülkeler üzerinde bir yükmüşçesine ele aldığını savunur. Buna karşın Türkiye özellikle İslam'a içkin bir Tanrı misafiri nosyonuyla hareket etmiştir. Kurtulmuş (2016a), bu eleştirisini bölgedeki diğer bazı ülkeler ve halklara da yöneltir ve bunları İslam'ı kötüye kullanmakla suçlar. Türkiye'yi ise İslam'ı dünyayı ayağa kaldırma çabasıyla över ve bu ülkenin sadece İslam coğrafyasına değil bütün insanlığa yeni bir umut teşkil ettiğini iddia eder: "Allah'ın izniyle büyük İslam medeniyetinin üçüncü büyük koşusu Türkiye topraklarından, Anadolu erenlerinin topraklarından yeniden başlayacak devam edecektir." Bu ve benzeri iddialar İslam'ın öncü bir rol oynayacağı düşünülen yeni birçok kutuplu dünya öneren AKP'nin jeopolitik senaryosu ile hayli uyumludur. Kurtulmuş'a göre bu alternatif uygarlık vizyonu Farabi'nin İslam'ın Altın Çağ'ını yaşadığı dönemlerde formüle ettiği *Medinet'ül Fazıla* (erdemli kent) kavramından esinlenmiş ve AKP'nin Suriyeli göçmenlere yaklaşımının temellerini atmıştır. Farabi'nin yaklaşımında erdemli kent, yöneticilerinin İslami kurallar ve ayetler doğrultusunda nizamı sağladığı ve halklarını idare ettikleri ve sadece Tanrı'nın inayetiyle kurulabilen bir idari birime denk düşer. Kurtulmuş (2016b) bu geleneği sürdüren Türkiye'nin zalimlere korku saldığını ve mazlumların yüreğini ferahlattığını iddia etmektedir. Erdoğan (2017) da bu anlamda Osmanlı tarihini Avrupa tarihiyle karşılaştırır ve Avrupa'nın utanç ve katliamlarla dolu bir tarihe sahipken Türkiye'nin tarihinin gurur verici olduğunu iddia eder.

Söz konusu kendini doğrulayan söylem Suriyelilerin ülkeye yeniden kabulüne dair AB ve Türkiye arasındaki meşum anlaşmada da tekrar devreye

sokulmuştur. Suriyeli mültecilerin Avrupa'ya akışını durdurmayı amaçlayan müzakereler 2014'un son aylarında başlamış ve nihayetinde 2016 yılında imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Türkiye Avrupa'daki Suriyeli göçmenlerin iade edileceği bir tampon bölge haline gelmiştir. Bunun karşılığında Türkiye'ye 6 trilyon Avroluk bir finansal destek ve Türk vatandaşlarının Avrupa'ya serbest seyahati için vize görüşmelerinin tekrar başlatılması sözü verilmiştir. Dünya çapında insan hakları örgütleri anlaşmayı Cenova Konvansiyonu'nun mülteci kabul prosedürlerine uymamakla eleştirmiş ve Türkiye'nin bir üçüncü taraf ülke olarak pek de uygun olmadığını ifade etmişlerdir. Bu anlaşmayla Türkiye ve AB'nin mültecilerle ilgili uluslararası normlar ve anlaşmalara aykırı hareket ettiği iddialarına rağmen, AKP Avrupa uygarlığını iki konuda suçlamaya devam etmektedir. İlk olarak, Eski Başbakan Yardımcısı (2014-2016) Yalçın Akdoğan (2016) dini görevleri yolunda Türkiye'nin şu ana değin 10 trilyon dolar harcadığını savunurken, Avrupa'nın kendi finansal yükümlülüklerini yerine getirmediğini belirtmektedir. AKP sözcüleri ekonomik eleştirilerinin yanı sıra Avrupa'nın Türkiye'den mülteci alırken uyguladığı seçim kriterlerini de eleştirmişlerdir (Çavuşoğlu 2015).

4. SONUÇ

Bu çalışma eleştirel jeopolitik yazına dayanarak göçmen söylemini ulusal ve uluslararası siyaseti bir sınır çizme faaliyeti olarak ele almıştır. Eleştirel jeopolitik literatür devletlerin jeopolitik anlatılarını ve bu anlatıların meşrulaştırdığı dış politika pratiklerini ülkelerin coğrafi konumlarının ve tarihsel süreçlerinin *doğal* bir sonucu olmaktan ziyade, hâkim ideolojik ve politik hattın altında yattığı söylemsel bir pratiğin sonucu olarak görür. Dolayısıyla, bu jeopolitik anlatıyı politik bir inşa olarak inceleyen eleştirel jeopolitik yaklaşım söz konusu anlatının fay hatlarına odaklanmakta ve yarattığı ve/veya gizlediği yeni toplumsal eşitsizlik ve adaletsizlikleri ifşa etmektedir. Eleştirel jeopolitik yaklaşıma dayanan bu makale AKP'nin iktidara geldikten sonra savunmacı bir jeopolitikten daha proaktif bir jeopolitik vizyona geçişinin coğrafya, tarih ve kimliğin daha farklı bir şekilde ele alınmasını da beraberinde getirdiğini vurgulamaktadır. Avrupa'nın temsil etiği uygarlık değerlerine, Türkiye'nin Orta Doğu'daki bölgesel rolüne ve İslam'ın önemine yeni bir bakış açısı getiren bu jeopolitik anlatıda, seküler etnik nosyonlardan ziyade İslam'ın, Türkiye'nin kültürünün ve tarihinin tanımlayıcı unsuru olduğunu iddia etmekteyiz. Sonuç olarak "mekansal olarak sabitlenmiş ve toprak bütünlüğüyle ve ulusal olarak tarif edilen bir bölge anlayışından, Orta Doğu gibi daha geniş kültürel bölgelere bir kayış" ortaya çıkmıştı (Yeşiltaş, 2013: 662). Söz konusu yeni jeopolitik vizyon yabancı bir ülkenin sorunu olmaktan ziyade Türkiye'nin iç meselesi olarak görülen Suriye iç savaşına ve daha geniş bir İslami cemaatin üyeleri ve dolayısıyla AKP'nin vesayetinin tebaası olarak görülen

Türkiye'deki Suriyeli mültecilere karşı geliştirilen içermeci yaklaşımda önemli bir rol oynamıştı.

Dolayısıyla, Türkiye'nin Suriyeli mülteci krizine karşı tutumu, tek başına uluslararası siyasette bir koz elde etmek uğruna araçsalcı bir şekilde Suriyeli göçmenlerin kullanılmasıyla açıklanamaz. Elbette dış politikada uluslararası toplumu ilgilendiren sorunların araçsalcı bir şekilde kullanıldığı muhakkaktır. AKP Suriyeli mülteci krizini insanların hareketlerini yönetmenin ötesinde, Avrupa ve çeşitli Batılı kurumlarda örneğini gösterdiği üzere çökmekte olan uygarlık değerlerine dair esaslı bir eleştirinin payandası olarak görmüştür. Ancak, Türkiye'nin Suriyeli göçmenlere karşı içermeci yaklaşımı ve bu grubu evrensel bir göçmen söyleminden ziyade misafir ve Ümmet gibi dini içerikli terimlerle adlandırması doğrudan İslamcı siyasetinin ve bu siyasetin ürettiği yeni jeopolitik anlatının sonucudur.

Suriyelileri kendi Ümmetinin bir parçası olarak gören AKP, karasal sınırlar tarafından bölünmemiş bir dünya imgelemi yaratmıştı. Dolayısıyla Suriyeliler mülteciler veya geçici koruma altındaki göçmenlerden ziyade AKP'nin yeni ulus anlayışının ayrılmaz bir parçasıydılar (Saraçoğlu ve Demirkol, 2015). Söz konusu yeni jeopolitik senaryoda Türkiye, Suriyeli mülteciler örneğinde görüldüğü üzere, bütün dünyada zulüm altında acı çeken Müslümanlara yardım eli uzatacak en önemli ülke olarak resmedilmişti.

AKP'nin yeni jeopolitik senaryosundaki bir diğer önemli öğe, Suriyeli mülteci krizi ile Batılı politikaların ve İslam dünyasına yaygın kaos ve düzensizliğin sebep olduğu ahlaki krizin arasında kurulan ilişkiydi. AKP'nin özellikle 2010 yılına doğru geliştirdiği uluslararası düzenin değişmesi yönündeki vurgu, Suriyeli mülteci krizi boyunca daha da agresif bir hal aldı. Suriyeli göçmenlere yönelik Avrupa'nın güvenlikçi politikalarını eleştiren bu dil Batının bir uygarlık olarak çöküşünü ve karşısında İslami değerlerin yükselişinin altını çiziyordu. Göçmen krizi süresince Türkiye'nin jeopolitik vizyonu ise insanlığın küresel çaptaki sorunlarının eşsiz ve daha üstün İslami normlarla çözülebileceğinin altını çiziyordu.

Ancak Batı'nın dışlayıcı Hristiyan söylemi ve güvenlikçi politikaları karşısında ahlaki normların temsilcisi olduğu iddia edilen bu İslami dil Suriye göçmen krizi örneğinde her ne kadar ümmetin bir parçası olarak Suriyelilere yönelik bir açık kapı politikasını meşrulaştırmış olsa da, göçmenleri "geçici" bir misafir olarak tarif ediyor ve bu grupları mülteci olarak tanımlamaktan ziyade geçiciliği vurgulanan kırılgan statüye yerleştiriyordu. Söz konusu kırılgan toplumsal grubu İslami bir misafir ve ümmet diliyle tanımlamak AKP'nin evrensel hak temelli bir anlayıştan ve vatandaş ve göçmen kimliği arasındaki açık bir

ayrıma dayanan modern göçmen politikalarından da kaçınmasını sağlıyordu. Sonuç olarak, göçmenler Türkiye'de yasal hakları olan bir gruptan ziyade neredeyse tamamen iktidar partisinin keyfine terk edilmiş tebaa haline indirgenmişlerdi. Dahası hak temelli bir söyleme pek de başvurulmaması mültecileri kendilerine yasal olarak tanınan birçok haktan mahrum bırakmıştır. Sonuç olarak ise, Suriyeli göçmenler Türkiye'de her an geri gönderilebilecek, geçici ve kırılgan bir toplumsal grup haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Yalçın (2016), "Kimse Elini Taşın Altına Koymuyor", https://www.hurriyet.com.tr/gundem/akdogandan-abye-kimse-elini-tasin-altina-koymuyor-40101907 (10.05.2016).

Ala, Efkan (2016), "Yarar Gördüğümüz Suriyelileri Türk Vatandaşlığına Alacağız", https://www.hurriyet.com.tr/efkan-ala-yarar-gordugumuz-suriyelileri-turk-vatandasligina-alacagiz-37307965 (12.07.2016).

Başkan, Birol (2018), "Islamism and Turkey's Foreign Policy During the Arab Spring", Turkish Studies, 19 (2): 264-288.

Bilgin, Pınar ve Ali Bilgiç (2011), "Turkey's 'New' Foreign Policy Toward Eurasia", Eurasian Geography and Economics, 52 (2): 173-195.

Bilgin, Pınar (2004), "A Return to 'Civilisational Geopolitics' in the Mediterranean? Changing Geopolitical Images of the European Union and Turkey in the Post-Cold War Era", Geopolitics 9 (2): 269-291.

Campbell, David (1990), "Global Inscription: How Foreign Policy Constitutes the United States", Alternatives, 15 (3): 263-86.

Çavuşoğlu, Mevlüt (2015), "Hayvan mı Seçiyorsunuz?" https://www.cnnturk.com/turkiye/cavusogludan-avrupaya-hayvan-mi-seciyorsunuz (06.10.2015).

Çınar, Menderes (2018), "Turkey's 'Western'or 'Muslim'Identity and AKP's Civilizational Discourse', Turkish Studies, 19 (2): 176-97.

Dalby, Simon ve Gearóid Ó'Tuathail (2002), "Introduction: Rethinking Geopolitics: Towards A Critical Geopolitics", Dalby, Simon ve Gearóid Ó'Tuathail (Der.), Rethinking Geopolitics (London: Routledge): 13-27.

Dalby, Simon (1991), "Critical Geopolitics: Discourse, Difference, and Dissent",

Environment and Planning D: Society and Space, 9 (3): 261-283.

Davutoğlu, Ahmet (1994), "The Clash of Interests: An Explanation of the World [Dis]order", Intellectual Discourse, 2 (2): 107-30.

Davutoğlu, Ahmet (2001), Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu (İstanbul: Küre Yayınları).

Davutoğlu, Ahmet (2015), "Turkey cannot Deal with the Refugee Crisis Alone", https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/sep/09/turkey-refugee-crisis-christian-fortress-europe (09.09.2015).

Davutoğlu, Ahmet (2016), "Tek Tek Elimizde Rusya'nın Attığı Her Bombanın Nereye Düştüğünün Bilgisi Var", https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-davutoglu-tek-tek-elimizde-rusyanin-attigi-her-bombanin-nereye-dustugunun-bilgisi-var-40052062 (09.02.2016).

Dodds, Klaus-John (1993), "Geopolitics, Experts and the Making of Foreign Policy", Area, 25 (1): 70-74.

Dodds, Klaus-John (1994), "Geopolitics and Foreign Policy: Recent Developments in Anglo-American Political Geography and International Relations", Progress in Human Geography, 18 (2): 186-208.

Düvell, Franck (2018), "The 2015 Refugee Crisis, EU-Turkey Relations and Migration Diplomacy," **"**Who Counts in Crises? The New Geopolitics of International Migration and Refugee Governance", Geopolitics, 23 (1): 217-243.

Erdoğan, Recep Tayyip (2015a), Türkiye Onurlu Mücadelesinde Yalnız Bırakıldı", https://www.milliyet.com.tr/siyaset/onurlu-mucadelede-yalniz-birakildik-2150631 (19.11.2015).

Erdoğan, Recep Tayyip (2015b), "Bu Fotoğrafı Görünce Yıkıldım", https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cumhurbaskani-erdogan-o-fotografi-gorunce-yikildim-2112481 (04.02.2015).

Erdoğan, Recep Tayyip (2016), "Aylan Bebeğe Kadar Neredeydiniz?", https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-ortak-tavri-sergileyemedik-40094668 (27.04.2016).

Erdoğan, Recep Tayyip (2017), "Erdoğan Konuştu, Querasma Dikkatle Dinledi", https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-konustu-quaresma-dikkatle-dinledi-40682352 (18.12.2017).

Gökalp-Aras, N. Ela ve Zeynep Şahin-Mencütek (2106), "From Assertive to Opportunist Usage of Mass Migration for Foreign and Asylum Policy: Turkey's Response to the Refugees from Syria", Sirkeci, İbrahim ve Barbara Push (Der.), Turkish Migration Policy (London: TP London): 91-127.

Greenhill, Kelly M (2010), Weapons of Mass Migration: Forced Displacement, Coercion, and Foreign Policy (Ithaca: Cornell University Press).

Handy, Nathaniel (2011), "Turkey's Shifting Relations With Its Middle East Neighbors During the Davutoğlu Era: History, Power and Policy", Bilgi University Journal, 23: 61-85.

İçduygu, Ahmet (2000), "The Politics of International Migratory Regimes: Transit Migration Flows in Turkey", International Social Science Journal, 52 (165): 357-367.

İçduygu, Ahmet ve Eleni Diker (2017), "Labor Market Integration of Syrian Refugees in Turkey: From Refugees to Settlers", The Journal of Migration Studies, 3 (1): 12-35.

Kirişci, Kemal (2005), "A Friendlier Schengen Visa System as a Tool of 'Soft Power': The Experience of Turkey", European Journal of Migration and Law 7 (4): 343-367.

Kirişçi, Kemal (2014), Syrian Refugees and Turkey's Challenges (Washington, D.C.: The Brookings Institution).

Kuus, Merje (2017), "Critical Geopolitics", https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-137 (23.06.2020).

Kurtulmuş, Numan (2016a), "Dünyanın Yesevi'nin Çizgisine İhtiyacı Var", https://www.yenisafak.com/gundem/yesevinin-cizgisine-ihtiyaci-var-2423294 (26.02.2016).

Kurtulmuş, Numan (2016b), "Avrupa'nın Mülteci Tedbirleri Beyhude Bir Çabadır", https://www.aa.com.tr/tr/politika/basbakan-yardimcisi-kurtulmus-avrupanin-multeci-tedbirleri-beyhude-bir-cabadir/660823 (08.10.2016).

Mitchell, Christopher (1989), "International Migration, International Relations and Foreign Policy", International Migration Review, 23 (3): 681-708.

O'Tuathail, Gearóid Ó. ve John Agnew (1992), "Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy", Political Geography, 11 (2): 190-204.

Özerim, Mehmet Gökay (2018), "Stretching, Opening or Sealing the Borders: Turkish Foreign Policy Conceptions and their Impact on Migration, Asylum and Visa Policies", Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 20 (2): 165-182.

"Özhaseki, Mehmet (2016), Başka Ülke Perişan Olurdu", https://m.yeniakit.com.tr/kart/haber/ozhaseki-baska-ulke-perisan-olurdu-206487.html (27.08.2016).

Saraçoğlu, Cenk ve Özhan Demirkol (2015), "Nationalism and Foreign Policy Discourse in Turkey Under AKP Rule: Geography, History and National Identity", British Journal of Middle Eastern Studies, 42 (3): 301-319.

Teitelbaum, Micheal (1984), "Immigration, Refugees, and Foreign Policy", International Organization, 38 (3): 429-450.

Tolay, Juliette (2016), "Mass Migration and Images of State Power: Turkey's Claim to the Status of a Responsible Rising Power", Rising Powers Quarterly, 1 (2): 135-149.

Yanık, Lerna K. (2011), "Constructing Turkish 'Exceptionalism': Discourses of Liminality and Hybridity in Post-Cold War Turkish Foreign Policy", Political Geography, 30 (2): 80-89.

Yeşiltaş, Murat (2013), "The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy", Turkish Studies, 14 (4): 661-687.

Yıldırım, Binali (2017a), "Suriyelilerin 976 Bini Okul Çağındaki Çocuklardan Oluşuyor", https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/basbakan-yildirim-suriyelilerin-976-bini-okul-cagindaki-cocuklardan-olusuyor/1005707 (15.12.2017).

Yıldırım, Binali (2017b), "Sadece İnsanlar Ölmüyor İnsanlık da Ölüyor", https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/basbakan-yildirim-bm-etkin-rol-alamiyorsa-insanlik-da-oluyor-demektir-12418716 (22.11.2017).

MEKÂNLA PAZARLIK: AVRUPALI GÖÇMENLERİN TÜRKİYE'DEKİ REFAH VE "AYRICALIK" DENEYİMLERİ[1]

BARGAINING WITH PLACE: EXPERIENCES OF "PRIVILEGE" BY EUROPEAN MIGRANTS IN TURKEY

Ayşen ÜSTÜBİCİ[*], Ezgi İRGİL[**]& Gözde CÖBEK[***]

ÖZ

Bu makale, Türkiye'de yaşayan Avrupa doğumlu göçmenlerin coğrafi eşitsizlikler ve mekâna dayalı ayrıcalıklı göçmen olma deneyimi üzerinedir. Yaşam tarzı göçü literatüründen yola çıkarak bu göçmen grubunun maddi ve duygusal anlamda iyi bir yaşam sürmelerini sağlayan göreceli ayrıcalık deneyimlerini irdelemektedir. Bu çalışma, güçlü pasaport ile gelen ayrıcalıklarının, göçmenlerin bulundukları ülkedeki yapısal, ekonomik ve politik koşullardan kaynaklanan güvencesizlik koşullarından bağımsız olmadığını göstermektedir. Bunun yanında, yaşadıkları güvencesiz durumlarla başa çıkmak için mekânla nasıl pazarlık ettiklerini

[1] Bu çalışmanın saha araştıması, *Mobile Welfare* isimli araştırma projesinin parçası olarak yürütülmüş ve araştırmanın etik kurul onayı, Oxford Üniversitesi Uluslararası Kalkınma Bölümü Araştırma Etik Komitesi (DREC) tarafından ODID C1A 16- 009 numaralı kararı ile 14 Mart 2016 tarihinde verilmiştir. Yazarlar, Oslo, PRIO'da (11-12 Ocak 2018) düzenlenen "Transnational Lives: Economies, Bureaucracies, and Desires" Çalıştayı katılımcılarına ve Alternatif Politika dergisinin hakemlerine yapıcı yorumları için teşekkür eder. Eirini Giannaraki ve Selin Siviş'e de saha çalışması sırasındaki yardımları için müteşekkiriz. Ayrıca, Mobile Welfare proje ekibine ve araştırma olanağı sağladığı için Koç Üniversitesi ve MiReKoc'a teşekkürü borç biliriz.

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Koç Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, austubici@ku.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1498-0025.

[**] Doktora Öğrencisi, Göteborg Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü, İsveç, ezgi.irgil@gu.se, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2815-4493.

[***] Doktora Adayı, Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, gcobek16@ku.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4732-2077.

* Makale Geliş Tarihi: 08.06.2020
Makale Kabul Tarihi: 22.09.2020

açıklamaktadır. Bu bağlamda araştırmamız, ayrıcalıklı göçmenlerin hareketlilik pratiklerinden yola çıkarak "mekân pazarlıkçıları" kavramını önermektedir. Böylelikle makale, "ayrıcalık" kavramının maddi, kültürel, mekânsal ve duygusal biçimlerini tartışmaya açmayı amaçlamaktadır. Tartışmamızın ampirik bulguları, daha büyük bir projenin parçası olarak Türkiye'de yaşayan Polonyalı ve İngiliz göçmenlerle yapılan 18 derinlemesine görüşmeye dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mekânla Pazarlık, Avrupalı Göçmenler, Ayrıcalık, Türkiye, Yaşam Tarzı, Güçlü Pasaport.

ABSTRACT

This paper unpacks how European migrants living in Turkey experience their privileged status and how they engage in different forms of bargaining with place. Deriving from the literature on lifestyle migration, the article examines the experiences of relative privilege that enabled this group of immigrants to live a good life both financially and emotionally. This study shows that the privileges that come with a strong passport are not independent from the insecurity arising from the structural, economic and political conditions in the country of immigrants. It also explains how they bargain with place to deal with the precarious situations they experience. We introduce the term "place bargainers" mainly refering to the mobility practices of privileged migrants. Hence, we open up the material, cultural, spatial and affective forms of the concept of "privilege". The empirical evidence for our argument is drawn from 18 in-depth interviews conducted with Polish and British migrants, living in Turkey as part of a larger project.

Keywords: Bargaining with Place, European Migrants, Privilege, Turkey, Lifestyle, Powerful Passports.

GİRİŞ

Gelişmiş bir ülkeden daha az gelişmiş bir ülkeye göç eden göçmenler genellikle ya expat ya da yaşam tarzı göçmeni olarak anılmaktadır (Akerlund, 2017; Benson, 2012; Benson ve Osbaldiston, 2016; Cranston, 2016; Kunz, 2016;

Walsh, 2012). Bu durumdaki kişilerden bazıları da aynı şekilde kendilerinden göçmen değil, expat diye bahsederler. Bu etiketlendirme şekli; göçün yönünün gelişmiş ülkeden daha az gelişmiş ülkeye olan hareketliliğin, genel göç örüntülerinin tersine olarak düşünülmesi ve daha az gelişmiş ülkede geçici olarak görülen kalış süresinden kaynaklanmaktadır. Bu makale, bulunulan coğrafyaya bağlı ayrıcalık deneyimlerine odaklanarak vatandaşı oldukları gelişmiş ülkeleri, çeşitli nedenlerle terk ederek daha az gelişmiş ülkelere yerleşen göçmen gruplarına dikkat çekmektedir. Bu gruplara yönelik araştırmalar, göç ve refah arasındaki ilişkiyi açıklamak ve refah devletine dair düzenlemelerin ulus ötesi alandaki kullanımını göstermek için önemli bir gözlem alanı sunmaktadır.

Keşifçi bir anlayış benimseyen bu çalışma, güçlü pasaportu olan ülkelerden gelen göçmenlerin Türkiye'deki refahlarını nasıl deneyimlediklerine, ekonomik ve siyasi koşulları nasıl algıladıklarına odaklanmaktadır. Bu amaçla, Türkiye'de ikamet eden Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde doğmuş ve güçlü pasaportlara sahip bireylerle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Elde ettiğimiz nitel veriler, AB üyesi göçmenlerin ayrıcalıklarının sınırları olduğunun altını çizmekte ve bu sınırların üstesinden gelmek için nasıl farklı stratejiler kullandıklarını göstermektedir. AB vatandaşlarının deneyimledikleri ayrıcalıkların bireylerin sosyal sınıflarından ve/veya yüksek sosyal statülerinden değil AB üyesi olmayan bir ülkede, AB ülkesinin pasaportlarına sahip olmalarından kaynaklandığına dikkat çekmektedir.

AB üyesi ülkelerin pasaportları, vatandaşlarının hareketliliğini kolaylaştırmanın yanında göç ettikleri yerlerde nispeten daha konforlu ve yüksek yaşam standartlarına zemin hazırlamaktadır. Ayrıca, bu güçlü pasaportların mevcut ikamet yerinden kaynaklanan güvencesizliklerin azaltılmasında da etkili olduğu gözlenmektedir. Türkiye'de yaşayan 18 İngiliz ve Polonyalı göçmen ile gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşmelerin analizinden çıkan bulgularımız; güçlü pasaporta dayalı ayrıcalığın maddi, mekânsal ve duygusal olduğunu göstermektedir. Araştırmamızdaki Avrupalı göçmenler, hem maddi ve duygusal olarak daha iyi bir yaşam kalitesine sahip olduklarının hem de kendilerini sağlık hizmetleri ve siyasi istikrarsızlıklarla ilgili konularda güvencesiz durumlarda bulduklarının altını çizmektedirler. Bu anlamda, ayrıcalıklara vurgu yapan expat veya yaşam tarzı göçü kavramları, araştırmamızdaki göçmenlerin deneyimledikleri ayrıcalıkların farklı boyutlarını ve sınırlarını yakalamakta yetersiz kalmaktadır. Deneyimledikleri ayrıcalıklar ve bu ayrıcalıkların sınırları bulundukları coğrafyadan, mekândan kaynaklanmaktadır. Ayrıcalık anlatılarının yanında güvencesizlik deneyimlerine de odaklanan bu çalışma; deneyimlenen ayrıcalıkların ve güvencesizliklerinin bulundukları coğrafyadan, mekândan kaynaklandığını ve göçmenlerin güvencesiz durumların üstesinden gelmek için mekânla nasıl müzakere ettiklerini göstermektedir. Araştırmamız, Kandiyoti'nin

(1988) "ataerkillikle pazarlık" (*bargaining with patriarchy*) kavramından esinlenerek "mekânla pazarlık" kavramını önermektedir. Kandiyoti, "ataerkillikle pazarlık" ya da "ataerkil pazarlık" kavramıyla kadınların patriyarkal sistemlere karşı geliştirdiği farklı başa çıkma stratejilerine dikkat çekmektedir. Bu stratejiler, ataerkil sistemdeki yapısal eşitsizlikleri kökünden değiştirmeyen, sistemle müzakere eden başa çıkma biçimleridir. Bu kavramdan esinlenerek, Batılı göçmenlerin mekâna bağlı ayrıcalıklarını ve bu ayrıcalıkların sınırlarını nasıl müzakere ettiklerini vurgulayarak literatüre ampirik ve kavramsal bir katkı yapmaktadır.

İlk bölümde, öncelikle yaygın olarak kullanılan expat ve yaşam tarzı göçmenleri kavramlarıyla birlikte gelişmiş ülkelerden daha az gelişmiş ülkelere göç literatürü incelenecek ve ayrıcalık kavramı tartışılacaktır. İkinci bölümde ise ayrıcalıklı göçmenler, Türkiye'ye yönelen göç dalgaları içinde konumlandırılacaktır. Metodoloji bölümünde proje, araştırma yöntemi ve veri analizinin yanında katılımcıların profilleri (yaşları, cinsiyetleri, medeni durumları, eğitim seviyeleri, ikamet ettikleri yerler ve Türkiye'de geçirdikleri süre) ile Türkiye'ye göç etme sebepleri karşılaştırmalı bir biçimde anlatılacaktır. Dördüncü bölüm, farklı meslek ve yaş gruplarından Polonyalı ve İngiliz göçmenlerin Türkiye'deki hayatlarını ve yaşadıkları deneyimleri aktaracaktır. Polonyalı ve İngiliz göçmenleri birlikte analiz etmemizin nedeni, sömürgeci bir mirasa sahip ve literatürde bolca tartışılmış bir expat grubu ile benzer deneyimlere ve neredeyse eşit derecede güçlü bir pasaport sahibi olan yeni grup arasındaki baskın benzerlikleri göstermektir. Beşinci bölüm, yaşam kalitesine bağlı ayrıcalık deneyimleri ile, bu deneyimleri bürokratik süreçler, kayıt dışı ekonomi ve siyasi bağlamdaki sınırlarına dair bulgularımızı ortaya koyacaktır. Makalenin son bölümünde ise, bu ayrıcalıklı göçmenler grubunun hareketliliğini coğrafya ve mekân üzerinden müzakere ederek güvencesiz durumlara rağmen mekânsal, maddi ve duygusal ayrıcalıklarından nasıl faydalanmaya devam ettikleri tartışılacaktır.

1. "AYRICALIKLI" KUZEY-GÜNEY HAREKETLİLİĞİ

Daha zengin ülkelerden daha yoksul ülkelere göçün etkileri üzerine yapılan çalışmalar; AB üyesi bireylerin Kuzey ülkelerinden Güney ülkelerine (Casado-Diaz, 2006; Casado-Diaz, Kaiser ve Warnes, 2004; King, Warnes ve Williams, 2000), Amerika Birleşik Devletleri'nden Meksika veya Orta Amerika'ya (Dixon, Murray ve Gelatt, 2006) ya da Batı'nın dışına, iklimin elverişli olduğu "egzotik" görülen yerlere (Benson, 2013, 2015; Botterill, 2017; Coles ve Walsh, 2010) yaptıkları göçlere odaklanmaktadır. Expat terimi, güçlü pasaportlara ve ırk hiyerarşilerinde güçlü bir konuma sahip, son derece hareketli, yüksek vasıflı bireyleri ifade etmektedir (Cranston, 2016; Kunz, 2016; Walsh, 2012). Ayrıca bu

literatürdeki tartışmaların çoğu yaşam tarzı kavramı etrafında dönmektedir. "Yaşam tarzı göçü", ekonomik bir nedenden ziyade, günlük yaşamdaki pratikleri değiştirerek yaşam kalitesini artırmak amacı ile yapılan çeşitli birey tabanlı hareketlilik biçimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır (Akerlund, 2017; Benson, 2012; Benson ve Osbaldiston, 2016). Benson ve O'Reilly (2009: 609), yaşam tarzı göçmenlerini "daha iyi bir yaşam tarzı aramak için göç eden varlıklı bireyler" olarak tanımlamaktadır.

Bu hareketlilik, birey tabanlı olduğu için, araştırmacıların çoğu; yaşam tarzı göçünü nispeten yüksek ekonomik seviyeye sahip olmaya (Benson ve O'Reilly, 2009; Veal, 1993), güçlü bir ulus devletin vatandaşı olmaya (Croucher, 2009; Kordel ve Pohle, 2018) ya da sömürge tarihinden kaynaklanan, ırk ve renge dayalı eşitsizliklere (Benson, 2013, 2015; Farrer, 2010; Fechter ve Walsh, 2010; Kunz, 2016; Leggett, 2010; Leonard, 2010) bağlamaktadır. Başka bir deyişle, yaşam tarzı göçmenleri, yüksek hareket kabiliyetlerinin yanı sıra ırk ve sınıf geçmişleri nedeniyle de ayrıcalıklıdır. Bu bakımdan yaşam kalitelerini artırma niyetiyle göç etme isteğine odaklanan Croucher (2012); vasıflı işçiler, öğrenciler ve emekliler dâhil olmak üzere geniş "küresel Kuzeyli" insan grubunu tek bir bünyede toplamak için yaşam tarzı göçü yerine "ayrıcalıklı göçmen" kategorisini önermektedir. Bu kavramla ekonomik refah ve yüksek hareketlilik seviyelerini birleştirmektedir. Kendilerine hareketlilik sağlayan bir sermaye biçimi olan güçlü pasaport sahibi olmalarından (Kunz, 2016; Moret, 2017) kaynaklanan bu ayrıcalık, göç ettikleri ülke ve anavatanları arasında hareket edebilmelerini kolaylaştırır. Bu yüzden, ayrıcalıklı göçmenler her iki ülke arasında mobil bir yaşam sürmeyi tercih ederek "her iki dünyanın en iyisinin" tadını çıkarmayı amaçlar (Akerlund, 2017; Gustafson, 2001, 2008).

Gelişmiş ülkelerden daha az gelişmiş bölgelere yerleşen göçmenler üzerine yapılan çalışmalar, ya sömürgecilik tarihi üzerinden şekillenen göç örüntülerine (Coles ve Walsh, 2010; Therrien ve Pellegrini, 2015) ya da AB içinde refah seviyesi yüksek ülkelerden daha az gelişmiş ülkelere (İtalya, İspanya gibi) yerleşen göçmenlere (Akerlund, 2017; Casado-Diaz, 2016) odaklanmaktadır. Bu çalışmalarda İngiliz emekliler ve yüksek vasıflı işçiler ayrıcalıklı göçmenler arasında geniş çapta incelenirken (Coles ve Walsh, 2010; Ertugrul, 2016; Leggett, 2010), expat ya da yaşam tarzı göçü literatürüne yeni dâhil olan Polonyalı göçmenlere pek yer verilmemiştir. Polonyalı toplulukların sınırlar arası hareketleri tarihsel olarak emek göçü olarak görülmüştür. Bu çalışma, Polonyalı göçmenleri bu literatüre dâhil ederek ve AB pasaportu gibi güçlü bir pasaport sahibi olmanın etkilerine odaklanarak sömürgeci bir mirastan kaynaklanan ayrıcalıklara yapılan vurgunun (Benson, 2013; Fechter ve Walsh, 2010) ötesine geçmeyi hedeflemektedir. Shachar'ın (2007) pasaportu mülk ve sermaye olarak kavramsallaştırmasını benimseyen çalışmamız, yalnızca

sömürge tarihini değil, aynı zamanda AB pasaportuna sahip olmanın AB sınırlarının ötesinde, hareketlilik sermayesiyle (*mobility capital*, Moret, 2017) birlikte maddi, mekânsal ve duygusal ayrıcalık ürettiğinin altını çizmektedir.

"Küresel Kuzeylilerin" göçü ve ayrıcalığına ilişkin literatür; ayrıcalıkların duygusal yönünü de öne çıkarmaktadır. Buna göre ayrıcalığın nispeten daha yüksek sosyoekonomik statü ile değil; ikamet edilen yerin yarattığı olumlu ve olumsuz duygularla da ilişkili olduğunu savunmaktadır. "İyi" göçmen olmanın yanı sıra (Cranston, 2017), bir yere ait olma kaygısı da göçmen kimliğinin bir parçasıdır (Walsh, 2012). Bulgularımız; iyi, değerli ve saygın hissetmenin Türkiye'de günlük yaşam kalitelerinin çok önemli bir parçası olduğunu; ülkede kalmalarında, günlük yaşamlarında ve hareketliliklerinde önemli bir faktör olarak işlev gördüğünü (Pain, 2009) göstermektedir. Çalışmayı özgün kılan ikinci özellik ise, yaşam tarzı hareketliliğinin etkilerini ele alırken, çeşitli sebeplerden ötürü bu hareketliliğin mekân içerisinde karşılaştığı sınırların müzakere edilmesine yaptığı vurgudur.

Çalışmamız, ayrıcalıkların ve sınırlarının mekânla ilişkisini göstermek adına "mekân pazarlıkçıları" kavramını öne sürmektedir. Bu kavram; sadece emeklilik göçü, yaşam tarzı göçü, expat olarak kategorize edilemeyen grupları bir araya getirmemize, bu kategorilerin örtüşebileceğini ve bu katergorilerle özdeşleşen ayrıcalığın mekâna bağlı sınırlarını göstermemize olanak sağlamaktadır. Örneğin, görüşme yaptığımız kişiler arasında bulunan ve şu anda İngiliz bir şirketin çalışanı olan Kate[2] (İngiliz, 44 yaşında, boşanmış, çocuğu var, Fethiye'de yaşıyor), aynı şirkette çalışmaya devam ettiği sırada hayatında bir değişiklik yapmak istediği için Türkiye'ye taşınmıştır. Türkiye'ye gelişinden bir yıl sonra Türkiye vatandaşı bir erkekle evlenip bir çocuk sahibi olan Kate, neredeyse 20 yıldır Türkiye'de yaşamaktadır. Kate, İngiltere'de faaliyet gösteren bir şirketin Türkiye ayağında çalışan, ulus ötesi bir göçmendir. Öte yandan, şu anda İngilizce öğretmenliği yapan Sadie (İngiliz, 31 yaşında, bekâr, İstanbul'da yaşıyor, lisans mezunu), İngiltere'de iş bulmanın zor olmasından ötürü ve iyi bir fırsat elde etmek için Türkiye'ye taşınmıştır. Kate ve Sadie gibi göçmenlerin dışında, görüştüğümüz kişiler arasında eşlerinin işi nedeniyle Türkiye'ye göç eden Polonyalı ve İngiliz bireyler ile daha iyi bir iklimde yaşamak için Fethiye'ye göç eden İngiliz emekliler bulunmaktadır. İkinci olarak, çalışmamız ayrıcalıklarının sosyal sınıfa dayanmadığını, doğum ile gelen pasaportlarından kaynaklandığını ve bu ayrıcalığın ikamet ettikleri yerde "aktive olduğunu" gözler önüne sermektedir. Bu şekilde, makale, ayrıcalık kavramının mekânsal boyutuna vurgu yapmayı hedeflemektedir. Üçüncü olarak, "mekân pazarlıkçıları" kavramıyla yaşanılan coğrafyanın ayrıcalığın yanında güvencesizliği de

[2] Bu makaledeki görüşmecilerin hepsine takma isim verilmiştir.

getirdiğinin altını çizmektedir. Ayrıcalıklı göçmenlerin bulundukları ülkenin şartlarından kaynaklanan mekânsal güvencesizliği aşmak için hareketliliği bir pratik olarak uyguladığını ve aynı zamanda geleceğe dair bir seçenek olarak bir kenarda tuttukları ilerleyen bölümlerde gösterilecektir.

2. TÜRKİYE'DEKİ GÖÇ ARAŞTIRMALARI VE AVRUPALI GÖÇMENLER

Türkiye'ye göç üzerine yapılan çalışmalar 2000'li yılların başında artmaya başlamıştır. Bu çalışmalar, hareketliliğin değişen dinamiklerinin altını çizmektedir (İçduygu ve Kirişci, 2009). Büyüyen ekonomisi ve nispeten esnek vize rejimleri sayesinde Türkiye, 2000'li yılların başından beri düzensiz transit göçmenlerden, tüccarlardan, düşük vasıflı iş gücü göçmenlerinden (İçduygu ve Kirişci, 2009; Yükseker ve Brewer, 2011), emeklilik göçü, öğrenci hareketliliği, Batı ve Batı dışından gelen yüksek vasıflı expatlara kadar her türlü kısa ve uzun vadeli hareketliliğin cazibe merkezi hâline gelmiştir. Emek, düzensiz göç ve son zamanlarda Türkiye'ye sığınma kategorisi üzerine giderek artan araştırmalar, daha az gelişmiş ülkelerden gelen göçmenlerin güvenli bir yasal statüye erişebilmeleri, yasal statüleri ve varlıkları için verdikleri mücadelenin çeşitli açılardan zorluklarını ortaya koymaktadır (Üstübici, 2018). Türkiye'nin göç rejiminin geçici ve kalıcı yerleşime elverişsiz olarak nitelenmesine rağmen[3], varlıkları tartışmalı olarak arzu edilen ve yetkililer tarafından çok fazla problem olarak görülmeyen (Altan-Olcay ve Balta, 2020; Kaiser, 2012) güçlü pasaport sahiplerine odaklanan daha az araştırma bulunmaktadır.

Türkiye'de yaşayan Batılıların yaşam tarzı göçü hakkındaki literatürün çoğu, AB vatandaşı emeklilerin ulus ötesi yaşamları nasıl yaşadıklarını ve yaşam standartlarını yükseltmek için her iki ülkede sosyal güvenlik ve refah erişimi hakkındaki tutumlarını açıklayan (Böcker ve Balkır, 2015; Ertuğrul, 2016) uluslararası emeklilik göçü konusu ile sınırlıdır. Bu çalışmalar; Almanya, İngiltere, Hollanda gibi zengin AB ülkelerinden gelen ve kıyı kasabalarında yoğunlaşan emekli nüfusu incelemektedir. Türkiye'ye yönelen emeklilik göçündeki artış nedeniyle, Türkiye'de yaşayan Avrupalı vatandaşlara ilişkin literatür çoğunlukla uluslararası emeklilik göçüyle sınırlı olup Aydın/Didim (Karakaya ve Turan, 2006; Nudralı ve O'Reilly, 2009), Muğla/Fethiye (Dirlik, 2009; Koylu, 2007) ve Antalya/Alanya (Dayıoğlu, 2012; Toprak-Karaman, 2009) gibi kıyı kentlerinde yaşayan Avrupalılara odaklanmaktadır. Bu çalışmalar, Avrupalı emeklilerin ulus ötesi yaşam pratiklerini ve yaşam standartlarını iyileştirmek için nasıl her iki ülkede sosyal güvenlik ve refah

[3] 2013 yılında yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Türkiye'de belirli bir süre yaşayan ve çalışan yabancılar için daimî ikamet izni veya süresiz çalışma izni sağlamasına rağmen, Türkiye'deki yabancıların büyük çoğunluğuna geçici izin verilmektedir.

erişimini müzakere ettiklerini göstermekte (Böcker ve Balkır, 2015; Ertuğrul, 2016; Kaiser, 2012) ve göçmenlerin sosyal ve kültürel çevreyi nasıl değiştirdiğini incelemektedir (Balkır ve Südaş, 2014; Karakaya ve Turan, 2006; Südaş, 2011, 2014).

AB vatandaşları; emeklilik ve yaşam tarzı değişikliği arzusunun yanında evlilik, eğitim ya da işle ilgili nedenlerle de Türkiye'ye göç etmektedir. Araştırmalar, Türkiye'de güçlü pasaport sahibi olan göçmenlerin, ülkeye giriş ve ikamet konularında esnek vatandaşlık düzenlemelerinden faydalandıklarını ortaya koymaktadır. Var olan hayat tarzı ve emeklilik göçü literatürüne ek olarak, Altan-Olcay ve Balta'nın çalışması (2020), Türkiye'deki Amerikan vatandaşlarının ABD'deki olanaklarına kıyasla daha yüksek gelir getiren, daha iyi işler bularak yukarı doğru bir sosyal hareketlilik deneyimlediklerini tartışmaktadır. AB vatandaşı göçmen grubunun Türkiye'deki deneyimleri, tüm göçmen ve vatandaş gruplarını etkileyen, yasal ve kurumsal zorlukları ve güvencesizlikleri de içermektedir. Yaptığımız ampirik çalışma, bu zorluklara dikkat çekerek hayat tarzı üzerine yazılmış literatür ve güçlü pasaportlar ile küresel hareketlilik üzerine olan literatür (Mau, 2010; Sheller ve Urry, 2006) arasında bağ kurmayı amaçlamaktadır.

2015 yılının sonlarından itibaren Türkiye; Ankara, İstanbul ve diğer büyük şehirlerde gerçekleşen büyük patlamalar ve Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişimi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu saldırılar ve siyasi istikrarsızlık toplumda tedirginlik yaratırken, Türkiye'nin ekonomik istikrarsızlığında etkin rol oynamıştır. Mülakatları gerçekleştirdiğimiz bu dönemde, güvenlik ortamındaki bozulmanın siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkla birleşmesi, genel olarak Türkiye'yi ve özellikle İstanbul'u ayrıcalıklı göçmenler gözünde daha az cazip hâle getirmiştir. Bu bağlamda makalemiz, bahsi geçen göçmenleri zorlayıcı şartlara rağmen Türkiye'de kalmaya motive eden faktörleri ve Türkiye'deki ayrıcalık deneyimleri ile ilgili hislerini ortaya koymaktadır. Çalışmamız, Türkiye'yi AB pasaportu sahibi göçmenler için daha az çekici hâle getiren siyasi ve ekonomik gelişmeler nezdinde, ayrıcalık ve güvencesizlik arasındaki etkileşimin hareketliliğin coğrafya ve mekân üzerinden müzakere edildiğini açıklamaktadır.

3. METODOLOJİ

Analizimiz, AB ve AB üyesi olmayan ülkelerden gelen göçmenlerin refah anlayışına odaklanan, "*Mobile Welfare*" isimli, geniş bir uluslararası çalışma üzerine kuruludur. Proje, göçmen ve göçmen olmayanların şu anda ve daha önceden yaşadıkları ülkelerdeki refah düzenlemeleri hakkındaki görüşlerini incelemiş ve bu anlamda mikro bir perspektif benimsemiştir. Proje kapsamında Türkiye'de yaşayan, farklı yaşam döngülerinden AB vatandaşı bireylerle,

Türkiye'de kalma koşullarını ve ulus ötesi refah düzenlemeleriyle ilgili deneyim ve algılarını anlamak üzere açık uçlu sorulardan oluşan, derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüştüğümüz göçmenlerin anlatımlarında ulus ötesi refah düzenlemeleri ile ilgili algılarının yanında hem bürokratik süreçlerle ilgili hem de günlük hayat pratiklerinde yaşadıkları güven(ce)sizlik deneyimleri öne çıkmıştır.

Bu amaç doğrultusunda, Mart 2016 ile Nisan 2017 arasında sosyal medya grupları, kişisel temaslar ve kartopu yöntemi kullanarak yaptığımız kamuya açık duyurular aracılığıyla ulaştığımız kişilerle bir dizi derinlemesine görüşme gerçekleştirdik. Onlara Türkiye'ye geliş tarihleri; daha önce yaşadıkları yerler, anavatanlarıyla ve kaldıkları yer arasında kurdukları ulus ötesi ilişkileri; Türkiye'deki sağlık, eğitim, sigorta sistemlerine erişimleri ve gelecek planları hakkında sorular yönelttik. Her görüşme yaklaşık bir buçuk saat sürerken, bu görüşmeler yüz yüze ya da Skype üzerinden gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin büyük bir kısmı, terör saldırıları nedeniyle ülkedeki güvenlik durumunun zayıfladığı ve darbe girişimi ile beraber siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların hissedildiği 2016 yılı içinde gerçekleştirilmiştir. Tüm görüşmelerde, görüşmecilerin sözlü onamına dayanarak ses kaydı alınmış ve daha sonra katılımcıların anonimliğini korumak için her katılımcıya kodlar atanarak deşifre edilmiştir. Deşifreler, N-Vivo yazılımı aracılığı ile, hem projenin dâhil olduğu tüm ülkelerde uygulanan kod listesi kullanılarak hem de bu listeyi görüşmecilerin (1) Türkiye'deki ayrıcalık deneyimlerine, (2) karşılaştıkları zorluklara ve (3) stratejilerine atıfta bulunan anlatıları belirleyecek şekilde kodlanmıştır.

Ulus ötesi alanda refah devletinin işleyişini konu alan "*Mobile Welfare*" projesinin bir parçası olarak, altı aydan uzun bir süredir Türkiye'de yaşayan, 13'ü kadın, beşi erkek, yedisi Polonyalı (30-35 yaş aralığında altı kadın, bir erkek) ve 11'i İngiliz (30-60 yaş aralığında dört kadın, yedi erkek) olmak üzere toplamda 18 kişi ile görüştük (Tablo 1). Hepsi İngiliz olmak üzere yedi katılımcı Fethiye'de, 11 katılımcı (yedisi Polonyalı, dördü İngiliz) İstanbul'da ikamet etmektedir. Fethiye'de yaşayanların dördü emeklilik, ikisi eşinin işi ve bir kişi kendi işi sebebiyle taşınmıştır. İstanbul'da yaşayanların çoğu (yedi kişi) eşinin işi sebebiyle (biri erkek olmak üzere beşi Polonyalı, biri erkek biri kadın iki İngiliz), kalan beş kişi (iki Polonyalı kadın, iki İngiliz kadın ve bir İngiliz erkek) iş bulduğu için Türkiye'ye taşınmıştır. Katılımcıların çoğu hareketli ve sık seyahat eden kişiler olup Türkiye'ye taşınmadan önce farklı yerlerde yaşamışlardır. Türkiye'de bulunma süreleri ise ortalama 8,6 yıl olmak üzere iki yıl ile 26 yıl arasında değişmektedir. Özellikle Fethiye'de ikamet eden İngiliz göçmenler, Polonyalılara nazaran daha uzun süredir Türkiye'de yaşamaktadır.

Görüşmecilerimizden yedisi görüşme sırasında çalışmıyor, altısı çalışıyor, ikisi kendi işini yapıyor ve üçü emekli idi.

Tablo.1: Görüşmecilerin Demografik Özellikleri

Rumuz	Cinsiyet	Yaşadığı yer	Doğduğu Ülke	Yaş	Eğitim	Medeni durum	Yaşadığı yıl	Taşınma sebebi
Aska	K	İstanbul	Polonya	35	Lisans	Evli ve çocuklu	3	Eşinin işi
Anja	K	İstanbul	Polonya	36	Lisans	Evli ve çocuklu	3	Eşinin işi
Pawel	E	İstanbul	Polonya	35	Lisans	Evli ve çocuklu	3	Eşinin işi
Katarina	K	İstanbul	Polonya	30	Lisans	Evli ve çocuklu	2	Eşinin işi
Milena	K	İstanbul	Polonya	30	Lisans	Bekâr, ilişkide	3	İş
Dorota	K	İstanbul	Polonya	30	Yüksek lisans	Bekâr	6	İş
Joanna	K	İstanbul	Polonya	35	Lisans	Evli ve çocuklu	5	Eşinin işi
Tom	E	İstanbul	İngiltere	43	Lisans	Evli	3	Eşinin işi
Sadie	K	İstanbul	İngiltere	31	Lisans	Bekâr, ilişkide	4	İş
Alice	K	İstanbul	İngiltere	33	Lisans	Bekâr	7	İş
Oliver	E	İstanbul	İngiltere	30	Yüksek lisans	Bekâr, ilişkide	2	İş
Stephen	E	Fethiye	İngiltere	58	Lise	Evli ve çocuklu	26	Emeklilik
Jane	K	Fethiye	İngiltere	60	Lise	Evli ve çocuklu	5	Emeklilik
James	E	Fethiye	İngiltere	61	-	Evli ve çocuklu	5	Emeklilik
Anne	K	Fethiye	İngiltere	57	-	Evli ve çocuklu	25	Emeklilik
Jessica	K	Fethiye	İngiltere	43	-	Evli ve çocuklu	13	Eşinin işi
Kate	K	Fethiye	İngiltere	44	Lise	Boşanmış, çocuklu	21	İş
Daphne	K	Fethiye	İngiltere	38	Yüksek lisans	Evli ve çocuklu	5	Eşinin işi

4. AYRICALIĞIN HEM MADDİ HEM DE DUYGUSAL BOYUTLARI İLE GÜVENCESİZLİK

> Burada yaşamanın avantajı, çok stresli olmayan ve keyifli bir iş yaparak iyi para kazanabilmem ve böyle bir yerde çalışabilmem… Bu yüzden daha yüksek sosyoekonomik bir konumdayım çünkü daha fazla param var. […] Ama eğer Birleşik Krallık'ta olsaydım, yaşam kalitemi düşündüğümde, o kadar mutlu olmazdım çünkü harcayacak kadar gelirim

> olmazdı ve burada sahip olduğum topluluğun içinde olmazdım. […] Bildiğiniz gibi, sağlıklıyım, iyi bir işim var ve böylece kendimi kolayca destekleyebiliyorum. Yani burada hayatım şu anda daha iyi ama bilirsiniz… (Sadie, İngiliz, 31 yaşında, bekâr, lisans mezunu)
>
> [İngiltere'de] daha az fırsat var; daha az iş var. … Yaşam kalitem burada daha iyi çünkü daha fazla param var, harcayabileceğim daha fazla gelirim var ve İstanbul'un tam merkezinde güzel bir dairede yaşıyorum. İngiltere'de bunu asla karşılayamazdım. Gıdalar burada çok daha iyi, hava çok daha iyi. ... [Ama İngiltere'de] Türkiye'de sahip olmadığınız muazzam ölçüde özgürlüğe sahip olabilirsiniz. (Oliver, İngiliz erkek, 30 yaşında, bekâr, yüksek lisans mezunu)

İsrail ve Mısır gibi farklı Orta Doğu ülkelerinde çalışıp yaşamasının ardından, 30'lu yaşlarının başında Türkiye'ye gelmiş İngiliz gazeteci Oliver, iki yılı aşkın bir süredir İstanbul'da yaşıyor. Hayatının çoğunu Londra banliyölerinde geçirmiş Oliver, bu gelir sayesinde İstanbul şehir merkezinde, kentin kozmopolit ve canlı mahallelerinden birinde bir evde yaşayabildiğini ifade ediyor. Benzer şekilde, İngilizce öğretmenliği yapan Sadie de Türkiye'deki sosyoekonomik statüsünün İngiltere'dekinden daha iyi olduğunu çünkü daha fazla kazandığını söylüyor.

Özellikle İngiliz vatandaşlarının altını çizdiği daha yüksek yaşam kalitesi, salt gelirden değil Türkiye'deki yaşam maliyetinin görece düşük olmasından da kaynaklanmaktadır. AB doğumlu göçmenler, daha önce yaşadıkları yerlerin aksine Türkiye'de para konusunda endişelenmek zorunda olmadıklarının altını çizmekte ve bu durum onları rahat ettiren bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Sadie'nin Türkiye'deki mevcut yaşam ve çalışma koşullarından genel memnuniyeti, Türkiye'ye yerleşme konusunda farklı sebepleri olmasına rağmen İngiliz ve Polonyalı göçmenlerin yaşam kalitesini nelerin oluşturduğunu da temsil etmektedir. Eşinin işi sebebiyle Türkiye'ye taşınmış ve kendi işini yapmakta olan Tom (İngiliz, 43 yaşında, evli, İstanbul'da yaşıyor, lisans mezunu) ise nispeten yüksek gelirin onları "ayrıcalıklı bir konuma" taşıyan faktör olduğunu belirtmektedir. Doğum izninde olan ve eşinin işi sebebiyle Türkiye'ye taşınan Polonyalı göçmen Anja'nın (36 yaşında, evli ve çocuklu, İstanbul'da yaşıyor, lisans mezunu) belirttiği gibi, gelirleri, yüksek kalite özel sağlık hizmetlerini karşılamalarına imkân tanımaktadır: "Çünkü burada her şeyin özeli [özel sektörü] var, bu yüzden Polonya'da olduğundan daha iyi." Ayrıcalıklı göçmenlerin kamu hizmetlerinin çok gelişmediği ülkelerde özel hizmetleri tercih etmeleri oldukça rastlanır bir durumdur. Çocukların eğitimi ve sağlık gibi konularda kendi ülkelerinde kamu hizmetlerinden yararlanacakken, yaşadıkları ülkede, maddi olarak altından kalkabildikleri sürece daha kaliteli

buldukları özel sektörden hizmet almayı tercih ediyorlar (Botterill, 2017; Cabezon-Fernandez and Sempere-Souvannavong, 2019).

AB pasaportuna sahip olmak AB içinde serbest dolaşım hakkı verirken, yaşam maliyetinin daha düşük olduğu ve maaşlarının yerel nüfustan daha yüksek olduğu Avrupa dışındaki ülkelerde mekâna bağlı bir ayrıcalık hâline gelmektedir. Daha iyi ve yüksek bir yaşam standardına sahip olma ve maaşları hakkında endişelenmemeleri, mekânsal ayrıcalıklarının, sınıf konumlarını ve statülerini iyileştirmelerine nasıl yardımcı olduğunu da göstermektedir. O'Reilly'nin (2014) belirttiği gibi bu "göreceli tatmin" hissi, ayrıcalıklı göçmenlerin rahatını artıran bir faktördür. Bu bakımdan, görüştüğümüz İngilizlerden farklı olarak Polonyalı göçmenler, onlara Türkiye'de sosyal hareketlilik sağlayan yüksek gelirlerinin ve uluslararası deneyimin, Polonya'ya geri dönüşlerinde de onlara yukarı doğru bir sosyal hareketlilik getireceğini vurgulamaktadır. Yaşamı boyunca Amerika ve Polonya arasında gidip gelen bir hayat sürmüş ve şimdi eşinin işi sebebiyle İstanbul'a taşınmış Polonyalı göçmen Joanna (35 yaşında, evli ve çocuklu, lisans mezunu) kendi ülkelerinde bir gelecekleri olmadığı için ailesinin, hatta genel olarak Polonyalı ailelerin, yurt dışı konusunda ısrarcı olduklarını çünkü bunun olumlu getirileri olduğunu dile getiriyor. Benzer şekilde, yaklaşık altı yıldır İstanbul'da İngilizce öğretmenliği yapan Polonyalı göçmen Dorota da (30 yaşında, bekâr, yüksek lisans mezunu), yurt dışında çalışma deneyiminin Polonya'ya döndüğünde ayrıcalık getireceğinin altını çiziyor.

Öte yandan, yüksek maaşla gelen maddi ayrıcalık hissinin bazı durumlarda İngiliz ve Polonyalı göçmenler arasında farklılık gösterdiğini belirtmek gerekmektedir. Örneğin, İngilizce öğretmeni olan Alice (33 yaşında, bekâr, İstanbul'da yaşıyor, lisans mezunu), anadili İngilizce olanların diğer İngilizce öğretmenlerinden çok daha fazla para kazandığını belirtmektedir. Aynı şekilde İstanbul'da İngilizce öğretmenliği yapan Polonyalı Milena (30 yaşında, bekâr, lisans mezunu), Alice ve diğerlerinin aksine aldığı maaşın çok düşük olduğunu ve buradaki harcamalarını oldukça zor karşıladığını, bu nedenle daha iyi ve daha rahat bir hayat yaşamadığını belirtiyor. Bir İngiliz olarak Alice, sömürge sonrası dönemin coğrafi eşitsizliklerine bağlı olarak, sadece İngilizcenin anadili olması nedeniyle çok iyi bir maaş almaktadır. Bu anlamda, sadece hareketli olma özgürlüğüne sahip olmakla kalmamakta, aynı zamanda hareketlilik anavatanı dışındaki ayrıcalığı da beraberinde getirmektedir.

Bu ekonomik faktörlere ek olarak, Türkiye'de yaşamanın diğer duygusal yönleri, onların yaşamlarını "rahat", "daha kolay", "stressiz" ve "tasasız" olarak tanımlamalarını sağlamaktadır. Özellikle Fethiye'ye yerleşen İngiliz göçmenler bunun altını çiziyor: Yaklaşık 25 yıldır Fethiye'de yaşayan İngiliz göçmen Anne

(57 yaşında, evli ve çocuklu, emekli), kocasıyla İngiltere'dense burada yaşamaya karar kıldıklarını çünkü Fethiye'deki hayatın daha rahat ve stresten yoksun olduğunu dile getiriyor. Benzer şekilde, 20 yılı aşkın süredir Fethiye'de yaşayan Kate, İngiltere'nin klostrofobik olduğunu ama buranın rahat bir yaşam tarzı sunduğunu belirtiyor. İyi havanın ve yemeklerin tadını çıkarma klişesinin yanı sıra, özellikle İstanbul'da yaşayan ayrıcalıklı göçmenler, şehrin sunduğu dinamizm ve entelektüel ortamın tadını çıkarmaktadır.

> Farklı kültürlerde yaşayan çeşitli insanlarla tanışmak size çok şey öğretiyor. […] Bu durumu seviyorum çünkü belki Polonya'da ilginç insanlarla tanışabileceğimi biliyorum ama arkadaşlarınızla, ailenizle yaşayacaksınız, rutininiz var ve her şey gerçekten tahmin edilebilir. Ama burada çok fazla sürprizimiz var, çok çeşitli insanlar var ve bu sizi çok etkiliyor. (Anja)

Dolayısıyla, gelir ve kariyer fırsatları ile birlikte, içinde bulundukları sosyal topluluklar ve gördükleri muamele açısından da statülerinde olumlu bir değişiklik deneyimlemektedirler. Ayrıca daha iyi bir yaşam kalitesinin duygusal yönleri kaliteli hizmetlerden, devlet dairelerindeki ve günlük karşılaşmalardaki AB üyesi olmayan diğer göçmenlere kıyasla karşılaştıkları daha iyi muameleden kaynaklanmaktadır. Görüşmecilerimizin de vurguladığı gibi, bu durum iyi, saygın ve değerli hissetmek gibi olumlu duygular yaratmaktadır. Örneğin, Avusturyalı eşinin işi nedeniyle İstanbul'a taşınan ve iki çocuğu olan Polonyalı Aska (35 yaşında, lisans mezunu), dış görünüş açısından Türkiye'deki çocuklardan belirgin bir şekilde farklı olan çocuğu Maya ile sokakta yürürken bir ünlü gibi hissettiğini söylüyor. Bu açıklamalar, AB dışı yerlerde, Avrupalı göçmenlere gösterilen ilgi ve muamelenin olumlu duygular ürettiğini, dolayısıyla Avrupalı göçmenlerin yaşam kalitelerini sadece gelir gibi ölçülebilir boyutlarını değil, daha iyi hissetmek gibi daha duygusal boyutları olduğunu da göstermektedir. Bu da aynı zamanda "duygusal ayrıcalık" olarak ortaya çıkmaktadır (Pain, 2009). Özellikle Polonyalıların Almanya ve İngiltere gibi ülkelerde etnik kimliklerinden dolayı günlük hayatta karşılaştıkları Doğu Avrupalı olma damgasından (Lulle, 2020) çalışmamıza katılan Polonyalıların bahsetmemiş olmaları ilginçtir.

Özellikle çocuklu aileler için uzun vadeli öngörüler sağlamayan bir ülkede iş hayatı ve günlük hayatta deneyimlenen ayrıcalıklardan kaynaklanan pozitif hislerin sınırlı olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Örneğin İngiltere'ye nazaran buradaki yaşam kalitesinin çok daha iyi olduğunu vurgulayan Sadie, bu durumun bekârken kendisi için iyi olduğunu, gelecekte çocuk sahibi olduğunda çocuğunu İngiltere'de yetiştireceğini çünkü orada çocuğuna sağlayabileceği imkânların (eğitim gibi) daha iyi olduğunu belirtiyor. Sadie gibi çalışan ve bekâr/ çocuksuz göçmenler, Türkiye'yi kalıcı bir yerleşim yeri olarak değil;

yaşam döngüsünün bir aşaması olarak görmektedir. Aşağıdaki bölümlerde de tartıştığımız üzere, bu hareketlilik seçeneği karşılaştıkları idari zorluklara veya artan siyasi istikrarsızlığa rağmen, bu göçmenlerin Türkiye'deki yaşam kalitesini yüksek oranda hissetmeye devam etmelerinin temelini oluşturmaktadır.

5. GÜVEN(CE)SİZLİK DENEYİMLERİ OLARAK BÜROKRATİK ARIZALAR, KAYIT DIŞILIK VE TERÖR

Avrupa vatandaşları sahip oldukları güçlü pasaportlar ve diğer ayrıcalıkları sayesinde, ağır işleyen Türkiye bürokrasisine karşı diğer göçmen gruplarından çok daha avantajlıdır. 2013 yılında kabul edilen, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Türkiye'de belirli bir süre yaşayan ve çalışan yabancılar için daimî ikamet izni veya süresiz çalışma izni sağlamasına rağmen, Türkiye'deki güçlü pasaport sahibi yabancıların da dâhil olmak üzere yabancıların büyük çoğunluğuna *süreli* ikamet ve çalışma izinleri verilmektedir. AB vatandaşı göçmenler, ülkeye girişlerinden sonra, oturma ve çalışma izinleri gibi idari konularla ilgili olarak gelişlerinin ardından izin başvurusunda bulunduklarında bürokratik süreçlerde, Türkiye'de tüm göçmenlerin de karşılaştığı, birtakım zorluklar yaşamaktadırlar. Görüşmecilerimiz, çoğunlukla bu süreç boyunca yaşanılan belirsizlik ve stres duygularından şikâyet etmektedirler. Örneğin, Tom şöyle diyor:

> Benim için, buraya taşınan ama bir Türk ile evli olmayan arkadaşlarımdan daha kolay olduğunu düşünüyorum. Yani, yapacak çok fazla bir şey yoktu, ama yapmam gerekenler çok sinir bozucuydu çünkü bize verilen mesaj sürekli değişiyordu. En sinir bozucu şey ise, buraya taşınmadan önce Cenevre'deki Türk konsolosluğuna gittik ve ne yapmamız gerektiğini sorduk. Bize yapmamız gerekenler hakkında bir liste verdiler, fakat liste yanlıştı. Bize Türkiye'ye taşınmadan önce oturma iznine başvurmamız gerektiğini söylediler; sonrasında ise önce İstanbul'a gelip ardından başvuruda bulunmamız gerektiğini söyleyen biriyle konuştuk. Bütün bu olanlar gereksiz stres yarattı.

Benzer şekilde, eşinin işi sebebiyle İstanbul'a taşınmış Polonyalı Katarina (30 yaşında, evli ve çocuklu, lisans mezunu) sistemdeki zorluklara şu şekilde değiniyor:

> Burada daha fazla güçlük yaratan iki sorun var. İlk şey şu ki, yetkililer burada kanunu iyi bilmiyorlar. Bazen belgeler hakkında kendi fikirleri olabiliyor… Yerel yetkililerin bilgi eksikliği nedeniyle, her biri farklı bir şey söylüyor. Bu yüzden, yaşadığım diğer ülkelerdeki deneyimlerime göre (Gürcistan dışında), hangi belgelerin gerekli olduğu veya hangi kurallara uyma konusunda birbirinden farklı memurlar buraya göre çok daha tutarlılardı. Ve buradaki bir diğer şey ise İngilizce

> konuşmamaları. Yani, bu durum, bir yabancı için çok zor oluyor… Çünkü Türkçe bilmememizi umursamıyorlar. Aynı zamanda, bu durum şundan da çok şok edici, çünkü tek işi çalışma izni ya da oturma izni vermek olan kişiler, hiçbir yabancı dil bilmiyorlar.

Bu örnek, AB pasaportuna sahip olma ayrıcalığının bürokratik prosedürler üzerinde sınırlı bir şekilde uygulandığını göstermektedir. Dolayısıyla, bürokratik zorlukları atlatmak için finansal ayrıcalıklarını kullanmaları gerekmektedir. AB pasaportuna sahip göçmenler, diğer göçmenlere kıyasla nispeten yüksek ekonomik statüleri sayesinde, bu tarz bürokratik süreçler hakkında bilgi almak, çalışma ve oturma izinleri başvurusu sırasında yardım almak için özel danışmanlık satın alabilmektedir. Dorota, süreçle ilgili deneyimini ve özel bir şirketle olan ilişkisini şöyle açıklıyor:

> Oturma iznine yardımcı olan bir şirket vardı… Onlar gerçekten iyiydi. Orada, yabancı gelir ve oturma veya çalışma iznimin süresi dolmak üzere, biraz yardıma ihtiyacım var dersin… Hangi belgeler ile polise gittiğinde reddedilmeyeceğini ya da zorluk yaşamayacağını sorarsın. O [şirket] senin işini yapar. Sunulması gereken tüm belgeleri getirmeniz ve soracağı tüm sorulara dair bilgileri sunmanız gerekiyor, ancak bu durumda yalnız değilsiniz. Türkçe konuşan, polisle konuşabilen, bilgiyi iletebilen, bilgiyi tercüme edebilen çok önemli bir kişi var.

AB pasaportları işleri kolaylaştırmanın ve AB üyesi olmayan göçmenlerden farklı muamele görmenin yolunu açıp nispeten yüksek ekonomik durumları bu tür idari zorlukları aşmak için danışmanlık hizmetlerinden yararlanmayı sağlasa da Avrupalı göçmenler özellikle iş konusunda belirgin derecede güvencesizlik ile karşı karşıya kalmaktadır. Pasaportlarının gücü ne olursa olsun, Türkiye'deki göçmenlerin çoğunluğu yaygın kayıt dışı ekonomide çalışmaktadır. Yaygın kayıt dışı ekonomi, yasal statüye bakılmaksızın, gelen göçmenlerin iş gücüne katılım deneyimlerini tanımlamaktadır. Geçici oturma izni olan (ancak çalışma izni olmayan) göçmenler, vize sürelerini aşanlar, sığınmacılar ve oturma izni olmayan düzensiz göçmenler, iş gücü piyasasından kaynaklanan belirsizlikleri büyük ölçüde tecrübe etmektedirler (Üstübici, 2018). Mevcut istatistikler, ülkenin bu ayrıcalıklı göçmenler için bile uzun vadeli çalışma hükümleri sağlamadığını göstermektedir.[4] Bulgularımız, çalışma iznini almanın, Türkiye'ye yerleşmenin en sorunlu yönlerinden biri olduğunu doğrulamakta ve Batılı göçmenlerin genellikle güçlük çekmeden ayrıcalıklara sahip oldukları varsayımına ters düşmektedir. Toplamda, görüşmecilerimizden

[4] Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2017) tarafından yayınlanan 2017 istatistiklerine göre, Türkiye'deki 87.182 çalışma izni sahibinin sadece 958'i İngiliz vatandaşları için ve 149'u Polonya vatandaşları için verilirken, aynı yıl toplamda yaklaşık 600.000 oturma izni işleme alınmıştır.

dokuzu Türkiye'de gelir getiren bir işte çalışmakla birlikte, sadece beşinin bir işveren altında düzenli işleri vardır. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, görüşmecilerimizden dördü (ikisi Polonyalı, ikisi İngiliz) İngilizce öğretmeni olarak çalışmaktadır. Hepsi, işverenlerle olan ilişkilerinde ve evrak işlerinde farklı kayıt dışılık durumları yaşamışlardır. Bu durum, ayrıcalıklı göçmen statüleri ile ters düşmektedir. Örneğin, İstanbul'da İngilizce öğretmeni olan Alice, turist vizesi ile Türkiye'ye geldikten sonra İngiltere'ye dönüp tekrar Türkiye'ye dönmesi gerektiğini söylüyor. Anlatısı, ayrıcalıklı göçmenlerin kendilerini diğer göçmenlerle birlikte içinde buldukları ekonominin kayıt dışı karakterini göstermektedir:

> İkinci tur için geri döndüğümde, devlet dairesindeki işler biraz daha yoluna girmiş gibiydi, oturma izni olan bir mavi defterim vardı ama bu hâlâ bir çalışma izni değildi, bunun daha sonraya kadar geleceğini sanmıyordum. Dil okulundan özel bir okula geçene kadar çalışma iznim olduğunu düşünmüyorum. O zaman dil okulu hâlâ "yasa dışı" olarak sınıflandırılmış bir şekilde faaliyet gösteriyordu, çünkü herhangi bir sağlık sigortamız ya da bunun gibi bir şeyimiz yoktu.

Bu yapısal sorunların dışında, yaptığımız görüşmeler, İstanbul'un merkezî bölgelerinde bazıları doğrudan yabancıları hedef alan patlamaların meydana geldiği bir döneme denk geldi. Bu şiddetli saldırılar sadece vatandaşlar arasında değil, ayrıcalıklı göçmenler arasında da güvensizlik hissi yaratmıştır. İngilizce öğretmeni olan Milena durumu "Avrupa ülkeleri için Türkiye çok güneşli, çok sıcak. İnsanlar hep gülümsüyor; çok yardımseverler. Ama şimdi... Ne olduğunu anlayamıyorsunuz," diyerek içinden geçtiği belirsizlik durumunu özetlemektedir. Benzer bir durum Aska'nın anlatısında da görülmektedir:

> Ve elbette, siyasi durum değişiyor, İstanbul'daki güvenlik durumu. Buradaki arkadaşlarımla karşılaştırıldığında bence oldukça sakinim, ama bir metro istasyonuna giderken de korkuyorum, kendimi rahat hissetmiyorum. Bombalamalar yüzünden turistik bölgelere gitmekten korkuyorum. Birçok insanın olduğu yerlerde kendimi rahatsız hissediyorum. Aslında durum beni çok etkiliyor, çünkü [dışarı çıkmak] temel ihtiyaçlardan biri ve ayrıca ziyarete gelen misafirlerimizi etkiliyor.

Siyasi istikrarsızlık ve güvensizliğin yanında kayıt dışı çalışma, her göçmenin günlük yaşamını hiçbir ayrım gözetmeksizin etkilemektedir. Bununla birlikte, AB pasaportu sahipleri olan bu göçmenler daha geniş yapısal sorunların üstesinden gelmek için, pasaportlarının elverdiği uluslararası hareketlilik potansiyelinden yararlanmaktadır.

6. GÜVEN(CE)SİZLİĞİ AŞMANIN BİR BİÇİMİ: MEKÂNLA PAZARLIK

Her şeyden önce bir AB pasaportuna sahip olmanın ayrıcalığı, Türkiye'de AB doğumlu göçmenlerin yüksek hareketlilik düzeylerinde kendini göstermektedir. Dolayısıyla potansiyelleri ve gerçek hareketlilikleri, bu grubun "oturdukları" mekânla pazarlık stratejilerini anlamamızda önemli rol oynamaktadır. Bu anlamda, AB pasaportu sahibi göçmenler coğrafi eşitsizlikler üzerinden bir pazarlık yapmaktadır çünkü pasaportlarının sahip olduğu ayrıcalıkları hem Türkiye'deki yaşantıları sırasında hem de Türkiye'den çıkış bileti olarak aktif bir şekilde kullanmaktadırlar. Sonuç olarak, Türkiye'de karşılaştıkları yapısal sorunlarla, kolayca uluslararası sınırlar arasından hareket ederek veya bu hareketlilik potansiyeline güvenerek başa çıkmaktadırlar. Kayıt dışı çalışmalarından dolayı sağlık sigortası olmayan göçmenler için hareketlilik, sağlık hizmetlerine ihtiyaç duydukları anlarda araçsal ve duygusal bir anlam taşımaktadır. Örneğin, biyopsi gerektiren bir sağlık problemi yaşayan İngiliz serbest gazeteci Oliver, kendi ülkesinde biyopsi olmaya gittiğini çünkü Türkiye'de sağlık sigortasının olmamasının yanı sıra İngiltere'deki sağlık sistemine ve ücretsiz sağlık hizmetlerine Türkiye'dekinden daha fazla güvendiğini söylüyor. Ayrıcalıklı göçmenler, AB pasaportlarına sahip oldukları için, güvendikleri ve rahat hissettikleri tedaviyi seçme şansına sahiptir. Bu örnekler, hareketliliklerinin sadece gerekliliğin ötesinde değil, ayrıcalıkların duygusal yönlerinin günlük yaşamlarımızda ne kadar önemli olduğunu ortaya koyan bir düşünce durumu olduğunu da göstermektedir.

Siyasi istikrarsızlıktan ve güvensizlik hissi yaratan olası patlamalardan kaçınmak için, şehir içindeki hareketliliklerini öncelikli olarak kalabalık yerlerden kaçınarak kontrol etmektedirler. Siyasi istikrarsızlığın günlük yaşamlarını nasıl etkilediği sorulduğunda, eşinin işi sebebiyle üç yıl önce İstanbul'a taşınan Polonyalı göçmen Pawel (35 yaşında, evli ve çocuklu, lisans mezunu) şöyle diyor:

> Planlarımızı değiştirmeye, riski azaltmaya çalıştık. Ulaşım seçeneği olarak, mümkünse, örneğin metro yerine araba kullanmayı tercih ediyoruz. Türkiye'ye ilk geldiğimizde daha az tehlikeliydi ve zaman içinde bu durum değişti. Ama orada olsaydım… Her zaman kafanın arkasında bugün bir şey olabilir düşüncesi var. Her gün bunu yapamasak da her gün düşüncenizde olabilen bir şey. Mesela havaalanına gitmek için taksiye binmek metroya binmekten daha güvenli… Bilmiyorum. Belki öyle değil, ama şehir merkezinden, kalabalık yerlerden kaçınarak bunu en aza indirmeye çalışıyorum.

Ya da Milena'nın belirttiği gibi ülkeden ayrılmayı planlamaktalar:

> Erkek arkadaşım yakında mezun oluyor ve eğitimine Kanada'da devam edip Kanada'ya taşınmak istiyor. Ve kabul edilirse, ocak ayında Kanada'ya taşınmayı planlıyoruz. Planımız bu. Herhangi bir güvenlik sorununun ya da bir problemin geçici olacağını her zaman biliyordum… Ama yine de sadece birkaç ay kaldı. Ne olursa olsun, kendimize sadece bekle, yakında buradan ayrılacağız diyoruz. Bu düşüncemizi değiştiriyor. Aksi takdirde çıldırır ve burada kalmak istemezdim, çünkü güvenli değil.

Görüldüğü üzere, mekânsal eşitsizliğin sonucu olarak Türkiye'de kalitesi yüksek bir hayat süren Avrupalı göçmenler, güvenlik sorunu gibi yapısal sorunlarla başa çıkabilmek için de yine mekân üzerinden bir pazarlığa girişmektedirler. Başka bir deyişle, hem şehir içindeki ve hem uluslararası hareketlilik pratik olarak bir pazarlık stratejisine dönüşmektedir. Öte yandan, hareket etme potansiyellerinin ve güçlü pasaportlarının sağladığı ülkeden ayrılabilme imkânlarının farkındadırlar. Bu yüzden, ülkeden ayrılma seçeneğine her zaman bir açık kapı bırakmalarına rağmen, bu konuda hızlı bir aksiyon almamaktadırlar. Örneğin, Kate şunları ifade etmektedir:

> Türkiye'nin şu anda çok istikrarlı bir ülke olduğunu düşünmüyorum. Hükümetle, politik durumla, hükümetin gidişatıyla, önümüzdeki yıllarda bu ülkede neler olacak? Bu da beni huzursuz ediyor. Sahip olduğum yaşam tarzını sürdürebilirim, bu yaşam tarzını yıllarca yaşamaya devam edebilirim. Bu yaşam tarzını sona erdirmek istemiyorum, ama sanırım biraz daha duyarlı olmalıyım ve yaşlandıkça geleceğim hakkında düşünmem gerekiyor.

Avrupalı göçmenler, bu güvensizlik durumundan endişe duymaktadırlar. Bununla beraber yaşadıkları yüksek yaşam standartları ve AB pasaportlarının sağladığı ayrıcalık nedeniyle, ülkeden ayrılma seçeneğine açık kapı bırakmakta; ancak hemen harekete geçmemektedirler. Serbest meslek sahibi ve eşi Türkiye vatandaşı olan Tom, Türkiye'de yaşamanın dezavantajlarını "toplumun bölünmüşlüğü ve hiçbir müzakere belirtisi göstermemesi" olarak tanımlıyor: "Bundan daha kötüsü olamaz. Fakat bu, benim için büyük bir sorun değil çünkü İngiltere pasaportum var, her zaman buradan ayrılabiliriz, böyle bir fırsatım var..." Potansiyel olarak hareketlilik, siyasi istikrarsızlığı ciddi bir tehdit olarak algılamamalarına yardımcı olmakta ve mekânın yarattığı olumlu duyguları korumalarını sağlamaktadır. Bu örnekler, Türkiye'de yaşam kaliteleri hem maddi hem de duygusal olarak daha iyi olduğu müddetçe, ayrıcalıklı göçmenlerin ülkeden ayrılma seçeneğini tercih etmediklerini ve etmeyeceklerini göstermektedir. Öte yandan, güçlü pasaportlarından kaynaklı uygulanabilir ve potansiyel hareketlilik kabiliyetleri, tehlike ve güvensizlik düşünceleriyle başa çıkmanın bir yolu olarak kullanılabildiği gibi, kendileri ya da aile bireylerinin

endişeleri, sağlık durumları ya da çocuklarının eğitimi gibi konularda da gerçekten ulus ötesi hareketliliğe dönüşmektedir.

7. SONUÇ

Bu makale, zaman zaman Avrupalı göçmenler diye genelleştirdiğimiz, AB pasaportu sahibi bireylerin Türkiye'ye göçü ile küresel eşitsizliklerden kaynaklanan ayrıcalığın nasıl üretildiğini ve bu ayrıcalığın mekânla ilişkili sınırlarını göstermektedir. AB pasaportları, hem AB içinde dolaşım özgürlüğünün kullanılmasında hem de AB dışında, bir vatandaşlık hakkı değil ama ayrıcalıklı bir statü sağlamaları nedeniyle değerlidir. Amacımız, ayrıcalıklı göçmen kavramını literatürün Batılı expatlar, emekliler, yaşam tarzı göçmenleri üzerine odaklanan terimlerinin ötesinde kullanmaktır. Bu kullanım, İngiliz vatandaşları ve Polonya vatandaşları gibi AB'den gelen ve geleneksel olarak göçmen işçi olarak görülen (Polonyalılar) ile expat olarak görülen (İngilizler) grupların ortak deneyimini anlamayı kolaylaştırmaktadır. Analizimiz, çeşitli iş ve ailevi nedenlerle Türkiye'de yaşayan eğitimli Polonyalı ve İngiliz göçmenlerin, aralarındaki minör farklılıklara rağmen, göçmen deneyimlerindeki ortak ayrıcalık hissinin sosyal sınıfları ve yüksek finansal ya da beşerî sermayeleri nedeniyle değil, kendilerine hareketlilik sermayesi sağlayan güçlü pasaport sahibi olmaları nedeniyle olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'ye göç ederek coğrafi eşitsizlikleri avantaja çeviren Avrupalı göçmenler; göç ederek kendi ülkelerinde faydalanamadıkları ayrıcalıkların sahibi olurken, bir yandan da mekânsal avantajlar elde etmektedirler. Araştırmaya başlamadan önce, iş piyasasındaki maaşlar arası farklılıklar gibi İngiliz ve Polonyalı göçmenlerin Türkiye'deki deneyimleri konusunda ciddi farklılıklar olmasını bekliyorduk; fakat görüşmeler sırasında her iki grubun ayrıcalık ve güvencesizlik arasındaki sürekliliği gösteren ortak anlatımların öne çıktığını gördük. Bu anlamda, yaşadıkları ülkeye göre daha güçlü bir pasaporta sahip olan göçmenler olarak, bu grubun daha yüksek gelir elde ettikleri için ayrıcalığın maddi olduğunu ileri sürdük. Ayrıca bu ayrıcalığı duygusal bir seviyede de deneyimlediklerini, çünkü günlük hayatlarında, saygın ve değerli hissetmelerine sebep olan iyi muamelelerle karşılaştıklarını gözlemledik. Dahası, bu hem maddi hem de duygusal ayrıcalık, kendi ülkelerinde değil bulundukları yerde bir ayrıcalık hâline geldiğinden coğrafi eşitsizliklere dayandığının ve mekânsal olduğunun altını çizdik.

Öte yandan, AB doğumlu göçmenlerin diğer AB dışı göçmenlerle benzer zorluklar, sorunlar ve güvencesizlikle karşı karşıya olduklarını da göstermeye çalıştık. Bu nedenle, mekâna bağlı ayrıcalıklarının ikamet edilen yerin yapısal sorunları ile kısıtlandığını belirttik. Bu kısıtlamaların mekânsal olduğunu, yani bu kısıtlamaların mekâna bağlı olduğunu vurgulamayı önemli buluyoruz; çünkü

Türkiye'nin ayrıcalıklı göçmen literatüründen farklı olarak, yaşanılan ülkenin nevi şahsına münhasır kısıtlamalar getirdiğini gözlemledik. Örneğin, yaşam tarzı göç literatüründe Türkiye'nin yaşadığı güvenlik sorunları (darbe girişimi, bombalamalar) gibi güven(ce)siz durumlarına rastlamadık. Bu gibi mekâna ve yapısal değişikliklere özgü durumlar, güçlü pasaporta sahip göçmenlerin ayrıcalıklarının ve sınırlarının mekânla ilişkisini ortaya koymaktadır. Ancak ayrıcalıklı göçmenlerin mekânın getirdiği bu tür zorluklarla yine güçlü pasaportları aracılığıyla başa çıkabildiklerini gözlemledik. Başka bir deyişle, ayrıcalıklı göçmenler ya gerçekten ülkeyi terk ediyorlar ya da hareketlilik fikrini, yani koşulların zorlaşmasıyla Türkiye'yi terk etme potansiyelini akıllarında tutarak yaşamlarını sürdürüyorlar. Bu nedenle, AB göçmenlerine dair mevcut literatüre bir katkı olarak, onları çeşitli nedenlerle expatlar ya da yaşam tarzı göçmenleri yerine, coğrafi eşitsizlikleri müzakere eden "mekân pazarlıkçıları" olarak sınıflandırdık. Kandiyoti'nin "ataerkillikle pazarlık" kavramından esinlenerek "mekân pazarlıkçılığı" ve "mekânla pazarlık" kavramlarıyla hem ayrıcalıkların mekânsallığını hem de mekâna bağlı ayrıcalıklarının sınırlarını ve bu sınırları yönetmek için nasıl bir strateji kullandıklarını ortaya koymayı amaçladık. Bu anlamda, çalışmamızda yaşam kalitelerini sürdürmek adına türlü stratejiler geliştirdiklerini gözlemlediğimiz Polonyalı ve İngiliz göçmenlerin mekânsal ve yapısal sorunları kabul ederek kendi hayatlarını iyileştirecek müzakerelerde bulunduklarını göstermeye çalıştık.

Türkiye'deki AB doğumlu göçmenlerin mekâna dayalı ayrıcalık ve güvencesizlik müzakerelerine ilişkin bulgular, gelecekte yapılacak çalışmalar ile genişletilebilir. Bunlardan biri, Brexit sürecinin, İngiliz göçmenlerin AB ülkelerindeki yasal statüsü veya AB dışı ülkelerdeki ayrıcalıklı konumu üzerindeki etkisidir. Kuşkusuz gelecekteki çalışmalar, Brexit'in İngiliz vatandaşlarının AB içindeki dolaşım ve yerleşme haklarından yararlanma açısından nasıl bir etkisi olacağına yoğunlaşacaktır. Bunun dışında, COVID-19 pandemisi, pasaportların gücünden bağımsız olarak küresel hareketliliği ciddi bir kesintiye uğrattı. Pandeminin ilk aylarından birçok ülke "kurtarma uçakları" ile yurt dışındaki vatandaşlarının ülkeye dönüşünü kolaylaştırdı. Böylesi beklenmeyen kriz durumlarında ayrıcalıklı göçmenlerin nasıl hareketlilik ve hareketsizlik stratejileri geliştirdiği, ikamet ettikleri ülkede pandemiyle ilişkili ne gibi sınırlı ayrıcalıklar deneyimledikleri ve bu sınırları nasıl bulundukları yerlerde müzakere ettikleri, başka bir mekânla pazarlık örneği olarak araştırılabilir.

KAYNAKÇA

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2017), Yabancıların Çalışma İzinleri İstatistikleri, https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/3372/yabanciizin2017.pdf (14.12.2017).

Akerlund, Ulrika (2017), "Strategic Lifestyle Management in Later Life: Swedish Lifestyle Movers in Malta Seeking the 'Best of Both Worlds'", Population, Space and Place, 23 (1): 1-13. https://doi.org/10.1002/psp.1964

Altan-Olcay, Özlem ve Evren Balta (2020), The American Passport in Turkey (Philadelphia: University of Pennsylvania Press).

Balkır, Canan ve İlkay Südaş (2014), "Guests and Hosts: European Retirees in Coastal Turkey", Insight Turkey, 16 (4): 123-142.

Benson, Michaela (2011), "The movement beyond (lifestyle) migration: mobile practices and the constitution of a better way of life", Mobilities, 6: 221–235. https://doi.org/10.1080/17450101.2011.552901

Benson, Michaela (2012), "How Culturally Significant Imaginings are Translated into Lifestyle Migration", Journal of Ethnic and Migration Studies, 38 (10): 1681-1696. https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.711067

Benson, Michaela (2013), "Postcoloniality and privilege in new lifestyle flows: the case of North Americans in Panama", Mobilities, 8 (3): 313–330. https://doi.org/10.1080/17450101.2013.810403

Benson, Michaela (2015), "Class, race, privilege: structuring the lifestyle migrant experience in Boquete, Panama", Journal of Latin American Geography, 14 (1): 19–37.

Benson, Michaela ve Karen O'Reilly (2009), "Migration and the search for a better way of life: A critical exploration of lifestyle migration", The Sociological Review, 57 (4): 608–625. https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2009.01864.x

Benson, Michaela ve Nick Osbaldiston (2016), "Toward a critical sociology of lifestyle migration: Reconceptualizing migration and the search for a better way of life", The Sociological Review, 64 (3): 407–423. https://doi.org/10.1111/1467-954X.12370

Botterill, Kate (2017), "Discordant Lifestyle Mobilities in East Asia: Privilege and Precarity of British Retirement in Thailand", Population, Space and Place, 23 (5): 1-11. https://doi.org/10.1002/psp.2011

Böcker, Anita ve Canan Balkır (2012), "Migration in later life: Residence, social security and citizenship strategies of Turkish return migrants and Dutch retirement migrants in Turkey", Nijmegen Migration Law Working Paper Series, 2012/2. https://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/99154

Böcker, Anita ve Canan Balkır (2015), "Maintaining dual residences to manage risks in later life: A comparison of two groups of older migrants." In Transnational Aging (eds.) V. Horn and C. Schweppe, 137–152. New York: Routledge.

Casado-Diaz, Maria Angeles (2006), "Retiring to Spain: an analysis of difference among North European nationals", Journal of Ethnic and Migration Studies, 32 (8): 1321–1339. https://doi.org/10.1080/13691830600928714

Casado-Diaz, Maria Angeles, Clauida Kaiser ve Anthony M. Warnes (2004), "Northern European retired residents in nine southern European areas: characteristics, motivations and adjustment", Ageing & Society, 24: 353–381. https://doi.org/10.1017/S0144686X04001898

Coles, Anne ve Katie Walsh (2010), "From 'Trucial State' to 'Postcolonial' City? The Imaginative Geographies of British Expatriates in Dubai", Journal of Ethnic and Migration Studies, 36 (8): 1317-1333. https://doi.org/10.1080/13691831003687733

Cranston, Sophie (2016), "Producing migrant encounter: Learning to be a British expatriate through the global mobility industry", Environment and Planning D: Society and Space, 34 (4): 655-671. https://doi.org/10.1177/0263775816630311

Cranston, Sophie (2017), "Expatriate as a 'Good' Migrant: Thinking through Skilled International migrant categories", Population, Space and Place, 23 (6): 1-12. https://doi.org/10.1002/psp.2058

Croucher, Sheila (2009), The Other Side of the Fence: American Migrants in Mexico (Austin: University of Texas Press).

Croucher, Sheila (2012), "Privileged Mobility in an Age of Globality", Societies, 2: 1–12. https://doi.org/10.3390/soc2010001

Dayıoğlu, Lale (2012), "Almanya'dan Al(m)anya'ya Gönüllü Göç Sürecine Bakış: Emeklilik Sonrası Alanya'da Yerleşik Almanlar", İstanbul Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi, 1 (27): 35-51.

Dirlik, Mutlu (2009), Fethiye'de Mülk Sahibi Yerleşik Yabancıların Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumunu Betimlemeye Yönelik Sosyolojik Bir Araştırma, Hacettepe University, MA Thesis.

Dixon, David, Julie Murray ve Julia Gelatt (2006), *America's Emigrants: US Retirement Migration to Mexico and Panama* (Washington DC: Migration Policy Institute), https://www.migrationpolicy.org/research/americas-emigrants-us-retirement-migration-mexico-and-panama (11.12.2017).

Ertuğrul, Gökçen (2016), "British migrants in the Turkish countryside: Lifestyle migration, loss of social status and finding "true life" in difference", METU Studies in Development, 43 (2): 475-496.

Farrer, James (2010), "'New Shanghailanders' or 'New Shanghainese': Western Expatriates' Narratives of Emplacement in Shanghai", Journal of Ethnic and Migration Studies, 36 (8): 1211-1228. https://doi.org/10.1080/13691831003687675

Fechter, Anne-Meike ve Katie Walsh (2010), "Examining 'expatriate' continuities: postcolonial approaches to mobile professionals", Journal of Ethnic and Migration Studies, 36 (8): 1197–1210. https://doi.org/10.1080/13691831003687667

Cabezon-Fernandez, Maria-Jesus ve Juan-David Sempere-Souvannavong (2019), "The global South as a solution to cope with the crisis: Following the transnational itineraries of the precarised Spaniards towards Algeria", Migration Studies. https://doi.org/10.1093/migration/mnz035

Gustafson, Per (2001), "Retirement migration and transnational lifestyles", Ageing & Society, 21 (4): 371–394. https://doi.org/10.1017/S0144686X01008327

Gustafson, Per (2008), "Transnationalism in retirement migration: the case of Northern European retirees in Spain", Ethnic and Racial Studies, 28 (4): 451–475. https://doi.org/10.1080/01419870701492000

İçduygu, Ahmet ve Kemal Kirişci (2009), Land of Diverse Migrations: Challenges of Emigration and Immigration in Turkey (Istanbul: Bilgi University Press).

Kaiser, Bianca (2012), "50 Years and Beyond: The 'Mirror' of Migration – German Citizens in Turkey", Perceptions, 17 (2): 103-124.

Kandiyoti, Deniz (1988), "Bargaining with Patriarchy", Gender and Society, 2 (3): 274-290.

Karakaya, Etem ve Aykut Hamit Turan (2006), "Türkiye'de Yabancı Emekli Göçü: Didim'in Yeni Sakinleri ve Bölgeye Ekonomik Etkileri", İktisat, İşletme ve Finans, 21 (246): 122-132.

King, Russell., Tony Warnes ve Allan Williams (2000), Sunset Lives: British Retirement Migration to the Mediterranean (Berg: Oxford).

Kordel, Stefan ve Perdita Pohle (2018), "International Lifestyle Migration in the Andes of Ecuador: How Migrants from the USA Perform Privilege, Import Rurality and Evaluate Their Impact on Local Community", Sociologia Ruralis, 58 (1): 126-146. https://doi.org/10.1111/soru.12133

Koylu, Zeynep Elvan (2007), Türkiye'de Turizm Bölgelerine Yerleşen Yabancıların Yerleşim Nedenleri ve Beklentilerinin İncelenmesi: Fethiye Örneği. Akdeniz University, MA Thesis.

Kunz, Sarah (2016), "Privileged Mobilities: Locating the Expatriate in Migration Scholarship", Geography Compass, 10 (3): 89-101. https://doi.org/10.1111/gec3.12253

Leggett, William H. (2010), "Institutionalising the Colonial Imagination: Chinese Middlemen and the Transnational Corporate Office in Jakarta, Indonesia", Journal of Ethnic and Migration Studies, 36 (8): 1265-1278. https://doi.org/10.1080/13691831003687709

Leonard, Pauline (2010), "Work, Identity and Change? Post/Colonial Encounters in Hong Kong", Journal of Ethnic and Migration Studies, 36 (8): 1247-1263. https://doi.org/10.1080/13691831003687691

Lulle, Aija (2020), "Cosmopolitan Encounters: Highly Skilled Latvians in London Problematise Ethnicity and 'Eastern Europeanness'", Journal of Intercultural Studies. https://doi.org/10.1080/07256868.2020.1806800

Mau, Steffen (2010), "Mobility Citizenship, Inequality, and the Liberal State: The Case of Visa Policies", International Political Sociology, 4 (4): 339-361.

Moret, Joelle (2017), "Mobility capital: Somali migrants' trajectories of (im)mobilities and the negotiation of social inequalities across borders", Geoforum. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.12.002

Nudralı, Özlem ve Karen O'Reilly (2009). Taking the Risk: The British in Didim, Turkey. In Lifestyle Migration: Expectations, Aspirations, and Experiences (eds.) by M. Benson and K. O'Reilly (pp. 136-152). Farnham: Ashgate.

O'Reilly, Karen (2007), "Intra-European migration and the mobility-enclosure dialectic", Sociology 41 (2): 277–293. https://doi.org/10.1177/0038038507074974

Pain, Rachel (2009), "Globalized fear? Towards an emotional geopolitics", Progress in Human Geography 33 (4): 466-486. https://doi.org/10.1177/0309132508104994

Shachar, Ayelet (2007), "The Worth of Citizenship in an Unequal World", Theoretical Inquiries in Law, 8 (2): 367–388. https://doi.org/10.2202/1565-3404.1154

Sheller, Mimi ve John Urry (2006), "The New Mobilities Paradigm", Environment and Planning A, 38 (2): 207-226. https://doi.org/10.1068/a37268

Südaş, İlkay (2011), Two distinct groups of EU immigrants in coastal Turkey. Siirtolaisuus-Migration (1): 26-37.

Südaş, İlkay (2014), Biz Turist İstedik İnsanlar Geldi. In Farklılıkların Birlikteliği: Türkiye ve Avrupa'da Bir Arada Yaşama Tartışmaları (ed.) by A. Kaya (pp. 121-150). Istanbul: Hiperlink Yayınları.

Therrien, Catherine ve Chloé Pellegrini (2015), "French Migrants in Morocco: From a Desire for Elsewhereness to an Ambivalent Reality", The Journal of North African Studies, 20 (4): 605-621. https://doi.org/10.1080/13629387.2015.1065044

Toprak-Karaman, Zerrin (2009), "Yabancı Emekli Yerleşiklerin Yerelde Kamusal Hayata Katılım İstekliliği ve Yerel Halkla İlişkileri: Antalya İçin Bir Yaklaşım", Yönetim Bilimleri Dergisi, 7 (2): 99-137.

Üstübici, Ayşen (2018), "The Governance of International Migration: Irregular Migrants' Access to Right to Stay in Turkey and Morocco (Amsterdam: Amsterdam University Press).

Veal, A. J. Tony (1993), "The concept of lifestyle: a review", Leisure Studies, 12 (4): 233–252. https://doi.org/10.1080/02614369300390231

Walsh, Katie (2012), "Emotion and migration: British transnationals in Dubai", Environment and Planning D: Society and Space, 30: 43-59. https://doi.org/10.1068/d12409

Yükseker, Deniz ve Kelly Todd Brewer (2011), "Astray and stranded at the gates of the European Union: African transit migrants in Istanbul", New Perspectives on Turkey, 44: 129-160. https://doi.org/10.1017/S0896634600005963

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE 1933 YILI TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ

TURKEY-GERMANY RELATIONS IN 1933 ACCORDING TO THE ARCHIVE DOCUMENTS

Melih DUMAN*

ÖZ

Çalışma, I. Dünya Savaşı sonrasında Almanya'da yaşanan iç politik gelişmelerin neticesinde 1933 yılında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi (Nazi) Partisi'nin iktidara gelmesi ile başlayan gelişmeler karşısında Türk-Alman ilişkilerinde yaşanan değişimi ele almaktadır. Nazi İktidarı ile Almanya'da yaşanan değişim Türkiye-Almanya ilişkilerine de yansımış ve ikili ilişkilerin seyrini değiştirmiştir. Çalışma, Türkiye Cumhuriyeti Arşiv Belgeleri ışığında Türkiye-Almanya ilişkilerini Nazi İktidarı'nın ilk yılında ve ikili ilişkilerin yeni başladığı 1933 yılı özelinde analiz etmektedir. Türkiye ve Nazi Almanyası arasında önemli gelişmelerin kaydedildiği 1933 yılı önemli bir takım ekonomik ve siyasi adımların atıldığı bir yıl olmuştur. Bu çerçevede çalışma, Türkiye siyasi tarihinde önemli bir zaman dilimi olan iki dünya savaşı arası dönemde yer alan, Nazi Partisi'nin iktidar olduğu 1933 yılı itibariyle Türkiye-Almanya ilişkilerini mikro düzeyde değerlendirmekte ve iki ülke arasında kaydedilen gelişmelerin Türk dış politikası tarafından nasıl değerlendirildiğini analiz etmektedir. Çalışma, belgesel kaynak tarama metoduyla elde edilen arşiv belgeleri ve diğer kaynaklar doğrultusunda değerlendirilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniv., İletişim Fakültesi, melihduman@aksaray.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6861-615X.

* Makale Geliş Tarihi: 18.05.2020
Makale Kabul Tarihi: 20.08.2020

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Almanya, Türk Dış Politikası, Adolf Hitler, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi (Nazi) Partisi.

ABSTRACT

The study addresses the changes experienced in Turkey-Germany relations as a result of the domestic political developments experienced in Germany after World War I, when the National Socialist German Labor Party (Nazis) came to power in 1933. The change experienced in Germany with the Nazi rule reflected itself also in the relations with Turkey and changed the course of Turkish-German relations. Under the light of the archive documents of the State Archives of the Presidency of Turkish Republic, the study analyses Turkish-German relations especially in 1933 which is the first year of the rule of Nazis when the bilateral relations made a new start. The year 1933, when important developments were recorded between two countries, has been a year when a set of important economic and political steps were taken in line with the start of Turkey-German relations. In this framework, during the period between two world wars which is an important period in Turkish political history, the study assesses the Turkey-Germany relations peculiar to the year 1933 when the Nazi Party came to power and is analyses how the relations between two countries were evaluated by Turkish foreign policy. The study is evaluated in accordance with archive documents and other sources obtained by documentary source scanning method.

Keywords: Turkey, Germany, Turkish Foreign Policy, Adolf Hitler, National Socialist German Workers Party.

GİRİŞ

Türkiye ve Almanya arasında yakın ilişkilerin tesis edilmesi, Alman İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti dönemlerinde gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu diplomasi geleneği Almanya ile XIX. yüzyılda yeni bir bağlantıya girmiştir. İlber Ortaylı'ya göre, bu bağlantı, Osmanlı Devleti'nin izlediği denge siyasetinin herhangi bir büyük devlete karşı izlediği türden değildi. Osmanlı'nın Avrupa güçler dengesini sarsan Almanya ile XIX. yüzyılda kurduğu ilişki, siyasal ve diplomatik boyutun ötesinde aynı zamanda sosyal ve iktisadi bir

alanı da kapsamıştır (Ortaylı, 2008: 11). II Abdülhamid devrinde yakınlaşan ilişkiler, 1912'de İttihat Terakki'nin önderliğinde Alman nüfuzunu daha yoğun bir hale getirmiştir. Osmanlı Devleti üzerinde artan Alman nüfuzu, I. Dünya Savaşı başladığında, Osmanlı'nın Almanya safında savaşa girmesine yol açmıştır (Ortaylı, 2008: 199-200).

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde ise Türk-Alman ilişkileri, Almanya'nın Avrupa siyasetinde azalan rolüne rağmen, siyasi temasın sürdürüldüğü bir ilişki biçimine dönüşmüştür. Sürdürülen temas ise geçmiş bağların etkisinde kalmıştır (Gönlübol ve Sar, 1997: 118). Cemil Koçak'a göre, Weimar Cumhuriyeti döneminde Türk-Alman ilişkileri genel olarak çatışmadan uzak ve dönem dönemde yakın olmuştur. İki ülke arasında bir siyasi anlaşmazlık konusu olmaması, diplomatik ilişkilerin hızla yeniden kurulmasına yol açmıştır. Almanya, bu dönemde aldığı bazı kararlarda Türkiye'nin yanında olmuştur. Musul, konusunda Türkiye'yi destekleyen Almanya, İtalya tehlikesi karşısında da Ankara'yı tedirgin edecek girişimlerden uzak durmuştur. Siyasal gelişmelerin dışında kültürel, askeri ve ekonomik gelişmeler de yine bu dönemde iki ülke arasında kayda değer ilerleme sağlamıştır. Koçak'a göre, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi (Nazi) Partisi dönemi ise iki ülke arasındaki ilişkilerde farklı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu dönemde iki ülkenin dış politikalarında hedef ve yöntemlerde farklılar oluşmaya başlamıştır (Koçak, 2013: 247-249). Türkiye, 1933 yılında Almanya'nın Versay Antlaşması'ndan kurtulma çabalarını sempatiyle bakmış; fakat buna karşın statükonun değişmesini istememiştir (Kılıç, 2010: 129). Türkiye-Almanya arasındaki ilişkiler, Nazi Hükümeti döneminin başlaması ile birlikte bazı dönemlerde hassas bir hale gelse de, genel ekseriyetiyle, 1933 yılından itibaren müspet bir konumda kalmıştır.

Yavuz Özgüldür'ün ifadesiyle Türkiye, Nazi Almanyası ile 1933 yılından itibaren geliştirdiği siyasi, ekonomik ve diğer ilişkilerini, I. Dünya Savaşı'nın aksine, bir irade ortaya koyarak siyasi ve askeri ittifaklara dönüştürmemiştir. Fakat 1933 yılında başlayan siyasi ve ekonomik ilişkiler, Türkiye'nin pragmatik bir biçimde istifade ettiği bir alan olmuştur. Almanya da benzer bir biçimde bu süreçten yararlanmış, endüstrisi için gerekli olan hammadde ve tarımsal üretim ihtiyacını temin etmiştir (Özgüldür, 1991: 218-219). Adolf Hitler'in başbakan olması ile, Almanya'nın ihtiyacı olan mamul ve hammadde ihtiyacı için Türkiye'ye duyduğu gereksinim kısa süre içerisinde, Türkiye'de propaganda gerçekleştirmesine neden olmuştur. Bu çerçevede 1933 yılı Almanya'da yeni bir milada işaret ederken, Türkiye de tüm dünya gibi bu süreçten etkilenmiş ve Nazi Almanyası ile yeni bir sayfa açmıştır. 1933 yılında, Almanya'daki gelişmeleri elçilikleri vasıtasıyla takip eden Türkiye, Almanya'yı ve Versay karşıtı politikalarını dikkatle değerlendirmiştir. Nazi Almanyası'nın revizyonist söylem

ve tutumları karşısında, Fransa başta olmak üzere Avrupa ülkelerinin nabzını ölçen Türkiye, Almanya karşıtı bir hareket içerisinde yer almamaya özen göstermiş ve 1933 yılının ilk günlerinden itibaren süreci titizlikle takip etmiştir.

1933 yılı Türkiye-Almanya ilişkileri açısından oldukça önemli bir milada işaret etmektedir. Nazi iktidarı ile farklı bir süreçte şekillenen ikili ilişkiler, II. Dünya Savaşı sona erinceye kadar hatta II. Dünya Savaşı sonrasında da Türk dış politikasına etki edecek birtakım gelişmelerin doğmasına yol açmıştır. Almanya ise revizyonist politikaları için önemli bir konumda gördüğü Türkiye üzerinde etkin olmak için 1933 yılından itibaren Türkiye'yi yanına çekmek istemiştir. 1933 yılında "Türkiye ile Almanya'nın eski silah arkadaşı olduğu" söylemleri ile Ankara üzerinde etkin olmaya çalışan Hitler yönetimi, 1933 yılından itibaren Türkiye'ye yönelik propaganda çalışmalarını arttırmıştır (BCA, 30-10-0-0 / 231-556-8 Dosya Ek: 420, 15.01.1934). İki ülke arasında oldukça önemli bir kırılma anına işaret eden 1933 yılı, Türkiye'nin Almanya'yı değerlendirdiği ve iş birliği için oldukça önemli adımlar attığı bir yıl olmuştur. 1933 yılından sonra Türkiye'ye yönelik ekonomik, siyasi ve propaganda faaliyetlerini arttıran Nazi Hükümeti'nin girişimleri neticesinde gittikçe yakınlaşan ikili ilişkiler, dış basında "Türkiye'nin Almanya'nın müstemlekesi olduğu", "iki ülkenin Suriye'ye ortak askeri operasyon düzenleyeceklerine" kadar varan birtakım iddiaların ortaya çıkmasına neden olmuştur (BCA, 30-10-0-0 / 162-133-2 Dosya Ek: 172, 02.04.1937; BCA, 30-10-0-0 / 85-558-13 Dosya Ek: 85, 02.03.1939).

Her ne kadar Türkiye, I. Dünya Savaşı sonrasında ve özellikle Nazi iktidarı döneminde Almanya ile yakın ilişkiler tesis etmişse de "maceraya atılmak" gibi bir seçeneği asla değerlendirmemiş, aksine Almanya ile ekonomik ilişkileri sürdürürken İngiltere ve Fransa ile de iş birliği gerçekleştirmiştir. Fakat Almanya'nın 1933 yılında başlayan ağırlığı, II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüştür. Bu çerçevede çalışma, iki ülke arasında Nazi iktidarı döneminde yeni bir safha olarak başlayan ve ikili ilişkilerin ilk yılı olan 1933 yılındaki gelişmeler ekseninde değerlendirilmektedir. Türkiye, Hitler'in başbakan olması ile, hatta çok daha öncesinde, Almanya'daki siyasi süreci takip etmeye başlamış ve gelişmeleri Avrupa ülkeleri ve Türk dış politikası açısından ele almıştır. Türk dış politikasında önemli yer tutan Türkiye-Almanya ilişkileri, bu doğrultuda Nazi Hükümeti döneminde ilişkilerin başladığı yıl olan 1933 özelinde değerlendirilmiştir. Çalışma, "I. Dünya Savaşı sonrası Almanya ve Nasyonal Sosyalist Alman İşçi (Nazi) Partisi", "Türk Dış Politikası (1923-1933)", "Türkiye – Almanya İlişkileri (1923-1933)", "Nazi İktidarının İlk Yılında Türkiye – Almanya İlişkileri", başlıkları altında, Türkiye Cumhuriyeti Arşivi Belgeleri ile ikincil kaynaklar açısından ele alınmıştır. Birinci bölümde Almanya'daki siyasi yapı ele alınarak

1933 yılına giden süreç Nazi Partisi'nin iç ve dış politikası açısından değerlendirilmiştir. İkinci bölümde Türk dış politikası Mustafa Kemal [Atatürk] döneminde ele alınarak Almanya ile ilişkilere etki eden faktörlerin ortaya konulmasına çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise 1933 yılına kadar olan süreçte Türkiye'nin Nazi iktidarı öncesi ve sonrasındaki dönemde ilişkileri ele alınarak I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye-Almanya ilişkilerinin nasıl bir gelişme gösterdiği, iki ülke ilişkilerinin uluslararası gelişmelerden ne yönde etkilendiği ortaya koyulmak istenmiştir. Son bölümde ise Arşiv belgeleri ışığında Nazi iktidarının tesis edilmesinden sonra Türkiye-Almanya ilişkilerinin siyasi ve ekonomik açıdan nasıl bir gelişme ortaya koyduğu Türk dış politikası açısından analiz edilmeye çalışılmıştır.

1. I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI ALMANYA VE NASYONAL SOSYALİST ALMAN İŞÇİ (NAZİ) PARTİSİ

Dünya tarihini 1914-1991 yılları arasında değerlendiren Eric Hobsbawm *Aşırıklar Çağı* olarak nitelendirdiği bu dönemde, iki dünya savaşı arasındaki devri ise "Felaket Çağ" olarak isimlendirmektedir. Hobsbawm'a göre, 1914 yılından 1945 yılına kadar geçen sürede insanlık varlığını sürdürse de bununla birlikte XIX. yüzyıl uygarlığının dayanakları çökmüş ve her yanı dünya savaşının alevleri kaplamıştır. Sonuç olarak yirminci yüzyıla savaş, damgasını vurmuştur (Hobsbawm, 1996: 34).

I. Dünya Savaşı'nda yenik çıkan Almanya, daha savaşın sonlarında ülke içerisinde büyük problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Kasım 1918'de Almanya'da askeri bir ayaklanma olmuş, 9 Kasım 1918'de ise imparatorluğa son verilerek cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyetin ilanından iki gün sonra imzalanan mütareke ile Almanya'daki iç karışıklar daha da artmıştır. Grevler, ayaklanmalar Almanya'nın iç politikasının ve ekonomisinin çökmesine neden olan başlıca gelişmeler arasında yer almıştır. 28 Haziran 1919 tarihinde imzalanan Versay Antlaşması ile Almanya'nın yaşadığı kriz, Versay'ın ağır hükümlerinin de etkisiyle ekonomik buhran meydana getirmiştir. Krizin tüm Alman halkını etkisi altına almasıyla birlikte, Alman kamuoyu Versay'a tepki göstermiş ve yaşanan olaylar neticesinde gerilimin hızla tırmanmasıyla 11 Ağustos 1919 tarihinde Weimar Anayasası ilan edilmiştir (Uçarol, 2000: 532).

Weimar Anayasası'nın ilan edilmesi ile birlikte Almanya'da başlangıçta kuvvetli bir sol akım ortaya çıkmıştır. Versay Antlaşması'nın şartlarına karşı oluşan tepki bir süre sonra sol akım karşısında güçlü bir milliyetçi sağ akımın da kuvvetlenmesine yol açmıştır. Aşırı sağ ve sol görüşlerden gelen tepkiler karşısında Weimar Cumhuriyeti hükümetlerine yönelik bir takım darbe teşebbüsleri

yaşanmışsa da hükümet bu girişimleri bertaraf etmeyi başarmıştır. 1924 yılında sağlanan ekonomik gelişmelerle birlikte, Almanya'nın iç politikasında istikrar sağlanmaya başlanmıştır, fakat buna karşın sağ ve sol akımlar giderek kuvvetlenmeye ve birbirleriyle mücadeleye etmeye devam etmiştir. Merkezde yer alan sosyalist görüşün hâkim olması, sol görüşün Almanya'da kuvvetli olmasına yol açmışsa da ülke içi ve dışındaki şartlar nedeniyle tam manasıyla sükûnet bulamayan Almanya iç politik yaşantısı, merkezi yapıyı zayıflatmış, buna karşı milliyetçi akımları kuvvetlendirmiştir (Armaoğlu, 2004: 237). Oral Sander'e göre, 1920'lerde dahi Weimar Cumhuriyeti'ni yıkacak güce sahip militarist ve saldırgan milliyetçi güçler var olmuştur. Barış antlaşmasının ağır koşullarına tepki olarak güçlenen milliyetçi unsurlar, antlaşmanın baş sorumlusu olarak gördükleri sosyal demokratları, hükümeti hedef almışlardır (Sander, 1996: 19).

İç politikanın Almanya'da oldukça ağır olduğu bir dönemde, var olan siyasi yapılar içerisinde Nasyonal-Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nazi Partisi) daha da öne çıkmıştır. Başlangıcını 1918 yılında Münih'te kurulan Alman İşçi Partisi'nin teşkil ettiği Nazi Partisi, 1920 yılında Nasyonal-Sosyalist Alman İşçi Partisi adını almış ve 1920-1924 yılları arasında dikkat çekmeyi başarmıştır. Partinin kuvvetlenmesi Eylül 1919'da Adolf Hitler'in partiye üye olmasıyla birlikte başlamıştır. Hitler'in partinin liderliğini ele alması sonrasında, özellikle komünistlerle mücadelede Nazilerin gücü artmıştır (Armaoğlu, 2004: 237-238). Hitler'le birlikte partinin stratejisinin de değiştiği gözlemlenmiştir. Naziler sosyalist ve komünistlerin kontrolünde olan işçi sınıfı, köylüler ve diğer orta sınıfa yönelik girişimlerde bulunmuştur (Grand, 2004: 13). Hitler'in öncülüğünde 1920-1924 yılları arasında "sivrilen" Nazi Partisi, 1924-1929 arasında ise gittikçe kuvvet kaybetmiştir. Bu durumun meydana gelmesinde Alman ekonomisindeki olumlu gelişmeler, temel etken olmuştur. Mayıs 1924 seçimlerinde %6,6 oy oranı ile 32 milletvekilliği elde eden Nazi Partisi, Aralık 1924 seçimlerinde %3 oyla 14 milletvekilliği kazanmıştır. 1928 seçimlerinde ise Nazi Partisi Reichstag'a (Alman parlamentosu) ancak 12 milletvekili gönderebilmiştir (Armaoğlu, 2004: 238-239). 1929 yılında "Wall Street iflası" ile ABD'den temin edilen paranın kriz sebebiyle sağlanamaması, dünyada zincirleme bir tepkiye yol açmış bunun sonucunda ise çöküş yaşanmıştır. Dünya çapında yaşanan bu çöküntü ve sebep olduğu çok geniş çaplı işsizlik beraberinde siyaseti de etkilemiştir (Kenndey, 2010: 342-343).

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın neticesinde, Almanya'da bir yanda Hitler'in Nazi Partisi diğer yanda ise komünistlerin siyasal hareketleri hız kazanmıştır (Sander, 1996: 40). Her iki siyasal yapının iktidarı elde edememesine karşın ekonomi gittikçe daha kötü bir hal almıştır. 1929 yılında 2 milyon olan işsiz sayısı, 1932 yılında 6 milyona ulaşmıştır. Bütçe açığını kapatmak üzere halkın üzerindeki vergi yükü artarken bir taraftan da Almanya tamirat borçlarını

ödemiştir. Almanya'nın yaşadığı bu sıkıntılı dönemde kamuoyunun tepkisi, yeniden Versay Antlaşması'na yönelmiştir. Nazi söylemlerinde bir hayli revaçta olan; Versay, komünizm, Yahudi aleyhtarlığı ekonomik buhranın içerisindeki işsizleri ve karamsarları Nazi Partisi'nin etrafında bir araya getirmiştir (Armaoğlu, 2004: 238-239). Ekonomik yapının desteklediği, siyasi şartların altında yapılan seçimlerde Nazi Partisi, 107 milletvekili çıkartarak büyük bir başarı sağlamıştır. 1932 seçimlerinde ise 608 milletvekilliği içerisinde Naziler 230 sandalye kazanmışlardır. Bu başarı Nazileri Almanya'nın en büyük partisi haline getirmiştir. 1932 seçimleri sonrasında hükümette yaşanan değişiklikler sonrasında Cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg 30 Ocak 1933 tarihinde başbakanlığa Hitler'i atamıştır. Hitler iktidara geldikten sonra ilk iş olarak meclisi feshederek seçime gitmiştir. Fakat 5 Mart 1933 tarihinde gerçekleşen seçimlerde Nazi Partisi yine çoğunluğu sağlayamamıştır. Buna karşın Hitler sahip olduğu askeri ve paramiliter güçlerin desteğiyle Reichstag'dan baskı ile dört yıl süreyle olağanüstü yetkiler almıştır. Bundan sonra diğer partileri kapatan Hitler, 2 Ağustos 1934 tarihinde Hindenburg'un ölümü üzerine devlet başkanlığı ve başbakanlık makamlarını şahsında birleştirmiştir (Uçarol, 2000: 532-533).

Hitler'in iktidarı ile kendi isimlendirmesi olan "III. Reich" dönemi başlamıştır. Kutsal-Roma Germen İmparatorluğu I., Bismarck dönemi II. Reich dönemi iken Hitler ile birlikte III. Reich başlamıştır. Hitler'in iktidar olması ile Almanya'nın dış politikası da hareketlenmiştir (Armaoğlu, 2004: 240-241). Bu dönemde jeopolitik kavramını vurgulayan Hitler, Almanya'nın dış politikasını "siyasi-biyo-coğrafi" kavram olan "Lebensraum (Yaşam alanı)" ekseninde oluşturmuştur (Lacoste, 2008: 22). Nazi Partisi'nin diğer iki dış politika veçhesi ise Versay kısıtlamalarından kurtulmak ve Almanya dışında yaşayan bütün Almanları bir devlet içerisinde birleştirmek olmuştur (Sander, 1996: 40).

2. TÜRK DIŞ POLİTİKASI (1923-1933)

William Hale göre, "yeni Türk devleti" 1923 yılında Lozan Antlaşması'nı imzalamasıyla birlikte karşılaştığı en kritik sınavdan geçmiştir. Lozan'la birlikte Türkiye, XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sahip olamadığı güvenliğe nihayet kavuşmuş ve uluslararası alanda tanınan bir devlet haline gelmiştir. Lozan başarısı sonrasında, Türkiye'nin önceliği de değişerek iç politika, dış politikadan daha önemli bir hale gelmiştir (Hale, 2003: 48). Buna karşın Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1945 yılları arasında yürüttüğü dış politika Erik Jan Zürcher'e göre, "ihtiyatlı, gerçekçi ve genel olarak statükonun ve 1923'te güçlükle kazanılmış zaferin muhafazasını amaçlayan" bir yapıdadır (Zürcher, 2013: 296). Bu çerçevede Türkiye, kendi coğrafyasındaki bölgeyi, İngiltere ile Sovyet Sosyalist

Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında tarafsız bir dostluk camiası haline getirmek istemiştir (Çiftçi, 2010: 235).

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasını takip eden on yıllık süreç içerisinde Türkiye'nin izlediği dış politikada temel ilke, Lozan'da halledilemeyen pürüzlü meselelerin çözülmesi olmuştur. Bu amacı gerçekleştirmek üzere Türkiye'nin "hissiyatçı davranışlardan" kaçındığı, bu süre zarfında uyanmaya başlayan revizyonizm akımına kapılmayarak, uluslararası anlaşmalarla yetinerek Misak-ı Milli sınırları ile ilgilenmiş ve başkaca bir amaca yönelmemiştir (Dışişleri Bakanlığı, 1974: 6). Bu doğrultuda Türk dış politikasının ilk gündem maddesini İngiltere'yle Musul konusunda yaşanan anlaşmazlık oluşturmuştur. Lozan'da Musul konusunda bir sonuca varılamaması, Türkiye için Misak-ı Milli anlamında oldukça önemli bir sorun olmuştur. Lozan'da verilen sözler doğrultusunda 1924 yılının Mayıs-Haziran ayları arasında görüşen iki ülke bu görüşmelerde bir sonuç alamayınca, İngiltere konuyu Türkiye'nin üye olmadığı Milletler Cemiyeti'ne (MC) götürmüştür. MC'nin kurduğu bir araştırma komisyonu, vardığı karar neticesinde Musul'u Irak'a vermiştir. İngiltere kararı kabul ederken Türkiye, Uluslararası Adalet Divanı'na başvurmuş, fakat Divan MC'nin kararının bağlayıcı olduğuna hükmetmiştir. 1926 yılında Ankara'da yeniden başlayan görüşmeler sonucunda, Türkiye MC'nin kararını 5 Haziran 1926 tarihinde yapılan antlaşmayla kabul etmiştir (Hale, 2003: 50-51).

Lozan sonrasında Türkiye'nin uğraştığı bir diğer problemli alan ise Yunanistan'la yaşanılan sorunlar olmuştur. Bu çerçevede Türk-Yunan ilişkileri, "1923-1928 gerginlik dönemi" ve "1930-1938 dostluk dönemi" olmak üzere iki temel dönem olarak ele alınmaktadır. İlk dönemde Türkiye ile Yunanistan arasında ortaya çıkan azınlıklar, patrikhane ve ahali değişimi gibi Lozan'da çözüme bağlanamayan meseleler, iki ülke arasında gerginlik yaşanmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2017: 435). 1925 yılında ortaya çıkan gelişmeler sonrasında patrikhane meselesi çözülürken (Gönlübol ve Sar, 1997: 61), etabli meselesi ise 1 Aralık 1926 tarihinde imzalanan antlaşmayla neticelenmiştir (Yılmaz, 2017: 436). 1926 yılında imzalanan Türk-Yunan Antlaşması ve elçi teatisine rağmen; 1930 yılına kadar geçen süre içerisinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler istenilen seviyede gerçekleşmemiştir. 1926 tarihli antlaşmanın mübadele konusundaki tüm meseleleri halledememiş olması bu durumun oluşmasında, temel etken olmuştur. İtalya'nın Akdeniz'de bir tehdit oluşturması ve Yunanistan'ın nihayetinde sorunların barışçıl yoldan çözümünü kabul etmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesini ve dostluk havası içerisinde ilerlemesini sağlamıştır (Gönlübol ve Sar, 1997: 61-63).

Türkiye'nin İngiltere ve Yunanistan dışında problem yaşadığı bir diğer ülke ise Fransa olmuştur. Türkiye-Fransa devletleri arasında bu dönemki temel problem Osmanlı borçları meselesidir (Zürcher, 2013: 296). 1921 yılında iki ülke arasında başlayan yakınlaşma mevcut durum sebebiyle uzun sürmemiştir. Fransa'nın Lozan görüşmeleri sırasında borçlar ve Türkiye'deki yatırımları konusundaki katı tutumu, Ankara tarafından olumsuz bir biçimde karşılanmış ve bu durum Franklin-Boillon Antlaşması'nın getirdiği yakınlaşmayı akamete uğratmıştır. Lozan'dan sonraki süreçte ise Türkiye-Fransa ilişkilerini etkileyen husus, Suriye-Türkiye sınırları içerisinde yer alan Sancak (Hatay) Meselesi olmuştur (Gönlübol ve Sar, 1997: 83-87).

Türk dış politikası açısından 1923-1933 yılları arasında önemli olan bir diğer ülke ise Sovyet Rusya'dır. Kurutuluş Savaşı esnasında Sovyet Rusya ile başlayan ilişkiler sürekli bir biçimde ilerleme kaydetmiştir. Kâmuran Gürün, Türkiye-SSCB arasında oldukça erken bir dönemde başlayan ikili ilişkilerin, 1925 tarihinde imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması ile "doruğa ulaştığını" ifade etmektedir. Her ne kadar ilişkilerde dostluk havası esse de Türkiye'nin SSCB'ye yönelik tam bir itimadından bahsetmek de mümkün değildir (Gürün, 2010: 118). Sovyet etkisi, Türk dış politikası hareketlerinde önemli bir belirleyici olmuştur. SSCB'yi karşına almaktan imtina eden Türkiye, birtakım uluslararası girişimlerde de bu sebeple yer almamıştır. Sovyet Rusya, 1932 yılına kadar Batılı devletlerle iyi ilişkiler tesis edemediği için Türkiye de bu tarihe kadar Batılıların etkin olduğu Milletler Cemiyeti'ne girmek için müracaatta bulunmamıştır (Gönlübol ve Sar, 1997: 96). Türkiye ile SSCB arasındaki "doruk noktasına" ulaşan ilişkiler, 1933 yılından sonra gerilemeye başlamıştır. Özellikle SSCB, Türkiye'nin Akdeniz'den gelecek İtalyan tehlikesi beklentisi içerisine girdiği bir dönemde, -1935 yılında- İtalya'yla antlaşma yapmak üzere girişimde bulunmuştur. Montrö Konferansı sürecinde Sovyetlerin beklenmeyen önerileri, Türkiye'yi şaşırtmıştır (Alacakaptan, 1999: 285-286). Türkiye'nin MC'ye girmesinden sonra başlayan görüş ayrılıklarına rağmen Sovyet Rusya, yine de Türk dış politikası için 1933 yılı için oldukça önemli ve etkili konumda olmuştur (Yılmaz, 2017: 429).

3. TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ (1923-1933)

I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerine bakıldığında, savaştan kısa bir süre sonra ikili ilişkilerin hemen yeniden başladığı görülmüştür. İki ülke arasında 3 Mart 1924 tarihinde, Ankara'da bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. I. Dünya Savaşı sona erdikten sonra, sıkıntılı dönemler geçiren iki ülke de Batılı devletlerle bu süreçte iyi ilişkiler içerisinde olmamıştır. Türkiye'nin Almanya için önemli bir hammadde tedarikçisi olması, Almanya'nın da Türkiye için önemli bir teknoloji ve sanayi transfer merkezi olarak görülmesi,

iki ülkenin birbirleriyle yakınlaşmasına imkân vermiştir. 1928 yılında Almanya, Türkiye'nin ithalatında en önemli ülke haline gelmiştir. 1924 yılında imzalanan antlaşma sonrasında, 1927 yılında iki ülke arasında bir "Ticaret Antlaşması ve Karşılıklı İkamet Antlaşması", 1929'da ise "Hakem ve Uzlaşma Antlaşması" ile "Karşılıklı Konsolosluk Antlaşması" imzalanmıştır. Almanya'da Nazilerin iktidarı ele geçirmesine kadar Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin ekonomik temelli ilerlediği görülmüştür. İstikrarlı bir ilerleme gösteren ticari gelişmeler karşısında, 27 Mayıs 1930 tarihinde Ankara'da yeni bir Türkiye-Almanya Ticaret Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayı takip eden süreçte Almanya'nın nüfuzu Nazi iktidarı öncesinde artmıştır (Alkan, 2008: 195-196). Almanya'nın siyasi olarak da Sovyet Rusya ile Rapollo Antlaşması (1920) gibi girişimlerle yakın ilişki kurması, Türkiye açısından oldukça olumlu bir gelişme olmuştur. Özellikle iki ülke arasında imzalanan Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması'nı (1926) Türkiye yakından takip etmiştir. İki ülke arasında başlayan iş birliğini memnuniyetle karşılan Türkiye, bu durumun hem Türkiye-Almanya hem de Türkiye-SSCB ilişkilerine katkı yapacağını düşünmüştür (Koçak, 2013: 17-19).

Nazi İktidarı öncesinde Türkiye ile Almanya arasında başlayan ekonomik temelli yakınlaşmaya rağmen Ahmet Özgiray, Nazi İktidarı öncesinde Almanya'nın Türkiye üzerinde politik nüfuzunun olmadığını söylemektedir. Özgiray, 1933 yılında Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki "aşırı nüfuzu" nedeniyle Almanya'nın Türkiye ile ilişkilerinin "anlamlı ve yüksek düzeyde" olmadığını ve bu anlamda 1934 yılında dahi Türkiye'nin Rusya ile olan yakın dostluğu sebebiyle Almanya'ya karşı ihtiyatlı davrandığını ifade etmiştir. Bu temkinli yaklaşıma rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler görünür bir biçimde ekonomi dışında siyasi ve kültürel düzeyde de hızla ilerlemiştir (Özgiray, 1998: 13-15).

Yavuz Özgüldür'e göre, 1932-1933 döneminde Türk-Alman ilişkileri hukuki temeller üzerine oturtulmuş, karşılıklı çıkarları gözeten dünya ve bölge barışı için olumsuz bir etkide bulunmayan, iki taraf için de faydalı ekonomik bir ilişkidir. Diplomasi sınırları içerisinde yürütülen siyasi yapı, askeri alanda ise resmi düzeyde yürütülmüştür. Versay'ın Almanya'yı bağlaması kadar bu duruma etki eden diğer bir faktör de Türkiye'nin Almanya ile siyasi ve askeri ittifak kurmama konusundaki kararlığı olmuştur. Özgüldür, 1923-1933 dönemi Türkiye-Almanya ilişkilerini "Türkiye açısından en kârlı, en başarılı, en zararsız, en huzurlu dönem" olarak kabul etmektedir. Fakat iki ülke arasındaki bu denge, 1933 sonrasında giderek Almanya lehine bozulmuştur. Nazi iktidarı ile Hitler, ekonomik kalkınma, askeri alanda güçlenme ve politik olarak yeniden Almanya'yı güçlendirmek üzere Türkiye'nin önemini iktidarının ilk dönemlerinde kavramıştır (Özgüldür, 1991: 212-214). Bu doğrultuda Almanya için gerekli krom, bakır,

mangan cevheri diğer emtialar ve Türkiye'nin Balkanlar, Ortadoğu'daki konumu gibi sebeplerle Türkiye'yi yanına çekmek isteyen Almanya, Ankara'nın sanayileşme ile ilgili taleplerini yerine getirmek üzere her fırsatı değerlendirmiştir (Glasneck, 1976: 10).

Temelde iki ülke arasında dış politika anlamında oldukça önemli bir farklılık bulunmaktadır. Nazi Almanyası, I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yapıyı kabul etmezken Türkiye ise Lozan Antlaşması ile büyük bir oranda istediği barışı elde etmiştir. Bu anlamda statüko yanlısı Türkiye, Misak-ı Milli'yi tam olarak gerçekleştirememekle birlikte Alman dış politikasından ayrılarak uluslararası anlaşmalara riayet etmiş ve bu anlaşmalara aykırı düştüğü durumlarda ise sorunu yine uluslararası hukuk içerisinde çözmeye çabalamıştır. Türkiye ve Nazi Almanyası arasındaki dış politika ayrımına rağmen, 1933 yılından itibaren uluslararası ilişkilere etki eden ve II. Dünya Savaşı'na kadar süren revizyonist ve anti revizyonist ülkeler arasında başlayan mücadele, kısa süre içerisinde İngiltere-Almanya mücadelesine dönüşmüştür. Aynı zamanda Ortadoğu, Akdeniz, Balkan coğrafyalarında yer alan Türkiye, iki devlet arasındaki rekabetin yoğun olarak yaşandığı alanlardan birisi haline gelmiştir (Koçak, 2013: 97-98; Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2009: 271). Hitler, Almanya'nın İngiltere ile olan rekabetinde hammadde, jeopolitik konum gibi sebeplerle önemli bir mevkide bulunan Türkiye'yi kendi lehine çevirmek üzere, Türk kamuoyu ve hükümeti üzerinde etkili olmak üzere propagandanın gücünden yararlanmıştır. Bu iş içinse en etkin araç olan basını kullanmıştır (Özgüldür, 1991: 214; Glasneck, 1976: 20-21). Nazilerin iktidara gelmesiyle başlayan ve 1939 yılında savaşa dönecek bu rekabet ortamında Türkiye'nin gerek Almanya gerekse İngiltere ile ilişkilerinde bir değişim yaşanmıştır (Koçak, 2013: 98). Tüm bu sebeplerle Türkiye-Almanya ilişkilerinde 1933 yılı oldukça önemli bir dönemin başlangıcına tekabül etmektedir.

4. NAZİ İKTİDARININ İLK YILINDA TÜRKİYE–ALMANYA İLİŞKİLERİ

Siyasi İlişkiler

Türkiye, Nazi Hükümeti kurulmadan önce Berlin Büyükelçiliği vasıtasıyla Almanya'nın iç siyasi yapısında meydana gelen gelişmeleri yakından takip etmeye başlamıştır. Henüz 1932 yılında Berlin Büyükelçiliği Siyasi İstihbarat Servisi tarafından gönderilen 26 Ekim tarihli raporda, Almanya'da gerçekleşen son siyasi gelişmelerin etkileri, Ankara'ya bildirilmiştir. Almanya'da bir sene içerisinde gerçekleşen seçimlerin halkı yorgun düşürüp seçimlere yönelik ilgisizlik meydana getirdiği tespitinde bulunana rapor, bu ilgisizliğin ise "National-Socialiste" akımının gerilemesine yol açarak partinin 30-40 vekil kaybedeceği yönünde bir

analizde bulunmuştur. Raporda buna karşın hiçbir partinin mecliste çoğunluğu elde edemeyeceği de ifade edilmiştir. Naziler dışında Von Papen'in durumunun oldukça önemli olduğuna değinilen raporda, seçmen yaşında aşağı doğru yapılacak bir değişikliğin ise Nazi Partisinin aleyhinde bir gelişmeye yol açacağı savunulmuştur (BCA, 30-10-0-0 / 231-554-6 Dosya Ek: 420, 07.11.1932).

1932 yılı sona ererken yapılan değerlendirme sonrasında, 1933 yılındaki ilk değerlendirme ise 31 Ocak 1933 tarihli Almanya Büyükelçiliği raporuyla gerçekleşmiştir. Hitler Hükümeti'nin hangi gelişmeler neticesinde kurulduğunu ele alan rapor, bu doğrultuda "Schleicher kabinesinin" karşı karşıya kaldığı sağ, sol muhalefet hareketler ile Von Papen'le Hitler'in buluşması gibi konuları ele almıştır. Bunun yansıra, Nazi Hükümeti'nde yer alan isimleri, Adolf Hitler'den başlayarak görevleriyle birlikte Ankara'ya bildiren raporda, Hitler'in özgeçmişine de ayrıca yer ayrılmıştır. Büyükelçiye göre, yeni kurulan kabinenin ekonomi başta olmak üzere nasıl bir yol izleyeceğinin belli olmadığı ifade edilmiştir. Bu hususta özellikle "Ekseriyeti azimesini fikir ve kol amelesi teşkil eden Nasyonal Sosyalistlerle" tamamen zıt fikirde olan büyük ziraat ve sanayi erbabının nasıl uzlaşacakları temel sorunlardan birisi olmuştur (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-5 Dosya Ek: 420, 22.02.1933). Berlin Büyükelçiliğinden gönderilen ve yeni kabineyi, takip edeceği yolu değerlendiren rapor, Almanya'daki iktidar değişikliği sonrasında Almanya ile ilgili olarak ele alınan ilk değerlendirmelerden olmuştur. Henüz her şeyin yeni olduğu bu dönem, Türkiye için belirsizlik barındırmaktadır. Hitler ve Nazi Hükümeti hakkında daha fazla bilgi edinmek ve Avrupa başkentlerinin Almanya'daki siyasi gelişmelere verdiği tepkiyi değerlendirmek üzere Berlin Büyükelçiliği, Avrupa basınını da taramıştır. İlk olarak İtalya basınını değerlendiren Büyükelçilik, İtalyanların Hitler'in iktidara gelmesini "Faşizm" fikrinin Avrupa'da ilerlemekte olduğuna delil saymalarından ötürü sevinçle karşıladıklarını bildirmiştir. Macar ve Çek basının konu hakkında görüş beyan etmeyerek yalnızca meseleyi duyurduklarını kaydeden rapor, gelişmeler hakkında en fazla değerlendirmeyi İngiliz ve Fransız basınına ayırmıştır. Hitler'in iktidara gelmesinin İngiltere'de hoşnutsuzluk uyandırdığını ifade eden rapor, İngilizlerin Von Neurath'ın Dışişleri Bakanlığında kalması sebebiyle dış politikada Almanya'da bir değişikliğin olmayacağını düşündükleri kaydetmiştir. "Alman milliyetçisi" Hitler'in hükümetin başına geçmesi ise endişe verici bir gelişme olarak tüm İngiliz basının ittifak ettiği konu olmuştur. Rapor, Fransa konusunda ise Fransız milliyetçilerinden yazar Pertiax'ın endişeli sözlerini paylaşmıştır. Rapora göre, Nazilerin iktidara gelmesinin Fransa için ne kadar tehlikeli olduğu Fransız basınında kendisini göstermektedir. Büyükelçiliğe göre, "Fransız sol cenah gazeteleri dahi endişelerini saklamamakta ve (Ren) nehrinin öte tarafından mühim hadislerin vukuu mümkün olduğunu" zikretmişlerdir. Nazilerin iktidara

gelmesi, Avrupa'da özellikle İngiltere-Fransa kamuoyu ve basınında ciddi bir endişeye sebep olmuştur (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-6 Dosya Ek: 420, 22.02.1933).[1]

Nazi Partisi'nin iktidara geçmesinden sonra, Almanya ile ilgili ilk dikkat çekici gelişmeler Fransa üzerinden ele alınmıştır. Hitler'in Almanya'nın içerisine düştüğü durumla ilgili olarak başvuru kaynağı haline gelen Versay Antlaşması'nın müsebbibi olarak gördüğü Fransa, bu çerçevede Türk diplomasinin tepkisini merak ettiği ilk ülke olmuştur. Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Bey[2], Fransa Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Mr. Saint-Quentin ile yaptığı görüşme esnasında Quentin'e Hitler'in iktidara gelmesi hakkında ne düşündüğünü sorarak Fransa'nın Hitler'e yönelik bakışını öğrenmek istemiştir. Quentin'e göre, Nazilerin iktidarı dikkat çekici bir hadise olmakla birlikte, Hitler'in şahsı Alman politikasını yönlendirmek bakımından yetersizdir. Quentin ayrıca, Hitler'in gerek iç gerekse dış politikayı "sokaklardaki nutukları ve nazariyatı dairesinde" yönlendiremeyeceğini, bu sebeple içeceğine "pek çok su katmak zaruretinde" bulunacağını ifade etmiştir. Suat Bey'in görüşüne göre ise Fransa Dışişleri Bakanlığı, Almanya'da meydana gelen gelişmeleri endişe ile takip etmektedir, fakat Hitler'in gerek şahsi meziyetlerine ve gerek partisinin çoğunluğu teşkil etmesine şüphe ve tereddütle bakmaktadırlar. Fransa basınında mevzubahis olan Almanya-İtalya-Macaristan ittifakı konusunun ise siyasi mahfilleri endişelendirdiği ayrıca kaydedilmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 220-486-4 Dosya Ek: 400-3, 23.02.1933).

Türk dış politikası Almanya'da meydana gelen iktidar değişikliğini, Avrupa'daki elçiler vasıtasıyla yakından takip etmiş ve Alman iç politikasında yaşanan değişimin henüz yeni olduğu bir dönemde dünyaya ne yönde etki edeceğini analiz etmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Almanya ile ilgili edinilen bilgiler, haberler elçilikler tarafından süratle dışişleri bakanlığına gönderilmiştir. Almanya Dışişleri Bakanı Baron Von Neurath'ın *Volk und Reich* dergisinde silahsızlanma ve Almanya'nın güvenliği konularında yayınlanan makalesi de bu eksende bakanlığın Almanya'nın tavrını öğrenmek üzere değerlendirdiği yazılar arasında yer almıştır. Von Neurath makalesi, Almanya'nın Fransa karşısındaki politikasını açıklamaya ve Fransa'nın endişelerini giderme amacına hizmet etmiştir. Von Neurath, Fransa'yı yatıştırmak amacıyla özellikle Almanya'nın

[1] Mezkûr devletler dışında, Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesi Polonya'yı da oldukça yakından etkilemiştir. Polonya, yönetimi yeni Alman Hükümetinin "Şarki Prusya hudutlarının tashihi davasında" bulunmasını tehlikeli bularak bir takım ihtiyati tedbirler almışlardır. Bu doğrultuda Polonya basının herhangi bir tahrike sebep olacak yayından kaçınması kararına varılmıştır, BCA, 30-10-0-0 / 245-658-1 Dosya Ek: 429 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 07.02.1933)

[2] Suat Davaz, 28/6/1932 ile 13/8/1939 tarihleri arasında Paris Büyükelçiliği görevini yürütmüştür; Bknz.; Hariciye Vekâleti Yıllığı 1959, s. 17.

barışın temini ve silahların azaltılması konusunda istekli olduğunun altını çizmiştir. Neurath, Fransa'nın giriştiği siyasi ve askeri ittifak arayışlarını ise ortada bir tehlike olmadığı tezi ile gidermek istemiştir. I. Dünya Savaşı'nda yapılan barışın ebedileşmesi içinse Neurath, Alman asker sayısının ve silah gücünün arttırılması gerektiğini ifade etmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 228-532-30 Dosya Ek: 404, 16.03.1933).

Dışişleri Bakanlığına göre Almanya Dışişleri Bakanı Baron Von Neurath'ın makalesi, Fransa ve müttefiklerinin üstün askeri gücü karşısında Almanya'nın mahrum kaldığı askeri güç nedeniyle emniyetsizlik içerisinde bulunduğuna dikkat çekmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 228-532-30 Dosya Ek: 404, 16.03.1933). Neurath'ın Versay Antlaşması'nın şartlarını uzlaşı ile değiştirmek ve Fransa'ya telkin etmek üzere kaleme aldığı makale, Türk dış politikasının Avrupa'da meydana gelecek değişiklikleri dikkatle takip ettiğini göstermektedir. Türkiye, 1933 yılının ilk aylarında gelişmeleri dikkatle takip etmekle birlikte bekle gör anlayışı içerisinde hareket etmiştir. Aynı ay içerisinde yapılan bir diğer değerlendirme ise Almanya-Rusya münasebetleri ele alınmıştır. Türkiye'nin bu dönemde Batı ile mesafeli olan dış politik yapısı, Almanya-Fransa gelişmelerinde tarafsız bir yorum ortaya konmasına neden olurken, konu Sovyet Rusya-Almanya ilişkileri olduğunda durumun değişerek Türkiye'nin konuyu -ekonomik öncelikleri ve dış politika çıkarları sebebiyle- farklı bir biçimde ele aldığı görülmüştür. Berlin Büyükelçiliği'nden 25 Mart tarihinde gönderilen "Rus-Alman Münasebatı Hakkındaki Rapor", iki ülke arasındaki ilişkileri Almanya'dan ziyade güçlü bağlarının bulunduğu Rusya ekseninde ele almıştır. Almanya'da gerçekleşen seçimler sırasında partiler arasında meydana gelen gerginliğin Almanya'nın dış ilişkilerine tesir ettiğine değinen rapor, Nazilerin rakip ve düşmanlarına karşı ileri sürdükleri ile yetinmeyerek amaçlarına kavuşmak üzere "Rusya'ya dil uzattıklarını" ifade etmiştir. Bu doğrultuda Hitler'in de "resmî sıfatına bakmayarak Rus matbuatında ve ezcümle 'İzvestia'da fena akisler uyandıran sözler" kullandığı belirtilmiştir. Rapora göre, Hitler'in girişimleri müşterek menfaatler etrafında imzalanan Rapollo Antlaşması ile iki ülkeyi birbirine bağlayan uyuma zarar vermektedir. Hatta bu durumdan memnun olmayan Alman "mutedil" siyasileri, Hitler'in sözlerini izale etmek üzere Rusya lehinde açıklamalarda bulunmuşlardır. Rapora göre, Almanya'nın dikkat etmesi gereken hususlardan bir diğeri de Rusya'nın Almanya ticaretindeki rolü olmuştur. 1932 yılında Almanya'dan 670 milyon marklık mal satın alan Sovyet Rusya'nın Alman ihracatında ikinci sırada bulunduğu kaydeden rapor, Nazi Hükümeti'nin bu ekonomik amilleri ne dereceye kadar hesaba katacağını kestirememekle birlikte Rusya'nın "gücenmesinden" çıkacak ekonomik neticeleri ağır görmüştür (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-9 Dosya Ek: 420, 25.03.1933). Berlin Büyükelçiliği'nin

raporu, Türkiye'nin ekonomik çıkarları doğrultusunda önemli bir ülke olan Almanya ve Türk dış politikasında önemli bir alan kaplayan Sovyet Rusya ile ilişkilerinin Türkiye'nin iki ülkeden birisini tercih etmeye mecbur bırakmasını istemediğini göstermektedir. Türkiye, iki ülke arasında Rapollo Antlaşması'ndaki uyumun Türkiye'nin çıkarlarına uygun olması sebebiyle devam etmesine taraftar olmuştur.

Türkiye, Nazi Almanyası ile ilgili gelişmeleri takip ederken, Türkiye'deki Alman Büyükelçiliği'nde mart ayının son günlerinde sürpriz bir gelişme yaşanmıştır. Alman elçilik binasının kapısına 19 Mart günü Nazilerin sembolü olan Gamalı Haç bayrağı asılmış, birkaç saat kaldıktan sonra ise bayrak tekrar indirilmiştir. Konuyu takip eden İçişleri Bakanlığı için Alman sefaretinde dikkat çeken bu olay, Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık'a "Hitler bayrağı" olarak bildirilmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-11 Dosya Ek: 420, 27.03.1933). Türkiye'de Nazi Almanyası ile ilgili olarak yaşanan bu durum ilk olmakla birlikte, Almanya ile ilgili meseleler daha ziyade Avrupa dâhilinde meydana gelen gelişmeler doğrultusunda takip edilmiştir. Fakat Hitler'in iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra Avrupa'da cereyan eden bazı hadiselerin Türkiye'ye de sirayet ettiği görülmüştür. Bu konuların başında ise Yahudi meselesi gelmiştir. 15 Mart'ta Varşova Büyükelçiliği'nden gönderilen raporda yer alan bilgide, Hitler'in iktidara gelmesiyle birlikte, Yahudi karşıtı görüş sebebiyle ortaya çıkan endişeler, Almanya'daki Yahudilerin ülkeyi terk ederek –hoş karşılanmadıkları Belçika, Hollanda ve İsviçre gibi ülkeler yerine- Yahudilerin yoğun olduğu Polonya'ya göç etmelerine yol açmıştır. Fakat artan göç, diğer sebeplerle birleştiğinde Polonya'daki muhalif ve müfrit hareketlerin etkisiyle Yahudilere karşı taşkınlığa sebep olmuştur (BCA, 30-10-0-0 / 220-486-11 Dosya Ek: 400-3, 15.03.1933). Almanya'dan başlayarak Avrupa'ya yayılmaya başlayan Yahudi meselesi çok geçmeden Türkiye'ye de aksetmiştir. Almanya'da Yahudilere karşı yapılan boykotu protesto etmek üzere Taksim'de yasadışı olarak toplanılacağı haberinin alınması üzerine kolluk kuvvetleri harekete geçerek gösteriyi engellemiştir. İlgili kişilerin gözaltına alındığı aynı gün, Alman vatandaşı Planç Herman'ın göğsündeki "Hitler rozetini" zorla çıkarmaya çalışan Salamon ve Vitali Penhas de tutuklanmıştır (BCA, 30-10-0-0 / 110-734-7 Dosya Ek: 94C, 30.04.1933). Yapılan ve yapılmak istenenlerin kanuni olmaması, Türkiye'nin hukuk çerçevesinde hareket etmesini gerektirmiştir. Yahudilerle ilgili olarak Avrupa'da artan baskı karşısında 1933 yılı sona ererken OSE Musevi Sıhhiye Cemiyeti'nin fahri başkanı olan Profesör Albert Einstein, Almanya'dan ayrılan kırk profesör ve doktorun mesleklerini Türkiye'de devam ettirmesine müsaade edilmesi için diş hekimi Samy M. Gunzberg vasıtasıyla başbakanlığa müracaat edip ricacı olmuştur (BCA, 30-10-0-0 / 116-810-3 Dosya Ek: 97, 14.11.1933). Johannes Glosneck, Mustafa

Kemal Atatürk'ün Almanya'yı terk eden birçok Alman akademisyene Türkiye'de çalışma alanı sağladığını kaydetmiştir (Glosneck, 1998: 39). Avrupa'dan Türkiye'ye iltica etmek üzere gerçekleşen her talebe olumlu yanıt verilemese de 1933 Üniversite Reformu ile aralarında Yahudilerin de bulunduğu pek çok akademisyenin Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında çalışmasına imkân tanınmıştır (Namal, 2012: 16).

1933 yılının bahar aylarında Avrupa'daki Nazi etkisi, olumsuz bir biçimde siyasal arenada görünür olmuştur. Hitler'in -Hindenburg'un revizyonist politikaları doğrultusunda- Doğu Prusya başta olmak üzere Almanya'nın Almanya dışındaki topraklarından bahsetmesi Polonya gibi bazı devletlerin tehdit algılamalarına yol açmıştır. Daha sonradan Almanya ile Polonya arasında problem olacak olan "Danzing meselesi" de yine bu dönemde ortaya çıkmıştır (BCA, 30-10-0-0 / 220-486-11 Dosya Ek: 400-3, 15.03.1933). Almanya ile Polonya arasında başlayan gerilim, Türkiye'nin konuyu yakından takip etmesine neden olmuştur. 22 Haziran tarihinde Türkiye'nin Belgrad Elçiliği'nden gönderilen raporda Almanya karşısında, Yugoslavya-Polonya arasında gerçekleşen karşılıklı görüşmelerle siyasi ve askeri anlamda iki ülkenin birbirlerinin müttefiki olduklarını ilan ettikleri bildirilmiştir. Raporda son zamanlarda yüksek rütbeli birkaç Polonya subayının Yugoslavya'ya giderek, Yugoslav erkânı harbiye dairesi ile temasa geçtiği ve Fransa'nın teşviki ve ısrarı ile iki ülke arasında bir askeri ittifak yapılmak üzere olunduğu kaydedilmiştir. Büyükelçiye göre, Polonya, Yugoslav ve Çekoslovakya milletlerinin arasında mevcut olan dostluk bir kat daha arttırılmaya çalışılmaktadır (BCA, 30-10-0-0 / 245-658-16 Dosya Ek: 429, 13.07.1933).

Hitler'in revizyonist eksende gerçekleştirdiği konuşmalarının meydana getirdiği rahatsızlık, Avrupa'da başta Almanya'nın komşuları olmak üzere tansiyonun yükselmesine neden olmuştur. Türk dış politikası bu dönemde, elçilikler vasıtasıyla Avrupa'da Hitler iktidarının meydana getirdiği değişimi takip edip tartarken, dış politika açısından uyuşmadığı, fakat ekonomik anlamda Türkiye için oldukça önemli bir ülke olan Almanya ile ilgili olumsuz bir tutum içerisine girmemiştir. Bu çerçevede mayıs ayında Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami [Gökçen] Paşa, Nazi Partisi'nin başlıca yayın organı olan *Angriff* gazetesine röportaj vermiştir. Röportajın giriş kısmında Kemalettin Sami Paşa'nın 1932 yılında geçirdiği kazanın Hükümet mahfillerinde büyük bir şok etkisi meydana getirdiği özellikle ifade edilmiştir. Gazeteye göre bunun sebebi ise Kemalettin Sami Paşa'nın diplomatlar içerisindeki "en ziyade sevilen şahsiyetlerden" olması ve aynı zamanda Paşa'nın I. Dünya Savaşı sırasında Alman askerleri ile birlikte Avrupa ve Asya'da savaşmış olmasından kaynaklanmıştır. Almanya'da yoğun bir militarist düşüncenin hâkim olduğu bir

dönemde, Türkiye'nin Berlin Büyükelçisinin yakın geçmişte Alman askerleri ile "sadakatli silah arkadaşlığı" yapan general rütbesinde bir asker olması, "Türkiye ve Almanya arasındaki dostluk bağlarının sağlamlaştırması hususunda" büyük bir önem kazanmıştır. Kemal Sami Paşa'nın röportajı gerçekleştiren gazeteciye yönelik ilk sözleri, Türkiye ile Nazi Hükümeti arasındaki ilişkilerin olumlu olmasına imkân verecek ifadeleri içermiştir: "…Alman gençliğinin memleketinizde nasıl kuvveti ele aldığını ve kuvvetle ilerlediğini görmekle mübahiyim". Millilik üzerinde özellikle duran Kemal Sami Paşa, Hitler'den Almanya'nın "Büyük rehberi" olarak bahsetmiştir. Paşa iki ülke arasında olumlu bir hava meydana getirmek üzere Alman kamuoyunda özellikle de Nazi Hükümeti üzerinde olumlu bir etki bırakmak için Nazi propaganda organı *Angriff* vasıtasıyla, Türkiye'nin dış politikası ve ekonomisi hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Dikkatli bir dil kullanan Kemal Sami Paşa, Türkiye'nin sanayi gibi ekonomik girişimleriyle Almanya'ya rakip olmayacağının aksine ciddi bir alıcı olmaya devam edeceğinin altını çizmiştir. Dış politika konusunda Türkiye'nin barışa ihtiyaç duyan bir devlet olduğunu kaydederken Sovyet Rusya ile ilgili soruda ise Rusların gönlünü alacak açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye-Almanya ilişkilerini "dostane ve pürüzsüz" olarak betimleyen Kemal Sami Paşa, *Angriff* tarafından bir diplomattan daha çok kahraman asker kimliğiyle öne çıkartılmıştır (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-16 Dosya Ek: 420, 28.05.1933).

İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmek istendiğini gösteren diğer bir girişim ise Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras tarafından gerçekleştirilmiştir. Aras, 13 Temmuz'da Almanya'nın Roma Büyükelçisi Hassell ile yaptığı görüşmede, "bir milliyetçi olarak Almanya'da kurulan yeni yönetime karşı her zaman anlayış göstermekte olduğunu" açıklamıştır (Koçak, 2013: 101). Bu görüşmeden üç gün sonra ise bu kez Almanya Büyükelçiliği Müsteşarı M. Tauchnitz[3], Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile bir görüşme gerçekleştirerek hükümeti adına bazı dış politika konularında bilgi aktarımı gerçekleştirmiştir. Fakat bu aktarım daha ziyade Londra İktisat Kongresi sırasında alt komisyonda Almanya temsilcisi Posse ile Türkiye temsilcisi Sami Bey arasında geçen konuşmaya dair olmuştur. Tauchnitz, Sami Bey'in komisyonda Türkiye'nin milli sanayi oluşturması konusundaki sözleri ile buna karşı Alman temsilcisi

[3] Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Rudolf Nadolny, 1931 yılının Kasım ayında Berlin'de bulunduğu sırada, 1 Şubat 1932 tarihinde Cenevre'de başlaması öngörülen Silahsızlanma Konferansı'nda Alman delegasyonuna başkanlık etmesi teklifini kabul ettiği için bu tarihten itibaren Ankara'daki Büyükelçilik görevinden fiilen ayrılmıştır. Nadolny yeni görevi sebebiyle sürekli olarak Cenevre'de bulunmak zorunda olmasından ötürü, Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği, yeni Büyükelçi Frederic Hans von Rosenberg'in güven mektubu sunduğu 11 Aralık 1933 tarihine kadar yaklaşık iki yıl kadar alt düzeydeki diplomatik temsilciler tarafından idare edilmiştir. Bkz. Koçak (2013: 99).

Posse'un sanayileşen memleketlerin aralarındaki rekabete son vererek bir cephe oluşturması konusunda yaptığı karşı konuşmanın Türkiye tarafından yanlış değerlendirildiğini anlatmak üzere Menemencioğlu'nu ziyaret etmiştir. Tauchnitz'e göre Alman yetkililer, Türkiye aleyhine bir cephe teşkil etme fikrini aklından dahi geçirmemiştir. Tauchnitz'in ifadeleri Almanya için Türkiye'nin önemini ortaya koymaktadır. Ona göre, Türkiye'nin Poss'un beyanatını yanlış anlaması, Sovyet Rusya'nın etkisiyle gerçekleşmiş, *Pravda* gazetesinin yaptığı propaganda Türkiye'nin tepki göstermesine neden olmuştur. Tauchnitz, Almanya'ya "hücum için fırsat aramakta" olan Sovyet Rusya'nın, Türkiye'de Almanya'ya karşı tepki meydana gelmesine sebep olduğunu vurgulamıştır. Menemencioğlu ise konunun Sovyet Rusya vasıtasıyla öğrenilmediğini Büyükelçiye ifade etmiştir. Sovyet Rusya ile Almanya arasındaki gerilimin temmuz ayında iyice ortaya çıkması karşısında Türkiye, Almanya'yı karşısına almama yönünde değerlendirmede bulunurken Sovyet Rusya'yı gücendirecek bir eyleme girişmekten de uzak durmuştur. Menemencioğlu bu doğrultuda Almanya'ya karşı gösterilen dostane vaziyetten bahsetmiş hatta Türk basının Yahudi karşıtlığı konusunda Alman hukukuna aleyhtar neşriyatta bulunmamasına azami şekilde gayret gösterildiğini ifade etmiştir. Posse'un ifadesinin Türkiye'de endişe değil gücenme ve üzüntü oluşturduğunu söyleyen Menemencioğlu, Türkiye'nin istiklali meselesi olarak ele aldığı konuda hiçbir bireyin ya da devletin tasarrufta bulunamayacağını kaydetmiştir. Menemencioğlu, Tauchnitz'in yaptığı açıklamayı, Alman devletinin Posse'un "garip" ifadelerinin reddi olarak kabul etmiştir. Tauchnitz, aynı beyanatı komisyonun ilk toplantısında da yapacağını ifade etmiştir. Almanya'nın Türkiye'yi kaybetmek istemediğini gösteren bir diğer gösterge ise Tauchnitz'in hazırladığı beyannameyi basın için Menemencioğlu'na vermesi ve Posse'un beyanatının gazetelerde yer almasına mâni olunması isteğidir. Almanlar, Türkiye kamuoyunun Almanya lehine dönmesini engellemek üzere diplomatik kanallar vasıtasıyla basın üzerinde denetim kurmak için istekte bulunmuştur (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-19 Dosya Ek: 420, 16.07.1933).

Posse'un beyanatını diplomatik bir skandala dönüştürmeyip daha ziyade bir kaza olarak değerlendirmeyi tercih eden Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerinde ilk ciddi girişim Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. Kemalettin Sami Paşa, Türkiye'ye yapacağı dönüş öncesinde Almanya Dışişleri Bakanı Von Neurath ve Hitler'le görüşmüştür. Kemalettin Sami Paşa'nın Hitler'le gerçekleştirdiği görüşmede Almanya'nın Türkiye için önemli olan Sovyet Rusya konusundaki fikirleri ile Avusturya meselesi hakkındaki konular ele alınmıştır. Hitler'le yapılan görüşmeden birkaç gün önce Kemalettin Sami Paşa'nın Von Neurath'le gerçekleştirdiği bir başka görüşmede

Neurath, Paşa'ya "her düşündüğünüzü serbestçe söyleyiniz; bu bizim için de faideli olur" teklifinde bulunmuştur. Bu çerçevede Kemalettin Sami Paşa, görüşme başında Hitler'e, "bir Sefir gibi değil, bir arkadaş gibi görüşmek" istediğini söylemiş, Hitler'in "çok memnun olurum" cevabı ile de Büyükelçi çok önemli konuları ele almış, hatta tavsiyede dahi bulunmuştur. Sami Paşa, izinli olarak gideceği Türkiye'de yetkililerin Hitler'in fikir, maksat ve görüşleriyle alakadar olacaklarından dolayı kendisiyle görüşmek istediğini Hitler'e söylemiştir. Sami Paşa, ilk olarak Hitler'in Sovyet Rusya ile tepki ve görüşlerini değerlendirmek üzere[4], Almanya'nın "Rusya siyasetini sakat" gördüğünü ifade ederek söze başlamıştır. Türkiye'yi bu konuda örnek veren Sami Paşa, Hitler'e komünistliğin yasak olmasına rağmen, Sovyet Rusya ile iyi geçinebileceklerini tavsiye etmiştir. Sami Paşa'ya göre, Almanya'nın en önemli hareket yönü doğudur. Batıda ise Fransa, Belçika gibi sınırları ve mıntıkaları belli milletler olması sebebiyle burada Almanya'nın siyasi faaliyetler yürütmesi çok zordur. Oysa doğu öyle değildir. Doğuda iki önemli unsur vardır; Slavlar ve Germenler. Slavların başında Rusya varken Germenlerin başında ise Almanya yer almaktadır. Sami Paşa, Hitler'e Slavların toplu ve birlik olmamaları sebebiyle Almanya'nın Rusya ile iyi geçinerek ve Slav tehlikesine bu sayede hâkim olarak Avrupa siyasetinde daha etkin olup olmayacağını sormuştur. Hitler ise verdiği cevapta Sami Paşa'nın "fikrine tamamen iştirak" ettiğini ve bu yönde faaliyette bulunup talimat vereceğini ifade etmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 231-556-2 Dosya Ek: 420, 28.07.1933). Sami Paşa, Türk dış politikasında önemli bir ağırlığı olan Rusya ile Türkiye'nin iktisadi yapısında önemli bir ülke olan Almanya arasında Türkiye'yi etkileyecek bir pürüzün olmasına engel olmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Ruslarla iyi geçinmeyi tavsiye eden Sami Paşa, böylelikle Türkiye'nin de Sovyet Rusya ile iyi geçinmek durumunda olduğu gibi bir ifadeye yer vererek iki ülke arasında ortak bir bağ kurmuştur.

Kemalettin Sami Paşa'nın ikinci konu başlığı ise Avusturya meselesi olmuştur. Paşa, Almanya'nın "kardeş bir millete" karşı aldığı tavrı, Almanya'nın düşmanlarının aleyhte konuşmalarına yol açtığını ve bu durumun anlaşmazlıkların daha da artmasına yol açtığını hatta Almanya'ya karşı oluşan bu karşıtlığın Balkanlara kadar uzamasına neden olduğunu ifade etmiştir. Sami Paşa, bu konuda "kısa yoldan Avusturya ile anlaşma"nın yolunun aranmasını tavsiye etmiştir. Hitler, Paşa'yı haklı bulmakla birlikte, mücadelesine devam edeceğini

[4] Kemalettin Sami Bey'in Hitler'le gerçekleştirdiği görüşmeden kısa bir süre önce, Almanya'nın Londra Konferansı sırasında müstemleke talebinde bulunması Sovyet Rusya'nın tepkisini çekerek resmi diplomatik girişimde bulunmasına yol açmıştır. Hitler'in komünizm karşıtlığı sonrası, müstemleke talebinde bulunması Sovyet Rusya'nın Almanya'ya yönelik endişelerini daha da arttırmıştır. BCA, 30-10-0-0 / 219-476-2 Dosya Ek: 400-1 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 28.06.1933).

söylemiştir. Avusturya meselesini, Türkiye için tehlike olarak beliren İtalya'ya getiren Sami Paşa'ya Hitler, İtalya'nın daima Anschluss aleyhinde söz söylediğini, fakat Mussolini'nin zeki bir adam olduğunu söylemiştir. Hitler, İtalya'nın Almanya-Avusturya birleşmesine karşı olmakla birlikte, Almanya'yı karşısına almayacağını ima etmiştir. Bu iki konu dışında Almanya'nın ekonomik olarak yalnız bırakılması ihtimalinden bahseden Kemalettin Sami Paşa, Almanya'da başlayan "mühim inklâb"ın ve yeni rejimin Türkiye'ye karşı olan bakışını bildiğini, fakat Hitler'den Berlin'den ayrılmadan önce Almanya'nın Türkiye bakışını duymak istediğini ifade etmiştir. Türkiye ile ilişkilerin "eski silah arkadaşlığının ve yeni Türk inkılabının verdiği kuvvetle gayet iyi" olduğunu söyleyen Hitler, ekonomik ilişkiler konusunun ise bildiğinden daha iyi olmasını istediğini vurgulayarak Von Neurath'a söz vermiştir. Neurath da iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin olduğundan daha iyi olmasını arzu ettiklerini; ithalat ve ihracatı arttırarak Türkiye'ye yeni krediler açmak istediklerini ifade etmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 231-556-2 Dosya Ek: 420, 28.07.1933). Sami Paşa ile Hitler arasında gerçekleşen konuşma iki ülkenin ikili ilişkileri sürdürmek üzere istekli olduklarını göstermiştir. Sami Paşa, Sovyet Rusya ve İtalya eksenli olarak Almanya'nın dış politikasını tartarken Hitler ise tarihsel bağları ve Mustafa Kemal Atatürk'le birlikte Cumhuriyet inkılabını öne çıkartarak ikili ilişkileri sürdürmek ve hatta arttırmak yönünde irade ortaya koymuştur.

Türkiye'nin Almanya ile ilişkileri 1933 yılı içerisinde daha çok Sami Paşa tarafından yürütülürken, temmuz ayında Türkiye'den gerçekleşen ziyaret ikili ilişkilere oldukça önemli bir katkı sağlamıştır. Türkiye'nin Büyükelçilik dışındaki ilk teması Temmuz'da Berlin'e giden Türk Milletvekilleri tarafından sağlanmıştır. Berlin'de bulundukları sırada Milletvekilleri Hitler'le de görüşme sağlamışlardır. Görüşme sırasında Hitler, Milletvekillerine yakınlık göstererek Millî Mücadele'nin kendisini aydınlatan örnek olduğunu söylemiş, bazı Alman yetkililer ise Gazi Mustafa Kemal'le Hitler arasında benzerlikler kurmaya ve Almanya -Türkiye arasında ortak noktalar bulmaya çalışmışlardır (Kılıç, 2010: 129).

İki ülke yetkileri arasında gerçekleşen görüşmeler sonucunda ikili ilişkilerin ivme kazanacağını gösteren bir diğer girişim ise Lozan Antlaşması'nın yıl dönümü sebebiyle Dr. Hans Froembogen'in Almanya'nın Essen şehri radyosunda yaptığı konuşma olmuştur. Konuşmasında Millî Mücadele'yi ve Lozan'ı öven Froembogen'in konuşması, Türk-Alman ilişkilerine olumlu yönde katkı yapmış, konuşma büyükelçilik yetkilileri tarafından tercüme edilerek Ankara'ya gönderilmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Versay ile Almanya'nın "şerefinin ezildiğinden" bahseden Froembogen, Alman müttefiki Osmanlı Devleti'ni ise sonraya bıraktıkları ifadesiyle Türkiye ile Almanya arasında tarihsel bir kader

birliği kurmuştur. Bu tarihsel bağ içerisinde Fransa ve İngiltere'yi, Türk ve Alman milletlerinin karşısında bir yapı içerisinde tasvir eden Froembogen, Almanların başına Polonyalıların Türklerin başına ise Yunanlıların jandarma olarak tayin edildiklerini ifade etmiştir. Konuşmasını Yunan işgali ile Lozan Antlaşması içerisinde ele alan Froembogen, Türklerin "milli" karakterlerine ve Gazi Mustafa Kemal'in önemine vurgu yapan sitayişkârâne bir konuşma gerçekleştirmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 231-556-4 Dosya Ek: 420, 22.08.1933). Konuşmanın Türkiye'yi etkilemek üzere propaganda amacıyla yapıldığı açıktır. Bu anlamda Alman siyasetinin Nazi iktidarının henüz ilk aylarında Türkiye'yi jeopolitik, iktisadi, politik birtakım sebeplerle yanına çekmek üzere irade ortaya koyduğu görülmüştür. Henüz 1933 yılında başlayan Alman propagandası, 1933 yılından sonra artarak devam etmiştir. Froembogen'in konuşmasından birkaç ay sonra, Almanya, Türkiye'ye yönelik gerçekleştirmek istediği olumlu imaj çalışmasına hız vermiş, bu doğrultuda I. Dünya Savaşı anılarını canlandırmak üzere Von Neurath, Talat Paşa'nın kabrini "bir rejimin yaptığı fenalığı ıslahe çalışacağız" diyerek yaptıracaklarını açıklamıştır. Kemalettin Sami Paşa'ya göre, Almanların bu davranışı, "Türkler lehinde bazı eyi nümayişler yapmak" amacına hizmet etmektedir (BCA, 30-10-0-0 / 231-556-8 Dosya Ek: 420, 15.01.1934). 1933 yılında atılan adımların ardından, hız kesmeden Türkiye-Almanya ilişkilerini geliştirmek üzere Alman propaganda makinesi çalıştırılmaya devam edilmiştir.

Ekonomik İlişkiler

Adolf Hitler'in Almanya'da hükümet kurmasıyla birlikte, uygulamaya geçtiği "Dünya'ya hâkim olacak bir Nazi imparatorluğu kurma" hedefinde Türkiye, Alman sanayisi için oldukça gerekli bir ülke konumunda olmuştur. Bu doğrultuda Almanya, siyasi açıdan Türkiye'yi kendisine yakınlaştırmanın yolunun mevcut ekonomik ilişkilerin geliştirilebilmesi ve ekonomik açıdan kendine bağımlı hale gelmesinden geçtiği inancındaydı. Hitler, istediği yakınlaşmayı sağlayabilmek için 1933 yılından itibaren Türkiye ile mevcut ekonomik ilişkileri arttırma fırsatını kollamıştır. Türkiye de Almanya ile ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda oldukça istekli olmuştur (Özgüldür, 1991: 213-215). Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa, Hitler ve Von Papen ile gerçekleştirdiği ilk temaslarda "iktisadî münasebetlerin takviyesi lüzumunu ileri" sürmüştür (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420, 07.06.1933). Zira Türkiye, kalkınma konusunda büyük önem verdiği Birinci Beş Yıllık İktisadi Planı kabul ettiğinde Nazi İktidarı yeni tesis edilmişti. Türkiye'nin karar verdiği plan, sanayi teçhizat bakımından Türkiye'yi dışarıya bağlamaktaydı. Her ne kadar Alman yetkililer Türkiye için maden ve tarım ağırlıklı bir ekonomik modeli uygun görseler de SSCB'nin Beş Yıllık Plan kapsamında kredi açması, Almanya'nın da düşüncelerini değiştirmesine neden

olmuştur. Bu nedenle Nazi Almanyası dış politikada kullandığı ekonomik nüfuz vasıtasını Türkiye ile ilişkileri geliştirmek için kullanmıştır. Bu sayede Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik ilişkiler artış göstermiştir (Armaoğlu ve Soysal, 1999: 298; Glasncek, 1976: 69). Tüm bu sebeplerle, 1933 yılında Türkiye ile Almanya arasında var olan ekonomik ilişkilerde bir canlanma başlamıştır. Türkiye, 1933 yılı itibariyle Nazi Hükümeti'nin ekonomik yayılma programında en ön sırada yer alan ülkelerden birisi haline gelmiştir. Türkiye'nin gerek yaşadığı döviz ihtiyacı gerekse hammadde ve tarımsal ürünleri satacak pazar bulmakta yaşadığı sıkıntı, Almanya'yı 1933 yılından itibaren artan bir biçimde ticaret ortağı haline getirmiştir (Koçak, 2013: 200-201). Mayıs ayından itibaren başlayan Alman girişimleri neticesinde ağustos ayına gelindiğinde iki ülke arasında ticaret antlaşması imzalanmıştır.

Almanya'nın ekonomik saiklerle Türkiye'yi yanına çekme yönünde ortaya koyduğu ilk girişim mayıs ayında gerçekleşmiştir. 28 Mayıs tarihinde Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Numan Menemencioğlu imzasıyla Başbakanlık'a gönderilen bir yazıda, Hitler Hükümeti'nin Alman Sanayi Birliği ile temasa geçtiği ve yakın iş birliği için bir kişi görevlendirdiğinin Berlin Büyükelçiliği vasıtasıyla öğrenildiği bildirilmiştir. Tekrar mayıs ayı içerisindeki görüşmede Hitler'in Alman Sanayi Birliği Başkanı Krupp Von Bohlen Und Halbach'ı kabul ettiği ve sanayinin Hükümetin görüşlerine uygun bir tarzda çalışması konusunda fikir birliğine vardıkları yine Büyükelçi tarafından ifade edilmiş ve Türkiye'nin de ele alındığı belirtilmiştir: "*Bu temas esnasında, memleketimize karşı da alâka gösterilerek Türkiye ile yapılacak işlere ehemmiyet verilmesi hakkında Başvekil'in Mösyö Krupp'a tavsiyede bulunduğunu Alman Hariciye Nezareti'nden ve bilhassa Von Papan ile temaslarımda bizzat öğrendim. Hatta Türkiye'de şimendifer inşası işinin pek çok alâka uyandırdığı ve malzeme ile inşaatın ayrılmasına katiyen ehemmiyet verilmediği ve Almanlara olan borcumuzun tehiri suretile inşaata da talip oldukları ve bu defa Ankara'ya giden Heyete bu yolda talimat verildiğini kuvvetli menabiden haber aldım*" (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420, 28.05.1933).

Cemil Koçak, Hitler'in bu dönemdeki girişimlerini Almanya'nın Türkiye'de ekonomik hegemonya kurma çabaları olarak değerlendirmektedir (Koçak, 2013: 200). Haziran ayına geldiğimizde ise Berlin Büyükelçiliğini ziyaret eden Almanya Hariciye Nezareti Şark İşleri Müdürü Blüher, Kemalettin Sami Paşa'ya "Alman Hükûmeti'nin Türkiye'de yapılacak işlere [bayındırlık işleri] 200 milyon Mark kadar kredi vermeye karar verdiğini" resmi surette bildirmiştir. Blüher, 10 Haziran'da yapılacak toplantı sonrasında neticeyi nota ile bildireceklerini ve Ankara'dan çağırdıkları çalışanlarına da gerekli talimatı vereceklerini söylemiştir. Kredi teklifi karşısında Kemalettin Sami Paşa memnuniyet göstererek "verilecek talimatta çok dikkatli olmalarını ve bize [Türkiye'ye] çok müsait vaziyet

gösterilmedikçe bir iş yapılamayacağını" izah etmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420, 07.06.1933). Alman Elçi Blüher'in Kemalettin Sami Paşa'ya toplantının neticesini bildirmesi sonrasında, alınan tahrirat neticesinde Hitler kabinesinin Türkiye'de yapılacak iktisadi işler için 200 milyon Mark kadar kredi açtığı bilgisi, Ankara'ya bildirilmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420, 19.06.1933).

Mayıs ayının son günlerinde Almanya'nın Türkiye'ye yönelik bir diğer girişimi ise Budapeşte Büyükelçiliği vasıtasıyla bildirilmiştir. Macaristan'da Almanya ile ilgili bir takım propaganda konferansları veren heyetin başkanı ve aynı zamanda eski bakanlardan olan Walter Daitz ve kâtibi Hans Dits Almanya Büyükelçiliği vasıtasıyla 31 Mayıs tarihinde Türkiye Büyükelçiliğini ziyaret etmiş ve Türkiye'deki bütün demiryolları inşaatlarını almak istediklerini söylemiştir. Budapeşte Büyükelçisi diplomatik olarak sürecin Berlin Büyükelçiliği nezdinde veya Ankara ile direkt temasla mümkün olacağını söylemiştir. Daitz ve kâtibi Dits'ten oluşan heyet ise, Berlin Büyükelçiliği'ne müracaat ettiklerini ve Budapeşte Elçiliği'nin de devreye girerek yardımcı olmasını istemişlerdir. Büyükelçi, heyetin konuşması esnasında bütün demiryolu inşaatını almak istemelerinin sebebini, "Almanların Macaristan yolu ile 'Şarka doğru' siyasetlerinin icabâtından olduğunu" açık bir biçimde ifade ettiklerini raporuna kaydetmiştir (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420, 15.06.1933).

Hitler, Nazilerin iktidara geldiği birkaç ay içerisinde Türkiye'ye yönelik resmi, gayrı resmi, "şifahi" girişimler neticesinde başlattığı ekonomik girişimlerde bizzat kendisi de yer almıştır. Hitler, temmuz ayı sonunda Kemalettin Sami Paşa ile gerçekleştirdiği görüşmede, siyasi ilişkilere değindikten sonra konuyu ekonomiye getirmiştir. Mevcut durumu Dışişleri Bakanı Von Neurath'in anlatmasını isteyen Hitler, Türk-Alman ekonomik ilişkilerinin iyi olduğunu bildiğini ve daha iyi olmasını temenni ettiğini ifade etmiştir. Von Neurath ise daha fazla alışverişte bulunmak ve yeni krediler açmak üzere, Türkiye ile yeni Ticaret Mukavelenamesi için Londra'ya [İktisat Konferansına] bir heyet gönderdiklerini söylemiştir. Von Neurath, Hitler'in de isteğiyle bu konuda etraflıca konuşmak üzere İktisat Vekili Celâl [Bayar] Bey'in Berlin'e teşrif etmesini istemiştir (BCA, 30-10-0-0 / 231-556-2 Dosya Ek: 420, 28.07.1933). Bu doğrultuda Berlin'e giden Celâl Bey, Almanya ile bir ticaret anlaşması ve bunu tamamlayacak olan kliring mukavelesi esaslarını müzakere ettikten sonra, anlaşma ve mukavelenin imzası için 10 Ağustos 1933 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından yetkilendirilmiş (BCA, 30-18-1-2 / 38-57-1, 10.08.1933) ve aynı gün Türk-Alman Ticaret Antlaşması ve ilgili protokolleri imzalamıştır (Koçak, 2013: 210).

İmzalanan antlaşmayla birlikte iki ülke ticaretinin kliring usulüne göre yapılması kararı alınması, Türkiye'nin ticaretinin büyük bir oranda Almanya'ya yönelmesine yol açmıştır. Türkiye, kliring usulü sayesinde döviz harcamadan, ihtiyaç duyduğu sanayi ürünlerini ithal etmek ve pazar sıkıntısı yaşadığı ürünlerini Almanya'ya rahatça satma imkânına kavuşmuştur. Kliring usulü Almanya için de oldukça kullanışlı olmuş bu sayede Almanya, döviz harcamadan sanayisi için gerekli hammaddeleri Türkiye'den temin edebilmiştir (Özgüldür, 1991: 215-216). Türkiye ve Almanya arasında imzalanan antlaşma ile birlikte, Türkiye'nin ihracatında Almanya %19 ile birinci sıraya çıkarken, Almanya'nın ihracatında Türkiye ise %25,5'lik bir paya sahip olmuştur (Glosneck, 1998: 90). 1932 yılında Türkiye'den Almanya'ya 13 milyon lira olarak gerçekleştirilen ihracat, 1933 yılında çok ciddi bir artış sağlamıştır (Armaoğlu ve Soysal, 1999: 298). Türkiye, 1933 yılında Almanya'ya yaptığı 78-84 bin tonluk ihracat karşısında 18,2 milyon lira/37,9 mark tutarında bir girdi sağlamıştır. Türkiye'nin Almanya'dan yaptığı ithalata bakıldığında ise 61-64 bin tonluk bir oran karşısında 19 milyon lira/36,3 milyon marklık bir ithalat gerçekleştirilmiştir (Koçak, 2013: 240-242).

1933 yılı boyunca Almanya'nın Türk ekonomik hayatında artan önemine rağmen Türkiye, Almanya ile istekli olduğu iktisadi ilişkilerde ekonomik bağımsızlık konusunda ödün vermemiş, bu durumu kırmızı çizgisi olarak kabul etmiştir. Bu çerçevede 1933 yılı içerisinde Almanya'nın Doğu'da ekonomik yayılma amacı ve isteği taşıdığı beyanında bulunan Alman Hükümeti üyesi Hugenberg'in bildirisine (Koçak, 2013: 202) ve yine Londra İktisat Konferansı sırasında Türkiye'nin milli sanayisi ile ilgili olumsuz ifadelerde bulunan Almanya temsilcisi Posse'un açıklamalarına sert tepki gösterilmekten geri kalınmamıştır (BCA, 30-10-0-0 / 231-555-19 Dosya Ek: 420, 16.07.1933).

5. SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde Almanya ile ilişkileri oldukça eskiye giden Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid döneminde ikili ilişkilerde oldukça önemli bir ivme yakalamıştır. Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu uluslararası baskı altında Almanya, Osmanlı Devleti için diplomasi alanında yeni bir alan açmıştır. II. Abdülhamid döneminde gelişen ikili ilişkiler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı yönetiminde etkisini arttırdığı 1908 sonrası dönemde, Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında I. Dünya Savaşı'na girmesi neticesini ortaya çıkarmıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında yürütülen Millî Mücadele neticesinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde Almanya-Türkiye siyasi ilişkileri II. Dünya Savaşı öncesinde iki dönem olarak ele alınmaktadır; Weimar ve Nazi dönemi.

Weimar Cumhuriyeti döneminde, I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak ayrılan ve savaş sonucunda yeni yönetimlerin ilan edildiği iki ülke arasındaki ilişkiler, nispeten yakın sayılacak bir iş birliği içerisinde olmuştur. 1933 yılında Almanya'da Adolf Hitler'in başkanlığında kurulan Nazi Hükümeti döneminde ise ilişkilerin bir önceki dönemden farklı bir safhaya geçtiği görülmüştür. Bu çerçevede Nazi yönetimi döneminde Türkiye-Almanya ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izlemekle birlikte, eğilimin daha ziyade çıkış yönünde belirgin olduğu görülmüştür. 1923-1933 dönemi, Türk-Alman ilişkileri açısından zararsız ve kârlı bir dönem olarak ifade edilirken, 1933 sonrasında bu durumun Hitler tarafından değiştirilmek istendiği görülmüştür. İki ülke arasında dış politikanın da farklılaştığı bu dönemde Almanya, Versay Antlaşması'nın bağlayıcılığından sıyrılmak üzere revizyonist eğilimler ortaya koyarken, Türkiye mevcut yapının devamı yönünde irade ortaya koymuştur. Buna karşın iki ülke arasında ekonomi başta olmak üzere askeri, kültürel sahalarda kaydedilen gelişmeler, iki dünya savaşı arasındaki dönemde Türk-Alman ilişkilerini oldukça önemli bir noktaya taşımıştır.

Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesiyle birlikte yaşanan gelişmeler, Avrupa'da endişe ve paniğe sebep olurken, 1933 yılından itibaren başta Almanya ve İngiltere olmak üzere revizyonist ve anti revizyonist ülkeler arasında bir mücadele başlamıştır. Almanya'nın İngiltere ile rekabetine sahne olan 1933-1939 dönemi, Almanya açısından Türkiye'nin önemini ortaya çıkartmıştır. Türkiye'nin Balkanlar, Ortadoğu ve Akdeniz üzerinde sahip olduğu jeopolitik yapı ve Alman sanayisi için gerekli olan hammadde rezervleri, Almanya'yı yeniden güçlendirmek üzere, Hitler Almanyası'nın 1933 yılından itibaren Türkiye'ye yönelmesini gerekli kılmıştır. Nazi Almanyası Türkiye'yi yanına çekebilmek üzere iktisadi ve siyasi konularda iş birliği gerçekleştirmek üzere harekete geçmiştir. 1933 yılı ile birlikte Nazi Hükümeti, Türk kamuoyu ve yetkilileri üzerinde etki kurmak üzere, propagandanın gücünden yararlanmaya başlamıştır.

Almanya ile Türkiye arasındaki ikili ilişkiler mikro düzeyde incelendiğinde, hükümetin kurulduğu ilk yılda Adolf Hitler, Türkiye'yle yakın iş birliği tesis etmek üzere ciddi bir irade ortaya koymuştur. Buna karşın Türkiye ise yaşadığı döviz ve pazar sıkıntısı gibi sebeplerle, Almanya'yı 1933 yılından itibaren önemli bir ticaret ortağı olarak görmüştür. Almanya'nın "ekonomik hegemonya kurma çabalarına karşı" Türk dış politikası, Nazi yönetimine karşı ihtiyatlı bir politika takip etmiştir. I. Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi ısrarla yeni bir "maceraya" girmekten kaçınan Türkiye, ikili ilişkileri ekonomi ve siyasi başlıklar altında ele almıştır. Almanya'nın Türkiye ekonomisi için 1933 yılında başlayan önemi, Hitler iktidarı döneminde ağustos ayında imzalanan ticaret ve kliring antlaşmalarıyla birlikte, oldukça önemli bir seviyeye çıkmıştır. Fakat bu aşamaya gelmeden daha önce Türkiye, Hitler'in kabine kurmasıyla birlikte, Almanya'daki siyasi gelişmeleri,

büyükelçilikleri vasıtasıyla Avrupa ekseninde değerlendirmeye başlamıştır. Almanya'daki yeni kabinenin revizyonist politikaları karşısında, Nazi hükümetinin izleyeceği politikayı değerlendirmeye çalışan Türkiye, Hitler'i ve politikalarını iki yönde değerlendirmiştir. İlk olarak Ankara, Fransa başta olmak üzere I. Dünya Savaşı müttefikleri nezdinde Hitler'in ne yönde bir akis uyandırdığını öğrenmeye çalışmış, ikinci olarak ise yakın diplomatik ilişkilere sahip olduğu Sovyet Rusya açısından Almanya'yı değerlendirmeye çalışmıştır. Almanya'nın Türk ekonomisindeki konumu ve Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki etkisi, Türk dış politikasının iki ülkenin Rapollo Antlaşması çerçevesinde Türkiye'nin çıkarlarına uygun olarak uzlaşması yönünde beklenti içerisine girmesine yol açmıştır. Nazi Hükümeti'nin kurulmasından sonra ilk ciddi teması sağlayan Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa, Hitler'le gerçekleştirdiği görüşme esnasında komünizmle, Sovyet Rusya'yı birbirinden ayırmayı tavsiye ederek Türkiye'nin bir anlamda ikili ilişkilerde Sovyet Rusya konusunda beklentisini ortaya koymuştur. Olası bir Rus-Alman krizinin neticesinde Almanya'yı kaybetmek veya Rusya'yı gücendirmek istemeyen Türk dış politikası, Hitler'le gerçekleştirilen ilk temasta bu konuda Türkiye'nin hassasiyetlerini ortaya koyarak Nazi Hükümeti döneminde Türkiye-Almanya ilişkileri için temkinli bir değerlendirmede bulunmuştur.

Türkiye, olumlu bir zeminde değerlendirmek istediği ikili ilişkilerde ihtiyatı elden bırakmazken, münasebetlerin gelişmeye açık olduğunu da ekonomik girişimlerle ortaya koymuştur. Kemalettin Sami Paşa, Nazi Hükümeti ile sağladığı ilk temasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi takviyesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Türkiye'nin ihtiyatlı yapısına karşı Nazi Hükümeti Türkiye'nin beklentilerine uygun bir şekilde asimetrik cevap vermeye çalışmıştır. Ekonomik ilişkileri merkeze alan Hitler, Türkiye için önemli bir pazar olurken, kalkınma hamlesi içinse oldukça önemli bir finansör haline gelmek istemiştir. Almanya, 1933 yılında Türkiye ile istediği türde yakınlaşma sağlamak üzere ekonominin gücünde yararlanırken, diğer taraftan ise propagandadan da istifade etmiştir. Nazilerin yayın organı *Angriff* gazetesi, kabinenin kurulması sonrasında Kemalettin Sami Paşa ile bir röportaj gerçekleştirmiş, Türkiye ve Almanya arasındaki geçmiş bağları ve "sadık" silah arkadaşlığını öne çıkartmıştır. Hitler de Kemalettin Sami Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal Atatürk'e ve Türkiye'ye yolladığı mesajda "eski silah arkadaşlığının" öneminden bahsetmiş ve "yeni Türk inkılabını" överek Türkiye ile geliştirmek istediği ilişkiler için irade ortaya koymuştur. Lozan Antlaşması'nın yıl dönümünde Almanya'da gerçekleştirilen konuşmada, Türkiye ile Almanya arasında ortak bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Almanya'nın revizyonist politikaları doğrultusunda, İngiltere ve Fransa'yı her iki ülke için de düşman addeden konuşma, mezkûr ülkeler tarafından Polonya ve

Yunanistan'ı ise iki ülkenin başına tayin edilen jandarma olarak ifade etmiştir. Mayıs ayından itibaren Alman hükümeti yaptığı girişimlerle Türkiye ile daha da yakınlaşmak üzere resmi ve özel birtakım girişimlerle Türkiye'ye yönelik ekonomik bir açılım gerçekleştirmiştir. Tüm bu süre boyunca Almanya, Türkiye'yi endişeye sevk edecek gelişmelerin önünü almak istemiştir. Londra İktisat Konferansı sırasında, Alman yetkilinin Türkiye aleyhindeki sözlerini düzeltmek ve Türk kamuoyunda olumsuz imajı gidermek üzere Alman Büyükelçiliği, Türkiye Dışişleri Bakanlığı nezdinde devreye girerek Türkiye'nin Almanya aleyhine dönmesini engellemek üzere diplomatik girişimde bulunmuştur. Buna karşın Türkiye ise Yahudi meselesi gibi pek çok konuda Almanya'nın aleyhinde olacak girişimlere engel olmuş, Almanya'yı karşısına almaktan ısrarla çekinmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde mikro bir zaman dilimine isabet eden 1933 yılı içerisindeki Türkiye-Almanya ilişkileri, II. Dünya Savaşı'na giden süreçte hatta Savaş içerisinde ikili ilişkilerin seyrini başlatan ilk yıl olması hasebiyle oldukça önemlidir. Türkiye -Almanya'nın revizyonist eğilimleri karşısında- Nazileri iktidar olmadan önce de takip ederken iktidar olduktan sonra da ilişkilerini ekonomik temelde sürdürmek istemiştir. Türkiye, Nazi Almanyası ile olan girişimlerinde ihtiyatlı bir gelişme ortaya koyarken, Hitler'in olumsuz ifadelerde bulunduğu Sovyet Rusya'yı da bu süreçte gücendirmek istememiştir. Türkiye'nin 1933 yılında Almanya'dan temel beklentisi ekonomik taleplerine cevap vermesi ve Türkiye'nin iyi ilişkilere sahip olduğu Sovyet Rusya ile çatışmaya girmemesi olmuştur. Almanya ise kurmak istediği büyük Alman devleti için Türkiye'nin jeopolitik konumu ve hammadde pazarına sahip olması sebebiyle Türkiye'yi yanına çekmek üzere ekonomik meseleleri lokomotif olarak kullanmış ve aynı zamanda propaganda yapmaya da başlamıştır. Bu doğrultuda, Nazi Almanyası döneminde 1933 yılı Türkiye-Almanya ilişkileri için oldukça önemli bir milat olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi Fonları (BCA)

BCA, 30-10-0-0 / 231-556-8 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 15.01.1934).

BCA, 30-10-0-0 / 162-133-2 Dosya Ek: 172 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 02.04.1937).

BCA, 30-10-0-0 / 85-558-13 Dosya Ek: 85 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 02.03.1939).

BCA, 30-10-0-0 / 231-554-6 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 07.11.1932).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-5 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 22.02.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 245-658-1 Dosya Ek: 429 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 07.02.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 220-486-4 Dosya Ek: 400-3 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 23.02.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 228-532-30 Dosya Ek: 404 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 16.03.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 228-532-30 Dosya Ek: 404 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 16.03.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-9 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 25.03.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-11 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 27.03.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 220-486-11 Dosya Ek: 400-3 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 15.03.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 110-734-7 Dosya Ek: 94C (Muamelat Genel Müdürlüğü, 30.04.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 116-810-3 Dosya Ek: 97 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 14.11.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 220-486-11 Dosya Ek: 400-3 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 15.03.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 245-658-16 Dosya Ek: 429 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 13.07.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-16 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 28.05.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-19 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 16.07.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 219-476-2 Dosya Ek: 400-1 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 28.06.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-556-2 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 28.07.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-556-4 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 22.08.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-556-8 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 15.01.1934).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 07.06.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 28.05.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 07.06.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 19.06.1933).

BCA, 30-10-0-0 / 231-555-18 Dosya Ek: 420 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 15.06.1933).

BCA, 30-18-1-2 / 38-57-1 (Kararlar Daire Başkanlığı, 10.08.1933).

Kaynak Eser ve İncelemeler

Alacakaptan, Aydın Güngör (1999), "Türk-Sovyet İlişkileri (1921-1945)", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi): 281-291.

Alkan, Nail (2008), "Almanya ile İlişkiler", Çakmak, Haydar (Der.), Türk Dış Politikası 1919-2008 (Ankara: Barış Platin Kitap): 195-198.

Armaoğlu, Fahir (2004), 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (Cilt I-II: 1914-1995) (Alkım Yayınevi).

Armaoğlu Fahir, İsmail Soysal (1999), "Türkiye'nin Hitler Almanyası ile İlişkileri (1933-1941)", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi): 297-307.

Çiftçi, Kemal (2010), Tarih, Kimlik ve Eleştirel Kuram Bağlamında Türk Dış Politikası (Ankara: Siyasal Kitabevi).

Dışişleri Bakanlığı (1959), Hariciye Vekâleti Yıllığı 1959.

Dışişleri Bakanlığı (1974), Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923 – 1934).

Glasneck, Johannes (1976), Türkiye'de Faşist Alman Propagandası, Birinci Baskı (Onur Yayınları) (Çev. Arif Gelen).

Glosneck, Johannes (1998), Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye III (Cumhuriyet) (Çev. Arif Gelen).

Gönlübol Mehmet ve Cem Sar (1997), Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Tıpkı Basım (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi).

Grand, Alexander J. De (2004), Fascist Italy and Nazi Germany The 'Fascist' Style of Rule (New York: Routledge).

Gürün, Kâmuran (2010), Türk – Sovyet İlişkileri (1920-1953) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi).

Hale, William (2003), Türk Dış Politikası 1774-2000 (İstanbul: Mozaik Yayınları) (Çev. Petek Demir).

Hobsbawm, Eric (1996), Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı (İstanbul: Sarmal Yayınevi) (Çev. Yavuz Alogan).

Kenndey, Paul (2010), Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) (Çev. Birtane Karanakçı).

Kılıç, Sezen (2010), Türk Basını'nda Hitler Almanyası (1933-1945) (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi).

Koçak, Cemil (2013), Türk-Alman İlişkileri (1923-1939): İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler, 2. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları).

Lacoste, Yves (2008), Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi (İstanbul: NTV Yayınları) (Çev. İsmet Akça).

Namal, Yücel (2012), "Türkiye'de 1933–1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları", Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 2 (1): 14-19.

Ortaylı, İlber (2008), Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, 11. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları).

Özgiray, Ahmet (1998), "Türkiye – Almanya İlişkileri (1923-1939)", Tarih İncelemeleri Dergisi, 13 (1): 5-23.

Özgüldür, Yavuz (1991), 1923-1945 Dönemi Türk-Alman İlişkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Sander, Oral (1996), Siyasi Tarih 1918-1994 (İmge Kitabevi).

Uçarol, Rifat (2000), Siyasi Tarih (1789-1999) (İstanbul: Filiz Kitabevi).

Uzgel, İlhan ve Ömer Kürkçüoğlu (2009), "Batı Avrupa'yla İlişkiler", Oran, Baskın (Der.), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I (İstanbul: iletişim Yayınları): 258-277.

Yılmaz, Mehmet Serhat (2017), "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938)", Kekevi, Serkan, Yunus Emre Tekinsoy, İsmet Türkmen (Der.), Türk Dış Politikası (1830-1989) (Ankara: Berikan Yayınevi): 419-468.

Zürcher, Erik Jan (2013), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Yasemin Saner).

KUŞAK ve YOL GİRİŞİMİNİN FİNANSMANI: ÇİN'İN BORÇ TUZAĞI MI?

FINANCING THE BELT AND ROAD INITIATIVE: CHINA'S DEBT TRAP?

Nilgün ELİKÜÇÜK YILDIRIM*

ÖZ

Çin'in 21. yüzyıldaki en büyük altyapı yatırım girişimi olan Kuşak ve Yol Girişimi (KYG), Çin devlet kapitalizmi modelinin uluslararasında bir yatırım modeline dönüştürülmesinin ilk nüvesidir. Girişimin devlet-destekli yatırım girişimi olarak adlandırılmasına yol açan en önemli sebep, girişimdeki projelerin finansmanının Çin devlet ticari ve politika bankaları ve ulusal varlık fonları tarafından sağlanmasıdır. Fakat altyapı finansmanının ülke garantili tercihli krediler yoluyla sağlanması özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin borçlarını ödeyememeleri durumunda Çin kamu teşebbüsleriyle borç-öz sermaye takası anlaşmaları yapmalarına yol açmaktadır. Çin'in stratejik noktaları ele geçirmek için küçük ekonomileri bilinçli bir şekilde aşırı KYG borçlanmasına itmesi olarak tanımlanan borç tuzağı, KYG'nin aslında siyasi bir proje olduğu tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Bu çalışmada, öncelikle bankalar ve ulusal varlık fonlarının analiziyle Çin'in devlet sermayesini KYG finansmanına nasıl aktardığı ele alınacaktır. Ardından borç sıkıntına düşen ülkelerdeki

* Dr. Öğr. Üyesi, Atılım Üniv., İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, nilgun_elikucuk@hotmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4006-1401.

* Makale Geliş Tarihi: 21.07.2020
Makale Kabul Tarihi: 16.09.2020

projelerin Çin için stratejik bir önem arz edip etmediği analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kuşak ve Yol Girişimi, Çin Devlet Bankaları, Altyapı Finansmanı, Borç Tuzağı.

ABSTRACT

The Belt and Road Initiative, China's largest infrastructure investment initiative in the 21st Century, is the first core of the transformation of the Chinese state capitalism model into an international investment model. The most important reason that led the initiative to be called a state-driven investment initiative is that the financing of projects in the initiative is provided by Chinese state-owned commercial and policy banks and sovereign wealth funds. However, the provision of infrastructure financing through sovereign-guaranteed preferential loans leads to debt-equity swap agreements with Chinese state-owned enterprises, particularly if underdeveloped and developing countries are unable to pay their debts. The debt trap, defined as China consciously pushing small economies into excessive BRI borrowing to seize strategic assets, is at the center of discussions that BRI is a political project. This study will focus primarily on how China transfers state capital to BRI financing through analysis of state-owned banks and sovereign wealth funds. It will then be analyzed whether projects in debt-distressed countries are of strategic importance to China.

Keywords: Belt and Road Initiative, Chinese State-owned Banks, Infrastructure Financing, Debt Trap.

GİRİŞ

Çin hükümeti, 2008 ekonomik krizinin ardından ihracat dayalı ekonomik büyümenin daralmaması için özellikle ağır sanayi sektöründe üretim yapan kamu teşebbüslerine ciddi bir ekonomik teşvik paketi sunmuştur. Bu paket Çin'in ekonomik büyüme oranını büyük oranda korurken aynı zamanda önemli oranda bir arz fazlasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Arz fazlasına çözüm bulmak, sadece ülkenin Gayri Safi Milli Hasıla'sına (GSMH) %30 (Zoey, 2019) oranında katkıda bulunan ve Çin devlet kapitalizminin temel direklerinden olan endüstriyel

kamu teşebbüslerini iflastan kurtarmak değil aynı zamanda bu teşebbüslerin Çin toplumuna sağladıkları istihdam ve sosyo-ekonomik refahın düşmesinin önüne geçmek için de elzem bir konu haline gelmiştir. Petro-kimya, demir ve çelik gibi sektörlerdeki üretim fazlasının dünyadaki enerji ve inşaat altyapı boşlukları olan bölgelerdeki altyapı projelerinin üstlenilerek eritilmesi önemli bir çözüm yolu olarak görülmüştür. Nitekim Xi Jinping 2013 yılında, dünyayı kara yolu, demir yolu, köprü ve liman altyapılarıyla karadan ve denizden birbirine bağlayacak bir küresel yatırım planı olan Kuşak ve Yol Girişimini (KYG) ortaya atmıştır. Bu girişimin altyapı projeleriyle hem Çin'in üretim fazlasına çözüm bulunması hem de Avrasya bölgesindeki altyapı yatırım boşlukları olan ülkelerin ekonomik olarak kalkınmalarına katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Fakat altyapı yatırım ihtiyaçları olan ülkelerin büyük bir kısmının bu yatırımları finanse etmek için uluslararası alandan bir kaynak bulmalarının her zaman mümkün olmaması ayrı bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden ülke içindeki ekonomik istikrarın korunmasının yolu aynı zamanda uluslararası alanda elverişli bir ekonomik ortam yaratmayı elzem kılmıştır. Bunun yolu, Çin'in 1978 açılım ve reform döneminden bu yana benimsediği düşük kazançlı fakat az riskli sermaye birikimine dayalı ekonomi politikasından, tasarruflarını yatırım ve doğrudan borç vermeye dayalı uzun vadeli ve yüksek riskli bir ekonomi politikasına geçmesiyle açılmıştır (Chan, 2016: 173). Böylelikle, Çin gelişmekte olan ve az gelişmiş KYG ülkelerine hem uygun maliyetli altyapı projeleri sunmuş hem de bu ülkelerin kredi yatırım notlarını dikkate almaksızın, projelere finansman sağlama yoluna gitmiştir. Projelerin büyük bir çoğunluğunun hem altyapı inşası hem de finansman aşamasında Çin tarafından üstlenilmesi, KYG'nin Çin'in devlet destekli yatırım modeli olarak anılmasına yol açmıştır (He, 2019: 1). Girişimin devlet-destekli olarak adlandırılmasının en önemli nedeni KYG'nin altyapı projelerinin büyük oranda Çin endüstriyel kamu teşebbüsleri tarafından üstlenilmesi ve finansmanında yine büyük oranda Çin ulusal varlık fonu sponsorluğundaki devlet bankalarının yer almasıdır. Bu çalışmanın temel amacı Çin devlet bankalarının altyapı projelerinin finansmanı için genellikle ya doğrudan devlete ya da devlet garantili kuruluşlara kredi vermesinin uzun vadede borçlanan proje ülkeleriyle Çin arasındaki ikili ilişkileri ne oranda etkileyeceğinin "borç tuzağı" kavramı etrafında tartışılmasıdır. Kara ve deniz ipek yolunda kilit önemdeki ülkelerin KYG borçlanmalarının hem dış borçlarının büyük bir miktarını oluşturması hem de GSMH'larına yaklaşan ya da onu geçecek boyuta gelmesi (Hurley vd., 2018: 17), Çin'in özellikle ekonomik performansı düşük KYG ülkelerine yaptığı yatırımların arkasında birtakım siyasi saiklerin olabileceği şüphesini doğurmuştur. Çok taraflı finansal kuruluşlar ve özel teşebbüsler yoluyla desteklenmeyen bir KYG'nin uzun vadede ne kadar sürdürebilir olduğu girişime yönelik tereddütleri arttıran diğer bir unsur olmuştur. Çalışmada öncelikle Çin devlet bankacılık

endüstrisinin dönüşümü ve KYG finansmanında önemli roller oynayan ulusal varlık fonlarının kısa bir tarihçesine yer verilecektir. Ardından Xi Jinping döneminde KYG'ye finansman sağlayan halihazırdaki varlık fonları ve devlet bankalarıyla birlikte yeni kurulan fonlar, girişime destek sağlayan çok taraflı finansal kuruluşlar ve özel teşebbüs yatırımları ele alınacaktır. Son bölümde ise 68 kadar KYG ülkesi içinde Çin devlet bankalarına borçlarından dolayı borç sıkıntısına düşen ve düşme riski yüksek olan ülkelerin jeopolitik ve siyasi olarak Çin için önemlerinin olup olmadığı üzerinde durulacaktır.

1. ÇİN BANKACILIK ENDÜSTRİSİ REFORMLARI

Çin devlet kapitalizmi, Çin'in 1978 ekonomik reform ve açılım sürecinden bu yana takip ettiği fakat devlet sosyalizminden doğrudan piyasa kapitalizmine geçilmediği bir modeldir. Çin karakterleriyle sosyalizm ya da sosyalist piyasa ekonomisi (Huang, 2008) adı verilen bu modelle Çin, devlete ait işletmelerin gelişen politik ekonomi modelinin merkezinde yer aldığı kendine özgü bir devlet kapitalizmi biçimi geliştirmiştir. Çin devlet kapitalizmi, özel sektörün gelişmesine izin vermekle birlikte, stratejik sektörlerin doğrudan devlet kontrolünde tutulduğu, sanayi politikası, bankacılık sektörü ve hisse senedi piyasalarında devletin baskın bir konuma sahip olduğu bir modeldir (Naughton ve Tsai, 2015: 3). Endüstriyel kamu teşebbüsleri ve kamu bankacılık sektörü bu stratejik sektörlerinden en önemlilerindendir. Çin'de kamu tekelinde olan piyasanın market ekonomisine entegre edilmesi için Xi Jinping dönemine kadar 4 farklı reform sürecine tabi tutulan KİT'lerden finans sektörü dışındakiler nihai olarak 2003 yılında Devlet Konseyine altındaki Çin Devlet Varlıkları Denetim ve Yönetim Komisyonu (SASAC) bağlanmıştır (Gang ve Hope, 2013: 6). Endüstriyel ve finansal KİT'ler yönetim sorumluluğu noktasında birbirlerinden ayrılsalar bile, Çin devlet kapitalizminin taşıyıcı kolonları olmayı devam ettirmişlerdir. Bankacılık sektörüne bakıldığında ise, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1949 yılından 1978 reform ve açılım dönemine kadar Çin Merkez Bankası (PBoC)[1], ülke bankacılık sektörünün tek aktörü olmuştur. Deng Xiaoping reformlarıyla birlikte bankacılık sektöründeki dönüşüm 1979 yılı itibariyle başlamıştır (Yeung, 2020: 8). İlk reform döneminde dört tane devlet bankasının işleyişleri tekrar düzenlenmiş ve devlet ticari bankaları olarak yeniden kurulmuşlardır. Bunlar; Çin Endüstri ve Ticaret Bankası (ICBC), Çin Bankası (BOC), Çin İnşaat Bankası (CCB) ve Çin Tarım Bankası'dır (ABC) (Yao vd., 2008: 1312). 1992 yılında birtakım sermaye katılımlı ortak bankalar da kurulmuştur fakat devlet ticari bankalarıyla birlikte yapılan sektör-bazlı kategorizasyondan dolayı, bu bankaların devlet bankalarıyla ticari yarışa girme imkanları olmamıştır. Sektör ayrımına göre endüstriyel

[1] Çalışmada kurumların İngilizce kısaltmaları kullanılmıştır.

teşebbüsler CCB ile, çiftçiler ve tarım teşebbüsleri ABC ile, ticaret ya da yabancı sermayeli şirketlerin ise döviz işlemleri için BOC ile çalışmaları zorunlu kılınmıştır (Yeung, 2020: 8). Ayrıca, 1994 yılında kamu politikalarıyla uyumlu çalışacak üç politika bankası kurulmuştur. Bunlar; Çin Kalkınma Bankası (CDB), Çin İhracat-İthalat Bankası (Çin Eximbank) ve Çin Tarımsal Kalkınma Bankası'dır (ADBC). Politika bankaları, ticari devlet bankalarının siyasi finansmanlarını tamamen üstlenmiş ve ticari bankalar sadece iş ve ticaret finansmanı ile ilgilenmeye başlamışlardır. 2003 yılında ise Devlet Konseyine bağlı Çin Bankacılık Düzenleme Komisyonu kurulmuştur (Zhu, 2009: xxv). Çin bankacılık sektörü 1981 yılında yabancı bankalara açılsa bile Çin'in Dünya Ticaret Örgütüne üye olduğu 2001 yılına kadar bu bankaların faaliyetlerine ciddi kısıtlamalar getirilmiştir. 2001'den sonra kısmi olarak esnetilen bankacılık endüstrisine yabancı bankaların tam erişimi ise ancak 2006 yılında mümkün olmuştur. Fakat artan rekabet ulusal bankaların performanslarını ve verimlilik oranlarını arttırmaya teşvik etmiştir (Yao vd., 2008: 1314). Bu yüzden kısmi olarak hem ülke içinde hem de denizaşırı ülkelerde halka arza giden Çin bankacılık sektörünün rekabet gücü artmaya başlamıştır. Fakat 2019 yılı rakamlarına göre Çin devleti, bankacılık sistemindeki toplam Yuan varlığının hala %41'ini kontrol etmektedir (Yeung, 2020: 9). Politika bankaları hala tamamen devlet mülkiyetindeyken, dört büyük devlet ticari bankasında ise Çin devleti yönetim ve operasyon aşamasında en önemli söz sahibidir. Devlet bankaları 78 öncesinde Çin ekonomisinin gelişmesine, 78 sonrası dönemde ise pazar ekonomisine geçişte ülkedeki sosyo-ekonomik ve siyasi istikrarı sağlayan önemli kurumlardan olmuşlardır (Yeung, 2020: 3-9). Hatta 1998 yılına kadar ticari devlet bankalarına sadece Çin endüstriyel kamu iktisadi teşebbüslerine (KİT) kredi verme yetkisi tanınmıştır (Huang, 2003: 126). 2008 ekonomik krizinde KİT'lere Çin hükümeti tarafından tahsis edilen ekonomik teşvik paketi devlet bankacılık sektörü ve endüstriyel KİT'lerin Çin devlet kapitalizminin birbirine besleyen ve destekleyen iki temel unsuru olduğunu gözler önüne sermektedir. KYG'de de benzer şekilde bu iki devlet sektörü bir arada çalışmış ve altyapı projelerini endüstriyel KİT'ler üstlenirken, proje maliyetlerini devlet bankaları finanse etmiştir. Bu iki sektörün KYG etkileşimlerine geçmeden önce devlet bankalarının KYG finansmanında önemli roller oynamasını mümkün kılan ulusal varlık fonlarından bahsetmek önem arz etmektedir. Zira Xi Jinping bu fonları kullanarak KYG projelerinin karşılaştıkları finansal zorlukların üstesinden gelmeye çalışmıştır.

2007 yılında Çin'in döviz rezervi 1 trilyon dolara ulaşmış ve Çin o dönemde dünyadaki en çok döviz rezervine sahip ülke konumuna gelmiştir (China Daily, 2007). Bunun üzerine Çin aynı yıl birikmiş döviz rezervlerini daha karlı bir

biçimde değerlendirmek için Çin Yatırım Kurumu (CIC) adıyla bir ulusal varlık fonu kurduğunu açıklamıştır. Yine aynı yıl, 1997 yılında kurulmuş olan diğer önemli bir finansal yönetim organı Devlet Döviz İdaresi (SAFE), kendi varlık fonu SAFE Yatırım Şirketi'nin (SAFE-IC) finansmanını attırma ve aktivitelerini genişletme kararı aldığını açıklamıştır (Thomas ve Chen, 2018: 290). CIC'in kurulması Çin'in döviz stokunu Amerikan hükümet tahvillerinden diğer denizaşırı yatırım biçimlerine kayacak şekilde çeşitlendirme niyetinin ilk göstergesi olmuştur. Fakat daha da önemlisi bu fon devlet ticari bankalarının sermaye yapısını tekrar düzenlemek amacıyla Çin ulusal bankacılık sistemine yatırım yapmanın ve bu sektörü güçlendirmenin ilk adımı olmuştur (Martin, 2008: 8-9). Her iki varlık fonunun da temel amacı Çin'in döviz rezervine güvenilir yatırım limanları bulmaktır. Fakat aralarındaki temel fark, CIC uluslararası alanda daha çok ticari yatırımlara ve ulusal alanda ticari devlet bankalarına yapılacak yatırımlarla ilgilenirken, SAFE-IC başından beri bir politika fonu görevi üstlenerek, Çin hükümetinin dış politika amaçlarını gerçekleştirmek üzere yatırımlarda bulunmuştur (Thomas ve Chen, 2018: 293).

Çin KYG'de birleşme ve satın almanın yanında mühendislik tedarik ve inşaat sözleşmeleri yoluyla da doğrudan yabancı yatırımlar yapmaktadır. Bu bağlamda, KYG'nin doğrudan Çin tarafından yapılan finansmanı, ulusal varlık fonlarının devlet ticari ve politika bankalarının KYG finansmanlarına sermaye sağlaması ve bu bankaların hem Çin endüstriyel KİT'lerine hem de ya doğrudan KYG ülkelerine ya da özel firmalara ülke garantili krediler sağlaması yoluyla gerçekleşmektedir. Böylelikle, Çin döviz rezervleri, iki ulusal varlık fonu ve devlet bankaları yoluyla, Xi Jinping'in, ihracat girişimi olarak da adlandırılan KYG'ye (Cai, 2017: 12) finansman sağlamakta kullanılmıştır.

2. KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ

Xi Jinping yönetiminin ilk dönemine 2008 ekonomik krizinde devlet teşvikiyle ayağa kaldırılan KİT'lerin performans ve karlılık oranlarının muhasebesinin yapılması damga vurmuştur. Devlet mülkiyetindeki sektörlerin hantallığı ve siyasi patronajın ticari karlılık oranlarını düşürmesi gibi nedenlerle, KİT'lerin verimliliklerini arttırmak ve üretim fazlasına çözüm bulmak Xi Jinping'in hem yolsuzluk karşıtı kampanyasının hem de arz yapısal reformlar adı verilen KİT reformlarının önemli bileşenleri olmuşlardır (Brødsgaard ve Rutten, 2017). Çin KİT'lerinin üretim fazlasının ortaya çıkmasında ise hem ulusal hem de uluslararası faktörler etkili olmuştur. Ulusal alanda Çin toplumunun sosyo-ekonomik refahını sağlayan KİT'lerin üretimlerinin büyük oranda düşürülmesi, işsizliğin artması ve refahın azalmasıyla tetiklenecek bir siyasi istikrarsızlığa yol açacağı için ihtimal dahilinde değerlendirilmemiştir. Fakat Çin'in endüstriyel

kapasitesinin diğer sağlıklı ülke ekonomilerinde olduğu gibi ulusal tüketimle de büyük oranda eritilememesi sorunun iç piyasada çözülmesini imkânsız hale getirmektedir. Uluslararası alanda ise özellikle 2008 krizinden sonra Çin'in temel ihracat pazarı olan ABD, Avrupa ve Japonya gibi gelişmiş ekonomilerin büyüme oranlarının daha fazla tüketime açık kapı bırakmaması sorunu baş göstermiştir. Bu yüzden KYG'nin öncelikle amaçlarından birisi Çin KİT'lerinin üretim fazlasına çözüm bulmak olmuştur (Shang, 2019: 9). Yine 2008 ekonomik kriziyle gündeme gelen bir diğer mesele uluslararası para sisteminin Amerikan doları-merkezli olmasıdır. Dolardaki herhangi bir istikrarsızlığın tüm sistemi etkileyecek bir istikrarsızlığa dönüşmesi, Çin'i sermaye birikimine dayalı ekonomi politikası takip eden pasif bir aktörden yeni yatırım pazarları yaratmayı hedefleyen inovasyona dayalı bir ekonomi-politikasına yönelen ve Renminbi'nin (RMB) uluslararasılaştırılması için çaba sarf eden aktif bir aktör olmaya sevk etmiştir (Cao, 2018: 53).

Xi Jinping tarafından 2013 yılında ortaya atılan KYG'nin kara yolu "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" deniz yolu ise "21.yüzyıl Deniz İpek Yolu Kuşağı" olarak adlandırılmış ve her iki ipek yoluna birlikte Kuşak ve Yol Girişimi adı verilmiştir. Çin'in KYG vizyonu toplamda altı tane ekonomik iş birliği koridorundan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, Kazakistan, Rusya ve Belarus üzerinden Rusya'nın halihazırdaki Trans-Siberya demiryolunu kullanarak Çin'i Avrupa'ya bağlayan Yeni Avrasya Kara Köprüsüdür. İkincisi bir step yolu olan ve Moğolistan'ın altyapısının geliştirilerek Çin ile Rusya arasında bir ekonomik merkez haline getirme amacı güden Çin-Moğolistan-Rusya Koridoruyken, üçüncü ise Orta Asya ülkeleri üzerinden İran ve Türkiye geçişiyle Avrupa'ya bağlanan ve kara ipek yolunun önemli bir bileşeni olan Çin-Orta Asya-Batı Asya Koridorudur. Deniz İpek Yolu kapsamında yer alan koridorlar ise deniz ve kara ipek yollarının birleşim noktasındaki Çin-Hindiçini Yarımadası Ekonomik Koridoru, KYG'nin amiral projesi olarak nitelendirilen Çin-Pakistan Koridoru ve Hindistan'ın yer almayı reddetmesi üzerine kısa vadede hayata geçirilmesi mümkün görülmeyen Çin- Bangladeş-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridorudur. KYG'nin Çin ile girişim ülkeleri arasında öngördüğü işbirliği alanları ise şöyledir; siyasi koordinasyon, altyapıların bağlantılandırılması, engelsiz ticaret, finansal bütünleşme ve inisiyatifte yer alan ülkelerin toplumları arasında kültürel bir bağ kurulması (Wang, 2019: 480-542).

KYG ilan edildiği günden bugüne Çin ile 68 ülke arasında ikili mutabakat anlaşmaları imzalanmıştır. Çin'in Avrupa, Afrika ve Asya'yı birbirine bağlayan enerji, ulaşım ve telekomünikasyon altyapı projelerine yapacağı yatırımın ise 8 trilyon doları bulması beklenmektedir (Hurley vd., 2018: 1). Asya'nın 2030 yılına kadar 26 trilyon dolar altyapı yatırımına ihtiyacı olduğu göz önünde

bulundurulursa (OECD, 2018: 3), KYG'nin bu boşluğun bir kısmını doldurmak için önemli bir aday olduğu söylenebilir. Çin ile Asya kalkınmasını buluşturan önemli bir nokta, Çin'in KİT'lerin üretim fazlasını eritecek donanıma yani altyapı yatırımlarına öncelik vermesidir. Bu bağlamda Çin KYG'yi kazan-kazan girişimi olarak nitelendirmiş ve Çin kalkınmasının ya da Çin Rüyasının tüm gelişmekte olan ülkelerin rüyalarını içine alan bir dünya rüyası olduğunu açıklamıştır (Yang, 2013). Fakat pek çoğunun gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler grubuna dahil olduğu KYG ülkelerinin sosyo-ekonomik kalkınmaları için ihtiyaç duydukları altyapı projelerini ne öz sermayeleriyle ne de uluslararası fonlara erişim yoluyla finanse edebilecek durumları yoktur (CLC, 2018: 5). 68 KYG ülkesi içerisinde sadece 35 tanesi uluslararası kredi derecelendirme kuruluşları tarafından yatırım yapılabilir ya da yatırıma yakın seviyede ülkeler olarak değerlendirilmiştir (Hurley, vd., 2018: 6). Daha da önemlisi kredi notu yatırım yapılabilir seviyede olmayan Laos, Kırgızistan, Pakistan ve Cibuti gibi ülkelerin KYG için önem arz eden ülkeler olması, Çin'in hem girişimin altyapı inşaatlarını hem de bunların finansmanı üstlenmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu yüzden Xi Jinping, hem ulusal varlık fonlarını hem de devlet bankalarını, küresel altyapı projesinin finansmanı için seferber etmiştir.

3. KUŞAK VE YOL FİNANSMANI

2019 yılı itibariyle Çin doğrudan KYG ülkeleri ve dolaylı yoldan KYG'nin parçası olan 136 kadar ülkeyle işbirliği muhtırası imzalamıştır. Ayrıca devlet ikili anlaşmalarının yanında 30 kadar uluslararası örgüt KYG'nin inşasında Çin ile ortak çalışmayı kabul etmiştir (Liu, vd., 2020: 137). Doğrudan KYG'nin geçiş güzergahlarında bulunan 68 ülke dünya nüfusunun üçte ikisini oluştururken aynı zamanda GSMH bakımından dünya gelirinin üçte birinden fazlasına sahiptirler (Chan, 2016: 171). Fakat girişimin kapsamı ve büyüklüğü dikkate alındığında küresel bir altyapı yatırım projesi olan KYG'nin inşa ve finansman aşamasında özel sektörün ya da çok taraflı finansal kuruluşların katılımıyla büyüyen bir yapı olduğunu söylemek mümkün değildir. 2019 Nisan itibariyle tamamlanan ve devam eden 3.120 KYG projesinin inşa aşamasında 80'den fazla Çin merkezi KİT'i yer almıştır. Toplam proje sayısının yüzde 60'ına ulaşan bu rakam, proje değeri bakımından ise yüzde 80 gibi bir orana tekabül etmektedir. Yani özel sektör ve çok taraflı finansal kuruluşlar proje değeri açısından sadece yüzde 20'lik bir oranda KYG'de yer almışlardır (He, 2019: 12). Bu rakamlar aynı zamanda toplam proje değerinin yüzde 80'lik bir kısmının doğrudan Çin tarafından finanse edildiğini göstermektedir. KYG finansmanın da yer alan ulusal varlık fonları, devlet politika ve ticari bankaları gibi halihazırdaki finansal kuruluşların yanında, aynı zamanda KYG'le kurulan İpek Yolu Fonu (SRF) gibi hükümet varlık fonları, Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB) gibi çok taraflı bir kalkınma bankası ve Çin

hükümeti ve KYG'de yer alan ülkelerin hükümetlerinin arasında ortak finanse edilen iki ya da çok taraflı fonlarda, projelerin finansmanında önemli roller oynamaktadırlar.

Çin'in KYG finansmanına sağladığı sermaye doğrudan ya da dolaylı olarak büyük oranda ya ulusal varlık fonları olan CIC ve SAFE'den ya bunların farklı yatırım platformlarından ya da bu fonların kontrolünde olan devlet politika ve ticari bankalarının sağladıkları KYG kredilerinden gelmektedir. Dört devlet ticari bankasında CIC çoğunluk hissesine sahip yani hâkim hissedarken, politika bankası CDB'nin ise %35'ine CIC, %27'lik hissesine ise SAFE-IC sahiptir. Devlet bankaları içerisinde sadece Çin Eximbank'a Çin Merkez Bankası tarafından finansman sağlamaktadır (Thomas ve Chen, 2018: 294). Ulusal varlık fonları KYG finansmanın arka planında yer alırken, görünürdeki aktörler devlet bankaları olmuştur. Buna göre devlet ticari ve politika bankaları KYG finansmanının doğrudan %81'ini sağlarken, Çin hükümeti sponsorluğundaki ikili işbirliği fonlarının yüzde 2'sini, KYG tahvillerinin %4'ünü sağlamaktadır. Böylelikle KYG finansmanının toplam %87'si devlet bankaları tarafından sağlanmaktadır. Kalan %13'lük kısmının ise %9'u özel teşebbüsler, %2'si çok taraflı finansal kuruluşlar ve son %2'lik kısmı ise SRF tarafından karşılanmaktadır (He, 2019: 13).

KYG'nin ilk evresi ticari kriterlerin fazla dikkate alınmadığı hükümetler arası anlaşmalarla yürüyen bir evre olmuştur. Bu aşamada ilk olarak Çin politika bankalarından CDB ve Çin Eximbank, daha sonra tartışmalara yol açacak, detaylarının çok da şeffaf olmadığı birtakım projelere finansman sağlamışlardır (Poenish, 2019). CDB ve Çin Eximbank Çin'in denizaşırı altyapı pazarında önemli başarılar elde etmesinin arka planındaki aktörlerdir. Hatta CDB, bugün dünyadaki en büyük kalkınma bankasıdır (Chan, 2016: 187). Bir devlet politika bankası olarak CDB, KYG kapsamında stratejik planlama danışmanlığı, proje inkübasyonu ve diğer bütünleştirilmiş finansal hizmetleri sunmaktadır (Liu, 2018: 9). CDB 2013'ten bugüne kadar ulaştırma, enerji ve diğer endüstrilerle ilgili 600'dan fazla projeye, 190 milyar dolardan fazla finansman sağlamıştır (Reuters, 2019a). Çin Eximbank ise, kara yolu, demiryolu, liman, elektrik ve iletişim altyapılarıyla ilgili 1800 KYG projesine 149 milyar doların üstünde finansman sağlamıştır (Reuters, 2019b). CDB ve Çin Eximbank toplamda KYG finansmanının %45'ini sağlayarak, girişimin en büyük finansman kaynakları olmuşlardır (He, 2019: 13).

4 büyük ticari devlet bankasından, Çin'in en büyük denizaşırı bankası olan BOC, 2019 yılı itibariyle 600'den fazla KYG projesine 140 milyar dolardan fazla kredi ve finansman sağlamıştır (Xinhuanet, 2019). Ticari bankaların içinde KYG

finansmanın diğer önemli bir aktörü ise ICBC'dir. ICBC 441 projeye 114 milyar dolarlık bir kredi imkânı sunmuştur. Devlet ticari bankaları içinde kredi imkanlarının birçoğunu ICBC ve CDB sunarken, CCB ve ABC daha küçük ölçekli projelere toplamda 32 milyar dolar kredi sağlamışlardır (He, 2019: 13).

KYG finansmanındaki temel aktörler devlet bankalarıdır. Fakat Çin hükümeti doğrudan KYG finansmanı için 2014 yılında SRF adında bir ulusal varlık fonu da kurmuştur. 40 milyar dolarlık bir kaynak ayrılan SRF'nin kurulmasında SAFE önemli roller oynamıştır. 2014 yılında SAFE, Buttonwood Yatırım Platformunu kurmuş ve SAFE'nin SRF'ye sermaye sağlaması bu yatırım platformu aracılığıyla olmuştur (He, 2019: 13). Buna göre, Buttonwood %65'lik sermaye katılımıyla fonun en büyük finansörü olurken, CIC %15, Çin Eximbank %15 ve CDB %5 oranında katkı sağlayarak fonun hayata geçirilmesine katkıda bulunmuşlardır (Silk Road Fund). KYG'nin toplam finansmanının sadece yüzde 2'lik kısmını karşılayan SRF, 2017 yılında Çin hükümetinden bu fona sağlanan 14,7 milyar dolarlık daha sermaye aktarımıyla, 2018 yılı itibariyle 30 projeye 11 milyar dolarlık bir kredi sağlamıştır (He, 2019: 14). SRF'nin bugüne kadar finansman sağladığı önemli projeler ise şunlardır: Rusya'nın Yamal sıvılaştırılmış doğalgaz projesi, Pakistan'ın Karot hidroelektrik santrali ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin, konsantre güneş enerjisi ve Hassyan temiz kömür santrali projeleridir (Xie, 2019).

SRF dışında, ikili ya da çok taraflı olarak kurulmuş ya doğrudan KYG finansmanı için ya da daha önceden kurulmuşsa bile KYG'ye entegre edilen Çin ile girişim ülkeleri arasında ortak kurulmuş birtakım fonlarda mevcuttur. Bu fonlar ortak finansman sağlama amacıyla kurulmuş olsa bile yine büyük bir kısmı Çin devlet bankaları tarafından finanse edilen fonlardır.

Bunlardan dikkate değer olanları, Çin-ASEAN (Güneydoğu Asya ülkeleri Birliği) Yatırım İşbirliği Fonu, Çin Merkez ve Doğu Avrupa Yatırım İşbirliği Fonu, Çin-Avrasya Ekonomik İşbirliği Fonu, Rusya-Çin Yatırım Fonu ve Çin-Afrika Kalkınma Fonu'dur (He, 2019: 14). Güneydoğu Asya bölgesindeki altyapı, enerji ve doğal kaynak yatırımlarına finansman sağlayan Çin-ASEAN yatırım fonunun ana finansörü Çin Eximbank olmakla birlikte diğer ulusal ve yabancı kurumsal yatırımcıları da bulunmaktadır (China-Asean Fund). Çin Merkez ve Doğu Avrupa Yatırım İşbirliği Fonu ise Macar Eximbank ve Çin Eximbank tarafından finanse edilen ve bölge ülkelerinin sürdürülebilir kalkınmalarına katkıda bulunmayı amaçlayan bir fondur (China-CEE Fund). Çin-Avrasya Ekonomik İşbirliği Fonu yine devlet bankalarından BOC ve Çin Eximbank'ın ortak finansörlüğünde hayata geçirilen ve özellikle ipek yolu ekonomik kuşağının inşasında önemli roller alacağı düşünülen bir sermaye yatırımıdır (Liu, 2018: 10).

Ağırlıklı olarak Çin tarafından finanse edilmeyen tek fon olan Rusya-Çin yatırım fonuna ise Rusya doğrudan yatırım fonu ve CIC eşit olarak sermaye sağlamaktadır (RCIF). Çin-Afrika Kalkınma Fonu ise tamamen CDB tarafından finanse edilmektedir (CadFund). Çoğunlukla Çin hükümeti sponsorluğunda kurulan bu fonlar, SRF gibi KYG finansmanına sadece yüzde 2'lik bir katkı sağlamaktadırlar.

KYG'de yer alan çok taraflı kalkınma bankaları, KYG finansmanının küçük bir parçasını oluşturmalarına rağmen, en azından doğrudan Çin tarafından yönetilen bu girişimin şeffaflık kazanmasına uzun vadede daha büyük katkılar yapabileceklerdir. Örneğin, çok taraflı kalkınma bankaları girişimin proje inşa ve finansman aşamasının daha şeffaf bir biçimde uluslararası kamuoyuna iletilmesi hususunda önemli roller oynayabilirler. Bu bağlamda KYG'ye finansman sağlayan çok taraflı kalkınma bankaları AIIB ve BRICS ülkeleri tarafından kurulan Yeni Kalkınma Bankası'yken (NDB), uluslararası finansal kuruluşlar arasında ortak işbirliği modeliyle KYG finansmanına katkıda bulunan diğer bankalar Dünya Bankası (WB) ve Asya Kalkınma Bankası (ADB)'dır (CLC, 2018: 12-14).

AIIB, 2015 yılında, 37 bölge ülkesi ve 20 bölge dışı ülkenin dahil olduğu 57 kurucu üyeyle Çin'in inisiyatifiyle kurulmuştur. 2020 itibariyle 102 ülkenin üye olduğu AIIB, WB'den sonra dünyanın en büyük ikinci çok taraflı kalkınma bankası olmuştur (AIIB). AIIB, doğrudan KYG finansmanı için kurulmasa bile, AIIB'nin kredi notunun Çin'in bireysel ülke notundan daha yüksek olması ve daha düşük maliyetlerle borç verebileceği gibi faktörler, AIIB'yi KYG projeleri içinde cazibe merkezi haline getirmektedir. Ayrıca WB'nin 2008 ekonomik krizi sonrası, donanım projelerinden ziyade hafif varlıklı ya da mülksüz işletmecilik modeli olarak da bilinen teknolojik yatırımlara daha çok önem vermesi, gelişmekte olan ülkelerin altyapı ihtiyaçlarının karşılayacak finansman konusunda büyük bir boşluk ortaya çıkarmıştır (Chan, 2016: 174). Bu yüzden AIIB, KYG dışında kalan ülkelere de eşit oranda kredi sağlamakla birlikte esas olarak yine altyapı boşlukları olan KYG ülkelerinin faydalandığı bir kalkınma bankasıdır. 2019 yılına kadar AIIB, 16 ülkede 40 projeye 8 milyar dolar tutarında kredi sağlamıştır (Wang, 2019). Kredi verilen ülkeler yine çoğunlukla KYG ülkeleri olsa bile toplam KYG finansmanın sadece yüzde 1'i AIIB tarafından karşılanmıştır. Diğer birçok taraflı kalkınma bankası olan NDB'nin KYG finansmanı ise yine 8 milyar dolar civarı olmakla birlikte, kredilerin büyük bir kısmından Çin, Hindistan ve Rusya yararlanmıştır (He, 2019: 15). Bu yüzden bu bankanın KYG finansmana sadece kendi üyeleri özelinde katkı yapacağı tahmin edilmektedir (Chan, 2016: 186).

Ortak işbirliği modeliyle KYG finansmanında katkıda bulunan WB ise Uluslararası İmar ve Kalkınma bankası aracılığıyla girişimin projelerine kredi sağlamaktadır. WB, KYG kapsamında AIIB, SRF ve devlet politika bankalarıyla işbirliği yapmaktadır. WB dışında, ADB'de özellikle Güneydoğu Asya bölgesinde AIIB ile ortak KYG projelerini finanse etmektedir. 2020 yılı itibariyle AIIB'nin diğer kalkınma bankalarıyla ortak finanse ettiği proje sayısı 68'i bulmuştur ve bunların büyük bir çoğunluğu KYG ülkelerindedir (AIIB). Fakat yine çok taraflı kalkınma bankalarının KYG finansmanındaki rolü yüzde 2'nin üstüne çıkamamıştır. Sonuç olarak, KYG en azından şimdilik büyük oranda Çin devleti tarafından finanse edilmektedir. Çin'in KYG finansmandaki özgül ağırlığı, büyük miktarlarda devlet borçlanmasına giden girişim ülkeleriyle Çin arasındaki ikili ilişkileri ve dünyadaki geleneksel yatırım modellerini kökünden değiştirecek gibi görünmektedir.

4. BORÇ TUZAĞI MI?

Çin'in KYG finansmanında özel teşebbüs katılımına ayrılan pay sadece yüzde 9'dur. Fakat KYG'de devlet bankaları finansmanından yararlanan özel şirketler yine büyük oranda Çin şirketleri olmuştur. Huawei, e-ticaret devleri Alibaba ve Tencent, otomotiv şirketi Geely, tüketici elektroniği şirketi TCL ve ağır ekipman üreticisi Sany, Çin tarafından KYG'de finanse edilen önemli şirketlerdendir (He, 2019: 12). Çin şirketleri dışında Çin'in finanse ettiği KYG projelerine dahil olan çok uluslu şirketlerde vardır. Fakat bunların KYG'ye dahil olması yine Çin KİT'leriyle kurdukları ortak girişimler ya da bu KİT'lerle hizmet ve donanım tedariki sağlamaları hususunda yaptıkları işbirlikleri üzerinden mümkün olmaktadır. Bugüne kadar KYG projelerinden Çin şirketleriyle ortak girişim yoluyla en çok yarar sağlayan çok uluslu şirketler ABD'nin elektronik devi General Electric (GE) ve Münih merkezli mühendislik ve elektronik devi Siemens AG'dir. GE Çin devlet teşebbüsü Sinomach başta olmak üzere 30'dan fazla Çin şirketi ile 70'ten fazla KYG pazarında ortaklık yapmıştır (HSBC, 2018). KYG kapsamında finansmanı Çin devlet bankaları tarafından yapılan ve neredeyse tüm projelerde ağırlıklı olarak yer alan Çin KİT'leri ise şunlardır: Çin İletişim İnşaat Grubu, Çin Devlet İnşaat Mühendislik Şirketi, Enerji mühendislik şirketi PowerChina, Çin devlet ağır sanayi grubu Sinomach, Çin Demiryolu İnşaat Grubu, Çin Ulusal Petrol Şirketi CNPC, Çin Elektrik Dağıtım devi State Grid ve dünyanın büyük liman operatörü şirketlerinden COSCO Pacific ve China Merchant Group'tur (Baker McKenzie, 2017: 8). Çin KİT'lerinin önemi hem KYG'nin altyapı projelerini üstlenmeleri hem de bunları yaparken Çin devlet bankaları tarafından finanse edilmelerinden gelmektedir. Çin KYG ülkelerindeki altyapı projelerinin finansmanı için ya doğrudan ülkeye ya o ülkelerin kamu teşebbüslerine ya da kısıtlı olmakla birlikte özel teşebbüslere kredi olanakları

sunmaktadır. Fakat girişime özel sektör katılımının bile Çin devlet teşebbüsleriyle ortak girişimler üzerinden sağlanması ve KYG ülkelerine sunulan altyapı projelerinin neredeyse tamamının ülke veya ülke garantili tavizli ve ticari krediler veya ihracat kredileri yoluyla finanse edilmesi, KYG'de yer alan ülkelerin borç sürdürebilirliğinin olup olmadığı tartışmalarını başlatmıştır (Hurley, v.d., 2018: 9). Çin KİT'lerinin KYG'deki önemi sadece altyapı projelerini üstlenmeleri değil aynı zamanda demiryolu ve liman gibi altyapı projeleriyle Çin bankalarına borçlanan ülkelerin, borçlarını ödeyememeleri durumunda, bu KİT'lerin işletme hakkı ve satın alma gibi yollarla borçlu ülkelere tekrar yatırım yapmalarıdır. Sri Lanka hükümetinin Hambantota limanının inşası için Çin Eximbank'tan aldığı borçları ödeyemediği için, limanı 99 yıllığına Çin devlet teşebbüsü China Merchant Holding'e kiralaması bunun en önemli örneklerindendir (Xu, 2019). Bu yüzden eğer KYG bazı ülkeler için bir borç tuzağına dönüşüyorsa, bu dönüşüme imkân sağlayan iki önemli aktör Çin endüstriyel KİT'leri ve devlet bankalarıdır. KYG'nin hem finansman hem proje inşa hem de inşa sonrası büyük oranda Çin devlet desteğiyle ayakta tutulması, borçlarını geri ödeyemeyen ülkelerin Çin tarafından egemenlik haklarının ihlallerine varan noktalarda siyasi bir faturasının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Financial Times, 2017). KYG kapsamında ödenmemiş borç miktarının %70'ten (%31,5'le CDB'ye ve %40 oranında Çin Eximbank'a) fazlasının Çin devlet politika bankalarına olması (Liu, vd., 2020: 140), KYG'nin uzun vadede ikili ilişkilerde daha çok siyasi problemlere yol açacağını göstermektedir.

Çin KYG'nin inşası için, karşılıksız yardım, faizsiz kredi, tavizli ve alıcı kredilerini de içeren tercihli krediler ve ticari krediler başta olmak üzere geniş bir yelpazede yardım ve kredi imkanları sunmaktadır. Tercihli krediler diğer ülkelerde de olduğu gibi ülke garantisi gerektiren ve 20 yıla kadar varan bir geri ödeme planıyla, sadece Çin Eximbank tarafından verilmektedir (Liu, vd., 2020: 139). Girişimdeki ülkelerin Çin'e olan dış borçlarının, bu ülkeleri borç sıkıntısına sokma durumu diğer banka ve ulusal varlık fonlarının verdikleri kredilerden ziyade genellikle ülke garantili tavizli krediler yani Çin Eximbank kredilerinden kaynaklanmaktadır.

KYG borçlanmasından dolayı borç sıkıntısı yaşayan ülkelere geçmeden önce borç tuzağı kavramının ortaya çıktığı sosyal bağlamı analizi etmek önemlidir. Çin'in borç tuzağı diplomasisi kavramı Ocak 2017'de Hindistan'daki bir düşünce kuruluşu tarafından Çin'in bir çeşit stratejik avantaj ya da varlık ele geçirmek için kasıtlı olarak ülkeleri bir borç ağına sıkıştırdığı iddiasının kavramsal karşılığı olarak ortaya atılmıştır (Brautigam, 2020: 2; Chellaney, 2017). 2017'den itibaren sıkça tartışılmaya başlanılan borç tuzağı kavramı özellikle ABD tarafından Çin'in KYG ile amacının ekonomik yolla politik etki sağlamak olduğu ve uluslararası

ticaretin kurallarını değiştirmek istediği gibi birtakım eleştirilerle yayılmaya devam etmiştir (Johnson, 2018). Bu eleştirilen başlamasında özellikle Avrupa'da Yunanistan'ın Pire, Hint Okyanusunda ise Sri Lanka'nın Hambantota ve Pakistan'ın Gwadar limanlarının kiralama, birleşme ve satın alma gibi yollarla büyük hisselerinin, China Merchant Group ve COSCO Pasifik gibi liman operatörü Çin KİT'lerinin eline geçmesi önemlidir. Böylelikle Çin'in liman yatırımlarını KYG ve KYG borçlanması yoluyla sadece ekonomik değil aynı zamanda askeri ve stratejik amaçlar doğrultusunda da kullanabileceği endişesi ortaya çıkmıştır. (Economist, 2020). Peki gerçekten Çin KYG ülkelerini borç tuzağına kasıtlı olarak mı çekmektedir? Hurley, Morris ve Portelance'in hazırladığı çalışmaya göre 68 KYG ülkesinin 23 tanesinin ekonomik dayanıklılık düzeyleri düşüktür ve bunların 10-15 kadarının ek KYG borçlanmaları yapmaları durumunda borç sıkıntısına düşmeleri kaçınılmaz görünmektedir (Hurley, v.d., 2019: 11). Yine bu çalışmada KYG borçlanmasından önce de ekonomik sıkıntıları olan ülkelerde Çin'in KYG borçlanmasıyla sistematik olarak bir borç ağı yaratmak gibi bir niyeti olmadığı ifade edilmektedir. Fakat zaten ekonomik olarak borç sıkıntısı yaşamaya yatkın olan ülkelerdeki KYG borçlanmalarının kaçınılmaz sonu hazırladığı bir gerçektir (He, 2019: 5). Çalışmada uzun vadede ekstra KYG borçlanmalarıyla borç sıkıntısı yaşayabilecek 8 ülke (Cibuti, Maldivler, Laos, Karadağ, Moğolistan, Tacikistan, Kırgızistan, Pakistan) mercek altına alınmaktadır. Çin'in tek denizaşırı askeri üssüne ev sahipliği yapan Cibuti'nin dış borçlanmasının KYG'yle birlikte GSMH'sının yüzde 85'ine ulaşması ve borçlanmanın büyük bir kısmının hükümet-garantili kamu teşebbüslerinin Çin Eximbank'tan aldığı kredilerden oluşması (He, 2019: 16), Cibuti'yi borç tuzağı retoriğinin temel ülkelerinden biri haline getirmiştir. Maldivler 'in havaalanı ve köprü gibi mega projelerinin Çin tarafından tavizli krediler yoluyla finanse edilmesi, yine Çin Eximbank tarafından finanse edilen Laos-Çin demiryolunun, Laos'un GSMH'sının neredeyse yarısına tekabül etmesi, Çin'in küçük ve az gelişmiş ülkelerin ödeyebileceklerinin çok üstünde projelere finansman sağladığının örneklerindendir (Hurley vd., 2018: 17). Karadağ'ı Balkan ülkeleriyle bağlayan mega otoban projesini yine Çin Eximbank finanse etmiştir. Fakat Karadağ'ın diğer ülkelerden farkı projenin ilk fazının bile ülkenin GSMH'sının yüzde 25 üstünde olmasıdır (Hurley vd., 2018: 18**)**. Moğolistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Pakistan'ın ise yine dış borçlanmalarının büyük bir kısmını Çin Eximbank'a olan KYG borçlanmaları oluşturmaktadır (He, 2019: 16-19). KYG borçlanmasıyla uzun vadede borç sıkıntısına düşecek kara ipek yolu ülkeleri dışında, borç tuzağının gerçek bir tehdit algısına dönüştüğü örnekler genellikle deniz ipek yolunda konumlanmış ve Cibuti gibi Kızıldeniz'in Hint Okyanusuna açıldığı, Sri Lanka, Pakistan ve Myanmar gibi Hint Okyanusunda konumlanmış ülkelerdir. Hindistan Çin'in KYG vizyonunda yer almasına rağmen Çin ile KYG'

de işbirliği yapmayı kabul etmeyen tek ülkedir. Daha önemlisi Çin'i ekonomik sebepler dışında KYG'yi hayata geçirmeye teşvik eden şey Barack Obama döneminde ABD'nin Asya Mihveri stratejisiyle Hint Okyanusunda Hindistan'ı bir mevzi olarak kullanarak Çin'i çevrelemeye çalışmasıdır (Burgess, 2015). Dönemin ABD Dış İşleri Bakanı Hillary Clinton'ın yeni Asya-Pasifik olarak Hint-Pasifiği kavramını gündeme getirmesi, Çin'in yükselişinin bölgede Hindistan ve ABD'nin işbirliğiyle dengelenmeye çalışıldığı yorumlarına yol açmıştır (Pan, 2014: 454). Çin için Hint Okyanusunun önemi, Hint Okyanusu boyunca sıralanmış deniz ulaştırma yollarının Çin gibi büyük bir ekonominin hem enerjiye ulaşımında hem de onu dünya bağlayan deniz ticaretinde kritik bir coğrafi nokta olmasından kaynaklanmaktadır. Çin'in enerji taşımacılığında, Umman denizi ile Basra Körfezini birbirine bağlayan Hürmüz Boğazından Hint Yarımadasının Bengal Körfezine ve oradan da Malakka Boğazına uzanan önemli ikmal noktaları, Hint Okyanusunu Çin'in enerji güvenliği için vazgeçilmez bir deniz yolu haline getirmiştir (Brewster, 2015: 49). Bu yüzden Çin özellikle Hint-Pasifiği retoriğinden sonra, Hint Okyanusunda Amerikan donanma varlığına karşı Cibuti'den sonra ikinci deniz üssünü Hint okyanusunda kurulması gibi birtakım stratejik hamlelerde bulunma yoluna gitmiştir. (Brewster, 2018) Bu bağlamda, Sri Lanka Hambantota ve Pakistan Gwadar derin deniz limanlarının, KYG borçlanmasından dolayı Çin KİT'lerine kiralanması, Çin'in askeri deniz üsleri kurma projesinin ilk adımları olarak değerlendirilmiştir. Borç tuzağı kavramının ortaya çıkışında da etkili olan Hambantota limanının 2017 yılında China Merchant Group'a (CMG) kiralanması bunun ilk örneğidir. Sri Lanka Hambantota limanının inşası için Çin Eximbank'dan bir kısmı KYG'den önce olmak üzere 5 farklı kredi almıştır. 2017 yılında kredileri ödeyemeyecek duruma gelen Sri Lanka hükümeti, limanı ve liman etrafındaki yaklaşık 60 km² alanı, 1.2 milyar dolar karşılığında 99 yıllığına CMG'ye kiralamıştır (Behuira, 2018: 173). Çin'in bu anlaşma karşılığında hem Sri Lanka'nın borçlarını silmesi hem de liman işletmesi için tekrar bir ücret ödemesi, anlaşmanın borç-öz sermaye takası olarak değerlendirilmesine yol açmıştır (He, 2019: 20). Fakat ne borç ne de kiralama anlaşmalarının şeffaf olmaması farklı yorumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin kiralama anlaşmasının bir borç-öz sermaye takası olmadığı, Çin Eximbank'ın borçları silmediği, limanın sahiplik değişiminin söz konusu olmadığı ve hatta liman kira anlaşmasından gelen paranın Çin Eximbank borçlarını kapatmak için değil ülkenin döviz rezervlerini güçlendirmek için kullanıldığı gibi birtakım iddialar (Moramudali, 2020), KYG'nin en büyük probleminin aslında şeffaf olmaması olduğunu gözler önüne sermektedir. Sri Lanka'nın Çin Eximbank'a olan borçları toplam ülke dış borcunun sadece yüzde 10'unu oluşturmasına rağmen, zaten oldukça borçlu olan küçük bir ekonominin, kısa bir sürede bu kadar büyük bir altyapı yatırım borcunu ödeyemeyeceğini ve

borç krizine sürükleneceğini tahmin etmek güç değildir (He, 2019: 20). Her ne kadar Çin ve Sri Lanka inkâr etse de Hambantota anlaşmasında, bu derin deniz limanının askeri amaçlar için kullanılabileceği gibi bir ibarenin bulunduğu iddiaları, Çin'in KYG yatırımlarının ekonomik karlılık ya da verimliliği değil siyasi amaçları önceledeği şüphesini doğurmaktadır (Katoch, 2018).

Hambantota dışında Pakistan'ın Gwadar limanı da Çin'in Hint Okyanusu stratejisinde önemli bir yerde konumlanmaktadır. Gwadar limanının askeri üsse dönüştürülmesi ve Çin Halk Kurtuluş Ordusunun Umman denizinde kalıcı bir varlık kazanması yine Çin'in KYG ile ulaşmaya çalıştığı stratejik amaçlar arasında değerlendirilmektedir (Kanwal, 2018). Pakistan 2015 yılında Gwadar limanı ve liman etrafındaki 80 km² alanı 43 yıllığına Çin kamu teşebbüsü China Overseas Holding Company'ye kiralamıştır (Yahya, 2019: 4). Hürmüz Boğazının yakınındaki Gwadar limanı, Çin'in enerji ithalatında ve enerji taşımacılığında Malakka boğazına olan bağımlılığını azaltacak alternatif bir rota olarak düşünülmektedir. Ayrıca Gwadar'ın Cibuti ve Hambantota ile birlikte Çin'in Hint Okyanusundaki ABD-Hindistan ittifakını dengeleyecek bir liman yatırımı olduğunu da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru kapsamında 62 milyar dolar değerinde olduğu tahmin edilen projelerin, yüzde 80'inin Çin tarafından finanse edileceği açıklanmıştır (He, 2019: 19). Yine büyük bir kısmı Çin Eximbank tarafından üstlenilen finansmanın Pakistan'ın ödeme gücünün çok üstüne olması, Pakistan'ın da yakın zamanda borç sıkıntısıyla karşı karşıya kalacağını göstermektedir (Haqqani, 2020).

Fakat Pakistan ve Sri Lanka gibi borç sıkıntısı yaşayan ülkeler dışında, KYG projelerinin ulusal ekonomilerine zarar vereceği gerekçesiyle projeleri iptal eden ülkelerde vardır. Örneğin, 2018 Malezya seçimlerinde Çin destekli KYG projelerini şeffaf olmadığı ve yerel ekonomiye katkısı bulunmadığı gerekçeleriyle eleştiren muhalefet lideri Mahathir Mohamad, ayrıca KYG projeleri yoluyla Malezya'ya akın eden Çinli işçi göçünü de seçimlerde ülke siyasetinin gündemi yapmayı başarmıştır (Liu ve Lim, 2019: 226). Bu yüzden 2018 seçimlerinden zaferle çıkan Mahathir'in Çin ziyaretinin hemen akabinde ECRL Doğu Yakası Demiryolu Bağlantısı ve Trans-Sabah ve Multi-Product doğalgaz boru hattı projelerini iptal etmesi sürpriz olmamıştır (Berger, 2018). Ayrıca KYG projelerindeki yolsuzluklar, Mahathir'in selefi Najib Razak'a karşı başlatılan yolsuzluk soruşturmalarında da önemli yer tutmuştur (Doig, 2019). Yani projelerin durdurulmasında sadece ekonomik olarak Malezya'nın karşılayabileceğinin üstünde maliyetlerin olması değil aynı zamanda bir önceki iktidarın KYG projeleri üzerinden elde ettikleri kazanç kaynaklarını kesmek amacı da vardır (Liu ve Lim, 2019: 230). Fakat ECRL projesinin maliyetinin, Çinli üstlenici firma tarafından üçte bir oranında düşürülmesi sonucu bir yıl sonra

tekrar başlatılması (Shukry, 2019) bazı ülkelerin Çin'in borç tuzağına düşmekten kaçınabileceğinin en önemli örneğidir. Bu yüzden, Çin'in borç tuzağını aslında şeffaf olmayan bir girişimin, iktidarın yetkilerinin siyasi hesap verebilirlikle sınırlanmasının her zaman mümkün olmadığı ülkelerde yolsuzlukla birleşerek ortaya çıkan bir durum olarak tanımlamak mümkündür.

5. SONUÇ

Altyapı finansmanı genellikle ülke garantili krediler yoluyla sağlanmaktadır. Finansmanı sağlayan kurumun aynı zamanda ya bir ülke ya da ülkeyle organik bağı olan bir finans kuruluşu olması, ikili siyasi ilişkileri büyük oranda etkileyebilecek bir bağımlılığa yol açmaktadır. Bu bağlamda, KYG borçlanmasının borç tuzağı olarak değerlendirilmesine yol açan iki önemli nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki Çin'in KYG finansmanın yüzde 80'inden fazlasının Çin devlet ticari ve politika bankaları ve ulusal varlık fonları tarafından sağlanmasıdır. İkinci nokta ise KYG borçlanmalarını ödeyemeyen ülkelerle Çin kamu teşebbüsleri arasında borç-öz sermaye takası anlaşması yoluyla projelerin tekrar finansmanının yapılmasıdır. Çin'in gelişmekte olan ülkeleri ödeyebileceklerinin çok üstünde proje borçlanmalarına soktuğu ve karşılığında Çin için önemli olan stratejik noktaları ele geçirdiği retoriği Hambantota ve Gwadar gibi Hint Okyanusunda konumlanmış derin deniz limanları üzerinden okunduğunda sağlam bir temele oturmaktadır. Fakat sadece liman yatırımları bütün bunların arkasında aslında KYG'nin borç tuzağına dönüşmesini bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde tetikleyen yapısal problemler olduğu gerçeğini gizleyememektedir. Bu noktada devlet-yatırım modeli aynı ulusal ekonomik sistemde olduğu gibi, uluslararası alanda da ticari kaygılardan çok siyasi iktidarın bekasına önem veren, borç ve çevre sürdürülebilirliğinin hesaba katılmadığı ve yatırım ve finansman kararlarının uluslararası kamuoyuna şeffaf bir şekilde sunulmadığı, yolsuzluğa ve düşük verimliliğe mahkûm bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden eğer borç tuzağı Çin'in bilinçli olarak uyguladığı bir strateji değilse, devlet-yönlü yatırım modelinin yapısal sorunlarının doğurduğu bir sonuçtur.

Fakat KYG borçlanmasının sadece küçük ekonomileri değil uzun vadede Çin ekonomisini de etkileyecek bir boyuta ulaşması kaçınılmaz görünmektedir. Çin Eximbank ve CDB'nin sermayesinin önemli bir kısmı Çin'in döviz rezervlerinden karşılanmaktadır. KYG ile birlikte döviz rezervlerinin yatırıma yönlendirilmesi aynı zamanda rezervlerde ciddi bir düşüşe neden olmuştur (Liang, 2020). Yani KYG finansmanı sadece gelişmekte olan ülkeleri ya da küçük ekonomileri borç sıkıntısına sokmamakta aynı zamanda Çin ekonomisi için bu girişimi uzun vadede sürdürülebilir bir model olmaktan çıkarmaktadır. Bu yüzden

KYG'nin sürdürülebilirliği en azından bundan sonra siyasi değil ekonomik kaygılardan yola çıkılarak yapılacak yatırımlarla mümkün olabilecektir. Ekonomik sürdürülebilirlik prensibinin KYG finansmanın temel prensibi olması aynı zamanda uluslararası alanda girişime yönelik oluşan Çin'in siyasi projesi algısını ve endişelerini yatıştırmakta önemli bir rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

AIIB, "Members and Prospective Members of the Bank", https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html (18.07.2020).

AIIB, "Our Projects", https://www.aiib.org/en/projects/list/index.html?financing_type =Cofinanced (19.07.2020).

Baker McKenzie (2017), "Belt & Road: Opportunity & Risk: The Prospects and Perils of Building China's New Silk Road", Silk Road Associates Report, https://www.bakermckenzie.com/-/media/files/insight/publications/2017/10/belt-road/baker_mckenzie_belt_road_report_2017.pdf

Behuria, Ashok K. (2018), "How Sri Lanka Walked Into a Debt Trap, and the Way Out", Strategic Analysis, 42 (2): 168-178.

Berger, Blake H. (2018), "Malaysia's Canceled Belt and Road Initiative Projects and the Implications for China", The Diplomat, https://thediplomat.com/2018/08/malaysias-canceled-belt-and-road-initiative-projects-and-the-implications-for-china/ (10. 09. 2020).

Brautigam, Deborah (2020), "A Critical Look at Chinese 'Debt-trap Diplomacy': The Rise of a Meme", Area Development and Policy, 5 (1): 1-14.

Brewster, David (2015), "An Indian Ocean Dilemma: Sino-Indian Rivalry and China's Strategic Vulnerability in the Indian Ocean", Journal of the Indian Ocean Region, 11 (1): 48-59.

Brewster, David (2018), "China's Play for Military Bases in the Eastern Indian Ocean", https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/china-s-play-military-bases-eastern-indian-ocean (20.07.2020).

Brødsgaard, Kjeld E., and Koen Rutten (2017), "The Era of Xi Jinping (2012–2016)", Brødsgaard, Kjeld E. ve Koen Rutten (Der.), From Accelerated Accumulation to Socialist Market Economy in China (Brill): 154-164.

Burgess, Stephen (2015), The US Pivot to Asia and Renewal of the US–India Strategic Partnership", Comparative Strategy, 34 (4): 367-379.

Cai, Peter (2017), "Understanding China's Belt and Road Initiative", https://www.lowyinstitute.org/publications/understanding-belt-and-road-initiative (20.07.2020).

Cao, Yuanzheng (2018), Strategies for Internationalizing the Renminbi (Singapore: Springer).

Chan, Hing Lee Henry (2016), "The One Belt One Road Initiative—Who's Going to Pay For It", Lim, Tai-wei, Chan, Hing Lee Henry, Tseng, Katherina Hui-yi ve Lim, Wen Xin (Der.), China's One Belt One Road Initiative (Singapore: Imperial College Press): 169-195.

Chellaney, Brahma (2017), "China's Debt-trap Diplomacy", Project Syndicate, https://www.project-syndicate.org/commentary/china-one-belt-one-road-loans-debt-by-brahma-chellaney-2017-01?barrier=accesspaylog (20.07.2020).

China-Africa Development Fund (CadFund), http://en.cadfund.com/Column/27/0.htm (18.07.2020).

China-Asean Fund, http://www.china-asean-fund.com/about-caf.php?slider1=2 (18.07.2020).

China-Central and Eastern Europe Investment Cooperation Fund (China-CEE Fund), http://china-ceefund.com/Template/Condition_2.html (18.07.2020).

China Daily (2007), "China's Forex Reserve Reaches US$1.066 trillion", https://www.chinadaily.com.cn/china/2007-01/16/content_784453.htm

City of London Corporation (CLC) (2018), Building an Investment and Financing System for the Belt and Road Initiative, http://80.169.89.105/business/asia-programme/greater-china/Documents/building-an-investment-and-financing-system-for-the-bri.pdf (16.07.2020).

Doig, Will (2019), "The Belt and Road Initiative Is a Corruption Bonanza", Foreign Policy, https://foreignpolicy.com/2019/01/15/the-belt-and-road-initiative-is-a-corruption-bonanza/ (10.09.2020).

Economist (2020), "China is Making Substantial Investment in Ports and Pipelines Worldwide", https://www.economist.com/special-

report/2020/02/06/china-is-making-substantial-investment-in-ports-and-pipelines-worldwide (20.07.2020).

Financial Times (2017), "China Signs 99-year Lease on Sri Lanka's Hambantota Port", https://www.ft.com/content/e150ef0c-de37-11e7-a8a4-0a1e63a52f9c (19.07.2020).

Gang, Fan ve Nicholas C. Hope (2013), "The Role of State-owned Enterprises in the Chinese Economy", US-China Economic Relations in the Next Ten Years: Towards Deeper Engagement and Mutual Benefit, Hong Kong: China-US Exchange Foundation, 1-21.

Haqqani, Hussain (2020), "Pakistan Discovers the High Cost of Chinese Investment", https://thediplomat.com/2020/05/pakistan-discovers-the-high-cost-of-chinese-investment/- (21.07.2020).

He, Alex (2019), "The Belt and Road Initiative: Motivations, Financing, Expansion and Challenges of Xi's Ever-expanding Strategy", CIGI Paper No. 225, https://www.cigionline.org/publications/belt-and-road-initiative-motivations-financing-expansion-and-challenges-xis-ever (10.07.2020).

HSBC (2018), "Participation of Foreign Firms in the BRI", https://www.business.hsbc.com/belt-and-road/participation-of-foreign-firms-in-the-bri (16.07.2020).

Huang, Yasheng (2003), Selling China: Foreign Direct Investment During the Reform Era (Cambridge University Press).

Hurley, John, Scott Morris ve Gailyn Portelance (2019), Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective, Center for Global Development (CGD) Policy Paper, 121 (Washington DC).

Johnson, Keith (2018), "Why Is China Buying Up Europe's Ports?", https://foreignpolicy.com/2018/02/02/why-is-china-buying-up-europes-ports/ (20.07.2020).

Kanwall, Gurmeet (2018), "Pakistan's Gwadar Port: A New Naval Base in China's String of Pearls in the Indo-Pacific", https://www.csis.org/analysis/pakistans-gwadar-port-new-naval-base-chinas-string-pearls-indo-pacific (21.07.2020).

Katoch, Prakash (2018), "China's Base in Sri Lanka Part of its Dominant Indian Ocean Presence", https://asiatimes.com/2018/08/chinas-base-in-sri-lanka-part-of-its-dominant-indian-ocean-presence/ (21.07.2020).

Liang, Yan (2020), "RMB Internationalization and Financing Belt-Road Initiative: An MMT Perspective", The Chinese Economy, 53 (4): 317-328.

Liu, Bingyu (2018), "The Role of Chinese Financial Institutions in Promoting Sustainable Investment Under the One Belt One Road Initiative", Asia Pacific Dispute Resolution Project Working Paper No. 18-7. https://open.library.ubc.ca/cIRcle/collections/graduateresearch/42591/items/1.0364499 (17.07.2020).

Liu, Hong ve Guanie Lim (2019), "The Political Economy of a Rising China in Southeast Asia: Malaysia's Response to the Belt and Road Initiative", Journal of Contemporary China, 28 (116): 216-231.

Liu, Weidong, Yajing Zhang ve Wei Xiong (2020), "Financing the Belt and Road Initiative", Eurasian Geography and Economics, 61 (2): 137-145.

Martin, Michael F. (2008), China's Sovereign Wealth Fund. Congressional Research Service (Library of Congress) https://www.hsdl.org/?view&did=733108 (12.07.2020).

Moramudali, Umesh (2020), "The Hambantota Port Deal: Myths and Realities", https://thediplomat.com/2020/01/the-hambantota-port-deal-myths-and-realities/ (21.07.2020).

Naughton, Barry ve Kellee S. Tsai (2015), "Introduction: State Capitalism and the Chinese Economic Miracle", Naughton, Barry ve Kellee S. Tsai (Der.), State Capitalism, Institutional Adaptation, and the Chinese Miracle (Cambridge: Cambridge University Press): 1-24.

OECD (2018), "China's Belt and Road Initiative in the Global Trade, Investment and Finance Landscape", OECD Business and Finance Outlook, https://www.oecd.org/finance/Chinas-Belt-and-Road-Initiative-in-the-global-trade-investment-and-finance-landscape.pdf (16.07.2020).

Pan, Chengxin (2014), "The 'Indo-Pacific'and Geopolitical Anxieties about China's Rise in the Asian Regional Order", Australian Journal of International Affairs, 68(4): 453-469.

Poenisch, Herbert (2019), "Role for Chinese Commercial Banks in The "Belt and Road" Initiative", https://zibs.intl.zju.edu.cn/eng/industry/role-for-chinese-commercial-banks-in-the-belt-and-road-initiative-3.html (17.07.2020).

Reuters (2019a), China Development Bank Provides over $190 billion for Belt and Road Projects, https://www.reuters.com/article/us-china-finance-cdb-bri/china-development-bank-provides-over-190-billion-for-belt-and-road-projects-idUSKCN1R8095 (18.07.2020).

Reuters (2019b), China's EximBank Provides More Than $149 bln for Belt and Road Projects, https://www.reuters.com/article/china-bank-beltandroad/chinas-eximbank-provides-more-than-149-bln-for-belt-and-road-projects-idUSL3N2202TI (18.07.2020)

Russia-China Investment Fund (RCIF), http://rcif.com (18.07.2020).

Saeed, Yahya (2019), "Gwadar and Hambantota Under BRI", http://issi.org.pk/wp-content/uploads/2019/08/IB_Yahya_Aug_27_2019.pdf (21.07.2020).

Shang, Huping (2019), The Belt and Road Initiative: Key Concepts (Singapore: Springer) (Çev. Qingye Tang, Fugan Cheng, Limei Yuan).

Shukry, Anisah (2019), "Malaysia Restarts Rail Project With China After Cost Cut", Bloomberg, https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-07-25/malaysia-restarts-rail-link-project-with-china-after-cost-cut (10.09.2020).

Silk Road Fund, http://www.silkroadfund.com.cn/enweb/23775/23767/index.html (18.07.2020).

Thomas, Stephen ve Ji Chen (2018), "The Role of China's Sovereign Wealth Funds in President Xi Jinping's Ambitious Belt and Road Initiative", Zhang, Wenxian, Alon, Ilan ve Lattemann, Christoph (Der.), China's Belt and Road Initiative: Changing the Rules of Globalization (Palgrave Macmillan, Cham): 289-303.

Wang Huiyao (2019), "AIIB can be a key benchmark for BRI", http://www.globaltimes.cn/content/1157054.shtml (18.07.2020).

Wang, Jinbo (2019), "The Six Economic Corridor", Fang, Cai ve Peter Nolan (Der.), Routledge Handbook of the Belt and Road (London: Routledge): 480-542.

Xie Duo (2019) "Silk Road Fund Facilitates Financial Integration along Belt and Road", http://en.people.cn/n3/2019/0508/c90000-9576032.html (18.07.2020).

Xinhuanet (2019) "Bank of China Approves 140 bln U.S. Dollars of Credit for BRI Projects", http://www.xinhuanet.com/english/2019-08/30/c_138351827.htm (18.07.2020)

Xu Wenhong (2019), "China's Debt Trap? The True Story of Hambantota Port", https://www.globaltimes.cn/content/1150711.shtml (19.07.2020).

Yang, Jiechi (2013), "Implementing the Chinese Dream", https://nationalinterest.org/commentary/implementing-the-chinese-dream-9026 (17.07.2020).

Yao, Shujie, Zhongwei Han ve Genfu Feng (2008), "Ownership Reform, Foreign Competition and Efficiency of Chinese Commercial Banks: A Non-parametric Approach", World Economy, 31 (10): 1310-1326.

Huang, Yasheng (2008), Capitalism with Chinese Characteristics (Cambridge, UK: Cambridge University Press).

Yeung, Godfrey (2020), "Chinese State-owned Commercial Banks in Reform: Inefficient and yet Credible and Functional?", Journal of Chinese Governance, 1-34.

Zhu, Min (2009), "China's Emerging Financial Industries and Implications", Zhu, Min, Cai Jinqing ve Martha Avery (Der.), China's Emerging Financial Markets: Challenges and Global Impact (Singapore: John Wiley & Sons (Asia)): xxiii-lix.

Zoey, Ye Zhang (2019), "China's SOE Reforms: What the Latest Round of Reforms Mean for the Market", https://www.china-briefing.com/news/chinas-soe-reform-process/ (10.07.2020).

AMERİKAN YÖNETİM DÜŞÜNCESİNİN DOĞUŞU: 1873 KRİZİ ÇERÇEVESİNDE WILSON VE TAYLOR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

THE BIRTH OF AMERICAN ADMINISTRATION THOUGHT: AN EVALUATION ON TAYLOR AND WILSON IN THE FRAME OF THE 1873 CRISIS

Meryem ÇAKIR KANTARCIOĞLU[*] & Recep FEDAİ[**]

ÖZ

Kapitalizmin ilk büyük krizi olarak nitelendirilebilecek 1873 krizi, 1840'lardan itibaren görülen ekonomik genişleme ve istikrarlı büyüme döneminin sona ermesiyle ortaya çıkmıştır. Kapitalist üretim biçiminin yönetsel çerçevesini oluşturan işletmecilik yaklaşımı, 1873 krizi ile 1929 krizi arasındaki dönemde kamu yönetimi paradigmasını belirlemiştir. Amerikan yönetim düşüncesinin birdenbire, kendiliğinden ortaya çıktığını söylemek mümkün değildir. Wilson'un makalesi ve Taylor'un kategorize ettiği bilimsel yönetim ilkeleri, bu dönemde ABD'nin yapısal unsurlarını, üretim biçimini ve toplumsal örgütlenişini gösterir niteliktedir. Aksi halde, her iki düşüncenin de bağlamından kopartılarak evrenselleştirilmesi ve her ülke için geçerli mutlak doğrular haline dönüştürülmesi gibi hatalar ortaya çıkacaktır. Bu nedenle *İdarenin İncelenmesi* ve *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* eserleri kapsamındaki fikirlerinin hangi bağlamlara oturduğunu açıklamak gerekmektedir. Bu çalışmada, kapitalizmin fazlaca etkili olmuş üç krizinden biri olan 1873

[*] Arş. Gör., Ankara Üniv., Siyasal Bilgiler Fakültesi, mcakirdicle@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9833-0280.
[**] Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniv., Lapseki MYO, recepfedai@comu.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5547-0048.

* Makale Geliş Tarihi: 12.03.2020
Makale Kabul Tarihi: 22.07.2020

krizi ekseninde Amerikan kamu yönetimi disiplinin kurucuları sayılan Wilson ve Taylor'un konumları ve düşünceleri tartışılacaktır. Böylelikle çoğu zaman iddia edilenin aksine Amerikan kamu yönetimi disiplinin doğuşunun kapitalizmden bağışık ve evrensel olmadığını, tarihsel süreç içinde her zamana ve mekâna içkin evrensel kurallarının ve onun üretim biçiminin kendisinden ayrı ve tamamen bağımsız bir yapısının bulunmadığını düşünmek için bir kapı aralanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, 1873 Krizi, Amerikan Kamu Yönetimi, Woodrow Wilson, Frederick Winslow Taylor.

ABSTRACT

The 1873 crisis, which can be described as the first major crisis of capitalism, arose with the end of the period of economic expansion and stable growth seen since 1840. The business approach, which forms the administrative framework of the capitalist mode of production, determined the public administration paradigm between the 1873 and the 1929 crisis. It is not possible to say that American public administration or the discipline of public administration suddenly and spontaneously emerged. Wilson's article and the scientific management principles categorized by Taylor show the structural elements, production style and social organization of the USA in this period. Otherwise, errors such as the universalization of both thoughts removed from their context and their transformation accepted as absolute truths valid for each country will arise. Therefore, it is necessary to explain the contexts of the Study of Administration and the Principles of Scientific Management. In this study, the positions and thoughts of Wilson and Taylor, the founders of the American public administration discipline, will be discussed on the axis of the crisis of 1873, one of the three most influential crises of capitalism. Thus, contrary to what is claimed, a door will be opened to think that the birth of the American public administration discipline is not immune and universal from capitalism, that there are no universal rules for the time and place in the historical process, and that the public administration does not

have a separate and completely independent structure from the mode of production.

Keywords: American Public Administration, Capitalism, Crisis of 1873, Woodrow Wilson, Frederick Winslow Taylor.

GİRİŞ

Kamu yönetimi disiplini köken itibarıyla kapitalist üretim biçiminin ve modern devletin ortaya çıkışıyla doğrudan ilişkilidir. Üretim biçiminde meydana gelen krizler de bu ilişki dolayımıyla disiplinin gelişimini etkilemiş, dönemsel olarak farklı paradigmaların ortaya çıkışında başat bir rol oynamıştır. Kamu yönetimi disiplininin tarihsel bir yöntemle değerlendirilmesi, onu iktisadi ve toplumsal ilişkiler bütününden kopuk olmayan bir biçimde açıklamayı ve tartışmayı gerektirir. Bu nedenle kapitalizmin krizleri çerçevesinde disiplinin geçirdiği dönüşümler ve dönemsel olarak egemen olan yaklaşımlar birbiriyle bir ilişki içerisinde ele alınmalıdır. Böylece evrensel olarak sunulan fakat gerçeklikte yerele özgü olan ve kapitalist üretim ilişkilerinin yereldeki özgünlükleriyle birlikte ortaya çıkan yönetim olgusu açıklanabilir hale gelmektedir (Güler, 1994: 4). Nitekim "nesnel ve ebedi bilgi" olanaklı olmadığı gibi, üretilen her bilginin belli bir amaçsal nitelik taşıdığı ifade edilebilir (Şaylan, 1994: 14).

Bu çalışmada, kapitalizmin fazlaca bilinmeyen; fakat etkili olmuş üç krizinden biri olan 1873 krizi ekseninde Amerikan kamu yönetimi disiplinin kurucuları sayılan Frederick Winslow Taylor ve Woodrow Wilson'un konumları ve düşünceleri tartışılacaktır. Böylece çoğu zaman iddia edilenin aksine Amerikan kamu yönetimi disiplinin doğuşunun kapitalizmden bağışık ve evrensel olmadığını ve onun üretim biçiminin kendisinden ayrı ve tamamen bağımsız bir yapısının bulunmadığını düşünmek için bir kapı aralanacaktır.[1]

1873 krizinin –tek bir sebep üzerinden– doğrudan Wilson'un ve Taylor'un düşüncelerini şekillendirdiğini söylemek doğru değildir. Zira yöntemsel olarak tek bir nedenle Amerikan kamu yönetimi disiplinin ortaya çıktığını söylemek hatalar barındırır. Disiplinin doğuşunu bir bağlama oturtmak, disiplinin etkilendiği birçok değişkenle ilgilidir.[2] Yalnızca bir değişken ya da bir sonuçla açıklanamayacak olan kurucu metinler, içinde bulundukları iktisadi, toplumsal

[1] Yönetim biliminin evrensel bilgi olarak sunulmasına karşılık, disiplinin kapitalizmden bağışık olmadığını savlayan ayrıntılı bir tartışma için bkz. Güler, 2010: 13-25.

[2] Şaylan'ın (1994: 15) "*yönetilebilirlik*" olarak kavramsallaştırdığı bu düşünce, toplumsal olguların tek boyutlu nedenlerle açıklanamayacağını, kamu yönetimi disiplininin de bu kavram çerçevesinde düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir.

ve kültürel ilişkilerin bütününün bir sonucudur. 1873 kriziyle ilgili olarak örneğin finans sektörünün çöküşü ve Amerika'ya bu dönemde gelen göçmenleri tek bağımsız değişken olarak almak yöntemsel hatalara yol açacaktır. Bu sebeple makalelerde seçilmiş bazı unsurlar, krizin bazı sonuçlarıyla açıklanabilir. Fakat bu açıklamalar yine de tek sebep olarak görülmemelidir. Bütün sebepler tek tek ele alınsa dahi, bütünün parçaların toplamından daha büyük bir gerçeklik oluşturmasından dolayı, açıklama eksik kalacaktır. Makalede, bu sınırlılıklar akılda tutularak yalnız 1873 krizinin neden ve sonuçlarının kurucu metinler ile olan ilişkisi mercek altına alınmıştır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, klasik ya da geleneksel Amerikan kamu yönetiminin ortaya çıktığı 19. yüzyıl ve dönemin iktisadi krizi ele alınacaktır. İkinci bölümde Frederick Winslow Taylor'un Bilimsel Yönetim İlkeleri olarak sunduğu model dönem koşullarıyla birlikte ele alınacaktır. Üçüncü bölümde Wilson'a ait olan İdarenin İncelenmesi makalesi ekseninde dönem Amerikasının iktisadi ve politik ekseniyle birlikte hangi bağlama oturduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Böylece Amerikan yönetim düşüncesinin doğuşunun birdenbire ortaya çıkmış iki teorisyen tarafından üretilmediği ve dönemsel koşulların bu düşüncelerin ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilecektir.

1. 1873-1896[3] ARASI DÖNEM: AMERİKAN YÖNETİM DÜŞÜNCESİNİN DOĞUŞU VE BİLİMSEL YÖNETİM PARADİGMASI

Amerikan kamu yönetimi düşüncesi 19. ve özellikle de 20. yüzyıl boyunca evrensel bir kamu yönetimi disiplininin oluşturulması fikriyatı çerçevesinde şekillendirilmiş olsa da disiplin ortaya çıkmış olduğu coğrafyanın toplumsal ve ekonomik bağlamının bir ürünüdür. Özellikle de ilk defa olarak bütünleşik bir iktisadi piyasalar düzleminin ilk krizi sayılabilecek 1873 krizi ve onun ABD'deki etkileri, Amerikan kamu yönetimi düşüncesinin oluşumunda önemli olmuştur. Bu kapsamda öncelikle 1873 krizi açımlanacak; daha sonrasında kriz, Amerikan kamu yönetiminin doğuşu Wilson ve Taylor'un düşünceleri etrafında tartışılacaktır.

1873 Krizi

Sanayi devrimi 1780 yılında İngiltere'nin Lancashire kentinde başlamış, devrimin birinci dönemi 1840 yılına kadar devam etmiştir. Sanayi devriminin

[3] 1873 krizinin varlığı ya da yokluğu tartışması günümüzde hâlâ tartışılmaktadır. Bu yazıda 1873 krizinin bir gerçeklik olduğunu gösteren çeşitli önermeleri içeren Muammer Kaymak'a ait "1873-1896 Krizi: Mit mi Gerçeklik mi?", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2010, 65 (2), 166-194" makale temel alınmıştır. Buna göre 1873 krizi gerçekten de kapitalizmin ilk büyük krizi olarak nitelendirilebilir.

başlangıcından sonraki dönemde öne çıkan sektörler "demir yolları inşası, madencilik ve makine sanayisi" olmuş; "yatırım malları alanı" da yeni bir iç sanayi alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu büyük çaplı sektörlerin gelişkinliği karşısında kitlesel tüketime dayalı üretime yönelik olan neredeyse tek alan tarım sektörüdür (Fülberth, 2008: 151). Kitlesel tüketime yönelik olmayan üretim kendisini büyük oranda demiryolu yapımında göstermiş demir, pamuk, kömür ve buharlı makinaların üretimi demiryolu sektörünün genişlemesini zorunlu kılmıştır (Hobsbawm, 2003: 60). Örneğin ABD'deki demiryolları uzunlukları 1830 ile 1890 yılları arasında muazzam bir artış göstermiştir. Aşağıdaki tablo bu değişimi özetlemektedir.

Tablo.1: ABD'de 1830-1890 Yılları Arasındaki Demiryolu Hatlarına İlişkin Veriler (Adams, 1895: 6)

Öğeler	**1830**	**1840**	**1850**	**1860**	**1870**	**1880**	**1890**
Mil uzunluğu	39.80	2.755.18	8.571.48	28.919.79	49.168.33	87.724.08	163.562.12
Artış yüzdesi	-	6.822.56	211.10	237.40	70.02	78.42	86.45
Her 100 mil kareye düşen hat uzunluğu	-	0.13	0.29	0.97	1.06	2.95	5.51
Her 10.000 kişiye düşen hat uzunluğu	0.03	1.61	3.71	9.20	12.75	17.49	26.12

Endüstrinin ve sanayileşmenin gelişmesi yalnızca Amerika'yla sınırlı değildir. Bütün aksaklık ve eksikliklerine rağmen öncelikle İngiltere ve Belçika'nın başardığı, 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra da Amerika'da gerçekleşen Batı medeniyetinin geçirdiği bir dönüşümü kapsamaktadır. Kapitalist üretim biçimini endüstriyelleşme ve sanayileşme ile yerleştiren ülkelerin genelinde yeni sermaye sahipleri ile devlet arasındaki ilişkinin, sermaye, emek ve tarım arasındaki ilişkinin niteliği, şehirlerin artan nüfusu gibi konular çeşitli sorunlar haline gelmiştir (Freidel, 1970: 4-5). Endüstri ve sanayinin gelişmesi aynı zamanda 19. yüzyıldaki krizleri de beraberinde getirmiştir. Bu krizlerin nitelikleri ise üretim alanındaki bu dönüşüme paralel bir nitelik taşımaktadır. Aşağıdaki tablo 19. yüzyıl krizlerine ilişkin genel verileri içermektedir.

Tablo.2: 19. Yüzyıl Krizleri ile Uluslararası Etkileri (Carmen ve Kenneth, 2008: 35)

Krizin ortaya çıktığı köken: ülke ve tarihi	Dışarıya yayılarak genişlemesinin ortak doğası	Bulaşma mekanizmaları	Etkilenen ülkeler
Londra, 1825-1826	1825-1826'da Londra'da ortaya çıkan başlıca ticari ve finansal krizler Avrupa kıtasına yayılmıştır.	Peru'nun 1826'daki temerrüdüne bağlı olarak Londra'daki bono sahiplerinin diğer Latin Amerika ülkelerinin borçlarını ödeyemeyeceğini düşünmeleri ile bono fiyatları düşmüştür.	Şili ve Gran Kolombiya denilen bölgedeki ülkelerin yılsonuna doğru temerrüt açıklaması. 1828 yılında Brezilya hariç bütün Latin Amerika'nın temerrüde düşmesi.
Almanya ve Avusturya borsalarının çöküşü, 1873	1871 yılında Fransız Savaşı sonucu Prusya'ya tazminat ödemesi Almanya ve Avusturya'da spekülasyonlara neden oldu. 1873-1879 yılları arasındaki genel durgunluk, Çevreye göre merkez ülkelerinde ticaret ve sermaye akışı oranlarını düşürdü.	Almanya'da krizin çıkmasının ardından ABD'ye sermaye akışı düştü. Genel durgunluk (1873-1876) ihracat ve vergi gelirlerinde ortaya çıkan düşüşle birlikte çevre ülkelerdeki borç problemlerinden kaynaklı olarak yayılır. Merkez Amerika'daki İlk temerrütler 1873 Ocak ayında bono fiyatlarını düşürmüştür.	Kriz hızlıca İtalya, Hollanda ve Belçika'ya, eylülde Atlantik'e sıçramıştır ve yeniden İngiltere, Fransa ve Rusya'yı etkilemiştir. 1876 itibarıyla Osmanlı, Mısır, Yunanistan ve 8 Latin Amerika ülkesi de temerrüt ilan etmiştir.
Borç krizleri, 1890	Arjantin'in 1890 yılında hisse ödemelerini durdurması mevduatların çekilmesine neden olmuştur. Arjantin'in borç temin edicisi konumunda olan House of Baring de 1890 yılında kendi iflasını açıklamıştır.	İngiltere ve Arjantin arasındaki ticaret ve finansal bütünleşmeden kaynaklı sıkı ekonomik bağ.	Kriz en çok Arjantin ve Uruguay'ı etkilemiştir.

1860 ve 1900 yılları arasında ABD dünyadaki sanayileşmiş ülkeler arasında üretim bakımından dördüncü sıradan ilk sıraya atlamıştır. Amerika'nın bu sıçrayışı 1861-1865 İç Savaşı'yla ilgili olmakla beraber, Charles Beard'ın "ikinci Amerikan devrimi" dediği olgu, siyasi hegemonyayı tarımla uğraşanların üstünlüğünden fabrika sahiplerine devretmiştir (Freidel, 1970: 5). Ağır sanayinin gelişmesi için sömürülmesi gereken doğal kaynakların mevcut olduğu Güney, önemli hale gelmiştir. Makine sanayisi için değerli olan hammaddelerin bolluğu, ulaştırma kolaylıkları ve işçi arzının çokluğu büyük oranda Güney sayesinde sağlanmıştır. İç Savaş sonrası dönemde, kitlesel tüketime yönelik üretim gelişmiş, birleşmeler halinde örgütlenmiş şirket sayısı artmış ve bu örgütlenmeler

geniş bir coğrafyaya yayılmıştır (Krout, 1965: 24). Birçok icat ve icatçı ortaya çıkmış, icatların sayısı önemli bir boyuta ulaşmıştır. Demiryolları, köprüler, gökdelen kirişleri, asansörler, elektrikli lambalar, elektrikle çalışan sokak tramvayları, benzinli motorlar, telefonlar, birçok çeşitte endüstriyel ve tarımsal makinaların icadı 1865 tarihinden önce 62.000 olan patent sayısının bu tarihten sonra 600.000'e çıkmasıyla ilgilidir (Freidel, 1970: 7). Bilimsel keşif ve icatların sayısındaki bu artış, verimli bir şekilde kullanılmayı bekleyen hammaddelere yönelimi beraberinde getirmiştir. Demir, kömür, petrol gibi endüstriyelleşmenin temel gereksinimleri çeşitli ve boldur. Yıllardır dünyanın farklı yerlerinden göç alan bu coğrafyada, emek arzı da fazladır. Gereken yalnızca teknik akıl, örgütsel yetenekler ve emektir (Smelser, 1966: 138). 1873 krizi ise tüm bu gelişimin ivme kazandığı ve yayıldığı dönemden sonra ortaya çıkmıştır.

Endüstriyel kapitalizmin gelişip olgunlaştığı bu dönem, İngiliz hegemonyasının tarihte hiç olmadığı kadar yükselme gösterdiği dönemdir. İngiliz sanayi üretimi 1873 öncesinde ABD, Almanya ve İtalya gibi bütünleşik bir iktisadi örgütlenme yapısına kavuşamamış ülkeler açısından önemli bir örnek olmuştur. Süreç bu ülkelerin ulusal ve bütünleşik bir piyasa yaratımı ile sanayileşme girişimlerine tanıklık etmiştir. İngiltere'yi örnek alınır kılan ise başlangıç aşamasından itibaren kapitalizmin yayılıp genişlemesinin bu dönemde muazzam boyutlara ulaşmasıdır. Böylece hızla sanayileşen ülkeler ve sektörler bakımından sanayileşme üretimin genişlemesine, büyümesine ve arz fazlalığına yol açmıştır. Kapitalizmin ilk krizi sayılabilecek 1873 krizi, öncelikle sanayi üretiminin merkezi olan İngiltere olmak üzere diğer sanayileşen ülkelerde de etkilerini hissettirmiştir. 1840'lardan itibaren görülen bu genişleme, arz fazlası ve istikrarlı büyüme döneminin sona ermesiyle meydana gelmiş; etkisini 1896'ya kadar sürdürmüştür (Kaymak, 2010: 167-168).

İlk olarak İngiltere'de ortaya çıkmış olan kriz, giderek ABD dahil olmak üzere birçok ülkeye yayılmıştır. 1873 krizi, sermayenin organik bileşimi olarak adlandırılan emek ve teknolojinin kullanımı bakımından değişken sermaye olarak anılan insan emeğinin teknolojik aletlere göre daha fazla kullanılıyor olması bir yandan daha fazla işgücüne-insan emeğine olan arayışı arttırmışken diğer yandan teknoloji içeren sabit sermayeyi geliştirmeye yönelik hamleler yapılmıştır. Üretim araçlarının teknoloji yoluyla geliştirilmesi (özellikle de demiryolu) ise sabit sermayenin değişken sermayeye göre oranını artırmış; böylece fazla işgücü arzı sorunu ortaya çıkmıştır. Diğer yandan sabit sermayenin gelişmesi ile birlikte üretim faaliyeti de gelişkinlik göstermiştir. İşgücü arzının yaratmış olduğu ücret düşüklükleri nedeniyle üretilen ürünlerin (ki kitlesel tüketime yönelik üretimin sınırlı olduğu da düşünüldüğünde) alıcı bulmasında

zorluklar ortaya çıkmış ve yeni piyasa yaratımı zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Hobsbawm, 2003: 47). Değişken ve sabit sermayeye dayalı kriz, ilk defa olarak tarımdan kaynaklanıp sanayi sektörüne yayılan değil; sanayi sektöründen çıkıp diğer sektörlere yayılan bir nitelik taşımıştır (Kaymak, 2010: 172). Krizin önemli özgünlüklerinden birini bu niteliği oluşturmuşken, gerekçesini de değişken ve sabit sermayenin niteliğinden kaynaklanan üretim fazlalığı oluşturmuştur.

Tarımsal kapitalizmin endüstriyel kapitalizmle birleştiği İngiltere dışındaki ülkelerde,[4] 1873 krizini aşmak yönünde farklı stratejiler geliştirilmiştir. Örneğin "ABD ve Almanya, kriz sürecinde, ikinci sanayi devrimi olarak adlandırılan yeni bir teknolojik yenilik dalgasını arkasına alarak krizi devletin güçlü patronajı altında yürütülen 'korumacılık ve tekelleşme' girişimleriyle birlikte aşmaya yönelmiştir (Kaymak, 2010: 192). Krizden çıkabilmenin bir diğer yolu da yeni pazarlar ve hammadde kaynakları bulma amacıyla emperyalist politikalara yönelmek olmuştur. Her iki stratejinin de içerisinde bulunduğu ve daha farklı açılımları olan kaçınma yolları, uluslararası örgütlenme, işgücünün kontrolü, devletin ekonomideki konumu, finansal sektörün çeşitlenip yaygınlaşması gibi alanların kapitalizm ile birlikte evirilmesine yol açmıştır (Kaymak, 2010: 192-193).

Dönem ABD'sinin iktisadi durumuna bakıldığında, birbirinden farklı iki bölge mevcuttur. Bu durumu Adams (1943: 72-73) şöyle özetlemektedir:

> "Nazarlarımızı petrol, altın, gümüş gibi hazinelerle ve fabrika, demiryolu, yüze güler tarla ve şehir gibi servetlerle dolu Kuzey ve Batı'dan harp devresi Güneyine çevirecek olursak burada tamamen başka bir manzara ile karşılaşırız. Vaziyet o kadar üzüntü verecek derecede bozulmuştu ki, her iyi Amerikalı'nın kederlenmemesine imkân yoktu. Harp, Güney topraklarında yapılmış ve Kuzeyli generaller kabil olduğu kadar zarar yapmak siyasetini gütmüşlerdi. Öyle ki General Sherman'ın geçtiği toprağın bir nesil müddetince mahsul vermeyeceği dillere destan olmuştu. Her tarafta yıkılmış şehirler, bozulmuş demir hatları göze çarpmaktaydı… memlekette hayvan zayiatı da az değildi… Harp sonunda satılabildiği taktirde iyi cins topraklar evvelki fiyatlarını beşte veya altıda bir kıymetine düşüyordu. Yedi devletin arazileri 1860 ile 1870 arasında kıymetlerinde 1 milyar 500 milyon dolar kaybetmişlerdi… Konfederasyonun borçları ve paranın sukutu bütün banka ve sigorta şirketlerini iflasa sürüklemişti."

Güney'in İç Savaş'tan sonraki bu durumunun yanında kuzeyin krizi, 1871 yılında Amerika'da William M. Tweed'in müdürü olduğu *Guardian Saving Banks*

[4] İngiltere'de kapitalizmin gelişimi konusunun ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Wood, 2003.

adındaki bir bankanın iflası, aynı zamanda *Bowling Green, National ve Market Savings* Bankaları'nın batışı ile kendisini göstermiştir (Adams, 1943: 77). Krize dair panik 18 Eylül 1873'te Wall Street'te *Jay Cooke&Company* firmasının ödemeleri durdurulmasıyla ilk sinyallerini vermiştir. Bu şirket, savaş zamanında bir milyar dolarlık Amerikan bonosuna sahip olmasıyla ve başta Kuzey Pasifik Demiryolları olmak üzere demiryolu yatırımları yapmasıyla bilinmektedir. Fakat 1873 yılında, hiçbir yerde demiryollarının yapımı tamamlanmış değildir. *Cooke* şirketi bu nedenle yeni kâğıtlar satmada başarısız olmuştur, böylece şirket batmıştır (Glasner, 1997: 132-133; Barreyre, 2011: 406-407). Aynı ay içinde birçok işletme zaten iflas etmiş durumdadır,[5] fakat *Cooke* hakkında çıkan haberler Amerikalıları daha çok tedirgin etmiştir. Hem finansal piyasalar hem de finansal şirketlerin müşterileri olan diğer sektörler bir panik haline girmiştir. Piyasadan krediler çekildiği ve kısa dönemli borçlar alındığı için birçok banka iflas etmiştir. New York borsası tarihinde ilk defa 20 Eylül'de kapanmış, izleyen on gün boyunca da açılmamıştır. Birçok seçkin bankerin acil talebiyle Amerikan Maliye Bakanlığı ilk olarak bonoları alarak sonra da fazladan dolar basarak piyasaya para enjekte etmiştir. Kasım ayında ise finansal fırtına geçmiş, bankalar ödemelerini yapmaya devam edebilmişlerdir (Glasner, 1997: 132-133; Barreyre, 2011: 407).

Finansal krizin kasım ayında bitmesi, krizin diğer sektörlere yayılmasını engellememiştir. Demiryolları piyasası kısmen tahrip olmuştur. Ekonomik alanda paniği başlatan Kuzey Pasifik'teki iflas, *Chesapeake and Ohio*, *Burlington* ve *Kansas* gibi diğer şirketleri de etkilemiştir. Bir ay içinde elli beş şirket ödemelerini yapamamış, üç yıl içinde demiryolu şirketlerinin yarısına kayyum atanmıştır. Demiryolu yapımı on yılın geri kalanında durmuştur. Böylece birçok sektöre olan talep azalmıştır. Demir ve çelik üretimi bir yılda %45 azalmış, makine üretimi büyük oranda düşmüştür. Diğer sektörlerdeki üretim bu kadar fazla etkilenmemiştir (hatta tarımsal üretim artmıştır), fakat ekonomik şartlar özellikle ticaret, inşaat ve hizmet sektöründe de kötüleşmiştir. Uluslararası ticaret oranı düşmüş, ülke genç tarihindeki en uzun süreli daralmayı yaşamıştır. Milli gelirin hızlı artışına rağmen fiyatlardaki düşüşler, sanayi sektöründeki ücret azalmaları ile çiftlik gelirlerini aşağı çekmiştir (Barreyre, 2011: 408).

Üretim fazlalığından kaynaklanan finansal kriz ve deflasyon, Kıta Avrupası ve İngiltere'deki gibi çok daha büyük sonuçlar doğurmasa da ABD'yi de etkileyen bir süreç olmuştur. Amerika'nın bu krizden İngiltere ya da Kıta Avrupası kadar etkilenmeyişi onun kendine özgü koşullarıyla açıklanabilir.

[5] Örneğin New York'ta 37 banka ve komisyonculuk şirketi Eylül 1873'te batmıştır; 1873 yılı bitmeden 89 demiryolu ile 5000 temel ticaret şirketi de iflas etmiştir (De La Cova, 2003: 315).

1850-1870 dönemi arasında ABD'ye beş milyon kişi gelmiş, bu sayı 1870 ve 1910 yılları arasında yirmi milyondan fazla insanın buraya göçüyle sonuçlanmıştır. Diğer taraftan ulusal bir ekonomi ile federal bir sistemin yan yanalığı, hızlı bir endüstrileşme döneminin çoktan başlamış oluşu, rekabetin bütün ülkeye yayılmışlığı gibi unsurlar (Nevins, 2015: 334-335) ABD'nin bu dönemdeki özgünlüklerini ve 1873 krizini diğer ülkelere göre daha şiddetli atlatmamasının gerekçesini oluşturan sebeplerden birkaçını oluşturmaktadır. Fakat bunlardan belki de en önemlisi yukarıda da değinildiği gibi, krizin devlet desteği ile birlikte aşılabilmiş olmasıdır. Devletin korumacı faaliyetleri, sermayenin yoğunlaşarak tekelleşmesi ile "iş yaşamının ussallaştırılması, diğer bir deyişle "tröstleri ve bilimsel iş idaresi" gibi çözümleri kapsamıştır (Hobsbawm, 2013: 53). Bu iki çözüm krizin görece kolay üstesinden gelinmesinde belirleyici olmuştur. Krize karşı alınan tedbirlerden bu ikisi Amerikan kamu yönetimi geleneğinin ortaya çıkışında da etkili olmuşlardır. Wilson, İdarenin İncelenmesi makalesinde tröstlere ve özellikle de demiryolu tröstlerine ilişkin vurgu yaparken; Taylor bilimsel yönetim ilkelerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

Kamu Yönetimi Disiplininin Doğuşu

Amerikan kamu yönetimi disiplininin doğuşu ve sistematik olarak ele alınışı 1873 krizi sonrasındaki döneme denk gelmektedir. Kıta Avrupası'nda yönetim bilimine ilişkin daha önce var olan erken çalışmalar genel olarak merkantilist üretim biçiminin gereklerine göre şekillenmişken, bu dönemde modern kamu yönetimine yönelik söylemler ve uygulamalar görülmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda kamu yönetimi kavramının ilk kullanıldığı yer ise Fransa olmuştur (Çiner, 2009: 6). Fakat Fransız geleneğinden önce Alman kameralist geleneğin, modern yönetim biliminin temeline ilişkin ilk ürünleri oluşturduğu kabul edilmektedir (Şaylan, 2000: 6; Altunok, 2012: 73). Yine de kameralizmin kapitalizmden farklı bir üretim biçimi olarak merkantilizm ile aynı anlamda kullanılıyor oluşu, merkantilist üretim biçimiyle birlikte ortaya çıkışı ve merkantilist üretim biçimine göre şekillendirilmiş oluşu, onu kapitalist nitelikli modern kamu yönetimi anlayışından ayırır. Bu yüzden ele alınan tarihsel süreç ve Almanya açısından Bismarck dönemi uygulamalarının modern kamu yönetimi ile görece daha bağlantılı olduğu ifade edilebilir. Zira kent devletlerinin birleştirilmesi ve modern anlamda kapitalizme göre şekillenmiş bir yönetim bilimi ya da kamu yönetimi anlayışının Almanya'da olgunlaşması bu döneme rastlamaktadır (Şaylan, 2000: 6-7). Fransız geleneğine bakıldığında ise Amerikan kamu yönetimi disiplininin kuruluşundan daha önce yönetim bilimine dair yazıların ve çalışmaların bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda tek tek örgütlere değil, sisteme ve devlet idaresine vurgu yapılmış ve kamu yönetiminin

'kamusal' yönü ortaya çıkartılmıştır (Karasu, 2004: 15). Fransız yönetim düşüncesi, bu dönemde hukuki, toplumsal, iktisadi, siyasal-yönetsel bilgilerin faydacı bir yaklaşımla bir araya getirilmesinden oluşan bir bütün olmasından dolayı siyaset ve devlet bilimlerinin bir parçasını oluşturmaktadır. 19. yüzyıldaki Fransız yönetim bilimini Alman kameralist döneminden ayıran onun dağınıklık yerine sistemli, yöntemli, dolayısıyla bilimsel bir yönetim bilgisinin oluşturulma çabasını kapsamasından kaynaklanmaktadır (Çiner, 2009: 6).

Kamu yönetimi disiplinin kökenini genel olarak Amerikan kamu yönetimi anlayışına dayandıran açıklamalar Woodrow Wilson'un *İdare'nin İncelenmesi* makalesini kurucu metin olarak ele almaktadırlar. Bu metin, devletin ve kamu yönetiminin teknik biçimli (Güler, 1994: 9; Şaylan, 2000: 7) işletmecilik ilkelerine göre yapılandırılması, kamu yönetiminin bu ilkelere göre incelenmesi gerektiğini belirterek ABD kamu yönetimi uygulaması ve yazınını sağlayan bir paradigmayı ortaya çıkarmış, onu şekillendirmiş ve alana egemen kılmıştır. Kamu yönetiminin işletmecilik ve piyasa ilkelerine göre yapılandırılması bu dönemde etkisini göstermiş, işletmecilik baskın duruma gelmiştir (Akbulut, 2009: 76). Kapitalist üretim biçiminin yönetsel çerçevesini oluşturan bu yaklaşım, 1873 krizi ile 1929 krizi arasındaki dönemde kamu yönetimi paradigmasını belirlemiş ve şekillendirmiştir.

Amerikan kamu yönetiminin birdenbire, kendiliğinden ortaya çıktığını söylemek mümkün değildir. Woodrow Wilson'un adı geçen makalesi ve 1910 yılında Frederick Winslow Taylor'un kategorize ettiği bilimsel yönetim ilkeleri, dönemin ABD'sinin yapısal unsurları, üretim biçimi ve toplumsal örgütlenişi açısından ele alınışı bu metinleri anlamlı kılmaktadır. Aksi halde, her iki düşüncenin de bağlamından kopartılarak evrenselleştirilmesi ve her ülke için geçerli mutlak doğrular haline dönüştürülmesi gibi hatalar ortaya çıkacaktır. Bu nedenle İdarenin İncelenmesi ve Bilimsel Yönetimin İlkeleri fikirlerinin hangi bağlamlara oturduğunu açıklamak gerekmektedir.

2. SERMAYENİN YOĞUNLAŞMASINDA TRÖSTLERİN EHLİLEŞTİRİLMESİ VE KORUMACILIK: İDARENİN İNCELENMESİ

Amerika'da 1861-1865 yılları arasında süren İç Savaş'ın sonrasında ortaya çıkan fiyatlara bağlı deflasyonist bozulmayı 1865 yılında ortaya çıkan durgunluk krizleri izlemiştir. İç Savaş sonrası süreç, aynı zamanda maden, demiryolu ve buhardaki gelişmeler ve genişlemeler dönemidir. Büyük oranda devlet destekleri yoluyla demiryolu sisteminin gelişmesi, demir gibi ağır sanayilerin de gelişmesine yardımcı olmuştur (Foner, 1988: 512). Demiryolu yapımını etkileyen kriz İç Savaş sonrasında ortaya çıkmış ve kısa sürmüştür. İkinci kriz olan 1873 ise

de demiryolu tabanlı dağıtım sistemleri tarafından desteklenen büyük iş ortaklıkları ve tröstlerin sayısını artırmıştır. Aynı dönemde tröst sahibi olan "yağmacı baronlar"ın (Hobsbawm'a (2003: 70) göre "hırsız baronlar" yağma sırasındaki tutumları gelir eşitsizliği üzerine olan tartışmaları alevlendirmiştir. 1870'li yılların krizi yalnızca burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki anlaşmazlıkları değil; Güney ve Kuzey arasındaki anlaşmazlıkları da su yüzüne çıkarmıştır. 1870'li yıllarda Güneyliler pamuk fiyatlarının %50 oranında düştüğünü görmüşlerdir (Berry vd., 1994: 129). Kuzeyliler ise aynı dönemde 1873 krizinin Amerika'daki tetikleyicisi olan finansal kötüleşme ile karşı karşıya kalmışlardır. Finansal kötüleşme ise doğrudan deflasyon ve fiyatlardaki krizlere zemin hazırlamıştır. Amerika'da tröstlerin yaygınlaşması ise piyasada ortaya çıkan bu dengesizliklere karşı rekabet edebilen firmaların sayısının azalması ve ancak birleşmeler yoluyla üstesinden gelinebilmesi ile ilgilidir.

Amerikan tröst sahibi tekelci burjuvazisi, hükümet aygıtı üzerinde mutlak bir denetim kurmuş, sırasıyla iktidara gelen iki parti sisteminden ziyadesiyle faydalanmışlardır. "Cumhuriyetçiler iktidara geldikleri vakit, demokratlar hükümet politikalarını eleştirmiş, demokratlar iktidara gelince cumhuriyetçiler demokratları eleştirmiştir. Fakat her iki parti de büyük oranda burjuvazinin gereksinimlere cevap veren politikalar gütmüşlerdir" (Yeliseyeva, 2009: 281). 1865 yılında biten İç Savaş'ın ardından ABD'nin sanayileşmeyi destekleyen bir ekonomi politikası izlemesi, etkileri hissedilen kapitalizmin krizine bir cevap niteliği taşımaktadır. Böylece burjuvazinin desteklenmesi ve onların ihtiyaçları doğrultusunda politika güdülmesi gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu politikalar şöyle sıralanabilir (Dowd, 2006: 78):

- "Demiryolu şebekesinin sübvansiyonu (maliyetlerin en az üçte ikisi doğrudan ya da dolaylı olarak federal hükümetçe karşılanıyordu),
- Zengin doğal kaynaklar (kereste, muhtelif maden yatakları, tarıma elverişli araziler),
- Korumacı ve etkili bir gümrük politikası,
- Öncelikli olarak mülkiyet haklarını tanımlayan ve işçi haklarını görmezden gelen bir yönetim."

Bu politikaların uygulanabilmesi için modern bir devlet biçimine gereksinim duyulmuştur. Wilson'un makalesi de serbest piyasa ekonomisinin işlerliğini artırabilmek adına teknik bir idare aygıtına duyulan ihtiyacı göstermektedir. Zira "İdarenin İncelenmesi" adlı makalesinde, devletin işlevlerinin karmaşıklaşması, idarenin bu karmaşıklığı düzenlemek üzere pragmatik ihtiyaçlara yönelik teknik bir alan olarak ele alınması gerektiği

vurgulanmıştır. Wilson'a göre "her gün devletin başarmasını istenen şeyleri gördükçe sıra bunların nasıl yapılması gerektiğine gelmektedir" (Wilson, 1961: 56). O halde devletin karmaşıklaşan fonksiyonları Dowd'un saydığı maddeler üzerinden dâhi ele alınırsa doğrudan iktisadi alanla bağlantılı olduğu söylenebilir. Bu durumda devletin karmaşıklaşan fonksiyonlarını yerine getirmek amacıyla ortaya çıkan teknik aygıt da idareyi oluşturmaktadır.

Wilsoncu idare paradigmasının bir diğer önermesi karmaşıklaşan devlet fonksiyonlarının denetiminin sağlanması için bürolar kurulması gerektiğidir. Teknik aygıt bürolar biçiminde somutlaşacaktır. Gelişmiş olan teknoloji sayesinde büroların denetimi ve kontrolü sağlanabilecek, haber alma etkinliği kolaylaşacaktır. Bu doğrultuda devlet merkezileşmesinde teknolojik gelişmelerin önemine vurgu yapılmıştır (Wilson, 1961: 53). Diğer taraftan devletin karmaşıklaşan işlerinin ve görevlerinin eskiye göre artması, idarenin yeni teşebbüslere girişmesi, özel sektörün işleyişini kolaylaştırıcı biçimde atılımlar yapmasıyla bağlantılıdır. Teknolojik gelişmelerin ve kitlesel tüketime yönelik üretimin boyutları değişmektedir ve devletin buna göre bir pozisyon alması, idare mekanizmasını yeni koşullara uyarlaması gerekmektedir.

Wilson'un "karmaşıklaşan işler" olarak nitelediği gelişmeler, kendisini en fazla tröstlerin ortaya çıkış sürecinde göstermiştir. İç Savaş zamanından beri devam eden değişiklik, 1870'lerden sonra hızlanmıştır. Bazı işadamları, rekabet eden firmaların birleşmesi ve tek bir örgüt içine alınmasıyla maliyet masraflarını düşürebileceklerini ve fiyatları kontrol edebileceklerini anlamışlardır. Bu birleşmeler, önceleri *korporasyon*, sonraları *pool* ve en son da *tröst* denilen yapılara evirilmiştir (Krout, 1965: 47). Korporasyonlar, gerçek kişilerin faydalandığı ayrıcalıklardan yararlanabilen, fakat yükümlü oldukları sorumlulukların bir kısmından azade olan araçlardır. Korporasyonlar, sürekli bir geçerliliği olma, tedavüle hisseler ve tahvilat çıkarma gücü, borç karşısında sınırlanmış sorumluluk ve kanunların koyduğu sınırlamalara bağımlı olmak şartıyla ülkenin her yanında iş yapma hakkı gibi birçok avantaja sahiptirler Küçük işletmelerin bir araya gelerek oluşturdukları devasa şirketler, ekonomik liberalizmin rekabet ilkesini ihlal etmiştir (Krout, 1965: 47). Endüstriyel üretimde rekabet serbestisinin tüketiciler için daha adil fiyatlar sağlayacağı ve üreticiler için daha verimli metotlar anlamına geldiği söylenmekteydi. Fakat ulaşımda ve endüstride rekabet yoğunlaştıkça işadamları kârlarının düşmesinden endişe etmişler, daha büyük yapılarla birleşmek istemişlerdir (Krout, 1965: 48).

İlki 1879 yılında Standard Oil Trust olarak kurulan tröstler, zamanla neredeyse bütün üretim alanlarına yayılmıştır. Aşağıdaki tabloda bazı tröstler ve kuruluş yılları yer almaktadır.

Tablo.3: 1882-1892 Yılları Arasında Kurulan Bazı Tröst Sektörleri (Nevins ve Commager, 2015: 321-322'den türetilmiştir.)

Yıl	Tröst
1882	Petrol tröstü
1884	Pamukyağı tröstü
1885	Keten tohumu tröstü
1889	Kibrit tröstü
1890	Tütün tröstü
1892	Lastik tröstü

Tröstler, piyasayı ellerinde tutmaları, büyük oranda üretilen her şeyin fiyatını belirleme güçlerinin olması ve rekabet ortamını yok etmeleri nedeniyle eleştirilmeye başlanmıştır. 1880'li yıllarda bu şikâyetler sıklıkla dile getirilmiştir. Öyle ki tröstlere karşı bir parti kurulmuş ve 1884 yılında bu parti 173 bin oy almıştır (Heilbroner ve Singer, 1984: 206). 1893 krizi tröstleşme nedeniyle demiryolu yapımını üstlenmiş olan şirketin batmasına neden olmuş, ülkenin demiryollarının yarısının iflas etmesiyle sonuçlanmıştır (Nevins ve Commager, 2015: 324-325). Bu dönemde çıkartılan antitröst yasaların da yetersiz kaldığı görülmektedir. Wilson'un karmaşıklaşan işler olarak nitelediği bu iktisadi yapının düzenlenmesi için idare aygıtının etkili bir biçimde işleyişine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu dönemde, ABD'nin iki güçlü partisi de tröstlerden şikâyet etmekte, tekellere karşı olduklarını resmen açıklamaktadırlar. Tam da *İdarenin İncelenmesi* makalesinin yayımlandığı yıl, "Uluslararası Ticaret Yasası çıkarılmış; demiryolları tarife savaşı ve indirimlerin kötü sonuçlarından halkı koruma amacı güden yasa ile şirketlerin bir araya gelmesi, indirimler, tarife ve hizmette ayrılık gözetilmesinin yasaklanması, istenecek her türlü ücretin 'adil' ve 'uygun' olması talep edilmiştir. Bu yasanın uygulanmasını denetlemek üzere Uluslararası Ticaret Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon, dördüncü bir hükümet dairesi oluşturacak kadar önem kazanan birçok yönetsel büronun ilkidir. Uluslararası Ticaret Yasası çıktığı dönemde etkisiz kalmıştır; fakat komisyon ve mahkemeler tarafından daha sıkı uygulanan 1903 Elkins ve 1906 Hepburn Yasaları demiryollarındaki en kötü uygulamaların ortadan kalkmasına, tarife ve hizmetler üzerinde etkili bir kontrol kurulmasına hizmet etmiştir." (Nevins ve Commager, 2015: 328). Amerikan halkının ticaret ve sanayi etkinliklerinin hükümet tarafından düzenlenmesi gerektiğine dair beklentisine bu tip yönetsel kurumlar eliyle cevap verilmeye çalışılmıştır. Aşağıdaki tabloda 1873 krizi sonrasında devletin ekonomiye ve tröstleşen şirketlere karşı yürüttüğü politikalar yer almaktadır. Bunların bir kısmı Wilson'un başkanlığı döneminde gerçekleşen uygulamalardır.

Tablo.4: Devletin Tröstlerle Mücadelesinde Gerçekleştirilen Düzenlemeler (Hatipoğlu 2015:164)

Yılı	Yasa/Mahkeme Kararı	Kapsamı
1876	Munn vs. Illinois Kararı	Eyaletlere Kamu Yararı olduğu durumlarda ticarette düzenleyici karar alma yetkisi vermiştir.
1887	Interstate Commerce Act/ Eyaletlerarası Ticaret Yasası	ICC kurulmuştur.
1890	Sherman Antitröst Yasası	Tröst kurmak ve her türlü açık gizli yolla tekel kurmak yasaklanmıştır.
1895	The Knight Case (Sugar Trust case)	Sherman Yasasını anayasaya aykırı bulan bu karar Şeker Tröstü hakkında açılmış bir dava sonucunda yasanın uygulanmasını kesintiye uğratmış ve imalatın yasanın ticaret olarak tanımladığı alanın dışında kaldığını öne sürmüştür
1902	Reclamation Act	Kamusal toprakların kontrolü hükümete verilmiştir.
1903	Elkins Act	Tröstlerin demiryollarından haksız ücret iadesi alması yasadışı olarak ilan edildi. Hepburn Act ICC demiryolları için tavan fiyat belirlemiş ve mahkemelerin ICC kararlarını aksi kanıtlanan kadar uygulamasına ve haksız rekabet davalarında temyizin hızlandırılmasına yöneliktir.
	Northern Securities Şirket Feshi	
1906	Pure Food and Drug Act	FDA'nın kuruluşu (Gıda ve İlaç ticaretine devlet denetimi)
1910	Mann-Elkins Act	ICC mahkemeleri devre dışı bırakarak olası tarife artışlarını askıya alma yetkisiyle donatılmış, demiryollarının aynı güzergahta rakip olan hatları satın alması yasaklanmış ve telefon, telgraf ve telsiz iletişim yetki alanına alınmıştır.
1911	Standart Oil ve American Tobaconun İlgası	En büyük iki Amerikan Şirketi tröst oluşturduğu için kapatılmış ve ayrı şirketlere bölünmüştür.
1913	16. Anayasa Değişikliği	Federal (merkezi) vergilendirmeye izin verilmesi
	Federal Reserve Sistemi	Merkez Bankacılığı Sisteminin kurulması

İdarenin İncelenmesi makalesinde tekelleşmeden şikâyet edilip, tekelleşmeye karşı yapılması gerekenin, idari görevlerin güdülecek politikaya göre itinalı bir şekilde incelenmesi, standartlaştırılmış kurallara sistematik bir biçimde uydurulması çözümü önerilmiştir. Wilson'a (2018: 51) göre "eyalet hükümeti ya da federal hükümet, şirketler üzerinde ne kadar yetki sahibi olursa olsun gözetim ve sorumluluklar, hiç de azımsanmayacak kadar bilgi, bilgelik ve tecrübe gerektirir". İdare ilminin doğuşunu buna bağlayan Wilson'un (1961: 55), karmaşıklaşan faaliyetlerden kastının iktisadi yapıların kontrolü ve denetimi olduğu görülmektedir. Nitekim metinde şöyle denilmektedir: "Posta hizmetlerinde sağlanan fayda, ucuzluk ve başarı, telgraf sistemi üzerinde devletin erkenden kontrol sağlamasının sonucudur. Ya da devletimizin Avrupa devletlerinin izinden giderek telgraf ve demiryolu hatlarını satın almayacak ve inşa etmeyecek olsa bile, alanlarında otorite olmuş şirketler konusunda kendini bir şekilde uzmanlaştırmak zorunda olduğuna şüphe yoktur" (Wilson, 2018: 50).

Kamu yönetiminin daha çok bir bütün halinde sistem lehinde hareket etme kapasitesine sahip olmak anlamına geldiği, tröstlerin de bu durumda iktisadi sisteme dair birtakım bozulmalar yarattığı göz önüne alındığında kamu yönetimi ve idareye dair sistematik bilginin üretimi zorunlu hale gelmektedir. Zira sermaye birikiminin koşullarının yaratılması ve sürdürülmesi sürecinde/işlevinde siyasetin aldığı kararları uygulamak üzere bir idare aygıtına duyulan ihtiyaç gün yüzüne çıkmaktadır. İdarenin incelenmesi makalesinin bu ihtiyaca karşılık düştüğü söylenebilir. Tröstlerle ve siyasetçilerin kapitalistlerle olan ilişkilerindeki yozlaşma -rekabetçi piyasanın işlerliğini sekteye uğratan yapıları idare mekanizmasının siyaset mekanizmasından ayırılarak gerçekleşebileceği iddiası üzerinden- Wilson tarafından daha sonra da savunulmuştur. Örneğin Wilson'un 1913 yılında *Yeni Özgürlük* (*New Freedom*) adını verdiği programda değiştirilmesi gerekenler olarak sıraladığı maddeler şunlardır (Nevins ve Commager, 2015: 449):

- "Hükümeti özel çıkarların elinde kolay bir araç haline getiren bir gümrük tarife sistemi

- Para birikimi ve krediyle ilgili olarak 'tam anlamıyla uydurulmuş bir banka ve para sistemi'

- Özgürlükleri kısan ve işçilerin iyi hayat imkânlarını kısıtlayan bir sanayi sistemi

- Etkisiz ve terkedilmiş bir zirai ekonomi

- Doğal kaynakların özel kazançlar için istismarı vs."

Maddelere bakıldığında doğrudan iktisadi konulara atıf yapıldığı ve hükümetle olan ilişkinin düzenlendiği görülmektedir. O halde Wilson'un 1887 yılında yazdığı makalenin, onun başkanlığı döneminde de etkili olduğu söylenebilir.

1873 krizinin yaratmış olduğu etkilerden kaçınmanın bir yolu sermayenin yoğunlaşarak tröstler haline gelmesi olduğu gibi, devletin korumacılık politikaları da ikinci bir çözüm yolu olarak ortaya çıkmıştır. Korumacılık faaliyetleri ise kamu hizmeti pratiklerinde reform baskılarının güçlenmesine sebep olmuştur. Bu reform taleplerinin içeriği ise tröstlerle birlikte ayyuka çıkan yağma sisteminin düzeltilmesi olmuştur. Krizden önceki dönemde de etkin olan yağma sistemini ortadan kaldırmak için yapılan ahlaki çağrılarla birlikte (Maranto ve Schultz, 1991: 45-46) ekonomik verimlilik de bu reform tartışmalarının bir parçası olmuştur (Hoogenboom, 1968: 28). Dönemdeki reform çağrılarının tipik örnekleri, bir milletvekili olan Thomas Jenckes'in 1867 tarihli yabancı ülkelerdeki personel sistemleri üzerine çalışması ve Senatör Lyman Trumbull'un

1871 tarihinde "reform öncülüğü" kapsamında personel prosedürleri düzenlemeleri yapması için başkanlıkça acilen yetkilendirilmesidir (Kiel ve Elliot, 1999: 629). Kendisini Pendlaton Yasasıyla[6] gösteren ilerici çağ (*progressive era*), durgunluk krizinin sürdüğü on beş yıl içinde ortaya çıkmıştır. Bu yasa popülist bir hükümet tarafından üretilmiş verimsizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik reformlar yapmayı içermektedir. Kamu hizmetlerinde başarı tabanlı anlayış, "işletme" uygulamaları ve çözümlemelerinin hükümet pratiklerinde de uygulanabileceğini dillendirmeye başlamıştır (Kiel ve Elliot, 1999: 629).

"Devlet dairelerinin rüşvete boğulması, devlet kasasından hırsızlık ve ihtilas, memurlara ve yasama meclislerindeki milletvekillerine halkın zararına zenginleşme kaynakları sağlıyordu. Demokratlar ve Cumhuriyetçiler en çok para getiren görevleri aralarında paylaşamıyorlardı. Seçimlerden galip çıkan parti, taraftarlarına 'ganimet' dağıtıyor, en önemli ve en avantajlı görevleri aralarında pay ediyordu. Bu 'ganimet dağıtımı' Amerika'nın politik hayatında bir gelenek haline gelmişti" (Yeliseyeva, 2009: 281). Bu sistem, 1860-1884 dönemi arasında iktidarda olan Cumhuriyetçi Parti tarafından perçinlenmiştir. Fakat aynı zamanda "Cumhuriyetçi Parti'nin iktidarını sarsan bu sistem, 1884 yılında Demokratlar'ın iktidara gelişini sağlamış; Cleveland'ın cumhurbaşkanı seçilmesinden 1889'a kadar 100.000 Cumhuriyetçi memur görevden alınıp yerlerine Demokratlar atanmıştır" (Yeliseyeva, 2009: 281). Birçok büyük kentin belediyesi yalnızca parti taraftarı olan ve liyakati bulunmayan kişilerin eline geçmiş, bu kişiler iki yıl içinde devlet kasasını milyonlarca dolar dolandırmıştır. Demiryolu ağının yapımı sırasında burjuvazi, "devletin milyonlarca dolarını zimmetlerine geçirmiş, demiryolları etrafındaki araziler hükümetçe yine burjuvaziye bırakılmıştır" (Yeliseyeva, 2009: 283). Siyasi ve popülist ilişkilerin devlet kasasında meydana getirdiği bu vurgun ve soygunlar, devletin ve siyasetçilerin devlet kaynaklarını israf ederek verimsizliğe sebep olmaları nedeniyle eleştirilmiştir. Oysa makine benzeri, işletmeci bir bürokratik işleyiş ve idare aygıtı ile bu sorunların aşılacağı düşünülmüştür. Woodrow Wilson'un idarede işletme benzeri bir verimlilik ihtiyacını gündeme getirmesi ve idare ile siyasetin birbirinden ayrılması gerekliliği söylemi bu bağlama oturmaktadır.[7]

[6] 1883'te kabul edilen Pendlaton Yasası, Amerikan Başkanı Jackson zamanında etkili olan "yağma sistemi"nin, başarıya ve liyakate önem verilmeden siyasi kaygılarla bürokrat alımının yerine liyakate ve eğitime önem veren, sınav sisteminden geçirilmiş kişilerin bürokrat olmasını öngören bir yasadır (Pendlaton Act, 2020).

[7] Wilson'un verimlilik üzerine yazdığı metin, genel olarak idare mekanizmasının, hükümet politikalarının nasıl verimli hale getirileceği üzerinedir. Bu sebeple Wilson'un idarede verimlilik kavramına ilişkin herhangi bir düşüncesinin olmadığını iddia etmek hatalı olacaktır. Dahası, bizzat İdare'nin İncelenmesi makalesinin ilk paragrafında şöyle yazmaktadır: "İdari incelemenin hedefi ilk olarak yönetimin neleri düzgünce ve başarıyla yapabileceğini, ikinci olarak ise bu

Dikkat edilmesi gerekilen bir diğer husus, idarenin "teknik" bir aygıt olarak ele alınmasıdır. Zira, siyaset ve yönetim ayrımı geleneğinin çoğu zaman Wilson'un makalesiyle özdeşleştirilmesi bu söylemle ilgilidir. Daha çok yağma sisteminin ve popülist politikaların milli kaynakların israfına yol açtığı düşüncesiyle politika ve idare mekanizmasının birbirinden ayrılmasının verimliliği ve etkinliği sağlayacağı varsayılmıştır. Liberal siyaset kuramının kamu yönetimine ilişkin kısmını oluşturan Wilson'cu düşünce, siyasetin üstü örtülü olarak yönetsel verimliliği azalttığı yönünde bir saptama yapmıştır. Bu saptamanın sonucu olarak "verimliliği sağlamak için idarenin yasa benzeri işletmeci ilkelerle hareket etmesi gerekliliğine vurgu yapılmış ve liberal kuramla bu noktada ilişkilenmiştir" (Akbulut, 2009: 77). O halde mevcut sorunlara pragmatist[8] ve realist bir yaklaşımı simgeleyen İdarenin İncelenmesi makalesi, siyaset- yönetim ayrımı bağlamında da ülkenin kendi özgünlüklerine dair emareler taşımaktadır.

Amerikan idare tarihçisi Leonard D. White, Woodrow Wilson'un tek katkısı olarak 'kamu yönetimi alanını bir inceleme nesnesi olarak tanıtmasını ve genellenebilir doğrular çıkarılabilecek bir alan potansiyeli taşıdığını söylemesini' görmektedir (White, 1958: 396). Fakat makalenin yazımından önce, kamu yönetimi alanının çeşitli tartışma konularına dâhil edildiği görülmektedir. Wilson, kamu yönetimi alanıyla ve doktoradaki hocası Richard T. Ely ile John

düzgün işleri mümkün olan en etkin [*efficiency*] şekilde ve en mümkün olan en düşük maliyet ve enerji sarfiyatıyla nasıl yapacağını bulmaktır" (Wilson, 2018).

[8] Pragmatist yaklaşımı Schiller'in şu düşünceleriyle açıklayabiliriz: "İnsan aklının en temel ilkelerinin dahi nesnel ve mutlak olmaktan çok insanın yaşamında karşılaştığı pratik sorunları çözmek gibi bir amaca yönelik olduğunu, kaynağını insandan ve onun içinde yaşadığı koşullardan alan bir yapısının bulunduğunu savunur. İnsanın tüm düşünceleri belli bir ereğe yöneliktir. Düşünsel aktiviteyi anlamlı kılan bu ereğin kendisidir. İnsanın en mutlak ve değişmez doğruları dahi başından sonuna dek insani öğeler tarafından belirlenen bir süreç neticesinde ortaya çıkıp, yalnızca karşılaştıkları pratik testlerden başarılı bir şekilde geçtikten sonra doğru sıfatını kazanırlar" (James, 2015: 18). Ayrıca konuyla ilgili bkz: (Bacon, 2010). Wilson'un düşüncelerinde ve etik anlayışında pragmatist bir yaklaşım sergilediğini görmek için bkz: (Throntveit, 2008: 25-56). Yalnızca Woodrow Wilson'un değil Frederick Winslow Taylor'un da pragmatist bir yaklaşıma sahip olduğunu söyleyenler vardır. Örneğin, Altınok (2012: 84) bu konuyla ilgili şöyle demektedir: "Wilson'un bu makalede yazdıkları dikkatlice ele alınırsa kamu yönetimi disiplininin nasıl bir tarihsellikle yüklü olduğu; doğduğu coğrafyanın özelliklerine ve maddi koşullarına nasıl daha sıkı sıkıya bağlı olduğu daha iyi anlaşılacaktır…Evrenselci bir bakış açısından çok Amerikan pragmatizminin işlevselliği ile yüceltilmelidir…Amerikan kamu yönetiminde geleneksel paradigmayı Wilson, Taylor'un eserleri ve fikirleri oluşturmaktadır…Diğer taraftan Brian J. Cook (2007: 106), Wilson'un idareye yaklaşımını doğrudan saydığı üç ilkelerden biri olan pragmatizmle açıklamakta, üstelik makalede geçen "Amerikalılaştırma" deyişini pragmatist yaklaşıma dayandırmaktadır. Aynı kitabın 76. sayfasında "Wilson yönetimi devletin yapabilecekleri anlamında pragmatizm alanı olarak tanımlar. Uygulanabilir ve işleyebilir bir eylem alanı olarak görür. Hükümeti halkla temas halinde görür" ve "doğrudan ya da dolaylı olarak sosyal çabanın tüm pratik tarafına dokunur" denilerek Wilson'un idare mekanizması tanımını pragmatizm çerçevesinde yaptığı söylenmektedir.

Hopkins Üniversitesi'nin 1884-1885 akademik yılında tanışmıştır. Ely'nin 1882 yılından itibaren verilen bu dersi, Birleşik Devletler'deki idare üzerine yapılan tek resmi genel idare dersidir. Ely, bütün zamanını Almanya, Fransa ve İngiltere'deki idare ve yönetim metotlarını araştırmayla geçirmiştir. Wilson'un makaleyi yazarken Ely'nin bibliyografik referanslarından ve yorumlarından büyük oranda faydalandığı görülmektedir (Link, 1971: 38-39). Wilson, karşılaştırmalı bir analiz yaparak Amerikan kamu yönetiminin nasıl olması gerektiği sorunuyla ilgilenmiştir. Ely'nin çalışmalarının Wilson için sağladığı avantaj, diğer ülkelerin yönetim ve idare sistemleri hakkında geniş bir bilgi birikimi sunmasıdır. Böylece karşılaştırmalı yöntemin Wilson tarafından kullanılması kolaylaşmıştır (Link, 1971: 38-39).

İdarenin İncelenmesi makalesinin giriş paragrafında kamu yönetiminin pragmatik bir alan olduğu ve ihtiyaçların giderilmesi için üzerinde yeniden düşünülmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Fakat bu paragrafı önemli kılan diğer cümle, idarenin hedeflerinin belirlendiği paragrafa ait son cümledir. Burada idarenin hedefi, devletin neleri daha başarılı yapabileceği ve bu işleri en az maliyet ve enerji sarfıyla en fazla etkili kılabilecek yöntemi bulmak olarak belirlenmiştir (Wilson, 1961: 53). Bu tanıma bakıldığında Taylor'da da üzerinde sıkça durulan verimlilik kavramı göze çarpmaktadır. O halde bu dönem ABD'sinde hem işletmeler hem de idare aygıtı için ortak bir hedefin konulduğu görülmektedir. Belki de idare aygıtı ve işletmeler olarak bir ayrıma dahi gerek yoktur. Tam da Akbulut'un Wilsoncu paradigmayı, kamu yönetiminin işletmecilik/piyasa ilkelerine göre yapılandırılmasını öneren "kapitalist yönetselliğin manifestosu" olarak tanımlamasına denk düşen bu yaklaşım, kamu yönetimi disiplininin uygulamaya yönelik bilgi oluşturmasının başlamasını sağlamıştır (Akbulut, 2009: 81). Böylece özel sektördeki teknoloji yoğun mekanize sistemlere benzeyen bir kamu örgütlenmesi tipinin oluşturulmasının önü Wilson tarafından açılmıştır (Zengin, 2011: 127).

Özetle, Wilson'un kamu yönetimi disiplinine katkısı olarak görülebilecek üç nokta şöyle sıralanabilir (Akbulut, 2009: 81-82):

"1. Yönetimin ayrı bir bilimsel çalışma konusu yapılması gerektiği,

2. Yönetim incelemeleri yapılırken karşılaştırmalı yöntemin kullanılması,

3. Siyaset ve yönetimin birbirinden ayrı olduğu ya da olması gerektiğidir."

Bu maddelerin genel olarak liberal ideolojinin kamu yönetimine yansıması olarak görülebileceği açıktır. Amerikan siyaset bilimi düşüncesi daha öncesinde (19. yüzyılın başlarında) Avrupalı düşünürlerden özellikle Montesquieu ve Locke'den etkilenmiştir. Hükümet; bireysel özgürlük, eşitlik ve mülkiyet

temellerine dayanan rasyonel olarak inşa edilmiş bir yapı olarak görülmektedir. Amerikalıların siyasal örgütleri ya da kurumları bireysel özgürlüğün korunması amacının bir ürünü olarak kabul etmeleri de bu anlayışla paraleldir. Amerika'daki kurum ya da örgütler bu bakımdan özgür kişilerin kendi çıkarları ve değerlerinin peşinde koşabilmelerine olanak veren sivil kuruluşlar olarak kabul edilmektedir. Onları politik bir grup olarak birbirine bağlayan şey ise bir grup genel amaç ve araçlar değil, uyulması gereken kesin kuralları tanımak ve kurallara uymaktır (Spicer, 2004: 356). Amerikalılar, devleti genel çıkara hizmet eden bir çeşit korumacı, güvenlikçi olarak algılamaktadırlar (Rutgers, 2001: 230). Devlet, anayasal ilkelere uyan bir hükümet ve yalnız Amerikan vatandaşlarının haklarının korunmasına ihtiyaç duyduğu kadar koruyan bir yapıdır (Rosser, 2010: 547-548). Bu sebeple Kıta Avrupası'na benzer bir kamu yönetimi anlayışının daha başlangıçta mevcut olmaması oldukça anlaşılabilir Wilson'un makalesinde bahsettiği gibi idare aygıtının "Amerikalılaştırılması"[9] ile -Kıta Avrupası devletlerinden farklı olarak daha liberal özgürlükleri ön plana koyan- Amerikan toplumunun liberal unsurlarına uygun bir model ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bireyciliğin politik ve idari alandaki yansıması elbette ki kökenini iktisadi alandaki bireycilikten almaktadır. Böylece Amerikan kamu yönetimi anlayışının bireyci esaslara ve liberal doktrine dayandığı söylenebilmektedir. İktisadi alanda kapitalist birikim biçimiyle şekillenen Amerikan kamu yönetimi anlayışı, siyasi alanda da liberal ideolojinin bir göstergesi olarak ortaya çıkmıştır.

3. KİTLESEL TÜKETİME YÖNELİK ÜRETİMİN VERİMLİLEŞTİRİLMESİ: BİLİMSEL YÖNETİM İLKELERİ

1873 krizinin görünürdeki gerekçesi finansal piyasadaki dengesizlikler olarak açıklansa da asıl olarak rekabet baskısından kaynaklanan üretim ya da arz fazlalığı krizin tetikleyicisi olmuştur (Dobb, 1950: 302; Kaymak, 2010: 176; Sızan, 2016: 82). Kitlesel tüketime yönelik olma niteliği yüksek olmayan üretim, piyasanın belirli bir doygunluk düzeyine ulaşması ile aşırı üretim seviyesine gelmiş ve durgunluk başlamıştır. Dönem açısından Amerika'nın özgünlüğü ise kitlesel tüketim mamullerinin diğer piyasalara göre daha fazla üretilmesidir.

[9] "İdarenin İncelenmesi" adlı makalesinde geçen "Amerikalılaştırmak" deyimi de bireysel özgürlüklerden kopuk değildir. Wilson'un Amerikalılaştırmak dediği şey devlet aygıtlarının bireysel özgürlükleri tehdit etmesi değil tamamlaması gerektiğidir. Zira zaten Avrupa'daki idare mekanizmasından ayrılan yönü de budur. Yönetimin siyasetten ayrılması uzmanlık, verimlilik ve hesap verilebilirliği getirecektir. Hatta yazarlar doğrudan şöyle demektedir (Seidelman, ve Harpham, 1985: 50-51): "…demokratik miras, dışardan gelen monarşik idari teknikler prensibini denetler ve Amerikanlaştırır. Wilson, Amerikan demokratik kültürünü ve kurumlarını yeni işlevlere adapte etme veya bunun tam tersini yapma konusunda amacına son derece uygun oldukları için pratik olarak bu tür vizyon ve yöntemlerle gurur duymuştur. Devlet inşasında yer alan demokrasinin kültürel etkilerine karşı en liberal Amerikan ilerlemecilerinden daha hassas olan Wilson, yeni görevini geleneksel demokratik dil aracılığıyla popüler alana taşımıştır."

1873 krizinin ardından kitlesel tüketim mallarının üretimine yönelik daha yoğun bir hareketlilik ve üretim faaliyeti bu coğrafyada baş göstermiştir (Hobsbawm, 2003: 48). Diğer taraftan 1873 krizinin aşılmasıyla birlikte kitlesel üretime yönelik ihtiyaç artması ve kitlesel üretimin geliştirilebilmesi için gereken emek piyasasının oluşumu paralel ilerlemiş ve hammaddelerin bolluğu nispeten daha verimli kullanılabilmiştir.[10] Kitlesel tüketime yönelik üretimin artması ise verimliliği amaçlayan iş idaresinin sistematik ve rasyonel hale getirilmesini zorunlu kılmıştır.

Amerika'da beşeri sermayeye yaslanan verimlilik hedefi ve verimliliği artırmaya yönelik çalışmaların kökeni güneyli kölelerin iş gücü olarak kullanımına uzanmaktadır. Bu dönemde "birbirine bağımlılığı olmayan ve bölünemeyen işlerde takımlar ödüle dayalı olarak veya basit zaman-hareket etütleriyle hesaplanan kota yöntemiyle makine düzeninde çalışıyordu. İş bölümü dışında köleler yaş, cinsiyet, güç ve yeteneklerine göre sınıflandırılıp en uygun verimi sağlayacak şekilde çalıştırılıyordu. 20. Yüzyılda Taylor'la bilimselleşen bu çalışma rasyoneli köleci Güney'de sistemli ve akılcı bir şekilde uygulanmaktaydı (Hatipoğlu, 2015: 125). Fakat kitlesel tüketime yönelik malların 1873 krizinden sonra yoğun olarak üretimine geçişle birlikte bu yöntemlerin bilimselleştirilmesi zorunluluğu doğmuştur. Kapitalist nitelikli üretim biçimi, yönetsel alanı ussallaştırma ve düzen sağlamanın aracı kılmış; verimlilik ve kârlılığa yönelik bilimselleştirme faaliyeti, "bir tür insan ve toplum mühendisliği" yapan Taylor nezdinde somutluk kazanmıştır (Üstüner, 2012: 632).

Bilimsel iş idaresi ya da bilimsel yönetim ilkeleri "Büyük Buhran" denilen 1873 krizinin ardından (hatta onun sonucu olarak) ortaya çıkmıştır (Hobsbawm, 2013: 55). Frederick Winslow Taylor'un 1880'lerde büyük sorunları olan Amerikan çelik endüstrisinde bilimsel yönetim düşüncesini geliştirmesi tesadüfi değildir. Üretici firmaların büyüyüp genişlemesi ve 1873-1896 döneminde kârlar üzerinde oluşan baskının, eski yöntem ve tecrübelerden çıkan sonuçlara dayalı üretim yöntemlerini[11] işlevsiz kılması başka yöntemleri gerektirmiştir (Hobsbawm, 2013: 55). Örneğin Taylor'un Bilimsel Yönetim İlkeleri kitabından önce yayımlanan *Shop Management* adlı kitabında, dönemin fabrika yönetimleri ile iş idarelerinin gelişkin olmayışından yakınışı 1873 krizinden sonra bile uygulanan yöntemlerin ilkelliğine işaret etmektedir (Taylor, 2011: 5).

[10] Yine de ulusal kaynakların korunması ve muhafaza edilmesi uzunca bir dönem sorun olarak kalmıştır. Taylor, (2011: 11) Bilimsel Yönetiminin İlkeleri kitabının daha ilk paragrafında bu hammadde (orman, su, toprak, kömür ve demir olarak) ve kaynakların verimsiz kullanımından doğan sorundan bahsetmektedir.

[11] Taylor (2011: 36) bu eski ve tecrübeye dayalı yöntemleri "az düşünme, kişisel gözlem ve sözlü bilgi aktarımı" olarak ifade etmektedir. Bu yöntemler, sistematik ve bir tanıma bağlanmış değillerdir.

Hem kârı maksimize etmeyi hedefleyen büyük girişimlerin denetlenmesinde, izlenmesi ve planlanmasında hem de hammaddelerin ve beşeri sermayenin verimli kullanılmasında daha rasyonel ve bilimsel yollara ihtiyaç duyulmuştur. Taylorizm'in temel uğraşı ve toplum nezdinde bilimsel yönetimle özdeşleşecek olan görev, işçilerin verimliliklerinin nasıl artırılacağı üzerinedir (Hobsbawm, 2013: 55). Bilimsel Yönetimin İlkeleri kitabının girişi dönemin ABD başkanı Roosevelt'in valilere hitaben Beyaz Saray'da söylediği bir sözü tekrar ederek başlamaktadır: "Milli kaynaklarımızı koruma, daha büyük bir problem olan milli verimlilik için ön hazırlıktır" (Taylor, 1919). "Büyük milli verimliliği artırma meselesi", Taylor'a göre daha çok beşeri kaynakların verimsiz kullanımı ile ilgilidir. Doğrudan insan emeğinin kullanımındaki ve üretkenliğindeki verimliliğin artışına yönelmiş olan Taylor'a göre yönetimin temel hedefi tüm çalışanların bireysel maksimum refahlarının sağlanması, böylece işverenin de[12] maksimum refahının sağlanmasıdır (Taylor, 2011: 17). Hobsbawm, verimliliğin artırılması için Taylorizm'in önerdiği ilkeleri şöyle özetlemektedir (Hobsbawm, 2013: 55):

> 1. "Her işçiyi çalışma grubundan ayırmak ve emek sürecinin denetimini ondan veya grubundan almak,
>
> 2. Her işlemi, zamana göre tanımlanan bileşenlerinin ayrıntılı, sistemli analizi ışığında- zaman ve hareket çalışması (time and motion)- işçiye kesin olarak ne yapacağını ve ne miktarda üreteceğini söyleyen idarenin temsilcilerine vermek,
>
> 3. İşçiyi daha fazla üretmeye özendirmek için değişik ücret sistemleri hazırlamak."

"Taylor'un endüstriyel verimlilik anlayışının oluşumunda sistematik gözlem ve ölçmeye dayanan bir yöntem kullanılmıştır. Kendi ilkelerini bilimsel yönetim olarak adlandırması da bu çabaya dayanmaktadır" (Dikmen, 2011: 91). Buna göre bir işi yapmanın en kolay ve hızlı tek bir yolu vardır, bu yolun işçilere öğretilmesiyle mümkün olan en fazla verimlilik sağlanmış olmaktadır. Bir işi yapmanın en kolay yolunu bulmak için işin standartlaştırılması, işin basitleştirilmesi ve işin olabildiğince herkesin anlayabileceği basit bir düzeyde tanımlanması gerekmektedir (Dikmen, 2011: 92). Böylece, yöntemsel olarak verimlilik için gerekenler yapılmış olacak, bu yöntemin uygulandığı her yerde aynı sonuçlar alınabilecektir. Taylor'un bilimsel yönetim olarak sunduğu ilkeler böylece evrenselleşmiş, genel geçer doğrular haline gelerek kabul görecektir.

[12] Fakat Taylor'un kastı yalnızca özel sektör işletmeleri değildir. Bu noktada devlet-özel sektör ayrımı yapmaz. Kitabın giriş bölümünde kitapta sunulan ilkelerin evler, çiftlikler, ticarethaneler, kiliseler, hayır kurumları ve devlet daireleri için de sanayi ve imalat sektörü kadar önemli olacağını belirtmektedir (Taylor, 2011:13).

Kijne ve Spender, (1996: xii), bilimsel yönetimin beş temel unsuru olarak merkezi bir araç odası, kronometreli bir zaman ölçer, planlama bölümü, oransal ücret sistemi ve işleyen bir ustabaşı mekanizmasını saymaktalardır. Merkezi bir araç odası fiziksel koşulları, hata paylarını, üretim sürecindeki ilkeleri standartlaştırmak, böylece işyerindeki işletmeciliği kontrol edebilmektir. Bilimsel yönetimden önce usta, kendi denetim yöntemlerine ve üretim araçlarının önemli kısmına kendisi sahiptir. Bu, işletmede verimlilik ve kalite için genel ölçütlerin oluşmasının önündeki engeldir. Sermayenin üretime akışı sağlanamamaktadır. Onlara göre, Taylor'un zaman etüdü çalışmaları, üretim yönteminde en uygun ve standart hale getirilebilir temel ve uygun araçları bulmaya dönük çabaları içermektedir. Bu yolla tek olan en iyi yol bulunduğunda, bir performans standardı sağlanmış olacak, böylece ücret ve ödeme sistemi de standart bir hale gelebilecektir. Planlama bölümü ise fiziksel basamağı standartlaştırılmış bir dizi faaliyete dönüştürmeyi sağlayacaktır. Böylece işyerindeki iş akışında yöneticilere bir kontrol aracı sağlanmış olacaktır. Üretim daha uzun periyodlar için planlanmış olacak, sermaye yatırımlarının geri dönüşü alınmış olacaktır. Parça başı üretim sisteminin oransal olarak belirlenmesiyle ve belirlenen yöntemlere göre çalışmayla işçiler, ürettiklerine göre daha fazla ücret, başka bir yönteme göre çalışmışlarsa daha az ücret alacaklardır. Taylor'un toplumsal reformist görüşüne göre, verimliliğin ve üretkenliğin artmasıyla hem işçiler hem de işletmeciler daha yüksek oranda bir paylaşıma ortak olabileceklerdir (Kijne ve Spender, 1996: xii).

Etkili bir yönetim mekanizması olmaması durumunda işyerindeki kontrol kaçınılmaz olarak ustabaşının iş süreci ve işçiye karşı anlayışı üzerinden şekillenmektedir. Spender'e (1996: 9) göre, Taylor ustabaşının bu iktidarını yok etmeye odaklanırken, bilimsel yönetim de işçinin kendi hırsından çok toplumsal ve kurumsal güçlerden etkilendiğini göstermiştir. Taylor ustabaşı ve işçilerin tıpkı kendisi gibi bireyci oldukları varsayımını kabul etmiş, böylece onların kendi çıkar ve gelirlerini maksimize etmek için daha çok çalışmaya istekli olduklarını düşünmüştür. İşçilerin tembellikleri ise onların kendileri için en iyi olanın farkında olmaması ve bu farkında olmamanın işçi sendikaları aracılıyla daha güçlü ifade edilmesinden kaynaklanmaktadır. Genç bir ustabaşı olarak onun tecrübesi, işyerinde ortaya çıkabilecek, tehdit ve hakaret içeren olağanüstü toplumsal baskılara bireycilik ve daha çok çalışma ile karşılık vermek gerektiğini göstermiştir (Spender, 1996: 9). Kimilerince yapılan Taylor'un "sosyal Darwinist" olduğu yorumu (Freidel, 1970: 37) buradan çıkarılmaktadır.

Fakat Taylor'un bu fikirleri ve bilimsel yönetimin ilkeleri olarak sunduğu düşünceler, onun kendi bağlamından kopuk değildir. Taylor birdenbire ortaya çıkıp yönetimin ve iş örgütlerinin yönetiminin birtakım ilkelere göre yapılması

gerektiğini söylememiş, aynı dönemde verimliliği artırmaya duyulan ihtiyaç Taylor'un düşüncelerinin ortaya çıkışını adeta bir zorunluluğa dönüştürmüştür. Sanayileşme ve endüstriyel üretimin belirli boyutlara ulaşmadığı bir örgütlenme biçiminde ve ülkede Taylor'un ilkelerinin de fazla bir öneminin olması beklenemez.[13] Onun düşüncelerinin evrensel olmadığı savı da buradan kaynaklanmaktadır. 1873 krizinin yaşandığı kapitalist ülkeler ölçeğinde öncelikli problemin deflasyonu yok etmek, endüstriyel üretim için gereken hammadde ihtiyacını karşılamak, bankacılık faaliyetlerini geliştirmek, bir düzene sokmak ve en önemlisi de kitlesel tüketime yönelik üretimi verimlilik temeline oturtmak olduğu göz önüne alındığında, bu sorunları kısmen aşmış olan ABD'de Taylor'un ortaya çıkışı bir tesadüf olmasa gerektir.

4. SONUÇ

Kapitalizmin 1873 yılındaki ilk büyük krizi, ABD'de finansal alanda kendini göstermiş ve daha sonra diğer sektörlere yayılmıştır. Kriz teorileri bağlamında bu kriz ele alındığında durgunluk ve hızı yavaş olan bir büyümenin deflasyona sebep olduğu görülmektedir. *Laissez faire*'ci iktisadi kuralların piyasanın tamamen kendi kurallarına göre işlediği fikrine dair şüphelerin uyanması, daha sonra ülkeler bazında alınacak tedbirler açısından önemli olmuştur. Tam rekabetçi bir piyasanın kimi zaman sorunlarla karşılaşması ve siyasetçilerin bu düzlemde sermaye sahipleri ile ilişkiler kurması Amerika'da 1873 krizinin sonuçlarını görünür hale getirmiştir. 1873 yılından sonra ortaya çıkan tröstler, hükümetin krizin etkilerine karşı korumacı politikaları arttırma yönünde almış olduğu kararlar (ki 1870'lerin başlarında Amerika zaten "korumacılığın kalesi" olarak biliniyordu) ve kitlesel tüketime yönelik üretimdeki verimliliğin düşüklüğü idarenin ve yönetim ilkelerinin bilimsel içerikli hale getirilmesini gerekli kılmıştır.

1873 krizine karşı ABD'de krize karşı verilen bir tepki olarak yaygınlaşan tröstleşme hareketleri, devletin ve idarenin sorumluluğunu arttırmıştır. Bu çerçevede sermaye yoğunlaşmasının getirdiği karmaşık işlerin devlet tarafından düzenlenmesi ve uyumlu hale getirilmesi ile liberal iktisat ile uyumsuz olan uygulamaların ortadan kaldırılmasında bilimselleşmiş bir idare aygıtının varlığı gerekli olmuş; Wilson'un kurucu makalesi bu gerekliliği ve devletin üstlenmesi gereken yükümlülüklerini teknik olarak konumlandırmayı amaç edinmiştir.

Tröstlerle kurulan ilişki ve korumacılık politikalarının ortaya çıktığı zeminde Amerika'da "yağma sistemi" olarak adlandırılan yapı egemendir. Bu yapı bilimsel idare anlayışı ile uyumlu olmadığından siyasetçilerin piyasada

[13] Verimlilik kavramının evrenselliğinin eleştirisi için bkz. Farmer, 2005: 181.

faaliyet gösteren aktörlerle olan enformel bağlantıları, popülist politikalar ve kazanç elde etme güdüsüyle devlet yönetiminde yozlaşmanın meydana gelmiş; tröstlerin politik sahada etkin olmuştur. Wilson, daha en başından tröstlerin devlet işlerinde siyasetçilerle kurmuş olduğu bu tip ilişkilere karşı çıkmış, idare aygıtının politik alandan ayrılarak daha teknik bir alana çekilmesini öngörmüştür. Bir yandan rekabeti engelleyen tröst yapılanmalarının kurumlarla ve bürokrasi ile olan bağını kırmak, bir yandan da devlet işlerinde çalışanların iktisadi alandaki enformel ilişkilerini yok etmek üzere yazdığı makale, Amerikan kamu yönetimi disiplinin kurucu düşüncesi olarak kabul edilmiştir.

Krizin etkileri kısmen silinmiş olsa da ilerleyen yıllarda ortaya çıkan sorunları ve bulunan çözümleri 1873 yılında başlayan krizden tamamen bağışık olarak ele almak hatalı olacaktır. Frederick Winslow Taylor tarafından ortaya atılan bilimsel yönetim ilkeleri, Amerika'da üretim biçiminin ihtiyaçlarına karşılık gelen bir konumdadır. Kitlesel tüketime yönelik üretime ve standardizasyona geçişin verimlilik amacına ulaşmak için kullanıldığı, bilimsel yönetim ilkelerinin de kriz sonrası oluşan duruma karşılık geldiği görülmektedir.

Amerikan kamu yönetimi disiplininin ortaya çıkışı, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Taylor ve Wilson tarafından deklare edilmiş olsa da her ikisinin de düşüncelerini olgunlaştıran 1873 krizinin öncesi ve sonrasındaki toplumsal ilişkiler ve dinamikler bütünüdür. Amerikan toplumunun endüstriyel devrim ve İç Savaş sonrası yaşanan dönüşümünde siyasetin tröstler tarafından baskılanarak idare aygıtının yozlaşmasını engellemeye yönelik çabalar ve kitlesel tüketime yönelik üretimin yaygınlaşması ile yeni yöntem arayışları önemli olmuştur. Böylece kamu yönetimi disiplininin ortaya çıktığı ülkenin bilgisini ürettiği, ülkelerin kendine özgülüklerinin ve toplumsal/iktisadi ilişkilerinin niteliğine bağlı olarak şekillendiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Adams, Henry C. (1895), Report on Transportation Business in the United States at the Eleventh Census 1890 (Wahington DC: United States Census Bureau)

Adams, James Truslow (1943), Amerika Tarihi: Başlangıcından Bugüne Kadar, (İstanbul: Kanaat Kitabevi) (Çev. Ziya Yamaç).

Akbulut, Örsan (2009), Siyaset ve Yönetim İlişkisi (Ankara: Turhan Kitabevi).

Altunok, Mustafa (2012), Türkiye'de Kamu Yönetimi Düşüncesi (Ankara: Gazi Kitabevi).

Bacon, Michael (2010), Pragmatizm ve Politik Liberalizm (Ankara: Elips Kitap).

Barreyre, Nicolas (2011), "The Politics of Economic Crises: The Panic of 1873, the End of Reconstruction, and the Realignment of American Politics", The Journal of the Gilded Age and Progressive Era, 10 (4): 403-423.

Berry, B.J.L., E. Harpham ve E. E. Elliot (1994), "Riding the Long Wave: Macroeconomics, The Presidency, and Clinton's Dilemma", Business and the Contemporary World, 6 (1): 122-140.

Carmen M. Reinhart ve Kenneth S. Rogoff (2008), "This Time is Different: A Panoramic View of Eight Centuries of Financial Crises", NBER Working Paper Series.

Cook, Brian J. (2007), Democracy and Administration: Woodrow Wilson's Ideas and the Challenges of Public Management (Baltimore: Johns Hopkins University Press).

Çiner, Can Umut (2009), "Fransız Yönetim Düşüncesinin Gelişimi: Polis Biliminden Örgüt Bilimine", Amme İdaresi Dergisi, 42 (1): 1-22.

De La Cova, Antonio R. (2003), Cuban Confederate Colonel: The Life of Ambrosio Jose Gonzales (Columbia: University of South Carolina Press).

Dikmen, Ahmet A. (2011), Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan (Ankara: Tan Kitabevi Yayınları).

Dowd, Douglas (2006), Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı (İstanbul: Yordam Kitap).

Farmer, David J. (2005), To Kill the King: Post-Traditional Governance and Bureaucracy (New York: Routledge).

Foner, Eric (1988), Reconstruction: America's Unfinished Revolution, 1863-1877 (New York: Harper & Row).

Freidel, Frank (1970), America in the Twentieth Century (New York: Kingsport Press).

Fülberth, Georg (2008), Kapitalizmin Kısa Tarihi (İstanbul: Yordam Kitap).

Glasner, David (1997), "Crisis of 1873", Glasner, David ve Thomas F. Cooley (Der.), Business Cycles and Depressions: An Encyclopedia (New York: Garland Publishing).

Güler, Birgül A. (1994), "Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu Yönetimi", Amme İdaresi Dergisi, 27 (4): 3-19.

Güler, Birgül A. (2010), "Sunuş", Kurthan Fişek (Der.), Yönetim (Ankara: Kilit Yayınları): 13-25.

Hatipoğlu, Osman G. (2015), Amerikan Yönetim Düşüncesinin Doğuşu, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Heilbroner, Robert L. ve Aaron Singer (1984), The Economic Transformation of America 1600 to the Present (Forthwort :Harcourt Brace J. C. Publishers),

Hobsbawm, Eric (2003), Sermaye Çağı (Ankara: Dost Kitabevi) (Çev. Bahadır Sina Şener).

Hobsbawm, Eric (2013), İmparatorluk Çağı (Ankara: Dost Kitabevi) (Çev. Vedat Aslan).

Hoogenboom, Ari (1968), Outlawing The Spoils: A History Of The Civil Service Reform Movement 1865-1883 (Urbana: University of Illinois Press).

James, William (2015), Pragmatizm (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Tahir Karakaş).

Karasu, Koray (2004), "Kamu Yönetimi Disiplininin Kökenine İlişkin Bir Not", II. Kamu Yönetimi Forumu, 7-8 Ekim 2004, Ankara.

Kaymak, Muammer (2010), "1873-1896 Krizi: Mit mi Gerçeklik mi?", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 65 (2): 166-194.

Kiel, L. Douglas ve Euel Elliott (1999), "Long-Wave Economic Cycles, Techno-Economic Paradigms and the Pattern of Reform in American Public Administration", Administration & Society, 30 (6): 616-6139.

Kijne, Hugo J. ve J-C Spender (1996), "Introduction", Spender, J.-C. ve H. J. Kijne, Kluwer (Der.), Scientific Management Frederick Winslow Taylor's Gift to the World? (New Jersey: Academic Publishers).

Krout, John A. (1965), United States Since 1865 (New York: Barnes&Noble Inc).

Link, Arthur S. (1971), The Higher Realism of Woodrow Wilson and Other Essays (Nasville: Vanderbilt University Press).

Maranto, Roberto ve David Schultz (1991), A Short History of the United States Civil Service (Lanham: MD: University Press of America).

Nevins, Allan ve Henry S. Commager (2015), ABD Tarihi (Ankara: Doğu Batı Yayınları) (Çev. Halil İnalcık).

Pendlaton Act (2020), http://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=48 (04.01.2020).

Rosser, Christian (2010), "Woodrow Wilson's Administrative Thought and German Political Theory", Public Administration Review, 70: 547-556.

Rutgers, Mark R. (2001), "Traditional Flavors? The Different Sentiment in European and American Administrative Thought", Administration & Society, 33 (2): 220-244.

Sızan, Elif B. (2016), Kapitalizmin Krizleri ile Devleti Anlama: Kapitalist Form ve İşlev Tartışması, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Smelser, Marshall (1966), American History at a Glance, (New York: Barnes and Noble Inc).

Spender, J.-C. (1996), "Villain, Victim Or Visionary? The Insights And Flaws In F. W. Taylor's Ideas", Spender, J.-C. ve H. J. Kijne, Kluwer (Der.), Scientific Management Frederick Winslow Taylor's Gift to the World? (New Jersey: Academic Publishers).

Spicer, Michael W. (2004), Public Administration and the State: A Postmodern Perspective (Tuscaloosa: University of Alabama Press).

Seidelman, Raymond ve Edward J. Harpham (1985), Disenchanted Realists: Political Science and the American Crisis (Albany: State University of New York Press).

Şaylan, Gencay (1996), "Bağımsız Bir Disiplin Olarak Kamu Yönetimi: Yeni Paradigma Arayışları", Amme İdaresi Dergisi, 29 (3): 3-16.

Şaylan, Gencay (2000), "Kamu Yönetimi Disiplininde Bunalım ve Yeni Açılımlar Üzerine Düşünceler", Amme İdaresi Dergisi, 33 (2): 1-22.

Taylor, Frederick Winslow (1919), The Principles of Scientific Management (New York: Harper & Brothers).

Taylor, Frederick Winslow (2011), Bilimsel Yönetimin İlkeleri (Ankara: Adres Yayınları) (Çev. Bahadır Akın).

Throntveit, Trygve (2008), "'Common Counsel': Woodrow Wilson's Pragmatic Progressivism, 1885-1913", Cooper, Milton J. (Der.), Reconsidering Woodrow Wilson (Baltmore: The Johns Hopkins University Press): 25-56.

Üstüner, Yılmaz (2012), "Kamu Yönetimi Disiplininde 'Kimlik Sorunsalı'", Aykaç, Burhan vd. (Haz.), Türkiye'de Kamu Yönetimi (Ankara: Nobel Yayın): 631-644.

White, Leonard D. (1958), The Republican Era: 1869-1901 (New York: MacMillan).

Wilson, Woodrow (1961), "İdarenin İncelenmesi", Woodrow Wilson Seçme Parçalar (İstanbul: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını) (Çev. Nermin Abadan): 53-73.

Wilson, Woodrow (2018), İdarenin İncelemesi (Ankara: Liberte Yayınları) (Çev. Nur Şat).

Wood, Ellen Meiksins (2003), Kapitalizmin Kökeni (Ankara: Epos Yayınları), (Çev. A. Cevdet Aşkın).

Yeliseyeva, N. V. (2009), Yakın Çağlar Tarihi (İstanbul: Yordam Kitap).

Zengin, Ozan (2011), Verimlilik: Kuramsal Bir Çözümleme ve Kamu Yönetimi Disiplini, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YASAMA-YÜRÜTME İLİŞKİLERİNDE ÇATIŞMALI BİR DÖNEMİN ANALİZİ: AHMET NECDET SEZER DÖNEMİ (2000-2007)

AN ANALYSIS OF A CONFRONTATIONAL PERIOD IN LEGISLATIVE-EXECUTIVE RELATIONS: THE CASE OF AHMET NECDET SEZER (2000-2007)

Yüksel Alper ECEVİT[*] & Çiğdem KAPAN[**]

ÖZ

1982 Anayasası ile oluşturulan parlamenter sistemde hükümet meclis içerisinde oluşturulmaktaydı. Cumhurbaşkanı ise her yedi yılda bir meclis tarafından seçilen ve 1982 Anayasası'nın verdiği yasama ve yürütme görevlerini icra eden bir kurum olarak tanımlanmıştı. Cumhurbaşkanlarının parlamenter sistemlerde görevlerinin daha çok sembolik olduğu siyaset biliminde kabul görmüştür. Fakat Sezer dönemi (2000-2007), bu beklentilerin aksine Türk siyasal hayatına, "geri gönderme" olarak bilinen veto hakkının en sıklıkla kullanıldığı dönem olarak ve meclisle gerginleşen bir ilişki bağı kurarak geçmiştir. Siyaset bilimi yazınında, hükümet sisteminin yapısını tayin ederken asil-vekil teorisi ve siyasal fırsat çerçevesi kuramı arasında bir rekabet oluşmuştur. İlki yetkilendirme zinciri üzerinden sistemi değerlendirirken, ikincisinde aktörlerin gerçek anlamdaki ilişkisine ve bu ilişkinin gerçekleştiği bağlama vurgu yapılmıştır. Sezer dönemini bu çalışmanın

[*] Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, aecevit@cu.edu.tr; alper.ecevit@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9267-0962.

[**] Yüksek Lisans Öğrencisi, Çukurova Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, kapancigdem01@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8945-0061.

* Makale Geliş Tarihi: 20.07.2020
Makale Kabul Tarihi: 13.10.2020

merkezine yerleştiren temel özellik, yedi yıllık cumhurbaşkanlığı süresinin içerisinde siyasal olarak iki farklı meclis yapısı ile çalışması nedeniyle asil-vekil teorisinin hükümet sistemlerini belirlemedeki rolünün sınanacağı doğal bir araştırma imkânı sunmasıdır. Bu araştırmanın temel sorusu Sezer'in iki farklı meclis yapısı ile kurduğu ilişkideki siyasal davranışının parlamenter sistemin beklentilerine mi cevap verdiği yoksa siyasal fırsat çerçevesi kapsamında mı değerlendirilmesi gerektiğidir. Bu sorulara cevap vermek için, 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in meclisin onayladığı kanun tekliflerine uyguladığı vetoları inceledik. Bulgularımız, Sezer'in cumhurbaşkanlığı döneminin asil-vekil teoreminin beklentilerini karşılamadığı ve Sezer'in anayasal konumu ve siyasi görüşleri ile kararlarını verdiğidir. Bu çalışma, aynı zamanda 1982 sonrasında Türkiye siyasetinde uygulanan hükümet tipinin tanımlanabilmesi hakkında da kavrayış sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hükümet Sistemi, Ahmet Necdet Sezer, Asil-Vekil Teoremi, Parlamenter Sistem, Siyasal Kurumlar.

ABSTRACT

According to the parliamentary system in the 1982 Constitution, government was formed from within the parliament. Presidents were elected for a seven-year term and were given both legislative and executive powers to a certain extent. Political science literature widely accepts that presidents are given symbolic roles in the parliamentary systems. Contrary to these expectations, Sezer era (2000-2007) marks the most confrontational period of legislative and executive relations in Turkish history, as the right to veto the bills was used at an unprecedented level. There is an existing competition between principal-agent theories and the political opportunity framework theory in defining the type of government systems. While the former evaluates the political system according to the chain of delegation, the latter focuses on the relationship between relevant actors and the context in which these interactions occur. The central motive behind analysing the Sezer era is as follows. The Sezer era is unique in the sense that the president had to work with two totally

different assemblies in terms of political parties and individual members. This gives us a platform for natural experiment to evaluate whether Sezer's political behaviour solely satisfies expectations from the parliamentary set-up or they are shaped by the existing political opportunity structure nested in the political system. To answer these questions, we investigated presidential vetoes on parliaments' bills. Our findings contradict with the expectations of the theories based on the principal-agent framework. We argue that Sezer's behaviour is motivated by his political views as well as the constitutional constraints. This study would shed the light on how to categorize Turkey's government type between 1982 and 2017.

Keywords: Government Types, Ahmet Necdet Sezer, Principal-Agent Theory, Parliamentary Systems, Political Institutions.

GİRİŞ

Devlet başkanlığı, başkanlık ve yarı-başkanlık sistemlerinde yürütme görevinin en önemli ayağı durumunda iken, parlamenter sistemlerde anayasa tarafından yasama veya yürütme görevi atfedilse bile çoğunlukla sembolik bir rol oynamaktadır (Almond vd., 2009: 104; Lijphart, 1999: 117-120). Başkanlık sistemleri devlet başkanına yürütme görevini teslim ederken, yarı-başkanlık ve parlamenter sistemlerdeki görev paylaşımı ülkenin içinde bulunduğu bağlama, liderlerin ağırlıklarına ve anayasal sorumluklarına karşı değişkenlik göstermektedir. Bu muğlaklık, hükümet tiplerinin kategorilere ayrılması konusunda sorular da oluşturmaktadır (Elgie, 2004). Anayasada fiilen parlamenter sistem olarak tanımlanan bir siyasal yapı, devlet başkanının siyasi hamleleri ile yarı-başkanlık sistemi gibi işleyebilmektedir. Temelini ekonomik modellerden alan *asil-vekil teorisi* (*principal-agent model*), parlamento tarafından seçilen devlet başkanının yetki ve sorumluluk zinciri ile parlamentonun siyasal yapısından bağımsız hareket edemeyeceğini dile getirir (Schleiter ve Morgan-Jones, 2009). *Siyasal fırsat çerçevesi (political opportunity framework)* de asil-vekil teorisinin genelleştirilebilir yanının devlet başkanları ile hükümet arasındaki ilişki yapısına, bir başka deyişle içinde bulunduğu bağlama, bağlı olarak zayıfladığını ortaya koymaktadır (Tavits, 2008). O halde hükümet tipini tanımlarken anayasal tanımları mı kaynak olarak almalıyız, yoksa etkin aktörler arasındaki ilişkiyi irdeleyerek mi sonuca ulaşmalıyız? Bu soruya cevap verebilmek için Türkiye Cumhuriyeti'nin yakın geçmişinin hükümet-cumhurbaşkanı gerginliği hususunda

akıllara gelen başlıca örneği olan 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile görev süresi içerisinde eş zamanlı çalıştığı meclis ve hükümetle olan ilişkisini irdeleyeceğiz.

Bu çalışmada Cumhurbaşkanı Sezer döneminin incelenmesinin iki temel sebebi bulunmaktadır. Birincisi, Türkiye Cumhuriyeti 10. Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer yedi yıllık görev süresi (16 Mayıs 2000 - 28 Ağustos 2007) içinde veto yetkisini en fazla kullanan cumhurbaşkanı olmuştur.[1] Sezer, bu hakkı 82 Anayasası'nın kabul edildiği günden itibaren görev yapan Kenan Evren, Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in kullandığı toplam veto sayısından (sırasıyla 27+17+14=58) daha fazla kullanmıştır. 67 kez "geri gönderme" yöntemine başvuran Sezer'in vetoları siyasi tartışmaların konusu olmuş ve Sezer'in yargı kökenli bir bürokrat olması nedeniyle devletin yargı bürokrasisinin siyasi değişime karşı bürokratik ve siyasi bir hamlesi veya devletçi bir refleksi olarak yorumlanmıştır (Miş vd., 2014). İkincisi ise, Sezer'i cumhurbaşkanlığına aday gösteren ve seçilmesine öncülük eden Koalisyon Hükümetini oluşturan partiler (Demokratik Sol Parti, Milliyetçi Hareket Partisi, Anavatan Partisi) ve 1999 Genel seçimi ile seçilmiş TBMM'nin tüm üyeleri, 2002 Genel seçimlerinden sonra seçim yolu ile tasfiye olmuştur. 1999-2002 döneminde mecliste aktif olan partilerin tamamı yüzde 10'luk seçim barajı altında kalmış ve mecliste temsil edilme hakkı kazanamamıştır. Bu Türk siyasal hayatında eşi az görülebilecek bir seçim sonucu olarak karşımıza çıkarken, meclis ile cumhurbaşkanı arasındaki ilişki açısından da önemli ve doğal bir araştırma olanağı yaratmaktadır. Kısaca özetlersek, Sezer kendisini cumhurbaşkanlığına seçen parlamento ile 2.5 yıl çalıştıktan sonra görev süresinin kalanını tamamen farklı üyelerden oluşan başka bir meclis yapısı ve parti sistemi ile tamamlamıştır. Sezer'in iki farklı parlamento ile olan ilişkileri aynı siyasal sistemde farklı konumlanan cumhurbaşkanı ve meclisin ilişkilerini analiz etmek açısından doğal bir araştırma imkânı yaratmaktadır. 2002 Genel seçimini kazanan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) mecliste tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu elde etmiştir. Böylece 2002'den sonraki süreçte Sezer, AKP Hükümetleri ile birlikte yürütme ve yasama içindeki görevini sürdürmüştür.

Genellikle, demokratik sistemlerde meclis yasama işleminin en önemli kurumudur (Martin ve Vanberg, 2011). 1982 Anayasası ile Türkiye'de yeniden tasarlanan parlamenter sistem de yasama görevini meclise teslim etmiştir. Devleti temsil edecek ve cumhurbaşkanlığı görevini üstlenecek olan kişi ise meclis üyelerinin çoğunluğu tarafından yedi yıllığına göreve getirilmekte ancak yürütme

[1] Cumhurbaşkanlarının "veto yetkisi" olarak da bilinen hakkı, hukuksal diliyle "kanunu geri gönderme" olarak anılmaktadır. Bu çalışmada iki terim dönüşümlü olarak kullanılmaktadır. "Geri gönderme" işlemi yasama sürecini durdurabilen bir veto işlevi görmemektedir. Detaylı bilgi için bkz. Dördüncü bölüm.

görevi meclisin içerisinde oluşturulan bakanlar kurulu ve başbakan tarafından kullanılmaktaydı. Cumhurbaşkanının yasama ve yürütme ile ilgili görevleri de Anayasa tarafından tesis edilmekteydi. Bu aşamada, 1982 Anayasasını oluşturan anlayışa değinmek gerekmektedir. 1982 Anayasasını yapan subay ve sivil bürokratlar, cumhurbaşkanı makamını oluştururken bu kurumun ordunun denetiminde kalacağını düşünerek onu klasik parlamenter sistemlerde olduğundan daha fazla güçlendirmiş ve az güven duyduğu temsil kabiliyeti olan seçilmiş meclislere, siyasi parti ve sendikalara karşı gücünü korumayı amaçlamıştır (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 31; Siaroff, 2003: 308). Bir başka deyişle güçlendirilmiş bir cumhurbaşkanlığı ve Milli Güvenlik Kurulu vasıtasıyla, silahlı kuvvetlerin de siyasal sistemin doğal koruyucusu olarak kalmasını sağlamaya çalışmıştır. 1982 Anayasasının öncül anayasalardan ayıran önemli bir fark, seçilmiş siyasetçilere karşı olan güvenin azalmış olduğu bir ortamda yapılmış olmasıdır (Özbudun ve Gençkaya, 2010: 32). Öyle ki, Anayasanın 116. maddesi Cumhurbaşkanına TBMM seçimlerini yenileme yetkisi tanımlayarak güvenoyu veya koalisyon kurulumundan kaynaklanabilecek muhtemel hükumet krizlerine müdahale olanağı vermiştir (Yazıcı, 2013: 127). 1983'te askeri yönetimin sona ermesinin ardından anayasa referandumu ile görev alan ilk cumhurbaşkanının da askeri müdahaleyi gerçekleştiren Genelkurmay Başkanı Kenan Evren olması nedeniyle parlamenter sistemlerde görülen devlet başkanlarından daha fazla yetkiye sahip bir cumhurbaşkanı modeli Türkiye Cumhuriyeti anayasasında yer almıştır. Kenan Evren sonrasındaki dönemden itibaren ise cumhurbaşkanlığı görevi meclisin seçim yolu ile yetkilendirdiği kişiler tarafından yerine getirilmiştir. Bu yöntem, monarşinin olmadığı parlamenter sistemlerde genel kabul görmüş bir yöntemdir. Cumhurbaşkanının görev süresinin (7 yıl) seçilen meclisten daha uzun olması nedeniyle cumhurbaşkanları çoğu zaman kendilerini yetkilendiren meclislerden farklı siyasal yapıdaki meclislerle de çalışmak durumunda kalmıştır. Bu anayasal bağlam, Sezer'in farklı meclis yapıları ve hükümetlerle birlikte çalışmasına imkân sağlamıştır.

Bu doğal gelişme, dönemin analiz edilebilmesi ve içinde bulunan yapının hangi hükümet sistemi olduğu üzerine var olan tartışmaya katkı sunması açısında bir fırsat yaratmaktadır. Kurumsal analizlerde kullanılan asil-vekil teorisine göre siyasi aktörlerin kendilerini seçen veya atayan aktörlere karşı sorumlu olduğu ve onlardan aldığı yetki ile görev yapması beklenmektedir. Anayasal olarak görev aldığı yer TBMM olsa da, Sezer TBMM'de iki farklı dönemde oluşan iki farklı siyasi irade ile çalışmak durumunda kalmıştır. İlgi çekici olarak, Koalisyon Hükümeti ve AKP Hükümeti şeklinde ayırabileceğimiz ve iki farklı meclis yapısının oluştuğu bu iki dönemde de Cumhurbaşkanı Sezer'in veto yetkisini sıklıkla kullandığı görülmektedir. Bu makalede, kurumsal analizlerde kullanılan

asil-vekil teorisi ile Sezer'in veto yetkisini nasıl kullandığı incelenecektir. İki hükümet döneminde veto edilen kanun tekliflerinin niteliği, veto gerekçeleri karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Bu analiz, anayasal çerçevenin nasıl bir siyasal yapıya olanak tanıdığı konusunda bize içerik sağlayacak ve bu anlamda asil-vekil teorisi ile hükümet sistemlerini anlamada rakibi olarak görülebilecek siyasal fırsat çerçevesi arasındaki teorik tartışmaya deneysel bir cevap verebilme olanağı verecektir. Araştırmanın sonuçları Türk siyasetinin 1982 Anayasası döneminin hükümet sistemini tanımlama konusunda araştırmacılara yetkinlik sağlayacağı beklenmektedir.

Öncelikle asil-vekil teorisi ile hükümet sistemi ilişkisinin kuramsal altyapısı ortaya konacak, akabinde veto yetkisinin kullanımının siyaseten nasıl anlamlar taşıdığına değinilecektir. Takip eden kısımda ise, Cumhurbaşkanı Sezer'in kullandığı veto hakkının dökümü yapılacak ve içerikleri detaylı olarak incelenecektir.

1. ASİL-VEKİL TEORİSİ VE HÜKÜMET SİSTEMİ İLİŞKİSİ

Asil-Vekil Teorisi Nedir? Siyaset Bilimi İle Nasıl İlişkilendirildi?

İktisat kuramlarına ve rasyonel bireyin davranışına ilişkin varsayımlara dayanan asil-vekil teorisi, siyaset biliminin farklı başlıkları altında yorumlanmış ve uyarlanmıştır (Maggetti ve Papadopoulos, 2018: 172-174). Asil-vekil teorisi temsili demokrasilerin merkezinde yer alan yetki devrine odaklanır. Buna göre, seçmenler içinde bulundukları siyasal sisteme bağlı olarak siyasal tercihlerini temsil etmeleri için yasama ve yürütme erkini oluşturacak kişileri seçerler. Buna göre asil-vekil teorisi, politikacıların seçmenlerin vekilleri olduğu varsayımını, diğer siyasi rejimlerin aksine, temsili demokrasilerin belirleyici özelliği olarak tanımlar. Kısacası politikacılar, seçmenler tarafından kendilerine verilen yetkiyi belirlenmiş bir süre için kullanan temsilciler olarak seçmenlere karşı sorumludur (Schleiter ve Morgan-Jones, 2009: 873). Müller ve diğerleri (2006), parlamenter sistemlerde yetki devri mekanizmasını birbirine zincirleme bağlı dört ilişki ile açıklar. Buna göre seçmenler önce temsilcilerini yasama kurumuna seçerler. Yasama görevini alan temsilciler yürütmeyi seçer ve yetkilendirir. Hükümetin başı, yürütmenin farklı bölümlerini (örn. Bakanları) yetkilendirir, onlar da icra sorumluluğuna sahip memurları görevlendirir (Müller vd., 2006: 20). Bu zincirleme yetkilendirme mekanizmasını tersine doğru işleyen bir sorumluluk mekanizması takip eder. Dolayısıyla ideal bir demokratik sistemde otoritenin gerçek sahibi olan vatandaş (asil), yetkilendirdiği kişiler (vekiller) ile politika yapımını doğrudan olmayan yollarla etkiler ve kontrol altına alabilir. Fakat bu yetkilendirme süreci sorunsuz işlememektedir. Bu sorunların sebebi iki temel unsurda özetlenebilir. Birincisi, vekillerin politika tercihleri asillerden farklı

olabilir ve kendi doğrultularında gidebilirler. İkincisi, asiller en başta yetkilendirdikleri vekili tam manasıyla tanımıyor olabilirler. Bu bilgi eksikliğine bağlı olarak, yetkin olmayan vekiller seçilebilir (*adverse selection*-makus seçim) veya yetkin bir vekil seçilmiş olsa bile vekiller dürüst veya gayretli olmayabilirler (*moral hazard*-ahlaki tehlike) (Müller vd. 2006: 23). Yetkilendirme süreci aynı zamanda otorite paylaşımı oluşturduğu için tehlikeleri de beraberinde getirir. Her yetkilendirme sürecinde *kısıtlı bilgi* (*limited information*) ve *çakışan çıkarlar* (*conflicting interests*) oluşma ihtimali ortaya çıkar (Lupia, 2006: 37). Lupia (2006)' ya göre ancak kurumsal düzenlemeler ile yetkilendirme ile gerçekleşebilecek sorunlar azaltılabilir.

Asil-vekil teorisine göre asile karşı sorumlu olan ve onun adına hareket eden vekilin davranışları asil tarafından cezalandırılabilir veya ödüllendirilebilir. Ceza ve ödül mekanizmaları kurumsal düzenlemelere bağlı olarak farklı şekilde yerleşebilir. Demokratik siyasal sistemlerde sorumluluk mekanizmasının çalışmasına olanak sağlayan en temel araçlar göreve devamı sağlayacak yeniden seçilme veya görevden azledilmektir. Örnek olarak, Parlamenter sistemlerde olduğu gibi cumhurbaşkanının meclis veya seçici kurul tarafından dolaylı seçilmesi ile başkanlık veya yarı-başkanlık sistemlerinde olduğu gibi halk tarafından doğrudan seçilmesi farklı bir asil-vekil ilişkisi ortaya koyacaktır. Cumhurbaşkanı, seçilmiş parlamento tarafından ya da bir başka deyişle dolaylı yoldan seçildiğinde öncelikle meclise karşı sorumlu olur. Ancak doğrudan seçildiğinde halka karşı sorumlu olacaktır.

Bu perspektifi siyasal kurumların farklı tiplerine uyarlamak mümkündür. Anayasal rejimleri tanımlarken temsilci sayısı ve devredilen yetki olarak iki boyut ön plana çıkmaktadır. Örnek olarak, Parlamenter sistemlerde halk hükümeti kurma yetkisi de dâhil olmak üzere siyasal yetkiyi meclise devrederken, başkanlık ve yarı-başkanlık rejimlerinde ise hem başkan hem de meclis halkın oyuyla seçilir ve onların temsilcileri durumundadır. Başkanlık sisteminde, başkan yürütmeden sorumlu birincil kişi iken, yarı-başkanlık sistemlerinde yürütme erki başkan ve meclis arasında paylaşılır.

Bu açıdan bakıldığında, parlamenter sistemlerde cumhurbaşkanının yeniden seçilmesi meclise bağlı olduğunda cumhurbaşkanının meclise sadık kalması, hükümet ve meclisle ters düşmemesi beklenir. Bu durumda asil olan meclisin vekili olan cumhurbaşkanı üzerinde bir kontrolü olmaktadır. Doğrudan seçilen cumhurbaşkanı ise meclisin kontrolünden daha uzaktır. Daha etkin bir şekilde görev ve yetkilerini kullanarak seçmeninin veya halkın sevgisini ve desteğini kazanabilir (Tavits, 2008: 30-33).

Türkiye bağlamında incelediğimiz Sezer döneminde cumhurbaşkanları için yeniden seçilme mekanizması geçerli olmadığı için parlamentonun cumhurbaşkanı üzerindeki etkisi azalmaktaydı. Ancak cezalandırma konusunda durum bu kadar net değildir. Cumhurbaşkanı görevinden istifa, ölüm, "başka sebep" ve vatana ihanet suçuyla ayrılabilir. İstifa ve ölüm süreçlerinde TBMM'nin bir inisiyatifinin olmadığı açıktır. Ancak diğer iki yöntemde TBMM'nin Anayasa tarafından tanımlanmış yetkileri vardır. "Başka sebepler" ibaresi, akıl hastalığı gibi görevini ifa etmesini engelleyecek sürekli sebepler olarak tanımlansa da 1966'da Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanlığı görevinden alınması örneğinde tartışıldığı gibi önceden yetkilendirilmiş özel bir sağlık kurulu olmadığı gibi, olay sırasında oluşturulan kurulun raporu Başbakanlık tezkeresiyle Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulmuştur. Bu tezkere ve tezkereye bağlı olan raporun, Meclis başkanı tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisinde okutturulması ile makamın boşaldığına karar verilmiş ve aynı gün Cevdet Sunay cumhurbaşkanlığına getirilmiştir (Gözler, 2000: 481-552). Vatana ihanet konusu da siyasi etkiye açıktır. Vatana ihanet suçu tanımlanmamış olduğu için, TBMM'nin Anayasanın 105'inci maddesinin son fıkrasında belirtildiği üzere "Cumhurbaşkanı, vatana ihanetten dolayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının en az üçte birinin teklifi üzerine, üye tamsayısının en az dörtte üçünün vereceği kararla suçlandırılır" demektedir. Yargılama Anayasa Mahkemesi'nde Yüce Divan adıyla yapılmakta olup vatana ihanet suçuyla yargılanmaya başlandığı anda cumhurbaşkanının görevinin düşeceğine dair tartışmalar hukukçular arasında devam etmektedir (Gözler, 2000: 481-552). Bu durumda Meclis, vatana ihaneti kendi başına tanımladığı gibi yeterli çoğunluğu elde ettiği takdirde cumhurbaşkanını Yüce Divan'da yargılatabilmektedir. Buna bağlı olarak, asil-vekil teorilerinde yer alan ödül ve ceza mekanizmalarının 1982 Anayasası'na göre de meclis ile cumhurbaşkanı arasındaki ilişkiye etki ettiğini söyleyebiliriz.

Doğrudan ya da dolaylı olarak seçilmiş de olsa cumhurbaşkanları görev ve yetkilerini kullanırken korunaklı bir konumdadırlar. Her iki durumda da cumhurbaşkanları belirli bir süreyle seçilir ve bu süre içinde görevden alınmaları belli şartlara bağlanarak güçleştirilmiştir. Parlamenter sistemde doğrudan ya da dolaylı olarak seçilen cumhurbaşkanının görevden alınması anayasada belirtilen şartlar oluşmadıkça mümkün değildir. Bu nedenle Tavits (2008: 34), asil-vekil teorisinin parlamenter sistemde cumhurbaşkanının doğrudan veya dolaylı olarak seçilmesinin etkisini açıklamakta yetersiz kaldığı görüşündedir. Bu noktada Tavits (2008: 35), siyasi fırsat çerçevesi ile cumhurbaşkanlığı aktivizmini açıklamak için soruyu tersine çevirmek gerektiğini belirtmiş, cumhurbaşkanının etkinliğini seçim şeklinde (doğrudan/dolaylı ayrımı) değil, siyasi ve kurumsal yapının sunduğu teşvik ve fırsatlarda aramak gerektiğini vurgulamıştır. Siyasi fırsat çerçevesine göre

cumhurbaşkanları da diğer siyasi makamlar gibi siyasi tercihlerine göre güç ve nüfuz arzusuyla motive olurlar. Bu yaklaşımı ile siyasi fırsat çerçevesi, Cumhurbaşkanlarının doğal olarak görevini korumak ve görevine devam etme isteğindeki bireyler olarak gören asil-vekil teorisinden ayrılır. Siyasi fırsat çerçevesine göre, siyasi uzlaşmanın düşük olduğu durumlarda cumhurbaşkanlarının nüfuzlarını ortaya koymalarına yönelik teşvik ve fırsatlar artar. Bu durum ise potansiyel olarak olumsuz sonuçlar doğurabilir (Tavits, 2008: 36).

Tavits (2008), parlamenter sistemde parlamento tarafından seçilen bir cumhurbaşkanının konumuyla başbakanın konumunun kıyaslanamayacağını savunur. Cumhurbaşkanı parlamento tarafından belirli bir görev süresi için seçilirken bu süre içerisinde, meclis seçimleri olabilir, meclis başbakanı görevden alabilir, hükümeti düşürebilir böylece başbakan ve meclis yapısı değişebilir (Anckar, 2019: 329). Nitekim Türkiye'de 1960 Anayasasındaki değişiklikle cumhurbaşkanının görev süresinin 7 yıla çıkarılması, meclis seçimlerinin ise 4 yılda bir gerçekleşmesiyle cumhurbaşkanlığı ve meclis seçimlerinin eş zamanlı yapılmasına gerek kalmadığı için, cumhurbaşkanları kendilerini seçen ve seçmeyen farklı iki meclis ve hükümet yapısıyla birlikte çalışabilmektedir. Sorumluluk mekanizması işliyorsa, asil-vekil teorisine göre, vekil atandıktan sonra asilin değişmesi durumunda vekilin görev ve yetkilerini kullanırken sorumlu olacağı kişi veya kurum değişeceği için farklı davranacağı beklenir. Bu durumun en çarpıcı örneği Sezer döneminde yaşanmıştır. Sezer'i cumhurbaşkanlığına aday gösteren ve seçen 21. Dönem milletvekillerinin tamamı 2002 Genel seçimlerinde partilerinin baraj altında kalması ile tasfiye olmuş ve 22. Dönem milletvekilleri bir önceki dönemde mecliste yer almayan AKP ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) milletvekillerinden oluşmuştur. Sonuç olarak meclis ve hükümet yapısı tamamen değişmiştir. Böylece Sezer göreve geldikten iki yıl sonra kendisini göreve getiren değil, yerine tamamıyla yenilenmiş üyeleri olan bir meclis ile görevini sürdürmek durumunda kalmıştır. Önceki cumhurbaşkanlarında da dönem süreleri içerisinde meclis veya hükümet değişiklikleri olmuş, fakat 2002'deki milletvekillerinin değişimi kadar büyük bir değişim hiç gerçekleşmemiştir.

Asil-Vekil Teorisi ve Hükümet Sistemi İlişkisi

Bir ülkedeki hükümet sisteminin nasıl çalıştığını veya bir başka deyişle yetkilendirme zincirinin nasıl oluştuğunu ya da asil-vekil teorisinin nasıl işlediğini anlayabilmek o sistemin adını koymak konusunda da önem arz etmektedir. Shugart (2006: 344), asil-vekil teorisinin öngördüğü yetkilendirme şeklinin yasama organı ile yürütme arasında *dikey* (*hierarchical*) veya *işlemsel* (*transactional*) bir ilişki kurduğundan söz eder. Bu kategorik anlatıya göre dikey ilişki, bir kurumun yetkiyi

diğer kurumdan aldığı anlamına gelirken, işlemsel ilişkide iki kurumun gücü ve yetkisi birbirinden bağımsızdır. Dolayısıyla parlamenter sistem ve onun tarafından seçilen cumhurbaşkanını olduğu sistemler dikey ilişki modeline, başkanlık sistemi gibi iki kurumun da halk tarafından seçildiği sistemler ise işlemsel ilişki modeline örnektir. Shugart (2006), yarı-başkanlık sistemlerinin de bu iki ilişki arasında kalan melez ilişkiler kurduğuna işaret eder. 1982 Anayasası ile Türkiye parlamenter sistemi korumuş olsa da cumhurbaşkanına tanınan kuvvetlendirilmiş yetkiler nedeniyle sistemin yarı-başkanlık olduğuna dair de iddialar ortaya atılmıştır (Özbudun ve Gençkaya, 2010).

Bu tartışma, 1982 Anayasası ile yerleşmiş olan hükümet sistemi modeli için geçerliliğini uzun süre korumuştur. Anayasa, parlamenter sistemin unsurlarını yerleştirmesine karşın, parlamenter sistemle bağdaşmayacak geniş yetkilere haiz bir cumhurbaşkanlığına yer vermiş ve sembolik yetkilerin çok ötesinde yetkiler sunmuştur. Bu yapı, "parlamenter sistemden sapma" olarak yorumlanmıştır (Yazıcı, 2015: 104-105). Dolayısıyla, 1982 Anayasası yarı-başkanlığı çağrıştıran iki başlı bir hükümet modeli yaratmıştır. Bu melez yapı Sezer öncesi dönemde Süleyman Demirel ve Turgut Özal cumhurbaşkanlığında da sistemi tanımlama konusunda sorun teşkil etmiştir. Ancak bu iki cumhurbaşkanını Sezer'den ayıran önemli özellikler arasında ikisinin de cumhurbaşkanlığı öncesinde siyasi parti liderliği yapmış olması ve cumhurbaşkanlığına seçildiklerinde meclis çoğunluğunun kendi kurmuş oldukları hükümetlerden yana olmaları idi. Bu özelliklerine bağlı olarak halk nezdinde bir seçim kazanmış olma meşruiyetleri vardı. Ahmet Necdet Sezer ise, yargı bürokrasisi içerisinde kariyerini geliştirmiş, herhangi bir siyasi parti ile doğrudan ilişkilendirilmeden ve meclisi oluşturan siyasi partilerin çoğunluğunun desteği ile cumhurbaşkanı seçilmiştir.

1982 Anayasasının cumhurbaşkanının dolaylı olarak seçilmesine olanak yaratması, yürütme gücünün olmadığı anlamına geldiğini düşündürtebilir. Ancak, Anckar (2019) genel olarak devlet başkanın güçlü yürütme yetkilerine sahip olduğu durumların genelde halk tarafından seçildiğinde gerçekleştiğini onaylasa da, bunun istisnasız bir kural olmadığına dikkat çeker. Halk tarafından seçilmeyen ancak yürütme içinde önemli yetkileri kullanan örnekler bu durumu kanıtlamaktadır. Sonuç olarak devlet başkanının seçilme şekli ile yetkileri arasındaki ilişkinin mutlak bir ilişki olmayacağı sonucuna varılmaktadır. O zaman 1982 sonrası Türkiye'de uygulanan sistemin sadece cumhurbaşkanı TBMM tarafından seçildiği için parlamenter sistem olduğunu iddia etmek konusunda temkinli davranmalıyız.

Anckar (2019), demokratik ülkelerdeki devlet başkanının seçim şekli ile yetkileri arasındaki ilişkiyi asil-vekil teorisine göre analiz ettiği makalesinde yarı

başkanlığın tanımına ve parlamenter sistemden ayrıştığı noktalara dikkat çekmektedir. Anckar'ın değerlendirmesine geçmeden önce akademik yazındaki yarı başkanlık sistemi tanımlarına kısaca değinme gereğini görüyoruz. Yarı başkanlık kavramını ilk olarak Fransız yazar Maurice Duverger tarafından kullanılmış ve geliştirilmiştir. Duverger yarı başkanlık modelini açıklarken ilk olarak Anayasal parametre açısından bir rejimin yarı başkanlık olarak tanımlanabilmesi için üç unsurun bir arada olması gerektiğini belirtir: (1) Başkan halk tarafından seçilmektedir. (2) Başkan oldukça önemli yetkilere sahiptir. (3)Yürütme ve idari yetkilere sahip başbakan ve bakanlar vardır ve parlamento karşı çıkmadığı sürece görevde kalırlar (Duverger, 1980: 166).

Duverger'in tanımına farklı açılardan itirazlar gelmiş ve bu tanım Elgie tarafından revize edilmiştir. Elgie, Duverger'in tanımındaki "oldukça önemli yetkiler" ifadesinin belirsizliğine dikkat çekerek, bu ifadenin göreceli olması sebebiyle sınıflandırma (yarı başkanlık rejimleri listesinin kişiden kişiye değişmesi) ve karşılaştırma (tanım ve pratik arasındaki uyuşmazlık) sorunları yaratacağını savunmuştur. Bu sorunun çözümü için tanımdaki "başkanın oldukça önemli yetkilere sahip olması" unsurunu çıkararak farklı bir tanım önermiştir: "Yarı başkanlık bir anayasanın hem doğrudan sabit bir dönem için seçilen başkanı hem de yasama organlarından topluca sorumlu olan bir başbakan ve kabine için hüküm verdiği durumdur." (Elgie, 2016: 51).

Anckar ise, Elgie'nin "halk tarafından seçilme" kıstasına bağlı tanımının, parlamenter sistem ile yarı başkanlık sistemi arasındaki farkı bulanıklaştırdığını savunmaktadır. Elgie'ye göre, yarı-başkanlık doğrudan seçilmiş sabit süreli bir başkan ile başbakan ve kabinenin kolektif olarak meclise karşı sorumlu olduğu durumdur. Anckar bu noktada güç boyutu dışlandığında yarı başkanlığı parlamenter sistemden ayıran tek ölçütün başkanın halk tarafından seçilmesi olacağını ve bunun da iki sistem arasındaki ayrımı belirsizleştireceğini iddia eder. (Anckar, 2019: 328).

Yarı başkanlık sisteminde başkanın halk tarafından seçilmesinin başbakan karşısında başkanın meşruiyetini ve gücünü arttırdığı görüşü kabul görmektedir. Bu durumda yarı başkanlık rejiminin parlamenter sistemden ayırıcı özelliği olarak doğrudan seçim kıstası önemlidir. Ancak, Anckar halk tarafından seçilmeyen cumhurbaşkanlarının yürütme alanında önemli yetkilere sahip olduğu durumlarla karşılaşıldığında yarı başkanlığı sadece doğrudan seçim kıstasına bakarak belirlemenin sorunlu olacağını iddia eder. Böylece halk tarafından seçilmiş ama zayıf bir başkanı olan ülkeler yarı başkanlık kategorisine alınırken, halk tarafından seçilmeyen güçlü başkanların olduğu ülkeler parlamenter olarak sınıflandırılabilecektir. Anckar bu durumda Duverger'in özgün yarı başkanlık

tanımından uzaklaşıldığı eleştirisinde bulunur. Anckar halk oyu ile seçilmeyen ancak önemli yetkilere sahip başkanların olduğu durumların yarı başkanlığa dahil edilmemesini ve önemsenmemesini eleştirir (Anckar, 2019: 328-329).

Anckar, bir sistemin yarı başkanlık olarak tanımlanması için başkanın ne kadar güce sahip olması gerektiği sorusunun önem kazandığına dikkat çekmektedir. Anckar'ın çalışmasında vardığı sonuçları özetlemek gerekirse; a) cumhurbaşkanının halkoyuyla seçilmesinin yarı başkanlık için önemli bir unsur olmasına rağmen, söz konusu rejim türünün gerekli bir kıstası olarak görülmemesi gerektiği, b) cumhurbaşkanının sahip olduğu yetkiler ve başbakanla ikili otorite yapısına girme şekli de dâhil olmak üzere siyasi sistemin fiili işleyişi, halkın mı yoksa halkın temsilci organının (parlamento) mı seçtiğinden daha önemli olduğudur (Anckar, 2019: 339). Bu anlamda 1982 Anayasası ile yerleştirilen hükümet sistemi halk tarafından ve doğrudan cumhurbaşkanı seçimini gerektirmese de anayasa tarafından sağlanan yetkiler cumhurbaşkanını güçlendirmiştir.

Siyaset bilimi yazının yarattığı tanım muğlaklığı bir yana, Türkiye siyasetinin içinde bulunduğu bağlam da 1982 sonrasındaki dönemin tanımlanmasını güçleştirmiştir. 12 Eylül Darbesi'nin Genelkurmay Başkanı Genelkurmay başkanı sıfatıyla Kenan Evren'in yedi yıl boyunca cumhurbaşkanlığı yapması, akabinde iki başbakanın (Özal ve Demirel) ardı ardına cumhurbaşkanı seçilerek Çankaya Köşkü'ne çıkışları meclis ve cumhurbaşkanları arasındaki ilişkiyi de anlamlandırmayı zorlaştırmıştır. Bu anlamda verilere dayalı bir analiz yapmak için Evren döneminde demokratik standartların istenen seviyede yakalanamamış olması ve Özal ile Demirel döneminde kurucusu oldukları siyasi partiler üzerindeki doğal ağırlıklarının devam etmesi nedeniyle cumhurbaşkanı ile iktidar arasındaki çatışmaları gözlemlemek zorlaşmıştır. Fakat Sezer dönemi bu anlamda da bir alternatif sunmaktadır. Sezer hem siyasi partiler ile üyelik bağlantısı olmadan göreve gelmiş hem de hemfikir olmadığı kanun süreçlerinde siyasi ağırlığını koyarak değil cumhurbaşkanlığı makamının verdiği veto yetkisini kullanarak tutumunu ortaya koyabilmiştir. Veto yetkisini sıklıkla kullanmış olması gözlemleyebildiğimiz ve değişkenlik içeren bir veri yaratmıştır. Birbirinden çok farklı iki meclis ile çalışmış olması nedeniyle de asil-vekil ilişkisi ile siyasal fırsat çerçevesi kuramları arasındaki tartışmaya cevap verebilecek nitelikte bir dönemin oluşmasını sağlamıştır. Sezer'in veto yetkisi üzerinde davranışlarını incelemek bu kuramsal tartışmaya katkı sağlamanın ötesinde, Türkiye'de 1982'den, cumhurbaşkanının halk tarafından seçildiği 2014'e kadar uygulanan sistemin ne şekilde kategorize edilebileceği konusunda da fikir sağlayacaktır.

Sezer döneminde vetoların kullanımı ve üzerine yapacağımız analize geçmeden önce devlet başkanları ve veto yetkisi üzerine yapılmış çalışmaları da göz önüne almak gerekmektedir.

2. HÜKÜMET SİSTEMLERİ VE DEVLET BAŞKANININ VETO YETKİSİ

Veto hakkına sahip siyasal aktörleri tanımlayan ve onları diktatörlerden ve "belirleyici aktörler"den ayıran temel özellik, bu aktörlerin onayının siyasette var olan durumu (statükoyu) değiştirmek için gerekli olması ama yeterli olmamasıdır. "Belirleyici aktörler"in onayı yeterli olmasına karşın gerekli değilken, diktatörlerin onayı hem yeterli hem de gereklidir (Strøm, 1995: 56). Veto aktörü, bir kanunun kabul edilmesi için tek başına güç sahibi değildir. Ancak onun onayı olmadan kanunun geçmesi mümkün değildir. Bu anlamda Türkiye'de 1982 sonrası uygulanan anayasal sistemde cumhurbaşkanının yetkileri onu tam bir "veto aktörü" haline getirmemektedir. Çünkü meclisin kanun maddesini aynı şekilde kabul edip cumhurbaşkanına gönderdiği durumlarda ikinci kez veto hakkı bulunmamaktadır. Ancak "geri gönderme" sürecinin hem politika yapımını geciktirmesi hem de kamuoyunun konuyu gündemine alması yönünden etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Başkanlık Sisteminde Veto Yetkisi

Devlet başkanının veto yetkisinin kapsamı ve kullanımı hükümet sistemlerine göre değişiklik göstermektedir. Devlet başkanının yürütme içinde belirleyici bir konumu olan başkanlık ve yarı başkanlık sistemlerinde veto yetkisi daha etkili olacak şekilde kullanılabilirken, parlamenter sistemlerde daha çok sembolik bir rol oynamaktadır (Bahçeci, 2007: 8-10; Schleiter and Morgan-Jones, 2010). Başkanlık sistemlerinde "hayır" diyebilme yetisinin karşılığı olarak kullanılan "negatif güç" kavramının Amerikan siyasetinde Kongre ile Başkan arasında veto hakkı üzerinden yapılan siyasi bir pazarlığın parçası olduğu da ortaya konmuştur (Cameron, 2000: 3). Başkanlık sisteminde veto yetkisinin kullanımına yol açan sebepler temelde üç kategoride özetlenebilir. Birincisi, başkan ve kongrenin farklı partilerden oluştuğu bölünmüş iktidar dönemlerinde başkanın kongrenin kanun tasarılarını daha çok veto etmesi beklenebilir. İkincisi, parti disiplini ve iktidar partisi içinde ideolojik bütünlük sağlanamadığı durumlarda başkanın veto yetkisini kullanmaktan kaçınması veya teşvik etmesi görülebilir (Bahçeci, 2007: 38-40). Üçüncüsü ise, veto yetkisinin kullanılmasına gerek kalmayacak şekilde veto tehdidinin kullanılması ile yasama faaliyetlerine etki edebilir (Cameron, 2000: 178).

Yarı Başkanlık Sisteminde Veto Yetkisi

Başkanlık sistemlerinde başkanın meclisle ilişkisi üzerine yeterli akademik yazın oluşmasına karşın (Spitzer, 1988; Cameron, 2009), yarı-başkanlık ve parlamenter sistemlerde devlet başkanlarının ne kadar ve nasıl aktif olduğuna ilişkin oluşturulmuş kapsamlı bir kuram ve bulgulara dayalı karşılaştırmalı çalışmalar yakın zamana kadar geliştirilmemiştir (Köker, 2017: 3). Köker (2017)'in Orta ve Doğu Avrupa'daki devlet başkanlarının veto aktivizmi üzerine yaptığı araştırma, başkanların vetolarının en detaylı incelendiği karşılaştırmalı çalışma olarak göze çarpmaktadır. Bunun bir sebebi de yeterli verinin olmamasından kaynaklanmaktaydı. Köker'in (2017: 60), bu eksiklikleri kısmen giderdiği çalışmasında doğrudan seçilmiş başkanların veto hakkına daha sıklıkla başvurdukları, meclis çoğunluğu ile aynı partiden olduklarında ise daha az sıklıkla başvurduklarını göstermektedir.

Yürütmenin iki başlı olduğu yarı başkanlık sistemlerinde, başkanın veto yetkisi önemli ancak sistemi kitleme riski de taşıyan bir role sahip olabilmektedir. Yarı başkanlık sistemini Duverger'in tanımından hareketle tarif ettiğimizde, "halk tarafından seçilen ve önemli yetkilere sahip bir devlet başkanının, yürütmeyi meclise karşı sorumlu olan başbakan ve kabineyle paylaştığı" bu sistemde ikili siyasal meşruiyet ve uyumsuzluk sorunları veto yetkisinin kullanımını etkilemektedir. Veto yetkisi, yürütmenin başkan ve başbakan arasında bölüştürüldüğü bu sistemde farklı ideolojik/siyasal partilerden olmaları durumunda sistemi tıkama riski taşımaktadır (Bahçeci, 2007: 100-106).

Parlamenter Sistemde Veto Yetkisi

Linz parlamenter rejimi tek demokratik meşru kurumun parlamento olduğu rejim olarak tarif eder. Parlamenter sistemde hükümet parlamento içinden çıkar ve parlamentonun güvenine bağlıdır. Parlamenter rejimlerde cumhurbaşkanı halk tarafından seçilebilmekle birlikte yürütme içinde başbakan ile rekabet edecek düzeyde bir gücü yoktur (Linz, 1990: 52). Yürütmenin yasama içinden çıktığı ve yasamaya karşı sorumlu olduğu parlamenter sistemlerde sembolik bir konumu olan başkanın veto yetkisi olmayabilir veya anayasal düzenlemede olup kullanılmayabilir ya da sadece anayasaya uygunluk denetimi amacıyla kullanılabilmektedir. Devlet başkanının sembolik konuma sahip olduğu anayasal monarşilerde veto yetkisi yer almazken, cumhuriyet rejimlerinde başkan veto yetkisini kamu yararı amacıyla etkili bir şekilde kullanabilmektedir. Parlamenter sistemlerde cumhurbaşkanının veto yetkisini hangi gerekçeyle (hukuki denetim, yerindelik denetimi) kullanması gerektiği tartışmalıdır. Uygulama açısından bakıldığında ise Almanya, İzlanda, Avusturya gibi güçlü demokrasilerde

cumhurbaşkanı siyasi gerekçelerle veto yetkisini kullanamazken, Çek Cumhuriyeti, İtalya, Türkiye gibi ülkelerde siyasi gerekçelerle veto yetkisi kullanılabilmektedir (Bahçeci, 2007: 117-124).

Anckar'ın (2019) çalışmasında vurguladığı başkanın sahip olduğu güç ve yetkiler kapsamında ele alabileceğimiz veto yetkisi, halk tarafından doğrudan seçilmiş veya dolaylı yoldan seçilmiş olmasına bakılmaksızın devlet başkanının hükümet politikaları üzerinde hukuki denetim veya yerindelik denetimi yapabilmesine olanak sağlamaktadır. Halk tarafından veya yasama organı tarafından seçilen devlet başkanı veto yetkisini ulusal çıkarları gözeterek kamu yararı adına kullanabilir. Böylece cumhurbaşkanının veto hakkını meclisin talepleri karşısında kullandığı durumları asil-vekil teorisi üzerinden ele alırsak cumhurbaşkanının meclisin vekili olarak değil toplumun atfettiği meşruiyet veya anayasanın verdiği görev ile yürütme içindeki yetkilerini kullandığını söyleyebiliriz.

Parlamenter rejimlerde görev yapan cumhurbaşkanları, hükümetleri veya politikaları etkileyebilecek bazı anayasal yetkilere sahiptir ancak parlamento tarafından seçildikleri için yetkiyi parlamentodan alır ve öncelikle parlamentoya karşı sorumlu konumdadırlar (Schleiter ve Morgan-Jones, 2009: 875). Cumhurbaşkanı ile parlamentonun seçimi, karşılıklı sorumluluk ve yetkileri ve görev süresi farklılıkları ikisi arasındaki asil-vekil ilişkisini etkilemektedir. Örneğin, Sezer döneminde olduğu gibi, bir cumhurbaşkanı görev süresince kendisini seçen ve seçmeyen iki farklı parlamento ile çalışabilmektedir. Böyle bir durumda cumhurbaşkanının iki farklı parlamento dönemindeki yetki kullanımı ve veto kararları asil-vekil teorisinin önermelerini değerlendirmek açısından önem arz etmektedir. Bu çerçevede analiz kısmında cevaplanacak alt sorular şu şekilde sıralanabilir: Cumhurbaşkanı, kendisini seçen parlamento dönemlerindeki veto kararlarında nicelik ve nitelik olarak değişiklik göstermekte midir? Cumhurbaşkanı yetkiyi meclisten mi yoksa anayasadan mı almaktadır? Asil-vekil teorisi ve siyasal fırsat yapısına uygun olarak nasıl açıklanır?

Siyasal aktörlerin veto etme davranışını incelemek için Tsebelis'in parlamenter sistem üzerine geliştirdiği veto oyuncusu teorisine göre veto oyuncusu mevcut durumun (*status quo*) değişmesi için anlaşması gereken bireysel veya kolektif aktörlerdir. Anayasa tarafından belirlenmiş olan veto oyuncularını kurumsal veto oyuncuları olarak tanımlar (Tsebelis, 2002: 36). Kurumsal veto oyuncuları da bireysel veya kolektif olabilir. Örneğin parlamenter bir sistemde bir anayasal değişikliğin meydana gelebilmesi için parlamento, hükümet ve cumhurbaşkanı (ikisi kolektif biri bireysel) onayı gereklidir. Tsebelis, anayasal olarak güçlü cumhurbaşkanları olan ülkelerin ek bir veto oyuncusuna sahip

olduğunu, dolayısıyla politika çıktıları alanında istikrar açısından güçlü olan bu ülkelerde statükonun değişimi daha zor olacağı için bu durumun sorunlara yol açabileceğini belirtmiştir (Tsebelis, 2002: 111). Bu açılarda bakıldığında, 1982 Anayasasındaki cumhurbaşkanının yetki ve görevlerine bakarak cumhurbaşkanının bireysel ve kurumsal veto oyuncusu olarak konumunu ve etkisini değerlendirmek gerekmektedir. Veto veya "geri gönderme" yetkisinin kullanımı, Türkiye'de uygulanmış olan hükümet tipinin de yapısı hakkında bilgi verebilecek özelliktedir.

3. CUMHURBAŞKANI SEZER'İN VETO YETKİSİ KULLANIMI

Araştırmamızın gözleme dayalı bulgularını Cumhurbaşkanı Sezer'in yasama sürecindeki rolüne istinaden parlamento tarafından çıkarılan kanunlara verdiği olumlu ve olumsuz yanıtlar oluşturmaktadır. Cumhurbaşkanı Sezer'in "veto" hakkına en sık başvuran cumhurbaşkanı olduğunu yukarıda belirtmiştik. Cumhurbaşkanı Sezer'in görev yaptığı yedi yıl boyunca kanun tekliflerine verdiği yanıtları derlediğimizde Tablo.1'deki görüntü ortaya çıkmaktadır.

Tablo.1: Kanunların Onaylanma Sürecinde Ahmet Necdet Sezer ve Meclisin Yıllara Göre Davranışları

Yasama Yılı	Mecliste Kabul Edilen Kanun Sayısı	CB Sezer'in Onayladığı Kanun Sayısı	CB Sezer'in Veto Ettiği Kanun Sayısı	Mecliste Yeniden Kabul Edilip Yayınlanan Kanun Sayısı	Yeniden Görüşülmeyen/ Askıya Alınan Kanun Sayısı
2000 Haziran-Aralık	49	48	1	1	0
2001	116	112	4	3	1
2002 Ocak-Ekim	41	38	3	3	0
2002 Kasım-Aralık	4	3	1	1	0
2003	258	244	14	10	4
2004	247	238	9	6	3
2005	165	151	14	13	1
2006	124	112	12	10	2
2007 Ocak-Haziran	116	107	9	4	5
Toplam	**1120**	**1053**	**67**	**51**	**16**

Tablo.1'i incelediğimizde, AKP'nin tek başına hükümette olduğu dönemde, koalisyon hükümeti dönemine kıyasla, cumhurbaşkanı onayına gönderilen kanun sayısında ve doğal olarak cumhurbaşkanının veto sayısında ciddi bir artış görmekteyiz. O halde, veto sayılarından ziyade, parlamento tarafından çıkarılan kanunlardaki veto oranlarına bakmak daha doğru olacaktır. Hükümetler arasındaki farka göre cumhurbaşkanının hareketlerini incelediğimizde ise aşağıdaki tablo ve oranlar ortaya çıkmaktadır.

Tablo.2: Hükümetlere Göre Cumhurbaşkanı Sezer'in Davranışı

	Kanun Sayısı	**Veto Sayısı**	**İlk Seferde Onay**	**Veto Oranı %**
Koalisyon Hükümeti	206	8	198	3.88
Tek Parti Hükümeti	914	59	864	6.45

Tablo.2'de görüldüğü üzere oranlara baktığımızda da AKP'nin iktidarda olduğu dönemde Cumhurbaşkanı Sezer'in oran olarak da daha fazla veto hakkı kullandığı gözükmektedir. Karşılaştırmak gerekirse Köker'in (2017: 60) Orta ve Doğu Avrupa üzerine yaptığı çalışmalarda, parlamento tarafından seçilen başkanlar arasında, hükümet ile aynı partiden olan başkanların yüzde 1.01, tarafsız olanların 2.18, karşı partiden olanların ise 3.08 oranında kanunları veto ettiği gözükmektedir. Dolayısıyla Sezer'in iki hükümet dönemindeki veto oranları karşılaştırmalı siyaset literatüründe devlet başkanlarının veto yetkisini sık olarak kullanması ile bilinen Orta ve Doğu Avrupa ortalamalarının üzerindedir. Ancak onaylanan kanun teklifleri ile veto edilen kanun teklifleri arasında iki hükümete göre arasında fark olup olmadığına dair gerçekleştirdiğimiz *Pearson chi-square* hesaplamasının sonucuna göre ($X^2 = 1.976$) iki dönemin birbiriyle bağlantısı olmadığına dair hipotezi reddedemedik. Bir başka deyişle Cumhurbaşkanı Sezer'in iki farklı hükümet dönemi arasında "geri gönderme" davranışı özelinde istatistiksel olarak farklı davrandığına dair bir kanıt bulunmamaktadır.

Cumhurbaşkanı Sezer'in görevde bulunduğu yedi yıldaki veto oranlarına yıllara göre dağılmış bir şekilde baktığımızda aşağıdaki tabloyu görmekteyiz. Bu tabloda özellikle 2004 yılında cumhurbaşkanına onay için gelen kanun tekliflerinin sayısının arttığını ancak, veto oranının da ciddi bir şekilde düştüğünü görüyoruz. 2004 yılının Türkiye siyaseti açısından önemi Mart ayında yerel seçimlerin gerçekleştirilmiş olmasıdır ve Avrupa Birliği reform sürecinin hızlanmış olmasıdır.

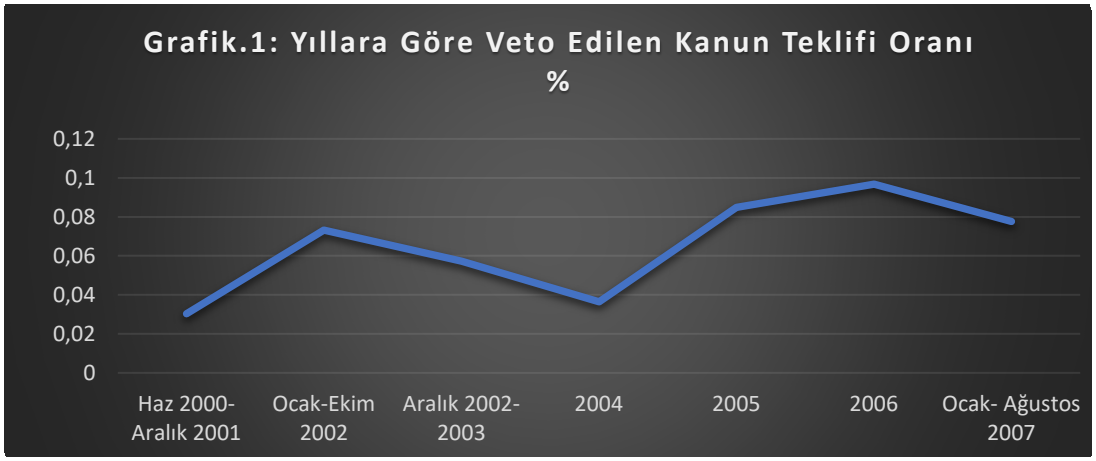

Mart ayında yapılan seçimlerde AKP, en yakın rakibine yüzde 23 oy fark ile genel oy oranında yüzde 41.67'ye ulaşmış ve seçimin galibi olarak kabul edilmiştir. Bu AKP'nin 2002'deki başarısını tescilleyen, oy oranını arttırdığını gösteren ve Türkiye siyasetinde beklentinin aksine kalıcı olacağı anlaşılan bir seçim başarısı olarak kayıtlara geçmiştir. 2004 yılına daha detaylı baktığımızda, yerel seçim öncesi ilk üç ayda 71 kanunun meclisten geçtiğini ve bunlardan sadece bir tanesinin Sezer tarafından veto edildiğini görüyoruz. Meclis bu kanunu da Sezer'e aynı şekilde geri gönderince yerel seçim öncesi bu kanun da yürürlüğe girmiştir. Bu dönemde çıkan kanunların meclis ile Sezer arasında daha sorunsuz geçmesinin bir nedeni de Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde yapılan çalışmalarda iktidar ve muhalefet partilerinin birlikte hareket ettiği kanunların artmasıdır (Baç, 2005: 18) .

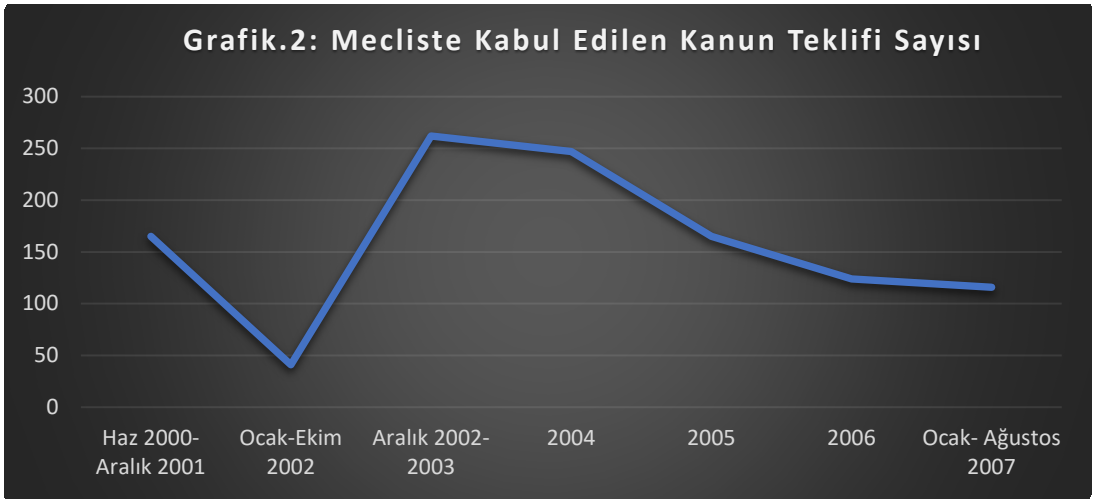

2004 yılının seçimden sonraki dokuz ayında ise 176 kanunun meclisten geçtiğini ve sekiz tanesinin Sezer tarafından veto edildiğini görüyoruz. Bu kanunların beş tanesi yeniden görüşülüp Sezer'e gönderilirken, üç tanesi askıya alınmıştır. Bu anlamda 2004'teki hareketliliğin seçim öncesinde AKP'nin kanun çıkarma konusunda hızlı davranmasına, seçim sonrasında ise kamuoyunun

desteğini arkasına almanın verdiği güven ile Sezer ile daha çok karşı karşıya gelmelerine bağlayabiliriz.

Meclisin kanun çıkarma anlamındaki hareketliliğine baktığımızda, AKP'nin ilk iki yılında (2003-2004) ciddi anlamda hareketli geçirdiğini görmekteyiz. 2005 yılında veto oranının artışıyla birlikte AKP'nin de daha az kanun çıkarmaya başladığını görebiliyoruz. Ancak, salt sayılara bakarak değerlendirmek yanlış yönlendirebilir. Çünkü hiç kuşkusuz bu kanunların içeriği ve hukuki uygunluğu değişmektedir. Cumhurbaşkanı Sezer'in vetolarını daha derinlemesine incelemek için yedi yıllık süreçte veto ettiği kanun tekliflerine ve gerekçelerini değerlendirdik.

4. CUMHURBAŞKANI SEZER'İN VETO ETTİĞİ KANUNLAR VE GEREKÇELERİ

Anayasa'nın 104. maddesine göre belirlenen cumhurbaşkanının yetkileri içerisinde bulunan yasama görevine bağlı olarak cumhurbaşkanının, Meclisin çıkardığı kanunları "geri gönderme" yetkisi bulunmaktaydı.[2] Bu "geri gönderme", kuvvetler ayrılığı ilkesinin gereği olarak siyasal sistemlerde karşılaştığımız bir veto anlamı taşımamaktadır. Zira cumhurbaşkanını meclise geri gönderdiği kanunlar, meclisten aynen çıktığı takdirde cumhurbaşkanını yapabileceği tek seçim kanunların yayımlanması için onaylaması olacaktır (Keser, 2003). Hukuki olarak veto tabiri, cumhurbaşkanının kanunun çıkmasını engelleyebilme hakkına karşılık gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda böyle bir hak cumhurbaşkanına tanınmamaktadır. Ancak "geciktirici veto" olarak da tarif edilen "geri gönderme" yasama görevi belirlenmiş olan cumhurbaşkanının meşru olarak kullanabileceği bir seçenektir (Gözler, 2003).

Anayasanın 89. maddesi cumhurbaşkanının kısmen veya tamamen uygun bulmadığı kanunları bir daha görüşülmek üzere, gerekçesini belirtmek suretiyle 15 günlük süre içerisinde Meclise geri gönderebileceğini düzenlemiştir. Cumhurbaşkanının geri gönderme gerekçesi hukuka uygunluk ve yerindelik unsurlarından birini veya her ikisini kapsayabilmektedir.

Geri gönderme, yerindelik açısında siyasi, sosyal ve ekonomik olabildiği gibi Anayasa'ya aykırı olmasa bile ülke menfaatlerine uygun bulmadığı gerekçesiyle bir kanunu geri gönderebilir. Cumhurbaşkanının parti çıkarları doğrultusunda davranmadığını gösterebilmesi ve saygınlığını yitirmemesi için siyasi ve hukuki açıdan kuvvetli gerekçelere dayanarak bu yetkisini kullanması daha uygun görülmektedir (Keser, 2003).

[2] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 104. madde için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tc_anayasasi.maddeler?p3=104

Hukuksal gerekçelerle kanunu geri gönderme, cumhurbaşkanının anayasadan aldığı yetki ile ve anayasa ile kanunun çeliştiğini değerlendirdiği durumlarda kullanıldığı için siyasi bir anlam çıkarmak oldukça zor. Bu araştırmada hukuksal gerekçe ile kanunu geri çevirmeyi cumhurbaşkanının anayasadan aldığı güç ile gerçekleştirdiğini düşünüyoruz. Yerindelik denetimi ise araştırmamızda cumhurbaşkanının hâlihazırdaki parlamentonun eğilimleri doğrultusunda karar verip vermediği hakkında fikir veriyor. Eğer Sezer, kendisini iktidara getiren parlamentonun çoğunluğunu oluşturan iktidarın siyasi görüşleri ile ortak hareket ediyor olsa idi geciktirici vetoya hukuksal açılardan başvurması beklenebilirdi. 2002 sonrasındaki dönemde ise farklı bir parlamento ile çalıştığında siyaseten ters düşmüş olsa idi daha ziyade yerindelik ile ilgili kaygılarla kanunları geciktirmesini beklerdik.

Ahmet Necdet Sezer'in kullandığı 67 "geri gönderme" hakkını detaylı incelediğimizde 15 kez yerindelik denetimi yüzünden kanun meclise geri gönderilmiştir. 38 kez hukuksal açıdan kanun veto edilmiş, 14 kez ise hem yerindelik denetimi hem de hukuksal açıdan kanun meclise geri gönderilmiştir. Koalisyon hükümeti zamanında geri gönderilen sekiz kanun maddesinin iki tanesi yerindelik denetimi ile meclise gönderilirken, tek partili hükümet döneminde ise 59 kanunun 13 tanesi aynı gerekçe ile geri gönderilmiştir. Toplamda ise Sezer döneminde kanunlar, "hukuksal ve yerindelik denetimi" kategorisi dâhil, koalisyon hükümetinde altı kez, AKP iktidarı sırasında ise 23 kez yerindelik denetimine takılmıştır.

Tablo.3: Cumhurbaşkanı Sezer Dönemindeki Vetoların Gerekçeleri

	Yerindelik	Hukuksal ve Yerindelik	Hukuksal	Toplam
Koalisyon Hükümeti (2000-2002)	2	4	2	8
Tek Parti Hükümeti (2002-2007)	13	10	36	59
Toplam	15	14	38	67

Tablo.3'e göre Sezer, koalisyon hükümeti döneminde geciktirici veto hakkını kullandığı sekiz kanunda sadece iki kez salt hukuksal temele dayandırırken, 6 kez yerindelik konusunda görüşünü bildirmiştir. Bir başka deyişle kendisini Çankaya köşküne taşıyan parlamento ile altı kanun maddesi üzerinde siyaseten ayrı düşmüştür. AKP'nin iktidarda olduğu döneme döndüğümüzde ise yerindelik konusunda 23 maddede farklı siyasal pozisyonlara düştüğünü görmekteyiz. Aynı dönemde 36'sı yalnızca hukuksal olmak üzere toplamda 46 kanun maddesinde hukuksal gerekçeleri ileri sürmüştür. Bu

durumda Cumhurbaşkanı Sezer, iki hükümet döneminde de hukuksal gerekçeler ağırlıklı olmak üzere, yerindelik gerekçesini de kullanarak kanunlar konusunda siyasi tepkisini göstermiştir.

Salt hukuksal gerekçeler bu araştırmanın dışında bırakılacaktır. Çünkü gerekçelendirmesi Anayasaya aykırılık ve bunun cumhurbaşkanlığı makamının hukuki yorumlaması üzerinden yapıldığı görülmektedir. Bu araştırmada vetolara, yukarıda açıkladığımı teorik çerçevelerin yardımı ile siyaset bilimi perspektifinden yaklaştığımız için, yerindelik denetimi gerekçesi ile geri gönderilen kanunlara odaklanacağız. Zira "sosyal veya ekonomik sebepler" olarak belirtilse dahi tüm yerindelik gerekçelendirmesinin siyasi çıkarımları olan yorumlarla okumamız mümkün. Cumhurbaşkanı sadece hukuksal kimliği ile ele aldığımızda asil-vekil ilişkisi muhakkak ki değişecek ve cumhurbaşkanı kanun ve anayasalar çerçevesinde hareket edecektir. Ancak siyasi kararlara odaklandığımızda aktörlerin asil-vekil teorisi veya siyasal fırsat çerçevesi kapsamında nasıl davrandığını incelemek mümkün olacaktır. Bu durumda siyasetin, sosyal sorunlar da doğuran bir ekonomik dağıtımı da kapsadığını düşündüğümüzde yerindelik kapsamındaki unsurların siyasetin başat konuları olduğunu da görebiliriz (Castles ve Obinger, 2007). Buna bağlı olarak, yerindelik denetimi gerekçesine tabi olan kanunları değerlendirdik.

Tablo.4: Cumhurbaşkanı Sezer Döneminde Yerindelik Gerekçesi ile Reddedilen Kanunların Dökümü

Kanun No:	Konu	Hükümet Tipi	Askıya Alınma/ Revize/ Tekrar Kabul	Kanun Sayısı
4610	AF	Koalisyon	0/0/1	1
4685	Özelleştirme	Koalisyon	0/0/1	1
5317,5387, 5574, 5654	Özelleştirme	Tek Parti	2/0/1	3
4792	Vergi	Tek Parti	0/0/1	1
4696, 4719	Bürokrasi	Koalisyon	1/0/1	2
5186, 5197, 5333, 5372	Bürokrasi	Tek Parti	0/1/3	4
4967, 5171, 5467, 5545	Eğitim	Tek Parti	1/1/2	4
4739	Ekonomi	Koalisyon	0/0/1	1
4828, 5489, 5665, 5677, 5387	Sosyal Haklar	Tek Parti	3/0/2	5
5231, 5555	Sivil Toplum	Tek Parti	1/0/1	2
4965, 5557	Çevre	Tek Parti	0/0/2	2
5325	Hukuk (Yasal Düzenleme)	Tek Parti	1/0/1	2
4676	İletişim	Koalisyon	0/0/1	1
Toplam:			**9/2/18**	29

Tablo.4'e göre, Cumhurbaşkanı Sezer'in Koalisyon döneminde geri gönderdiği beş kanundan dördünün aynı şekilde kabul edilerek tekrar Sezer'e gönderildiğini görüyoruz. Bu durumda kanunları kabul etmek durumunda kalan Sezer, 4676 no'lu Radyo ve Televizyonların Kurulması ile ilgili kanunu ikinci kez meclisten geçmesine karşın Anayasa Mahkemesine başvurarak iptal edilmesini sağlamıştır. Koalisyon hükümeti döneminde geri gönderdiği altı kanunun beşi mecliste tekrar kabul edilerek cumhurbaşkanlığına iletilmiştir. Bu anlamda Koalisyon hükümeti döneminde oluşan TBMM'nin Sezer ile karşı karşıya geldiğini de gözlemliyoruz. Bu, asil-vekil teorisi perspektifi ile değerlendirdiğimizde, Sezer'in Koalisyon hükümetinin siyasi kararları ile tam uyumlu olmadığını veya hükümetten yetkilendirilmiş bir onay kurumu gibi çalışmadığını görüyoruz. Şubat 2001'de yaşanan ve Türk Siyasi tarihine "Anayasa Fırlatma Krizi" olarak da geçen Milli Güvenlik Kurulu toplantısındaki Sezer ve Ecevit hükümeti arasındaki tartışma da bu birlikteliğin sorunsuz çalışmadığına dair toplumsal hafızada yer bulmuştur.

Tek Parti Hükümeti veya AKP döneminde ise, bürokraside değişiklikler, eğitimi ilgilendiren konular, sosyal haklar ve özelleştirme başta olmak üzere 23 kez yerindelik denetimi nedeniyle geri göndermenin yürürlüğe girdiğini görüyoruz. TBMM 13 kez kanunları olduğu gibi kabul edip Cumhurbaşkanı Sezer'e iade etmiş. Sekiz kez ise kanun maddesi görüşülmeden askıya alınmış ve bekletilmiş gözüküyor. Dolayısıyla AKP üyelerinin çoğunluğu oluşturduğu meclis ile Sezer arasında çok sık "geri gönderme" ve "tekrar kabul" edilerek kanunun Sezer'e iade edildiğini görüyoruz. Özelleştirme konusunda üç vetonun ikisini mecliste askıya alan AKP'nin, bürokrasinin reformu ile ilgili 4 vetodan sadece birini askıya aldığını, diğerlerini aynen geri gönderdiğini gözlemliyoruz. Sosyal haklar ile ilgili kanunlarda ise veto edilen beş maddenin üçü askıya alınarak siyasal tansiyonun düşürüldüğünü gözlemliyoruz.

Toplamda 29 kanun teklifinin sadece iki tanesinin yeniden gözden geçirilerek geçirilmiş olması siyaseten uzlaşı konusunda dönemin meclisleri ile cumhurbaşkanı arasında ortak noktanın bulunamadığın gösteriyor. Koalisyon hükümeti zamanında revize edilerek geri gönderilen kanun yokken, AKP zamanında bürokratik reform ve eğitim alanında birer kanunda uzlaşılmış olduğu görülüyor.[3]

Yerindelik konusunda yaşananlardan şu sonuçları çıkarabiliriz. Birincisi, Sezer'in kendisini cumhurbaşkanlığı makamına taşıyan meclis ile de zıt

[3] Koalisyon hükümeti döneminde bir tane (no: 4746) revize edilen kanun bulunmaktadır. Ancak veto edilme sebebi "anlatım bozukluğu" olarak tarif edildiği için bir uzlaşma değil şekil uyumu sağlanarak geri gönderilmiştir.

düştüğünü gözlemliyoruz. İkincisi, 2002 seçimleri sonrasında oluşan meclisin tek parti çoğunluğunun verdiği avantaj ile çok fazla kanun yapması ile "geri gönderme" sayısı da ciddi oranda artmaktadır. Üçüncüsü, iki dönemde de Sezer, siyasi olarak algılanabilecek "yerindelik" gerekçesini kullanmaktadır. Dördüncü sonuç ise, AKP'nin belli konularda tansiyonu düşürürken belli konularda cumhurbaşkanı ile meclis üzerinden restleştiğini görebiliyoruz. Bu bulgular, bize Cumhurbaşkanı Sezer'in kendisini seçen meclis ile çok uyumlu çalışıp, 2002 sonrasındaki meclis ile çok farklı bir ilişki kurduğu konusunda herhangi bir çıkarım sağlamıyor. Ancak Sezer'in anayasadan aldığı ciddi yetkiler ve AKP ile reforma yönelik konularda siyaseten ayrı çizgilerde olması nedeniyle önemli sayılabilecek sayıdaki kanunda ters düştüğünü gösteriyor. Sezer'in bir asil-vekil teorisinden ziyade, anayasa tarafından güçlendirilmiş bağımsız bir aktör gibi hareket ettiğini iddia ediyoruz.

5. SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1982 Anayasası'nın çerçevesini çizdiği parlamenter sistem, Türk siyaseti üzerine yapılan tartışmalarda vurgulandığı gibi cumhurbaşkanının güçlendirildiği bir yapı ortaya çıkarmıştır. Siyasal parti geçmişi olan cumhurbaşkanlarının döneminde hükümet ile cumhurbaşkanı ilişkisini irdelemek zorlaşırken, Ahmet Necdet Sezer dönemi bu ilişkiyi anlamak için önemli bir fırsat vermektedir. Parlamenter sistem için, Asil-vekil teorisinin yarattığı "meclisle uyumlu cumhurbaşkanı" beklentisi, Cumhurbaşkanı Sezer döneminde onun seçilmesine öncülük eden Koalisyon hükümeti döneminde dahi tam gerçekleşmemiştir. Cumhurbaşkanı, Anayasa ve hukuk temelli gerekçelerine ilave olarak sıklıkla siyasi olarak değerlendirilebilecek yerindelik denetimine başvurmuştur. AKP hükümeti döneminde de meclis ile cumhurbaşkanı arasındaki ilişki uyumlu bir zeminde gerçekleşmemiş, Sezer hukuksal veya siyasi gerekçelerle meclis ile karşı karşıya gelmiştir. Özellikle, AKP hükümetinin seçmen gözünde güven tazelediği 2004 yerel seçiminden itibaren meclis ile Sezer daha sıklıkla karşı karşıya gelmiş ve uzlaşma zemini çok nadiren sağlanabilmiştir. Bu Sezer'in, parlamenter sistemlerde meclis tarafından seçilen bir cumhurbaşkanından beklenildiği gibi sembolik değil, anayasanın verdiği yetkiyi temel alarak siyasi görüşleri ile ve Tsebelis'in öngördüğü gibi statükoyu değiştirmeyi zorlaştıran bir aktör gibi davrandığını göstermektedir. Yarı-başkanlık kavramını yarattığı muğlaklık nedeniyle eleştiren Siaroff (2003: 308), Türkiye'deki cumhurbaşkanının ordunun imtiyazlarını devam ettirebilmesi adına sistem içine konumlandırılmış *düzeltici cumhurbaşkanı* (*corrective president*) olduğunu ve bu sıfatla tanımladığı devlet başkanları içerisinde zamanla gücünü kaybetmemiş tek siyasal sistemin de Türkiye'de olduğunu aktarmaktadır. Yarı-başkanlık sistemlerinde olduğu gibi halk tarafından seçilmiş olma meşruiyeti olmasa da Orta ve Doğu Avrupa'daki

örneklerden daha fazla veto yetkisi kullanılmış ve fiili olarak asil-vekil teorisinin beklemediği bir oluşum ortaya çıkmıştır. Asil-vekil teorisi, bu ilişkiyi açıklamakta yetersiz kalırken, siyasi fırsat çerçevesinin öngördüğü üzere siyasi uzlaşının düşük olduğu durumlarda cumhurbaşkanının kendi siyasi çizgisini ortaya koyması için fırsat ve teşvikler doğmuştur. Cumhurbaşkanı Sezer'in görev süresince iki farklı hükümet döneminde de siyasi anlamda uzlaşmazlıklar ve çatışmalar oluşmuştur. İlk olarak koalisyon hükümeti döneminde, hükümeti oluşturan partiler arasında çıkan anlaşmazlıklar ve makro-ekonomik kriz öne çıkarken; AKP hükümetleri döneminde ise muhalefet ile hükümet arasındaki çatışmalar, laiklik-irtica tartışmaları ve toplumsal kutuplaşma öne çıkmıştır. Her iki dönemde siyasi ortamın sunduğu bu tür teşvikler ve kurumsal (anayasal) fırsatlar neticesinde Sezer'in veto yetkisini kullanarak etkili olmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Anayasanın da verdiği yetkileri değerlendiren Sezer, bu tepkilerini hukuksal çerçevenin dışına çıkmadan gerçekleştirebilmiştir. O halde hali hazırda var olan cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi kurulmadan önce Türkiye'nin hükümet sistemini açıklarken parlamenter sistem olduğunu iddia etmek güçleşmektedir. Fakat dolaylı seçilen cumhurbaşkanı, anayasal olarak hükümet sistemini yarı-başkanlık olarak tanımlamayı da tartışmalı hale getirmektedir. Ancak bu anlamda Anckar'ın (2019) seçilmemiş cumhurbaşkanlarının da güçlü olabildiği eleştirisi dikkate alındığında, Türkiye'de Sezer döneminde hükümet sisteminin yarı-başkanlık sistemine doğru dönüşüm yaşadığını söylemek mümkündür. 1980 darbesi sonrasında Sezer haricindeki diğer cumhurbaşkanlarının siyasal partileriyle geçmişteki yoğun ilişkileri, hükümet sistemini parlamenter sisteme veya başkanlık sistemine yaklaştırmış olsa da 1982 Anayasası'nın sağladığı çerçeve yarı-başkanlık sisteminin oluşumuna da imkân tanımaktadır. Tavits'in (2008) iddiaları ile birlikte düşündüğümüzde, eğer seçilmiş cumhurbaşkanları meclisin yasama süreçlerine karışmak konusunda seçilmemiş cumhurbaşkanlarına göre daha aktif değilse, asil-vekil teorisinin beklentilerinin tam olarak karşılanmadığını görebiliriz. Türkiye ve Sezer dönemi de Tavits (2008)'in bahsettiği gibi cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmediği durumda bile aktif olduğuna dair bir örnek oluşturmaktadır. Bu çalışmanın sonucunda vardığımız noktada ileri sürdüğümüz iddia, Türkiye'de bu aktifliğin kurumsal (veya anayasal) imkân ve siyasi gerçeklerle şekil aldığıdır. Anayasada kurumsal olarak ortaya konmuş yetkilendirme zincirinin yaşanan siyasi olayları açıklamakta zorlandığını söyleyebiliriz. Siyasi aktörlerin arasındaki ilişki, yapısal olarak adlandırılabilecek kurumsal çerçevenin dışına çıkabilmekte ve içinde bulunduğu bağlamın etkisi daha açıklayıcı olmaktadır. Bu anlamda Türkiye'de bu dönemin öncesi ve sonrasındaki hükümet sistemi tipleri değerlendirilirken kuramsal beklentilerle siyasi pratiklerin ne derece örtüştüğü konusunda dikkatli ve eleştirel olmak elzemdir.

KAYNAKÇA

Almond, Gabriel A., G. Bingham Powell, JR., Russell J. Dalton ve Kaare Ström (2008), Comparative Politics Today: A World View (Pearson-Longman Press).

Anckar, Carsten (2019), "Are Powerful Presidents Always Popularly Elected? Implications for Separating Semi-presidentalism from Parliamentarism", Democratization, 26 (2): 327-342.

Baç, Meltem M. (2005), "Turkey's Political Reforms and the Impact of the European Union", South European Society and Politics, 10 (1): 17-31.

Bahçeci, Barış (2007), Karşılaştırmalı Hukukta ve Türkiye'de Devlet Başkanının Veto Yetkisi (Ankara: Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Cameron, Charles M. (2000), Veto Bargaining: Presidents and The Politics of Negative Power (Cambridge: Cambridge University Press).

Cameron, Charles M. (2009), The Presidential Veto in the Oxford Handbook of the American Presidency (Oxford: Oxford Universty Press).

Castles, Francis G. ve Herbert Obinger (2007), "Social Expenditure And The Politics of Redistribution", Journal of European Social Policy, 17 (3): 206-222.

Duverger, Maurice (1980), "A New Political Model: Semi-presidential Government", European Journal of Political Research, 8: 165-187.

Elgie, Robert (2004), "Semi-presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations", Political Studies Review, 2 (3): 314-330.

Elgie, Robert (2016), "Three Waves of Semi-presidential Studies", Democratization, 23 (1): 49-70.

Gözler, Kemal (2001), Devlet Başkanları (Bursa: Ekin Kitabevi).

Gözler, Kemal (2003), Türk Anayasa Hukuku (Bursa: Ekin Kitabevi).

Keser, Hayri (2003), "Türk Hukukunda Cumhurbaşkanının Kanunları Denetleme Yetkisi", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11 (1-2): 139-163.

Köker, Philipp (2017), Presidential Activism and Veto Power in Central and Eastern Europe (Cham: Springer International Publishing).

Lijphart, Arend (1999), Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries (New Haven: Yale University Press).

Lupia, Artur (2006), "Delegation and its Perils", Ström, Kaare, Volfgang Müller ve Torbjörn Bergman (Der.), Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies (Oxford: Oxford University Press): 33-55.

Maggetti, Martino ve Yannis Papadopoulos (2018), "The Principal–Agent Framework and Independent Regulatory Agencies", Political Studies Review, 16 (3): 172-183.

Martin, Lanny W. ve Georg Vanberg (2011), Parliaments and Coalitions: The Role of Legislative Institutions in Multiparty Governance (Oxford: Oxford University Press).

Miş, Nebi, Ali Aslan ve Abdullah Eren (2014), Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı'nın Demokratikleşmesi (Ankara: SETA Yayınları).

Müller, Volfgang, Torbjörn Bergman ve Kaare Ström (2006), "Parliamentary Democracy: Promise and Problems", Ström, Kaare, Volfgang Müller ve Torbjörn Bergman (Der.), Delegation and Accountability in Parliamentary Demcoracies (Oxford: Oxford University Press): 3-33.

Özbudun, Ergun ve Ömer F. Gençkaya (2010), Türkiye'de Demokratikleşme ve Anayasa Yapımı Politikası (İstanbul: Doğan Kitap).

Schleiter, Petra ve Edward Morgan-Jones (2009), "Review Article: Citizens, Presidents and Assemblies: The Study of Semi-Presidentialism beyond Duverger and Linz", British Journal of Political Science, 39 (4): 871-892.

Schleiter, Petra ve Edward Morgan-Jones (2010), "Who's in Charge? Presidents, Assemblies, and the Political Control of Semipresidential Cabinets", Comparative Political Studies, 43 (11): 1415–1441.

Shugart, Matthew S. (2006), "Comparative Executive-Legislative Relations", Binder, Sarah A., R. A. W. Rhodes ve Bert A. Rockman (Der.), The Oxford Handbook of Political Institutions (Oxford: Oxford University Press): 344-365.

Siaroff, Alan (2003), "Comparative Presidencies: The İnadequacy of the Presidential, Semi-presidential and Parliamentary Distinction", European Journal of Political Research, 42 (3): 287-312.

Spitzer, Robert J. (1988), The Presidential Veto: Touchstone of the American Presidency (New York: SUNY Press).

Strøm, Kaare (1995), "Parliamentary Government and Legislative Organisation", Döring, Herbert (Der.), Parliaments and Majority Rule in Western Europe (Frankfurt, Campus Press): 51-82.

Tavits, Margit (2008), Presidents With Prime Ministers: Do Direct Elections Matter? (New York: Oxford University Press).

Tsebelis, George (2000), Veto Players: How Political Institutions Work (Princeton: Princeton University Press).

Yazıcı, Serap (2013), Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Yazıcı, Serap (2015), "Dönüm Noktasındaki Türkiye Başkanlık mı Parlamentarizm mi?", Akaş, Cem (Der.), Kritik Kavşak (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları): 87-111.

alternatif politika

Yayın İlkeleri

I. Genel Kurallar

1.Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu 10.000 sözcüğü geçmemelidir. Makaleler için alt sınır 6000 sözcüktür. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Alternatif Politika Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.

2.Yazarlar ayrı bir Word dosyasında unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri, telefon numaraları, e-posta adresleri ve ORCID ID (http://orcid.org) bilgilerini bildirmelidir.

3.Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra en az iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

4.Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

5.Alternatif Politika Dergisi'nin yazı dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce dilinde de yazılar yayımlanmaktadır. Yazı bu dillerden hangisinde yazılmış olursa olsun ortalama 150 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özetler de yazının başına eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5 anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

6.Yazarlardan herhangi bir ücret talep edilmemekte veya yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

7.Yazılar MS Office Word dosyası olarak (.doc ya da .docx halinde) **alternatifpolitika@gmail.com** adresine gönderilmelidir.

8.Yayımlanan çalışmaların bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara ait olup bu konuda dergi editörlüğü sorumlu tutulamaz.

II. Yazım Kuralları

1.Yazı, MS Office Word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde, özet ve kaynakçada 12 punto; dipnot ve tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times New Roman karakterinde yazılmalıdır.

2.Sayfa yapısı, tüm kenarlardan 2.5 cm kenar boşluğu olacak şekilde ayarlanmalıdır.

3.Yazının giriş bölümüne numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Referanslar, Dipnot ve Kaynakça

Metinde dipnot uygulaması yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır, kaynakça metnin sonuna aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak eklenmelidir.

Metin içinde yapılacak referanslar ayraç içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu referans sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki referanslarda ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

a) Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Wendt, 2012: 85).

Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine referans yapılması durumunda: (Wendt, 2012a: 85); (Wendt, 2012b: 40).

Kaynakçada: Wendt, Alexander (2012), Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (İstanbul: Küre Yayıncılık) (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer Ihlamur Öner).

Metin içindeki referans (makale): (Waterbury, 1991: 15).

Kaynakçada: Waterbury, John (1991), "Twilight of State Bourgeoisie", International Journal of Middle Eastern Studies, 23 (1): 1-17.

b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Balibar ve Wallerstein, 2000: 67).

Kaynakçada: Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein (2000), Irk Ulus Sınıf (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Nazlı Ökten).

Metin içindeki referans (makale): (Sına ve Soyer, 1998: 108).

Kaynakçada: Sına, Zeynep ve Serap Soyer (1998), "Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler", Amme İdaresi Dergisi, 31 (3): 103-117.

c) İkiden çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Gönlübol vd., 1996: 45).

Kaynakçada: Gönlübol, Mehmet, Haluk Ülman, Ahmet Şükrü Esmer, Cem Sar, Duygu Sezer, Oral Sander ve Ömer Kürkçüoğlu (1996), Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995 (Ankara: Siyasal Kitabevi).

İkiden çok yazarlı makaleler de yukarıdaki örneğe göre kaynakçada yer alacak ve referanslar da bu örneğe göre yapılacaktır.

d) Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki referans: (Riddell, 1994: 53).

Kaynakçada: Riddell, Peter (1994), "Major and Parliament" , Kavanagh, Dennis ve Anthony Seldon (Der.), The Major Effect (London: Macmillan): 46-63.

Metin içindeki referans: (Geray, 1992: 236).

Kaynakçada: Geray, Cevat (1992), "Çevre İçin Eğitim", Keleş, Ruşen (Der.), İnsan Çevre Toplum (Ankara: İmge): 223-240.

e) Kurum yayınları:

Metin içindeki referans: (DPT, 1989: 145).

Kaynakçada: DPT (1989), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

f) İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada: (Çubukçu, 2009).

Kaynakçada: Çubukçu, Mete (2009), "Bu Kimin Zaferi?", http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp (15.06.2010).

Metin içindeki yollamada: (Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada: Dışişleri Bakanlığı (2010), http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa (16.06.2010).

g) Bunların dışında adı uzun çeşitli resmi yayınlara ya da mevzuata metin içinde yapılacak yollamalarda kısaltmalar kullanılmalıdır. Örneğin Devlet Memurları Kanunu için DMK, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkında Kanun için ASBHK gibi.

h) Dipnotlar, referans verme dışındaki açıklamalar için kullanılmalıdır.

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi
İletişim İçin
Adres: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Merkez/BOLU
Tel: 0374 254 1000-1423
Web: www.alternatifpolitika.com
E-posta: alternatifpolitika@gmail.com

E-ISSN: 1309-0593